

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

TÜRK VE BURYAT EFSANELERİNDE DAĞ KÜLTÜ

DOKTORA TEZİ

BAİRMA OCHİROVA

2502080417

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. ADULKADİR EMEKSİZ

2013

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Bairma Ochirova

Numarası : 2502080417

Anabilim/Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı

Danışman Öğretim Üyesi : Doç. Dr. Abdulkadir
EMEKSİZ

Tez Savunma Tarihi : 05/07/2013

Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE ÖYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof. Dr. Şeyma GÜNGÖR		Düzeltilme
2-Doç. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ		Kabul
3-Doç. Dr. Hüseyin ÖZCAN		Düzeltilme
4-Yrd. Doç. Dr. Ali AHMETBEYOĞLU		Kabul
5-Yrd. Doç. Dr. Ferhat ASLAN		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Sebahat DENİZ		
2- Doç. Dr. Hatice TÖREN		

ÖZ

Araştırmamızda, Buryat ve Anadolu Türk efsanelerinde anlatılan eski tabiat kültürlerinden olan dağ kültü karşılaştırılmaktadır. Dağ kültü, göçebe olan iki halkın eski inançları olan Şamanizm’le ilgili bir kültürdür. Buryatlar ve Anadolu Türkleri yeni dinlerini kabul etmeleriyle birlikte eski geleneklerini bırakamazlar, yeni dinlerinin kuralları ve siyasi şartları altında farklı bir şekilde devam ettirirler.

Kökleri eskiye dayanan dağ kültü, diğer tabiat kültürleriyle bir bağdaştırma halinde görülür. Bu yüzden Dağ’ı, Ağaç, Mağara, Taş ve Su gibi tabiat kültürleriyle karşılaştırarak ele alınır ve onlar arasındaki benzer ve farklı yönleri belirtilir. Ayrıca arkaik dönemden başlayarak Animizm, Totemizm, Şamanizm, Budizm, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinler ve inançlarında görülen dağın yeri, önemi, rolü ortaya koyulur. Dağ kültüyle ilgili Anadolu Türk ve Moğol kökenli Buryat efsanelerinde birçok benzerlik bulunur ve çalışmamızda şu yönlerden kıyaslanır: “Türk ve Buryat Mitolojilerinde “Kozmik Dağ” İnancı”, “Tanrı Mekânı Olarak Dağ”, “Dağ İyesi”, “Ata Olarak Dağ”, “Dağa Kurban Sunma”. Türk ve Buryat efsanelerinde dağların insan gibi konuşan, duyan, üzülen, sevinen ve âşık olan canlı varlıklar gibi algılandığı anlatılır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, İnanç, Dağ Kültü, Buryat, Karşılaştırma.

ABSTRACT

Cult of mountain is a cult that takes place in Shamanism, ancient belief of two nomadic peoples. Anatolia Turks and Buryats while accepting new religions can't leave their customs and traditions, on the contrary they continue them under the influence of new religions' rules and politic conditions. Origins of cult of mountain begin in the past and now we meet them in the synthesis with other natural cults. That's why Mountain is considered in comparison with such natural cults as Tree, Cave, Stone and Whater, where we can find their in common and different features. Also we can define place, meaning and role of mountain from archaic times in believes and religions, such as Animism, Totemism, Shamanism, Buddhism, Christianity an İslam. There are a lot of in common in Turkish and Buryat legends concerning mountains. In this work we compare such aspects as "Faith in Cosmic Mountain in Turkish and Buryat Mythologies", "Mountain as a Place of Gods", "Mountain Lord/Spirit", "Mountain as a Father", "Sacrifice to Mountain". In the following legends mountain is represented as a human who can speak, hear, marry, be sad or happy and fall in love.

Key Words: Legend, Belief, Cult of Mountain, Buryat, Comparison.

ÖN SÖZ

Çalışmamızda, Buryatlarda ve Anadolu'daki Türklerde görülen dağ kültürüyle ilgili efsaneler karşılaştırılmaktadır. Bugüne kadar bu iki halkın efsaneleri olmakla birlikte halk edebiyatı üzerinde karşılaştırmalı bir çalışma yapılmamıştır. Birbirinden uzak coğrafyalarda bulunan ve ilk bakışta çok farklı iki halk arasında birçok benzerlik bulmamız mümkündür. Bu benzerlikler, eski şaman kültürlerinden kalan ve hala devam ettirilen özelliklerinden kaynaklanır. Türklerin ve Buryatların eski inancı Şamanizm olduğu bilinmektedir. Tarihi gelişim sebebiyle Anadolu Türkleri İslam dinini ve Buryatlar ise Budizm'i kabul etmesine ve bu dinlerin etkileri altında uzun zaman içinde kalmasına rağmen, bu halklarda eski dağ kültürünün yaşayan ve devam ettirilen bir tabiat kültürü olduğunu söyleyebiliriz.

Buryatlarda görülen dağ kültürü bütün canlılığıyla yaşayan bir kültürdür. Buryat efsanelerinde anlatıldığı gibi her yıl yazın dağ ayinleri yapılmaktadır. Anadolu Türklerinde ise bu kültür zamanla çok değişmiş durumdadır. Burada dağ kültürünün izleri, halk tarafından çok saygı duyulan atalar/veli kültürü çerçevesinde gelişip ve bu kültürle bir sentez şeklinde görülür. Eski Türklerde "ıduk" kelimesiyle hitap edilen kutsal dağların olduğu gibi Türkler ve Buryatlar ulu, yüce dağlarını konuşan, her şeyi duyan, zor zamanlarda yardım eden canlı varlıklar gibi algılarlar.

Türkiye coğrafyasında eski kültürlerin, onlar arasında dağ kültürünün, yeniden yorumlanmasına Tasavvufi/Mistik cereyanı etkili olmuştur. Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Horasan Babaları sayesinde atalar kültürü köklü bir şekilde gelişir ve Anadolu'nun hemen her tarafında "babalı" dağlar bulunur.

Çalışmamız Giriş, Üç Bölüm, Sonuç, Kaynaklar, Türk ve Buryat Efsane Metinleri kısımlardan oluşur.

Giriş kısmında efsaneler konusunda Türk ve Buryat kaynaklarında yapılmış olan efsane tanımları ve onların tasnifleri yer almaktadır.

Birinci Bölüm’de Türklerde ve Buryatlarda görülen Dağ kültürünü Ağaç, Mağara, Taş ve Su gibi tabiat kültürleriyle karşılaştırarak bu kültürlerin özellikleri anlatılır. Ayrıca bu bölümde Türk ve Buryat mitolojilerinde görülen evren resimlerindeki dağın yeri nerede, hangi âlemde bulunmasıyla ilgili bilgiler verilir.

İkinci Bölümün başlığı “Din ve İnanışlarında Dağ Kültü”dür. Bu bölümde dünyada yer alan din ve inanışlarında dağın yeri, önemi ve özellikleri araştırılmaktadır. Bölüm, arkaik döneminden başlayıp Şamanizm, Budizm, Hıristiyanlık ve İslam gibi dinleri ele almaktadır.

Üçüncü Bölüm’de ise dağ kültürüyle ilgili Türk ve Buryat efsaneleri karşılandıktan sonra bu efsanelerin şu yönlerden benzerlik gösterdikleri anlatılır: dağ iyisi, dağa kurban sunma, ata olarak dağ, tanrı mekânı olarak dağ, Türk ve Buryat mitolojilerinde “kozmetik dağ” inancıdır.

Sonuç ve Değerlendirmeler kısmında yaptığımız inceleme ve karşılaştırma sonucunda varılan sonuçlar ortaya konulmuştur.

Kaynaklar kısmında tezi hazırlarken müracaat ettiğimiz yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklar alfabetik sırayla dizilmiştir. Ekler kısmında ise araştırma süresince dağla ilgili Türk ve Buryat yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarında topladığımız efsane metinleri tasnif şeklinde verilmiştir. Ayrıca Buryat efsanelerinin orijinal metinlerinden örnekler verilmektedir.

Tez konusunun tespitinden başlayarak, tezin bitmesine kadar geçen sürede her türlü yardım, destek, ilgi ve teşviklerini gördüğüm Sayın Doç. Dr. Abdulkadir Emeksiz Hocam’a, çalışmamız boyunca değerli fikirlerini paylaşan Prof. Dr. Şeyma Güngör’e, yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Muharrem Kaya’ya, yazım, noktalama ve ifade yanlışlarımızı düzelten Nuran Gök’e teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT).....	III-IV
ÖNSÖZ.....	V-VI
İÇİNDEKİLER.....	VII-IX
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ	
1. Efsane Tanımları	
1.1. Türk Kaynaklarında Efsane Tanımları ve Değerlendirmeleri.....	8
1.2. Buryat Kaynaklarında Efsane Tanımı.....	11
2. Efsane Tasnifleri	
2.1. Türk Efsanelerinin Tasnifleri.....	11
2.2. Buryat Efsanelerinin Tasnifleri.....	19
I. BÖLÜM: Türkler ve Buryatlarda Kültler ve Dağ Kültü	
1.1. Kült Nedir?.....	23
1.2. Dağ ve Ağaç.....	25
1.3. Dağ ve Mağara.....	29
1.4. Dağ ve Taş.....	31
1.5. Dağ ve Su.....	34
1.6. Türk Mitolojisindeki Evren Algılayışında Dağın Yeri.....	37
1.7. Buryat Mitolojisindeki Evren Algılayışında Dağın Yeri.....	41
Birinci Bölümün Sonuç ve Değerlendirmesi.....	47

II. BÖLÜM: Din ve İnanışlarında Dağ Kültü

2.1. Arkaik Dönemde Dağ	49
2.1.1. Animizm.....	53
2.1.2. Totemizm.....	57
2.2. Şamanizm’de Dağ	62
2.2.1. Şaman Kimdir?.....	65
2.2.2. Şaman Hastalığı.....	67
2.2.3. Şamanın Görevleri.....	69
2.2.4. Şamanın Koruyucu ve Yardımcı Ruhları.....	70
2.2.5. Şamanizm’de Dağın Rolü.....	73
2.3. Budizm’de Dağ	79
2.4. Hıristiyanlıkta Dağ	84
2.5. İslamiyet’te Dağ	87
İkinci Bölümün Sonuç ve Değerlendirmesi.....	91

III. BÖLÜM: Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü

3.1. Türk ve Buryat Mitolojilerinde “Kozmik Dağ” İnancı	93
3.2. Tanrı Mekânı Olarak Dağ	99
3.3. Dağ İyesi	111
3.3.1. Dağ Ruhunun Kişileştirilmesi.....	118

3.3.1.1. Buryat Efsanelerinde Dağ Ruhunun Kişileştirilmesi.....	119
3.3.1.1.1. Erkek Olan Dağ İyeleriyle İlgili Efsaneler	120
3.3.1.1.2. Kadın Olan Dağ İyeleriyle İlgili Efsaneler	121
3.3.1.2. Türk Efsanelerinde Dağ Ruhunun Kişileştirilmesi.....	122
3.3.1.2.1. Dağın İnsana Benzetilen Tasvirleri.....	123
3.3.1.2.2. Dağın İnsana Benzetilen Davranışları.....	124
3.3.2. Dağların Birbirine Akraba Olması.....	127
3.3.3. Dağ İyelerinin ve Dağların Karakter Özellikleri.....	129
3.3.4. Dağ Ruhunun Hayvan Şeklinde Görünmesi.....	131
3.4. Ata Olarak Dağ.....	132
3.4.1. Dağların “Baba, Dede” Olarak Adlandırılması.....	135
3.4.2. Kişilerin Dağda Gömülmek İçin Vasiyet Bırakmaları.....	138
3.4.3. Ulu Olarak İnanılan Kişilerin Mezarlarının Dağlarda Bulunması.....	140
3.5. Dağa Kurban Sunma.....	142
3.5.1. Dağ Başına Özel Günde Gidilmesi.....	144
3.5.2. Giden İnsan Sayısı.....	147
3.5.3. Yapılan Hazırlıklar.....	151
3.5.4. Dağ Ziyareti Nasıl Gerçekleşir?.....	153
3.5.4.1. Kurban.....	153
3.5.4.1.1. Kanlı Kurban.....	154
3.5.4.1.2. Kansız Kurban.....	158

3.5.4.2. Dua.....	160
3.5.4.3. Oyun ve Şenlikler Düzenlemesi.....	164
Üçüncü Bölümün Sonuç ve Değerlendirmesi.....	165
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	169
KAYNAKLAR.....	174
EKLER: Efsane Metinleri	
Türk Efsane Metinleri.....	194
Buryat Efsane Metinleri.....	290
Buryat Efsanelerinin Orijinal Metin Örnekleri.....	352

KISALTMALAR:

A.g.e.	:	adı geçen eser
bs.	:	basım
bsk.	:	baskı
c.	:	cilt
ev.	:	Çeviren
Doç.	:	Doçent
Dr.	:	Doktor
Prof.	:	Profesör
haz.	:	hazırlayan
№	:	numara
s.	:	sayfa
vb.	:	ve benzeri
karş.	:	karşılaştırm
BNTS	:	Buryat Bilim Merkezi
yy.	:	yüzyıl
bur.	:	Buryatça
türk.	:	Türkçe
M.Ö.	:	Milattan Önce

Giriş

Araştırmamızın konusu, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Türklerin ve Rusya Federasyonu'na bağlı Buryat Cumhuriyeti'nde yaşayan Moğol ırklı Buryatların zengin sözlü kültürlerinden oluşan dağ konulu efsaneler ile ilgilidir. Çalışmamızın adı "**Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü**"dür. Çalışma yapılırken esas olarak ortaya koyduğumuz amaç Türklerin ve Buryatların dağlarla ilgili efsanelerinin karşılaştırılması, benzerlikler ve farklılıklar bakımından incelenmesidir.

Çalışmanın Kapsamı:

1) Coğrafi Kapsamı:

Araştırmanın coğrafi kapsamı içine Türkiye Türklerinin, Buryat Cumhuriyeti'nde yaşayan Buryatların sözlü edebiyatlarından dağ konulu efsaneler karşılaştırılmakla beraber, eski Orta Asya ile bağları dolayısıyla Orta Asya, onun dışında Altay ve Yakut Türklerinin kültürlerinden örnekler de incelemeye alınmıştır.

Uzak coğrafyalarda yaşayan iki halkın efsanelerinin karşılaştırma sürecinde tarihe dayanan eski Şamanî unsurlar benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu özellikler, zaman içinde tarihi koşullar dolayısıyla değişiklikler arz etmesine rağmen yaşamaya devam eder. Türkler ve Moğolların birbirine çok yakın milletler olduğu bilinir. Eski Türklerin ve eski Moğolların ortak inanç olarak bir dönem Şamanizm'de birleştikleri görülür ki efsane anlatmaları da dahil sözlü kültüre akseden önemli bir unsur olarak dikkati çeker.

Moğol kökenli çağdaş Buryatlar şimdiye kadar Şaman kültürünü devam ederler. Onlarda, inceleme konumuz olan dağ kültürünün ritüeli, bütün canlılıkla yaşar. Türkiye Türklerine gelince Orta Asya'dan kök alan ve Anadolu topraklarına yerleşen bu halk, eski Şaman kültürünü yeni din İslamiyet'yle, yerleşik kültür unsurlarıyla karıştırıp bir sentez halinde yaşatır. Burada dağ kültü adeta İslami perdeye bürünüp halk tarafından atalar kültürünün devamı olan veli kültü çerçevesinde yeniden

yorumlanıp gelişir. Tarihi gelişim sebebiyle eski dağ kültürünün farklılaşmasına rağmen dağlarla ilgili nitelendirmelerin ve kutsiyet atıflarının temel karakteristikleri olarak “erişilmezlik”, “ululuk”, “dorukların karlı olması”, “dağların yüceliği” Türkler ve Buryatlar tarafından canlı tutulan ortak hususiyetler olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa ile Asya arasında adeta bir köprü gibi uzanan bir ülkedir. Türkiye topraklarının bir bölümü Anadolu Yarımadasında, bir bölümü ise Balkan Yarımadası'nın uzantısı olan Trakya'da bulunur. Başkenti Ankara'dır. Resmi dili Türkçedir. Ülkenin üç yanı denizlerle çevrilidir. Bunlar Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizidir. Bir de bu denizlerin yanında Marmara bölgesinde Karadeniz ve Ege Denizini birbirine bağlayan Marmara Denizi bulunmaktadır. Komşuları Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti), İran, Irak ve Suriye'dir. Türkiye'nin yüzölçümü 783.562 km², nüfusu – 75.627.384.¹

Coğrafi Konumu: Türkiye, 36° - 42° kuzey paralelleri ve 26° - 45° doğu meridyenleri arasında yer alır. Kabaca bir dikdörtgeni andırır ve genişliği 1660 kilometredir. Göller dâhil kapladığı alan 814.578 km²'dir. Türkiye coğrafi olarak 7 bölgeye ve 21 bölüme ayrılmıştır. 7 Ana Bölgenin adları şunlardır: Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi, Akdeniz bölgesi, İç Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi.²

Türkiye topraklarının çoğu dağlarla kaplıdır. Ülkenin yarısından fazlası, yükseltisi 1000 metreyi aşan yüksek alanlardan oluşur. Türkiye'nin ortalama yüksekliği 1132 metredir. En yüksek ve dağlık alanlar ülkenin doğu kesiminde bulunur.³ Kuzey kesiminde Kuzey Anadolu Dağları yer alır. Bu dağ zinciri batıdan doğuya şöyledir: Köroğlu Dağları, Ilgaz Dağları, Küre Dağları, Canik Dağları, Köse Dağları, Giresun Dağları, Doğu Karadeniz Dağları, Mescit Dağı, Yalnızçam Dağları,

¹ **Kratkaya Geografiçeskaya Entsiklopediya**, yay.haz. A.A.Grigoryev, Moskva, “Sovetskaya Entsiklopediya”, 1964, s.163-165.

² Cemallettin Şahin, **Türkiye Coğrafyası**, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayınları, 2001, s.5.

³ **Kratkaya Geografiçeskaya Entsiklopediya**, yay.haz. A.A.Grigoryev, Moskva, “Sovetskaya Entsiklopediya”, 1964, s.163-165.

Tecer, Mercan ve Allahuekber Dağları'dır. En yüksek noktası Kaçkar Dağı'dır (3937 m.). Ülkenin güneyinde ve güneydoğusunda Toros Dağları yer almaktadır. Toroslar, Türkiye'nin Akdeniz kıyılarına paralel olarak, Teke Yarımadası'ndan Suriye'ye, hatta iç kesimlere de uzanarak Irak sınırına varan, içinde birçok sıradağı da barındıran bir dağ zinciridir. Bu zincirin en yüksek noktası 3767 metrelik Kızılkaya zirvesidir. Ülkenin en yüksek noktası, Ağrı Dağı'nın 5137 metreye erişen doruğudur.⁴

Başlıca geniş düzlükleri Çukurova, Konya ve Harran ovalarıdır. En uzun akarsuyu 1355 km. uzunluğundaki Kızılırmak'tır. En büyük doğal gölü 3713 km² ile Van Gölü'dür. 817 km²'lik alana yayılan Atatürk Barajı ise ülkenin en büyük yapay gölüdür. Türkiye'nin en büyük adası olan Gökçeada'nın yüzölçümü 279 km²'dir. Kara parçalarının toplamı 770.760 km², su alanlarının toplamı ise 9820 km²'dir.⁵

Tarihi: Antik çağda Anadolu'da birçok medeniyet hüküm sürmüştür: Asurlular, Hititler, Helenler, Frigler, Traklar, Medler ve diğerleri.⁶ Orta çağda Türkiye'nin toprakları Bizans İmparatorluğu'nun önemli bir kısmını oluşturmuştur ve başkenti – Konstantinopol şehridir. 1071-1081 tarihleri arasında Bizans İmparatorluğu'nun hemen hemen bütün topraklarını Oğuz Türkleri olan Selçuklular ele geçirir. İslam dinini ve Türk dilini Anadolu'ya Selçuklular getirmiştir.⁷

14-16.yy.'da Büyük Selçuklu Devleti'nin ardından 700 yıllık bir tarihe sahip olan Osmanlı İmparatorluğu kurulur. Osmanlı Devleti'nin kuruyucusu Osman Gazi'dir. 29 Mayıs 1453 yılında 2.Mehmet döneminde İstanbul'un fethedilmesiyle Bizans İmparatorluğu yıkılır ve İstanbul artık Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olur.⁸

19.yy. sonu ve 20.yy. başında Türkiye, Avrupa devletleri tarafından yarı sömürge haline getirilir. 1908 yılında 2.Abdülhamit tahtından indirilir. 1.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Türkiye, savaşı kazanan Avrupa ülkeleri tarafından

⁴ **Bol'shaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.S.Kondratov, 52.c., Moskva, Terra, 2006, s.331-342.

⁵ Cemalletin Şahin, **Türkiye Coğrafyası**, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayınları, 2001, s.5-6.

⁶ **Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.M.Prohorov, c.26, 3.bs., Moskva, İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya", 1977, s.375.

⁷ **Bol'shaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.S.Kondratov, 52.c., Moskva, Terra, 2006, s.331.

⁸ **Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.M.Prohorov, c.26, 3.bs., Moskva, İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya", 1977, s.375.

paylaşılır. Bu durumda Türkiye’de Mustafa Kemal ve silah arkadaşları milli egemenliğe dayalı, tam bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak için çok cepheli büyük bir savaş başlatırlar. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan Anadolu ve Trakya toprakları üzerine yeni bir devlet kurulur. 29 Ekim 1923’te Türkiye Cumhuriyeti ilan edilir.⁹

Buryat Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu’na bağlı federal bir cumhuriyettir. (eski adı Buryat-Moğol Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti veya Buryat-Moğolistan’dır). Buryatlılar, Buryat Cumhuriyeti’nde yaşayan Moğol ırklı bir millettir. Buryat Cumhuriyeti’nin yüzölçümü 351,400 km.², nüfusu 963,5 bindir. Başkenti – Ulan-Ude’dir (eski adı Verhneudinsk). Resmi diller Rusça ve Buryatçadır. Buryatça Moğol dillerinin başlıca kollarından biridir, Moğol dil ailesinin kuzey koludur. Komşuları: kuzey ve batı tarafında İrkutsk bölgesi, en batısında Tuva Cumhuriyeti, güneyinde Moğolistan ve doğusunda Baykal Arkası bölgesi bulunmaktadır. Buryat Cumhuriyeti’nin kuruluş tarihi 30 Mayıs 1923.¹⁰

Coğrafi Konumu: Buryat Cumhuriyeti Asya kıtasının merkezinde, Doğu Sibirya’da, kuzeyden güneye yarımay şeklinde uzanır. Rusya Federasyonu merkezinden çok uzakta bulunur (Moskova’ya uzaklığı 5532 km’dir). Buryat Cumhuriyeti topraklarının çoğu dağlarla kaplıdır. Yüzey şekli; yüksek dağlarla ve bazı yerlerde geniş, derin ve kapalı vadilerle biçimlenmiştir. Cumhuriyet deniz seviyesinden oldukça yüksek bir yerde bulunmaktadır.¹¹

Buryat Cumhuriyeti’nin güney parçası yüksekliği orta olan dağlarla kaplıdır. Baykal gölünün önemli su kaynaklarından biri olan Selenga nehrinin havzası bu bölgeye girer. Burada yüksekliği deniz seviyesine göre 1000-1500 metreye kadar ulaşan Monostoykiy, Ganzurinskiy, Malhanskiy, Djidinskiy Dağları bulunur. Baykal gölü ise yüksek dağlarla çevrilidir. Dağlar arasında geniş vadiler bulunur. Bu

⁹ **Sovetskiy Entsiklopedičeskiy Slovar**, Moskva, İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”, 1980, s.1377.

¹⁰ **Turistskaya Buryatiya**, yay.haz. Sergey İvanov, Ulan-Ude, OOO Reklamno-İnformatsionny Tsentr, 2002, s.8-9.

¹¹ **Respublika Buryatiya: Kratkiy Entsiklopedičeskiy Spravočnik**, Ulan-Ude, İzdatelstvo BNTS, 1998., s.25-26.

bölgeye kuzey-batıdan güney-doğuya 200-300 km. genişliğinde uzanan Doğu Sayan Dağları girer. Onun yüksekliği 2500-3000 metre arasındadır. Doğu sayan Dağları'nın en yüksek doruğu Münkü-Sardık Dağı'dır (3491m.) Bu dağların yanında Hamar-Daban, Ulan-Burgasi, Baguzin, İkat ve Baykal Dağları bulunur. Baykal bölgesinin kuzeyinde ise Güney-Muysk, Kuzey-Muysk, Udokan ve Kalar Dağları bulunur.¹²

Tarihi: Buryatların menşei konusu bilim adamlar tarafından çok tartışılmıştır. Buryatlar buldukları bölgelere göre iki kısma ayrılır: 1) Baykal'ın kuzeyinde yaşayan Tunkin, Kitoy, Kudin, Alar, Babağan, Barga vb. 2) Baykal'ın doğu ve güneyinde yaşayan Barguza, Kudar, Selenge, Hori vb. Buryatların menşeinin tartışılması onların asıl Moğollarından birçok bakımdan farklılık göstermesinden kaynaklanır. Baykal gölü bölgesinde yapılan kazılarda, Kâhta şehri civarında Selenga nehri boyunca ilerlemiş paleolitik, Baykal kıyısı ile Selenga, Uda ve Çikoy ırmakları boyunca da pek çok neolitik meskenler bulunmuştur. M.Ö. II.yüzyılda türlü göçebe kabilelerin birleşmesiyle Hun devleti teşekkül etmiştir. Güney Sibiryayı da içine alan bu devlet Altaylardan Çin içerisine Sarı nehre kadar uzanıyordu. M.S.II.yüzyıla doğru Hun devleti parçalanmış ve Güney Sibiryayı H'yen-bi (Si en-pi) kabile birliğinin eline geçmiştir. III.yüzyılda ise devleti Ju-juan (Juan-juan) milleti tarafından itaat altına alınmıştır. 522 tarihinde Tu-cüe (Tu-küe) Türkleri, Ju-juan'ları mağlup ederek merkezleri Selenga nehri havzasında olan bir devlet teşkil etmişlerdir. Son yıllarda yapılan arkeoloji, etnografya ve dilbilim çalışmalarıyla elde edilen bilgilere dayanan S.A. Tokarev, Buryatların VIII.yüzyılda Kök-Türk devletine tabi ve Orhon yazıtlarında "Kurikan" diye anılan Türk boyunun kalıntısı olduğunu ıspat etmiştir. Ona göre bu Türk-Kurikan'lar X-XI. yüzyıllarda Baykal bölgesine hicret etmişlerdir. Gerçekten de Buryatların ziraat ve çobanlığa ait kelimelerin Türkçe olması dilbilimciler tarafından dikkat ortya koyulmuştur.¹³

A.P. Okladnikov düşüncesine göre Buryat halkının oluşması uzun zaman içinde Baykal gölü yanında yaşayan farklı kökenli etnik grupların gelişmesi ve

¹² A.g.e., s.45-47.

¹³ Türk Ansiklopedisi, c.8., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976, s.470.

birleşmesi sonucunda oluşmuştur. Bu halkın oluşmasında birinci olarak Moğol ve Tungus, Türk gibi etnik unsurlar etkili olmuştur.¹⁴

Buryat kabile ve soylarının ortaya çıkış kökenleri eski dönemlere dayanır. Araştırmacıların çoğu eski Moğol halklarının, onlar yanında Buryatların, ataları olarak Dunhu kabile grubunu (“Doğu Göçebeler”) ve onların torunları olan syanbi’ları sayar. VI-X yy. arasında süren Türk döneminde Baykal bölgesine ilk defa eski Moğol *bayırku-bayegu* kabileleri gelir. Zamanla, bu kabileler birliğinin başına şimdiki Hori’lerin ataları olan Hori kabilesi gelir. Baykal’ın ön kısımlarında yaşayan Kurıkan kabileler birliğinde ise halkın çoğunu Türk kökenli halklar oluşturmuştur.¹⁵

1206 yılında - Temuçin Büyük kurultay’da Moğol kabilelerini bir bayrak altında toplar. Dünyada Cengiz Han adında bilinir. O, Adriyatik’ten Büyük okyanusa kadar büyük bir devlet kurar. Baykal yakınındaki bölgeler de Moğol İmparatorluğu’na girer.¹⁶

XII-XVI asırlar arası Moğol dönemi olarak adlandırılan dönemde bu topraklarda büyük etnik hareketler olur. Türk kabilelerinin batıya doğru gitmesiyle eski Buryat kabilelerin oluşması için iyi şartlar ortaya çıkar. Bu dönemde Angara ve Lena nehirlerinin başladığı yerde Buryat halkını oluşturan Bulagat ve Ehirit adlı baş kabileler olan bulagçin’ler ve keremuçin’ler yaşamışlardır. O zamanlarda Moğol devletine ait Bargudjin-Tukum’un büyük kabile oluşumunu Hori-Tumat kabile halkı temsil eder. Sonradan, Baykal bölgesine Buryat halkının önemli bir kısmını oluşturan Hongodor kabile halkı gelir. XIV yy. Moğol İmparatorluğu yıkılır. Onun yerine üç tane Moğol devleti kurulur. Bunlar: Halha –Moğol, Güney-Moğol ve Oyrat-Cungar Hanlığı. Buryat Cumhuriyeti Halha’nın içindedir. Fakat Moğol Hanların iç savaşları ve Moğol devletinin Bargudjin-Tukum’a vergi yüklemesi sebebiyle Buryat kabileleri birleşip özgürleşmeye çalışırlar. Sonucunda Buryat adında yeni bir halk oluşur. XVII yy.’da bu topraklara Rusların gelmesiyle bu süreç daha hızlanır. Buryat halkını

¹⁴ A.P.Okladnikov, **Petroglifi Baykala: Pamyatniki Drevney Kulturi Narodov Sibiri**, Novosibirsk, Nauka, 1974, s.117-122.

¹⁵ B.Ş.Dorjiev, **İstoriya Proishojdeniya i Stanovleniya Buryatskogo Naroda**, Ulan-Ude, Buryatskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2010, s.188.

¹⁶ **Buryati**, yay. haz. L.L.Abaeva, N.L.Jukovskaya, Moskova, Nauka, 2004, s.13-37.

Moğol devletinden ayrı tutan sınırlar çizilir. 1917 yılında Buryat-Moğol Özerk Cumhuriyeti adında bir cumhuriyet kurulur.¹⁷

2) Araştırmamız yapılırken hem Türk, hem de Buryat sahasında **malzeme kapsamı** olarak kitap, sözlük, tezler, makaleler ve süreli yayınlardan yararlandık. Bazı efsane metinleri alan araştırmalarında yaptığımız derlemelerden elde edilmiştir.

3) Çalışmamızın **zaman kapsamı** sınırları arkaik dönemden başlayıp 2013 yılına kadarki tarihi zaman kesitinden ibarettir.

4) **Çalışma yöntemleri:** Araştırmamız boyunca alan araştırma yöntemini, saha çalışmalarında kayda aldığımız efsaneleri fişleme yöntemini, karşılaştırma yöntemini ve tarihi-coğrafi yöntemin bazı kurallarını kullandık.

¹⁷ B.Ş.Dorjiev, **İstoriya Proishojdeniya i Stanovleniya Buryatskogo Naroda**, Ulan-Ude, Buryatskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2010, s.189.

1. Efsane Tanımları

1.1.Türk Kaynaklarında Efsane Tanımları ve Değerlendirmeleri

“Efsane” terimi, Türkçe’ye Farsçadan girmiştir. Batı dillerinde Latince “legendus” kökeninden çıkan, “legenda, legend, leggenda, leyenda” vb. kelimeler, efsane kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁸ Bununla birlikte, Almanca “sage”, Yunanca “mithe, mithos”, Arapça “usture, esatir” ve Rusça “predaniya, skaz” terimlerini buraya ilave etmemiz gerekmektedir.¹⁹

Efsanelerle ilgili bilimsel çalışmalar 19 yüzyılında Avrupa’da başlatılmıştır. Bugüne kadar bilim adamları tarafından yapılmış olan çalışmalar neticesinde efsanenin birçok tanımı bulunur. İlk olarak Alman dili ve halk bilgisine büyük eserler kazandıran Grimm Kardeşlerin yapmış olduğu tanımı vermek istiyoruz: “Efsane, gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir.”

Bu tarif üç ana unsuru içine almaktadır:

1. Efsane, anlatıcının tarihi zaman kavramı içinde uygundur.
 - b) Efsane, muayyen bir tarihi (gerçek veya hayali) hadise ile birleştirilmiştir.
 - c) Efsane, muayyen bir şahısla, yani bir ad verilen tarihi (gerçek veya hayali) bir şahsiyet ile birleştirilmiştir.
2. Efsane, anlatanın coğrafi alan kavramına uygundur; yani, o, belirli yerle birleştirilmiştir.
3. Efsane, hakiki bir hikâyedir. Gerçi o, tabiatüstü hadiselerle iş görür, ama anlatıcıları tarafından ona inanılır. Onu anlatanın ve dinleyenin hakiki dünyasına mahsusmuş gibi itibar edilir. Bu hususu masalla mukayese

¹⁸ Saim Sakaoğlu, **Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s.4.

¹⁹ Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, 1.c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları,, 1993, s. 1.

edersek şöyle diyebiliriz: Peri masalları da tabiatüstü hadiselerle iş görür, fakat anlatıcıları ona inanmazlar.²⁰

Türk kaynaklarında bugüne kadar verilmiş olan birbirinden farklı görüşler ile efsane tanımları yapılmıştır.

Sözlüklerdeki Tanımlar:

Şemseddin Sami Kamus-ı Türkî’de efsaneyi: “Masal, asılsız hikâye, hurafat, şöhet bulup dillere düşen vak’a ve hal, destan” şeklinde tanımlar.²¹

Mustafa Nihat Özön, Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü’nde şu tanımı yapar: “Bir tabiat olayını, bir varlığın meydana gelişini, tabiat elemanlarından birinde olan bir değişikliği, akıl dışı, olağan üstü açıklamalarla anlatan hikâye.”

Türkçe Sözlük’te efsane “Halkın imgesinde doğarak, ağızdan ağıza dolaşan ve konusu olağanüstü nitelikte olan hikâye” olarak verilir.²²

Araştırmacıların Tanımları:

Pertev Naili Boratav, efsaneyi: “Kendisine özgü bir üslubu, kalıplaşmış kuralları ve belli bir biçimi olmayan sade konuşma dili ile bildirilen, bir anlatım türü” olarak tanımlar.²³

Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş** eserinde “İnsanoğlu’nun, tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında gelişen, zamanla inanç, adet an’ane ve merasimlerin teşekkülünde, az çok rolü olan bir çeşit masal” olarak tanımlar.²⁴

Prof. Dr. Saim Sakaoğlu **Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu** eserinde, birçok yabancı tanımı inceleyip yorumladıktan sonra efsanenin özelliklerini şu şekilde belirlemiştir:

²⁰ Saim Sakaoğlu, **Taş kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s.4.

²¹ Şemseddin Sami, **Kamus-i Türkî**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1978, s.136.

²² **Türkçe Sözlük**, 5.bsk., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969, s.231.

²³ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul,1969, s.106.

²⁴ Elçin Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, İstanbul, Akçağ Yayınları,1969, s.312.

- a. Kişi, yer ve olaylar hakkında anlatılırlar.
- b. Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.
- c. Genellikle kişi ve olaylarda tabiatüstü olma özelliği görülür.

Sakaoğlu, tanımlarda yer almayan ve efsanenin biçim özellikleriyle ilgili bir maddeyi de eklemiştir:

ç. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatmadır.²⁵

Bilge Seyidoğlu **Erzurum Efsaneleri** adlı doçentlik çalışmasında efsanelerin özelliklerine ilişkin olarak şunları tespit etmiştir:

- a. Bir inanış etrafında teşekkül etmişlerdir. Bu inanış, efsanelerin gerçek ve doğru olduğu inancıdır.
- b. Efsaneler bilinmeyen esrarengiz bir âlemi anlatırlar. Bu bakımdan olağanüstü unsurlar ihtiva ederler.
- c. Efsaneler, bir tarife göre mitlerin modernleşmiş şekli olarak ifade edilmekte, çok eski hikâyeler olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan kutsal unsurlar da taşırlar.

Bir efsane mutlaka bir inanç unsuru üzerine kurulmakla birlikte diğer unsurların hepsini taşımayabilir.²⁶

Kavram olarak efsanenin Batı dillerindeki karşılığı olan “legendus” terimi, Hristiyan azizlerin bayramlarda, kutsal törenlerde okumuş oldukları, azizlerin hayatlarını anlatan hikâyelere karşılık gelmektedir.²⁷

²⁵ Saim Sakaoğlu, **Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s.6-7.

²⁶ Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri: (Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.2.

²⁷ Ferhat Aslan, **Ayasofya Efsaneleri**, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınevi, 2009, s.61.

1.2. Buryat Kaynaklarında Efsane Tanımı

Buryat sözlü edebiyatında efsaneler, bütün Moğol dillerindeki gibi aynı terimle temsil edilir (karş.: halha-moğol- *domog*, kalmuk – *domg*, Eski Moğol – *domug*, *hoh*, *hoşu*, Eski Bargut, Şenehey-Buryat, Harçin, Sünit, Elüt, Oyrat, Ordos – *domog*, Baarin, Darhat – *domeg*, AT *domog id.*). Bu terime Moğolların Gizli Tarihi’nde de rastlanır (*domog id.*, *domogçi* – ‘efsane söyleyicisi’). Buryatça’da *domog* (efsane) teriminin yanı sıra *domog tüühe* terimi ‘tarihi efsane’ kullanılır. *Domog tüühe* teriminin de tıpkı *domog* gibi diğer Moğol dillerinde aynı şekilde bulunduğunu görüyoruz (karş.:Halha-Moğol – *tüüh domog* 1) tarihi efsane, 2)efsane; Kalmuk – *domog tüük id.*)²⁸

D.D.Dondokova, “*domug*” kelimesinin eski “*dom*” (büyü, büyücülük) kelimesinden geldiğini söyler. *Moğol domug ve dom genetik olarak Türk yomak, yom kelimelerle bağlıdır (mesela: karş.: Türk jommaq, Bar. jommaq, Tob. jumak, Koyb. numaq-mumak, Kazan. jommaq, Hak. nymah, Hak. Dialekt umah, Şor. Nybaq, Türkm. jommaq ‘masal’, Çuvaş. Jumah>Çerem. Jomak ‘masal’;<Türk. jom ‘iyi bir işaret, keramet, masal, efsane, şarkı, söyleyiş’)*.²⁹ Türk dillerinde baş sessiz harfin değişmesi doğaldır. En eski form olarak yomak sayılabilir; Moğol d harfin Türk j harfle değişmesi bilinir. *Soyot. tomaq ‘masal, efsane’, Tuva tomug id ve Yakut nomoh~nomoh id – onlar Moğolca’dan alınmış kelimelerdir.*³⁰

2. Efsane Tasnifleri

2.1.Türk Efsanelerinin Tasnifleri

XIX. yüzyıla gelmeden önce masalların bir alt grubu olarak ele alınıp incelenen efsaneler, daha sonraları Batılı bilim adamları tarafından ayrı bir tür olarak ele alınıp incelenmiş ve efsanelerin ayrı bir tasnifi yapılmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Grimm Kardeşler ile başlayan efsane çalışmaları hep kişisel gayretlerle olmuş ve bu

²⁸ D.D.Dondokova, **Leksika Duhovnoy Kulturu Buryat**, Ulan-Ude, İzd-vo BNTS, 2003, s.122.

²⁹ Dondokova, **a.g.e.**, s.122-123.

³⁰ Dondokova, **a.g.e.**, s.122-123.

durum 1959'a kadar sürmüştür. 1959- 1969 yılları arası ise "Kongreler Devri" olarak adlandırılmış ve bu yıllarda efsaneyi konu alan altı kongre düzenlenmiştir. "International Society for Folk- Narrative Research" adlı cemiyet etrafında birleşen Avrupalı efsane araştırmacıları 14- 16 Ekim 1963'te Budapeşte'de Kurt Ranke'nin başkanlığında toplanarak **milletlerarası** ilk efsane tasnifini yapmışlardır. Bu tasnif dört ana grupla bunlara bağlı alt gruplardan oluşmaktadır:

1. Dünyanın Yaratılışı ve Sonu (Kıyamet) İle İlgili Efsaneler
2. Tarihi Efsaneler ve Medeniyet Tarihi İle İlgili Efsaneler

- A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei,
- B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler,
- C. Dip tarihi (prehistorya) ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler,
- D. Harpler ve felaketler,
- E. Temayüz etmiş kişiler,
- F. Bir düzenin bozuluşu,

3. Tabiatüstü Varlıklar ve Kuvvetler/Mitik Efsaneler

- A. Kader,
- B. Ölüm ve ölümler,
- C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler,
- D. Hayaletlerin resmi geçidi ve savaşları,
- E. Öbür dünyada ikamet,
- F. Cinler, periler, ruhlar,
- G. Medeniyet ile ilgili yerlerdeki hayaletler,
- H. Değişmiş varlıklar,
- İ. Şeytan,
- J. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları,
- K. Tabiatüstü (sihri) kuvvetlere sahip kimseler,
- L. Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler,
- M. Hazineleler.

4. Dini Efsaneler/ Tanrı ve Kahramanlarla İlgili Efsaneler.³¹

Pertev Naili Boratav milletlerarası tasnifin ana grubunu kabul eder; fakat alt grupların Türk efsanelerine uygulanamayacağını söyler ve Türk efsaneleri için yeni bir tasnif yapar:

I. Yaratılış Efsaneleri

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri- evrenin sonunu (mahşer ve kıyamet günlerini anlatan efsaneler)

II. Tarihlik Efsaneler

- A. Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,
- B. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.) hakkında anlatılanlar,
- C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),
- D. Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,
- E. Milletler, hükümdar soyları,
- F. Büyük afetler,
- G. Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar,
- H. Savaşlar, fetihler, yayılışlar,
- İ. Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar,
- J. Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, müritler vb.),
- K. Sevda maceraları ile ün salmış âşıklar, kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,
- L. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bakmış “önemsiz” kişiler (örneğin: çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar,

III. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler

³¹ Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, s.16-17.

- A. Alın yazısı,
- B. Ölüm ve ötesi,
- C. Tekin olmayan yerler,
- D. Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri” (koruyucuları),
- E. Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar,
- F. Şeytan,
- G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar(Albastı gibi),
- H. Olağanüstü güçleri olan kişiler(büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi),
- İ. ”Mythique” nitelikteki hayvanlar ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar,

IV. Dinlik Efsaneler.³²

Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri** adlı çalışmasında 192 efsaneyi üç ana gruba toplamıştır. Bu tasnif Anadolu'nun bir bölgesi olan Erzurum'da söylenen efsaneleri temel alır. Seyidoğlu'nun tasnifi şu şekildedir:

I. Dini Binalarla ilgili Efsaneler

- A. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler,
- B. Kutsal kabirlerle ilgili olanlar,
- C. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler,
- D. Türbeler üzerine söylenen efsaneler,
- E. Kaleler üzerine anlatılan efsaneler,

II. Evler Ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler

- A. Al karısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler,
- B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri,
- C. Değirmen ile ilgili efsane,

³² P.N.Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 6. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992, s.100-104.

- D. Evler hakkında anlatılan efsaneler,
- E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler,
- F. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler,
- G. Keramet sahiplerinin efsaneleri,
- H. Köylerle ilgili efsaneler,
- İ. Kuyu ile ilgili efsaneler,
- J. Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar,

III. Tabiat ve Kırlarla ilgili Efsaneler

- A. Çeşme ile ilgili efsaneler,
- B. Düzlüklerle ilgili efsaneler,
- C. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler,
- D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler,
- E. Mağaralarla ilgili efsaneler,
- F. Nehirle ilgili efsaneler,
- G. Pınarla ilgili efsaneler,
- H. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler.³³

A. Berat Alptekin'in “**Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri**”

adlı bildirisinde tasnifi şu şekildedir:

1. Dini efsaneler,
2. Olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler,
3. Hayvanlarla ilgili efsaneler,
4. Taş kesilme konusunu işleyen efsaneler,
5. Adlarla ilgili efsaneler.³⁴

³³ Bilge Seyidoğlu, **Erzurum Efsaneleri**, 2.bs., İstanbul, Erzurum Kitaplığı, 1997, s.112.

³⁴ Ali Berat Alptekin, “Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri”, **II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, Kuşak Ofset, 1988, s.35-39.

Ali Duymaz Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı **Bingöl Efsaneleri** adlı yüksek lisans tezinde 101 efsane metni kullanarak şu tasnifi yapmıştır:

I. Dini Efsaneler:

A. Evliyalar üzerine anlatılan efsaneler,

B. Ziyaret yerleri üzerine anlatılan efsaneler,

C.Peygamberler, Hızır ve diğer din büyükleri üzerine anlatılan efsaneler,

II. Osmanlı- Rus Savaşı Üzerine Anlatılan Efsaneler

III. Yer Adlarına Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler

A. Yerleşim yerleri (il, ilçe, köy, mezar) ile ilgili efsaneler,

B.Tabiat şekilleri (dağ, mağara, çay, maden) ile ilgili efsaneler,

IV. Taş Kesilme Efsaneleri

V.Hayvanlarla ilgili Efsaneler

VI. Olağanüstü Varlıklarla ilgili Efsaneler

VII. Sevdaya Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler

VIII. Halk Oyunları ve Türkülere Bağlı Olarak Teşekkül Eden Efsaneler.³⁵

Muhsine Helimoğlu Yavuz **Diyarbakır Efsaneleri** adlı yüksek lisans tezinde 117 efsane metnini su şekilde tasnif etmiştir:

I.Dini Efsaneler

a) Dini ve tarihi kişiler üzerine söylenmiş efsaneler,

b) Camiler, kiliseler,

c) Ziyaretler, mezarlar, türbeler,

II. Olağanüstü Kuvvetler ve Varlıklar Üzerine Efsaneler

a) Şeytan,

b) Cinler, periler, ejderhalar,

c) Hastalık ve ölüm getiren varlıklar,

III. Hayvanlar Üzerine Efsaneler

IV. Tarihi Efsaneler

a) Savaşlar, fetihler, istilalar,

³⁵ Ali Duymaz, **Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1989, s.15-16.

- b) Hükümdar sülalelerinin ve beylerin menşe'leri, adlar, unvanlar,
- c) Kaleler, surlar, köprüler,
- d) Meskun yerlerle ilgili olanlar,
 - 1. Evler,
 - 2. Hamamlar, kaplıcalar,
- V. Tabiatla ilgili Efsaneler
 - a) Taslar, kayalar, tepeler, dağlar, kırlar,
 - b) Mağaralar,
 - c) Göller, nehirler,
 - d) Çeşmeler, pınarlar,
 - e) Ağaçlar, bitkiler, meyveler
- VI. Ask Üzerine Efsaneler.³⁶

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri** adlı tez çalışmasında Muğla bölgesi efsanelerini şöyle tasnif etmiştir:

- I. Yaratılış, Oluşum ve Dönüşüm Efsaneleri
 - A. Evrenle ilgili efsaneler,
 - B. İnsanlarla ilgili efsaneler,
 - C. Hayvanlarla ilgili efsaneler,
 - D. Bitkilerle ilgili efsaneler,
 - E. Taşa dönüşümle ilgili efsaneler,
- II. Tarihi Efsaneler
 - A. Tarihi şahsiyetlerle ilgili efsaneler,
 - B. Yapıların bir gecede oluşumuyla ilgili efsaneler,
 - C. Köprülerle ilgili efsaneler,
 - D. Denizlerle ilgili efsaneler,
 - E. Göller ve sularla ilgili efsaneler,

³⁶ Yavuz Helimoğlu, **Diyarbakır Efsaneleri (Derleme-Araştırma-İnceleme)**, Ankara, Doruk Yayınları, 1993, s.35.

- F. Dağlarla ilgili efsaneler,
- G. Şehirlerle ilgili efsaneler,
- H. İlçelerle ilgili efsaneler,
- İ. Beldelerle ilgili efsaneler,
- J. Köylerle ilgili efsaneler,
- K. Mevkilerle ilgili efsaneler,

III. Olağanüstü Varlıklar ve Olağanüstü Olaylarla İlgili Efsaneler

- A. Şeytanlarla ilgili efsaneler,
- B. Cinlerle ilgili efsaneler,
- C. Perilerle ilgili efsaneler,
- D. Geçkincilerle ilgili efsaneler,
- E. Diğer yaratıklarla ilgili efsaneler,
- F. Olağanüstü olaylarla ilgili efsaneler,

IV. Mistik Efsaneler

- A. Erenlerle ilgili efsaneler,
- B. Hızırla ilgili efsaneler,
- C. Ağaçlarla ilgili efsaneler,
- D. Hz. Ali'nin atı ile ilgili efsaneler.³⁷

Yukarıda gördüğümüz Türk efsane tasnifleri, Pertev Nail Boratav tasnifi hariç, Anadolu'nun bir bölgeye ait efsaneler üzerinde kurulmuştur.

Türkiye'de efsane araştırmacılarından olan Saim Sakaoğlu'nun taş kesilme motifi üzerinde yaptığı tasnifi ilgi tutar. Tasnifi bütün Anadolu sahasını kapsamakla birlikte fakat sadece bir motif üzerinde kuruldu:

- A. Aşk, (1- 45)

³⁷ Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi Yayınları, 2003, s.10-11.

- B. Zor durumdan kurtulma, (51- 100)
- C. Saygısızlar, (111- 160)
- D. Kötü huylar, (171- 190)
- E. Hızır ve insanlar, (201- 220)
- F. Değişik taş kesilmeler, (231- 280)
- G. Eksik anlatılanlar (291- 300).³⁸

Ferhat Aslan'ın **Ayasofya Efsaneleri** çalışmasında ifade ettiği gibi *Türkiye'de yapılan efsane tasniflerinde belli bir yöreye ait, sınırlı sayıdaki efsaneler daha çok konuları bakımından sınıflandırılmıştır. Motif, yapı, kahraman, tip, işlev vb. gibi unsurları bakımından da tasniflerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca tüm Anadolu-Türk efsanelerini kapsayan hatta tüm Türk Dünyasının ihtiyaçlarına cevap verebilen tasniflere ihtiyaç olduğu ortadadır. Anadolu-Türk efsanelerinin tasnifi yapılması için araştırmacı öncelikle efsanelerin bir araya getirilmesi gerektiğini söyler.*³⁹

2.2. Buryat Efsanelerinin Tasnifleri

İlk olarak Buryat efsanelerinin sınıflandırma prensiplerini M.N. Bogdanov ortaya koymuştur. Onun amacı bütün efsanelerinin araştırılması değildi. İhtilal öncesi Buryatların tarihini inceleyerek efsaneleri ayrı kabile (soy) üzerine gruplandırmıştır. Onları tarihi olarak adlandırır ve etnogenetik usullünü kullanarak bu efsaneleri iki gruba ayırır:

1. Buryat-Moğol Efsaneleri
2. Oyrat-Kalmuk Efsaneleri

³⁸ Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980, 110-111.

³⁹ Ferhat Aslan, **Ayasofya Efsaneleri**, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınevi, 2009, s.75.

M.N. Bogdanov birinci grup efsanelerinin çok eski olduğunu söyler. İkinci grubunda ise bütün Buryat kabilelerinin çıkış efsanelerini toplar.⁴⁰

S.P.Baldaev Buryat efsanelerini tematik özelliğine göre ayırır:

1. Mitolojik Efsaneler,
2. Tarihi (Tarihi Bir Olay veya Tarihi Bir Şahıs Hakkında) Efsaneler,
3. Coğrafi Efsaneler,
4. Etnik Efsaneler,
5. Tabiat Efsaneleri,
6. Mergenler ve Okçular Hakkında Efsaneler,
7. Güçlüler ve Bağaturlar Hakkında Efsaneler,
8. Soy ve Kabilelerinin Ortaya Çıkış Efsaneleri,
9. Soy Efsaneleri (soy arasındaki ilişkiler, halklar ve düşmanlarla mücadele, dağların, nehirlerin, göllerin adları v.b.).⁴¹

S.S.Bardahanova Buryat folklorunun türleri üzerine yapılan çalışmasında efsane ve predaniyalı⁴² birbirinden ayırmak zor olduğunu söyler. Araştırmacı, Rus ve Buryat halkbilimcilerin teoretik konumlara göre Buryat efsanelerinin şu sınıflandırmasını temsil eder:

1. Etiolojik Efsaneler: dünyanın oluşu, dünya, gökyüzü, yıldızlar, güneş, ay (kozmogonik); hayvanların, kuşların, balıkların oluşu (zoomorf, zoogonik); tabiat ve bitkinin bazı özellikleri hakkındadır.

2. Eskatolojik Efsaneler: insanın ortaya çıkışı, tanrılar hakkındadır.

⁴⁰ S.S. Bardahanova, **Sistema Janrov Buryatskogo Folkloru**, Novosibirsk, Nauka, 1992, s.5.

⁴¹ S.P. Baldaev, G.O. Tudenov, **Rukovodstvo po Sobiraniyu Buryatskogo Folkloru**, Ulan-Ude, Buryatskoe Kniznoe İzdatelstvo, 1959, s.47-48.

⁴² Buryat bilim adamları, Rus ilmi çalışmalarını temel tutarak Türk çalışmalarında efsane olarak belirtilen türünü efsane ve predaniye olarak iki gruba ayırt etmektedirler. Predaniyelerin Türkçe karşılığı ise tarihi efsane ya da menkabevi efsanedir.

3. Antropogen (Genealojik) Özellikli Efsaneler (Buryat kabilelerin ataları hakkında).

3. Demonolojik Efsaneler: insanüstü yaratıklar v.b. hakkındadır.

S.S. Bardahanova predaniyaların sınıflandırmasını yaparken N.İ. Kravtsov, S.G. Lazutin ve V.K. Sokolova gibi bilim adamlarının tasniflerini temel olarak alır ve predaniyaları iki gruba ayırır: Tarihi ve Toponimik. Birinci gruba tarihi bir olay ya da şahsiyet ayrıca bir olaya katılan veya tarihi bir şahsiyetle buluşan şahıslar girer. İkinci gruba yerleşim yerlerinin oluşumlarıyla ve büyük olayların olduğu yerlerin adlarıyla ilgili efsaneler girer.

Ayrıca S.S. Bardahanova, soy efsane ve predaniyalarının ayrı bir grup oluşturduğunu söyler. Çünkü onlar içinde hem efsane, hem de predaniye özellikleri birleşir. Bu gruba Buryat kabilelerinin oluşum efsanelerinin (özellikle Bulagat, Ehirit, Hori ve Hongodor efsanelerinin varyantları); Buryat soyları hakkında efsanelerin (Şarayd, Hürhüüd, Olzon, Segeened v.b.); Buryat soyları ve kabilelerin temekkünü anlatan efsanelerin (Hongoodor, Songol, Sartul, Tunka, Kabansk, Barguzin v.b.) girdiklerini söyler.⁴³

V.Ş. Gungarov Rus, Buryat ve Moğol folkloru araştırdıktan sonra efsanelerinin tematik prensibine göre şu şekilde sınıflandırmasını önerir:

1. Kozmogonik Efsaneler: gökyüzü, yer, yıldızlar, güneş ve dünyanın oluşumu,
2. Etiolojik Efsaneler: hayvanların, kuşların, balıkların oluşumu,
3. Mitolojik Özellikli Efsaneler: dağların, nehirlerin, vadilerin 'sahipleri' hakkında,
4. Genealojik (Soy) Efsaneleri: Buryat kabilelerinin oluşumları hakkında,
5. Tarihi Efsaneler: tarihi olay ve kişiler hakkında,

⁴³ S.S. Bardahanova, **Sistema Janrov Buryatskogo Folklor**, Novosibirsk, Nauka, 1992, 256S.

6. Toponimik Efsaneler: dağların, nehirlerin, göllerin v.b. isimlerin ortaya çıkışı hakkındadır.⁴⁴

Bunlar dışında L.Ts. Malzurova'nın **Legendi i Predaniya Hongodorov (Hongodorların Soy Efsane Ve Predaniyaları)** bir çalışma vardır. Hongodor soyu Buryat halkını oluşturan dört kabilesinden biridir. Hongodorların efsaneleri tarihi, soy ve toponimik olmak üzere efsaneler aracılığıyla Buryat halkının oluşumu, yerleşimi, tarihi gelişimi izlenir. Araştırmacı bu çalışmada şu tasnifi kullanır:

1. Hongodorların Tarihi Predaniyeler,
2. Hongodorların Soy Efsane ve Predaniyeler,
3. Toponimik Predaniyeler.⁴⁵

Gördüğümüz bütün Buryat tasniflerde soy efsanelerine rastlarız. Tasnifleri tamamen soy efsaneler üzerinde kuran M.N.Bogdanov ve L.Ts.Malzurova dışında Buryat bilim adamları genel eskatolojik, etiyolojik ve saire başlıkların yanı sıra soy efsanelere yer verirler. Örneğin, S.P.Baldaev'un tasnifinde *soy ve kabilelerinin çıkış efsaneleri ve soy efsaneleri* gibi başlıklar bulunur. S.S.Bardahanova da soy efsane ve predaniyaları ayrı bir grup altında toplar. Ayrıca soy efsanelerinin yanında S.P.Baldaev'un tasnifinde *mergenler ve okçular hakkında efsaneler ve güçlüler ve bağaturlar hakkında efsaneler* gibi başlıklar bulunur.

⁴⁴ V.Ş. Gungarov, "Sovremennoe Bitovanie Buryatskih Legend i Predaniy", Doktora Tezi, Ulan-Ude, BNTS, 1993, s.5-6.

⁴⁵ L.Ts. Malzurova, **Legendi i Predaniya Hongodorov**, Ulan-Ude, Buryat Devlet Üniversitesi Yayınları, 2006, s.25.

I.Bölüm. Türkler ve Buryatlarda Kültler ve Dağ Kültü

1.1. Kült Nedir?

Kült kelimesi Fransızcadır, Fransızca'ya da kökenini teşkil eden Latince'den geçmiştir. Latince'deki esası *cultus* “*tapınma*” demektir. Türkçe Sözlükte ise şöyle açıklanır: 1) Tapma, tapınma. 2) Din. 3) Dini tören, ibadet, ayin.⁴⁶

Ancak kült kelimesi Türklerde salt tapınma anlamını içermemektedir. Hattâ tapınma anlamı tamamen unutulmuştur. Kült kelimesi dinî bir esrarı olan nesne anlamına gelmektedir. Yani kutsal sayılan şeylerdir. Bu bir nesne olabileceği gibi bir mekân da olabilir. Pervin Ergun araştırmasında bunu şöyle açıklar: “*Kült denilince atalar kültü, tabiat kültü (dağ, ağaç, su vs.) akla gelmektedir... Fakat eski Yunan ve Roma mitolojilerinde olduğu gibi, bu kültler için ayrı ayrı tanrılar tahsis edilmemiş, onlara tapılmamıştır. Kült kavramı içerisinde değerlendirilen atalar, dağ, ağaç, su vs. Tanrı değil, tanrısal olarak kabul edilmişler, özellikle de ağaç kültü, Tanrı'yi sembolize ederek Tanrı kutunun kaynağı olarak görülmüştür. Türk inanç sisteminde kutsallaştırılan hiçbir nesneye tapılmamıştır. İster yer cisimleri olsun, kutsal olarak görülen nesnelere Tanrı ile irtibat kurmanın birer vasıtası olmuştur*”.⁴⁷ Araştırmacı kült kavramının yanlış anlaşılmasını şöyle ifade eder: “*Batı (Eski Yunan ve Roma) mitolojilerinde ya da inanç sistemlerinde “kült” kavramı içerisinde değerlendirilen nesnelere “tapınma” kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi ve İslamiyet öncesi dönemde “put” kavramının çokça ön plana çıkması, gelen yeni dinin de putlara ve “tanrılara” karşı amansız bir mücadele içine girmesi, Türkler arasındaki kutsal ağaç, dağ ve suların da “tapınma” ve “ilah” kavramları çerçevesinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Özellikle de İslam'ın Tanrı ile kul arasındaki bağlantının kurulabilmesi için hiçbir aracıya gerek duymaması, Tanrı'nın yaratıklarından medet umulması gerektiği görüşüne sahip olması, Türkler arasındaki Tanrı'yi sembolize eden bazı nesnelere karşı duyulan minnettarlık, saygı ve korku karışımı hissin “şirk” kavramıyla değerlendirilmesine neden olmuştur*”.⁴⁸

⁴⁶ **Türkçe Sözlük**, 2 c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, s.947.

⁴⁷ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004, s.29.

⁴⁸ Ergun, a.g.e., s.29.

Türk mitolojisini araştıran Fuzuli Bayat'ın da söylediğine göre *kavramsal olarak kült, doğüstü varlıklar şeklinde tasarlanan yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygı, ihtiram ve bazen de tapınmadır.*⁴⁹

Ayrıca Bayat, kültü inançla bir arada ele alıp açıklamakla birlikte onların bir zıtlık sistemi olduğunu söyler: iyi ve kötü, aydınlık ve karanlık, yaralı ve yarasız, kutsal ve sıradan vs. Başka bir deyişle *“bir tarafta kültür ve inancı yaşatan, kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan bir sözlü kültür aracı olan hafıza ve hafızada kolayca kalan simgeler, diğer tarafta topluma yabancı olan, dışa kapalı ve anlaşılmaz olan gizemli sistem, işte bu iki öge mitolojiyi ve mitolojik çağın insanını en çok düşündüren mesele olmuştur. İster anlatıma dayalı metin olsun ister gösteriye dayalı ritüel olsun kültler, simge ve gizem prensibi üzerinde oluşturulmuştur.”*⁵⁰

Bu simge ve gizem prensibi üzerinde kurulan dağ ya da başka kültlerinin oluşmasında ve bu inanın bir kült haline gelebilmesi için şu üç unsurun bulunması gerekir:

- 1) *“Külte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti,*
- 2) *Bu nesne veya şahıstan insanlara fayda yahut zarar gelebileceği inancının bulunması,*
- 3) *Bu inancın sonucu olarak faydayı celp, zararı defedecek ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı.”*⁵¹

Kült toplumsal içeriklidir, tarihi süreç içinde kabul edilen dinlerin etkisiyle şekil değiştirmeleri söz konusu da olsa bütün durumlarda, sosyo-kültürel yapıdaki yeni oluşumlara rağmen, sürekliliğini koruyabilir. Kült dinlerin temel ögesidir⁵², o bakımdan *“Kült eylemlerinde din emreder, grup emri yerine getirir”*⁵³.

⁴⁹ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken, 2007, s.80.

⁵⁰ Bayat, **a.g.e.**, s.79.

⁵¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi Ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 2.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.113.

⁵² Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken, 2007, s.80.

⁵³ Bronislaw Malinovskiy, **Büyü, Bilim ve Din**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000, s.60.

Tabiat Kültleri

Türk ve Buryat inanç sistemlerinde dağ, ağaç, mağara, taş, su gibi tabiat unsurları *ıduk ve iye'lik kavramının varlığıyla tasavvur edilir*.⁵⁴ Anadolu Türkleri ve Buryatlılar eskiden gelen bu tabiat nesnelere karşı büyük saygı gösterirler, onları canlı ve kutsal varlıklar gibi algırlar.

Eski Türkler tabiatta mevcut hemen her varlıkta mahiyeti kavranamayan gizli birtakım güçler bulunduğunu düşünüyorlar. Bu telakkinin tarihi belgesini Orhun Kitabeleri teşkil etmektedir. Onlara göre bütün tabiat: dağlar, tepeler, ağaçlar ve kayalar hissedilen, işiten, iyilik veya kötülük yapabilen varlıklardır; daha doğrusu bunları yapan onlardaki gizli güçlerdir. Bundan dolayıdır ki, eski Türkler bu varlıkların bizzat kendilerine değil, işte bu gizli güçlere takdis hissi beslemişler ve korku, minnettarlık, saygı karışımı bir tavır takınmışlardır.⁵⁵

Şamanizm öncesi inançlar olan tabiat kültürünün kökenleri çok eskiye gider. Bu kültürler Türklerin ve Moğolların tarihi süreç içinde *muhtelif dinlere girip çıkmalarına rağmen varlıklarını sürdürmeye devam ederler*.⁵⁶

Yapmış olduğumuz incelemeye göre iki halkta dağ kültürü, diğer tabiat kültürleriyle birlikte görülür, yani bir bağdaştırma halinde bulunur. Dolayısıyla, aşağıda dağı, ağaç, mağara, taş ve su kültürleriyle karşılaştırarak onların özellikler getirilir.

1.2. Dağ ve Ağaç

En çok birbirine benzeyen kültürler Dağ ve Ağaç kültürleridir, bazen bu kültürler iç içe olur. Dağ ve ağaç yerüstü âleminde bulunup kökleri yer altı dünyasına gider, dağın zirvesi ve ağacın dalları ise göklere uzanır. İkisi kozmik bir dünyanın

⁵⁴ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.48.

⁵⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.64.

⁵⁶ Ocak, **a.g.e.**, s.66.

merkezleridir, üç dünyayı (gökyüzü, yer, yer altı) aşağıdan yukarıya birleştiren tabiat unsurlarıdır.

Türk ve Buryat mitolojilerinde arkaik Yer Ana'nın değişmeyen doğurganlık ve koruyuculuk özelliklerinin uzantısını hem dağ, hem de ağaç kültlerinde görüyoruz. Ağaçtan ya da dağdan doğma olayı Yaratılış efsanelerinde yer alır.

Örneğin, efsanede Tanrı Ülgen, dalsız budaksız bir ağaç görür ve böyle bir ağaca bakmanın hiç de hoş bir şey olmadığını düşünür. Bunun üzerine ağaçta dokuz dal bitmesini, biten dokuz daldan dokuz insan, dokuz insandan da dokuz boy meydana gelmesini sağlar.⁵⁷

Uygurların Türeyiş Efsanesinde ise şöyle anlatılır: *“Barçuk-Art Tigin, bir “Iduk-Kut”dur. Turfan’daki (Uygur Devletinin Kağanlarına) “Iduk-Kut” derlerdi. Onların ataları da, eski Uygurların yerlerinde otururlardı. (Uygurların bu eski yurtlarında), Kara-Korum adlı bir dağ vardı. Bu dağdan iki nehir çıkardı. Bu nehirlerin birine Selenge ve diğerlerine Tola adı verilirdi. Bir gece bu iki nehir arasındaki bir ağaç üzerine kutsal bir ışık inmişti. Halk bu ışığı görünce (hemen toplanmış) ve bu ağacı beklemeye başlamışlardı. (Bu ışık indikten sonra) ağaçta bir şişkinlik peyda olmuş ve bu ağacın gövdesi, tıpkı gebe ir kadının karnı gibi şişmişti. Gökten ışığın inmesi durmamış ve her akşam devamlı olarak (ağacın üzerine) inmeğe başlamıştı. Dokuz ay ve on gün geçtikten sonra, ağaçtaki bu şişkinlik çatladı ve ağaçtan, tıpkı dünyadaki insanlar gibi beş çocuk doğdu...”*⁵⁸

“Oğuz Kağan vaktiyle “İt Barak” adlı bir kavimle savaşmış, fakat mağlup olmuştu. Bunun üzerine iki büyük ırmak arasında bulunan bir adaya gitmiş ve bir süre bu adada kalmıştı. İşte tam bu sırada, kocası savaşta ölen kadınlardan birinin doğum ağrıları tutmuş ve doğumu yakınlaşmıştı. Etrafta sığınacak hiçbir yer yoktu. Çaresiz olarak kadın bir ağaç kovuğuna girmiş ve orada doğurmuştu. Bunu gören beğler, hemen gelir ve kadının durumunu Oğuz Han’a anlatırlar. Oğuz Han kadına acır ve şöyle der:- “Mademki bu kadının kocası şehit olmuştur ve bu çocuğun da benden başka kimsesi yoktur, şu halde bu doğan çocuk da benim oğlumdur. Bundan

⁵⁷ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.15.

⁵⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 1.c., 2.bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993, s.81-82.

sonra herkes, bu çocuğu Oğuz Han'ın bir oğluymuş gibi saydılar ve ona öyle baktılar. Oğuz Han ona Kıpçak adını verdi...’’⁵⁹

Burada görüldüğü gibi Türkler kendilerinin Tanrı tarafından yaratıldığını ve ağacın burada bir araç, vasıta olduğu anlaşılmaktadır.

Mitolojik bilgilere göre ilk insanı dağ doğurmuştur. Hakasların Altın Arık Destanında milli kahramanı ve onun atı dağdan doğmuştur.⁶⁰ Ayrıca Maaday Kara’yı da dağ doğurmuştur ve doğarken elinde dokuz köşeli taşla doğmuştur. Aynı zamanda Maaday Kara, yeni doğan oğlunu da düşmanlardan korumak için dağa emanet eder.⁶¹

Dünya mitolojilerinde yer alan, dünyanın merkezi sayılan Hayat Ağacı, Buryat ve Türk mitolojilerinde genellikle kutlu bir dağın tepesinden yükselerek cennete kadar ulaşır.⁶² Bu mitolojilerde gök yedi ya da dokuz katlıdır. *“Tanrı’nın dokuzuncu katında oturduğu inancı, en yaygın olan inançtır. Yeryüzünün merkezinden Tanrı katına yükselen bu ağaç, genellikle dallıdır. Dokuz dal, dokuz gök katını sembolize eder.”*⁶³ Abakan Tatarlarından derlenen materyale göre, dünyanın göbek kordonu olan bu ağaç, göğün on altıncı altın bir dağ üzerindeki altın taht üzerinde oturan Baki Ülgön’ün sarayına kadar ulaşır. O aynı zamanda Tanrı’nın at kazığıdır.⁶⁴

Buryat halk edebiyatına ait olan “Geser” destanında gökler 55 batı (iyi) tanrı ve 44 doğu (kötü) tanrı mücadele içinde görülür. Bu iyi ve kötü Tanrılar merkeze sahip olma amacıyla birbiriyle mücadele ederler. İyi ve kötü Tanrılar arasında merkezi temsil eden Segeen Sebdeg Tengeri bulunur. Onun bir tane Seseg Nogon adlı kızı vardır. Seseg Nogon’a batı ve doğu tanrılarında evlenme teklifleri gelir. Böylece destan olayları başlar. Destanda gökyüzünün yer şekilleri, yeryüzünün kırsal ve dağlık olduğu anlatılır. Göklerin merkezini Sahidag Dağ’ı temsil eder. Bu dağ “Dünya Dağ”ının bir benzeridir. Aynı mitolojik fonksiyonu kocaman beyaz akağacı temsil eder. Bu ağacın üzerinde sesiyle hastaları iyileştiren ve bereket veren kutsal

⁵⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 1.c., 2.bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993, s.171.

⁶⁰ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.230.

⁶¹ Bayat, **a.g.e.**, s.231.

⁶² Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004, s.154.

⁶³ Ergun, **a.g.e.**, s.146.

⁶⁴ Ahsen Turan, “Hayat Ağacı”, **Türk Kültürü**, 353, Eylül 1992, s.543.

guguk kuşu öter. Bunun yanında güneşi temsil eden, canlandırma özelliğine sahip beyaz, kudretli tarla kuşu göksel dünyaya ayrı bir renk katar.⁶⁵

Türk dünyasında dağ üzerinde yükselen kutsal ağaç anlayışı yaygın olarak görülür. Kazakların kurgan kazılarında çıkan maden eşyalar üzerinde hayat ağacı, efsanevi kuşla birlikte kutsal dağda sembolize edilmiştir.⁶⁶ “Kırgızlar arasında daha yaygın olan *Er Töştük* destanının bir epizodu olan “*Alp Kara Kuş*” masalında, hayat ağacını temsil eden, tepesi göklere ulaşmış büyük bir çınar ağacı vardır. Ağaç, dünyanın merkezi (yer ortası) olan *Kaf Dağı*ndadır. *Kaf Dağı*ndaki bu ağacın üzerinde “*Alp Kara Kuş*”un yuvası bulunmaktadır. *Er Töştük*, buraya geldiğinde bir ejderin *Alp Kara Kuş*’un yavrularını yemek için ağaca tırmandığını görür. *Er Töştük*, *Alp Kara Kuş*’un düşmanı olan ve her yıl yavrularını yiyerek neslini yok etmeye çalışan ejderi öldürür, parçalarını yavrulara yedirir. Onlarla konuşur. Bir müddet sonra fırtına, kasırga koparak gelen *Alp Kara Kuş*, *Er Töştük*’e iyilikler yapar.

Bu masalın benzeri Er Töstik adıyla Kazaklar arasında da yaşamaktadır. *Er Töstik* masalında “*Kara Kuş*” adıyla bilinen kartal, hayat ağacında yaşamaktadır. Türk masallarında, hayat ağacının altında bir yılan-ejderha beklemektedir. Bekçi olduğu düşünülen bu yılan, kötülüğün (*Erlik-şeytan*) temsilcisidir ve ancak Tanrı tarafından bir kut almış bir kahraman tarafından yok edilebilir. Buryatlar bu yılanı “*Abırğa*” derler. *Er Töstik*’te de bu yılanı “*Acığa*”, yani ejderha demektedir.”⁶⁷

Görüldüğü gibi dağ üzerinde yükselen ağaç anlayışı Türk ve Buryat mitolojilerinde bulunur, eski kozmik bir dağ inancını yaşatan izlerdir. Bu halklarda göklere uzanan ve evrenin bütün parametlerini kendinde toplayan Dağ ve Ağaç, dünyanın tam merkezindedir, kutsal güç kaynağıdır. Yüksekliği itibariyle Tanrı’ya yakın bulunurlar, dolayısıyla kutsaldırlar.

Anadolu Türkleri ve Buryatlar eski geleneklerini devam ettirmektedirler; kutsal dağlara ve ağaçlara büyük önem verirler, onlara saygı duyarlar. Anadolu’nun birçok yerinde “Baba”lı dağlar vardır. Buryatlar her yıl dağ tepelerinde dağ iyisine kurban

⁶⁵ B.S. Dugarov, **Mifologiya Buryatskoy Geseriadi: Vostoçnie Tengri**, Ulan-Ude, İzdatelstvo BNTS SO RAN, 2005, s.27.

⁶⁶ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004, s.158.

⁶⁷ Ergun, a.g.e., s.158-159.

kesip ayin yapmaktadırlar. Türkiye’de ve Buryat’ta bez parçası bağlanan ulu kutsal ağaçlara rastlamak mümkündür.

Dağ ve Ağaç özelliklerine göre birbirine az ya da bazen tamamen benzerler. Dağ ve Ağaç kendileri Yerüstü dünyasında bulunup Türk ve Buryat mitolojilerinde üç dünya – Gökler ve Yeraltının - birleştirici, arabulucu işlevi gerçekleştirirler. Dağın doruğu ve Ağacın dalları göklere dayanır, Dağın alt kısmı ve Ağacın kökleri ise yeraltına gider. Hem dağ, hem de ağaç hayat gücünü kendilerinde barındırdığı, enerji kaynağı olduğu için türeme, doğurganlık özelliği içerirler. Ama aynı zamanda insanlar dağa ve ağaca taptıklarında, adak sunduklarında onları Tanrı’ya ulaşmak için bir vasıta görevi olarak görmüşlerdi.

1.3. Dağ ve Mağara

Türk ve Buryat efsanelerinde dağ ve mağara kültlerinin de birbirine bağlı olduğu görülür. Mağara her zaman ana rahmine benzetilir, dağ da ondan doğurganlık özelliğine sahip olur.⁶⁸ Mitolojik Ana inancının bir temsili olan mağara, bütün Ön Asya, Orta Asya ve Sibiryalı halkları için müşterektir.⁶⁹ *“Doğal sığınak yerleri olan mağaralar, ilk insanların da yaşayış yeri, dini ayinlerin yapıldığı kutsal mekân olarak belirlenmiştir. Bu mağaraların duvarlarında ilk ressamın çizmiş oldukları kutsal ve kısmen büyüsel içerikli, ancak bütün hallerde gerçek hayata endekslenmiş resimler de yer almaktadır... Aynı anda mağara, gizli, saklı dünya ile insanların yaşadığı âlem arasında bir geçit görevini de üstlenmiştir. Ancak folklor düşüncesinde mağara, yapısız ve biçimsiz şekli, karanlık durumu ile gizemli bir âlem görüntüsü vermekte, korkunç güçlerin yaşadığı mekân özelliği içermektedir. Bütün bunlara sebep olan inanç değişimleri mitolojik şuurun tarihi şuurla yer değiştirmesi ve kültür ekolojisinde mağara kodunun geçirmiş olduğu evrelerle bağlantılıdır.”*⁷⁰

⁶⁸ Muharrem Kaya, **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s.156.

⁶⁹ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.33.

⁷⁰ Bayat, **a.g.e.**, s.33.

Göktürk türeyiş mitlerinde Türklerin ecdadını da doğurduğu yer, mağaradır. Bu yüzden kurdun dünyaya getirdiği çocuk Türklerin ilk atası olması nedeniyle atalar barınağıdır.⁷¹ Ayrıca yukarıda söz ettiğimiz gibi Altay'da dağ ile akrabalık bağı kurulduğuyla ilgili tespitler bilim adamları tarafından ortaya koyulmuştur. “*Altaylı Çabatların kendilerinin dağdan çıktıklarına inanırlar, dağla soy arasında kan akrabalığı kurulur.*”⁷² Buryatlarda bazı kutsal bilinen mağaralara **ehin umay** (ana rahmi) derler. Bu mağaraya çocuğu olmayan kadınlar gelip ziyaret ederler, dilekte bulunurlar.⁷³ Türk Memlük türeyiş anlatısında Ay Atam ve eşi Ay-va, Karadağ'daki bir mağarada insan haline gelirler. Öldükleri zaman da çocukları, onları bu dağdaki mağaraya yerleştirirler.⁷⁴ Direnkova'nın yayınladığı bir Şor anlatısında, Alaş ve Palaş, Kobiy soyunun ataları olduğu, onların Ordo Dağı'ndan çıktıkları anlatılır.⁷⁵ Ayrıca Türklerin mağaranın girişinde koyun kurbanı ettikleri de bilinmektedir.⁷⁶

Anadolu Türkleri sahasında topladığımız mağaralarla ilgili efsaneler bulunur. Onların arasında “Yedi Uyurlar Mağarası” çok ünlüdür. “*Derler ki, bir zamanlar yedi kişi, bu mağarada tam 500 yıl uyumuş*” (Efsane №46). Tarsus yakınlarında en çok ziyaret edilen yerlerden biri de bu mağaradır.

Başka bir efsane, “*Mersin'in Fındık Pınarı yaylasında bulunan bir dağda iç içe girmiş uzun bir dehlizi andıran rutubetli ve karanlık mağaralar bir ziyaret ve adak yeri halinde kullanıldığını* söyler. *Mağara'nın içerisinde bulunan birçok girinti ve çıkıntılara ip bağlanmakta ve adak adanıp ayrıca iki rekât namaz kılınmaktadır*” (Efsane №100). Demek oluyor ki, Türkiye'de mağaralar kutsal mekân sayılır. Oraya gidip insanlar adak adarlar, dilek dileyip ip bağlarlar, dua ederler. Ayrıca zor, kurak olduğu zamanlarda kutsal mağaralara gidip yağmur duası edilir: “*Adana'nın Tufanbeyli İlçesi'nde Gümülek Tepesi'nde, şehit mezarlığı vardır. Halk, kurak aylarda yağmur duası için şehit mezarlığına ve yanındaki mağaraya giderek ziyaret*

⁷¹ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.33.

⁷² Muharrem Kaya, **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s.156.

⁷³ G.R. Galdanova, **Dolamaistskie Verovaniya Buryat**, Novosibirsk, Nauka, 1987, s.27-28.

⁷⁴ Muharrem Kaya, **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s.156.

⁷⁵ Kaya, **a.g.e.**, s.107.

⁷⁶ L.P. Potapov, “Elementı Religioznih Verovaniy v Drevnetyurkskih Geroičeskih Legendah”, **Sovetskaya Etnografiya**, No:5, 1991, s.82.

eder ve kurban keser. Halk bu işlemde sonra yağmur yağacağına inanır.” (Efsane №82).

Buryat halk kültüründe de mağaralar kutsal mekân özelliğine sahipler. Daha önce gördüğümüz gibi Alhanay yerinde çok ünlü “Ehin umay” mağarası büyük saygıyla ziyaret edilir.

Bir Buryat Efsanesinde Baykal gölünün Olhon adasında Jima Dağı bulunur. “Derler ki, gökyüzünün oğlusu ve yıldırım tanrısı Ügüte-Noyon, Olhon adasında ünlü Olhon şamanı Nagre-Bo ve onun karısı Zagra Hatun yanında komşu olarak oturmayı istemiş. Bu yüzden Ügüte-Noyon kendi sarayını şaman koca karısına verip kendisi ise Burhan mağarasında yaşamayı tercih etmiş” (Efsane №12). Burada dolaylı olarak mağaranın sıra dışı ya da kutsal olduğu anlaşılır.

“Mağara kültü bu veya diğer şekilde dağ elementiyle birlikte anılır. Doğal olarak mağaraların dağlarda bulunması kutsal merkez anlayışı olan dağın kutsal türeme anlayışı olan mağarayla birleşmesi ve sonunda mağara-dağ ikilisinin kozmik düzenin oluşmasında önemli rol üstlendiğini gösterir. Zamanla mağaranın atalar kültü ayinlerinin yapıldığı kutsal mekânlara çevrilmesi, Mitolojik Ana telakkisinin ilk atalar kültü ile birleşerek senkretik bir olgu sergilemesine dayanır.”⁷⁷ Mağara, ana rahmi, doğurganlık simgesi olduğu gibi aynı zamanda ilk insanların ve büyük kahramanların mezarı olarak bilinmesiyle de doğum ve ölüm zıtlığını bir arada tutmuştur.

1.4. Dağ ve Taş

Dağ ve Taş kültürleri bir sentez halinde görülür. Eski Türkler ve Moğolların Türkçe “yada” Buryatça “zaday” taşı varmış. Bu taş ile büyücülük yaparak yağmur yağdırırlarmış. Türk kaynaklarında yada taşı hakkında daha geniş bir bilgi H.Tanyu “Türklerde taşla ilgili inançlar” araştırmasında verir.⁷⁸

⁷⁷ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, 36.

⁷⁸ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.47-80.

Taşın birçok fonksiyonu vardır. Dağ ve taş ikisi mitolojik bilgilere göre ilk insanı doğurmuştur. Dağ ve taş kültlerinin doğurganlık özelliği araştırmacılara göre onların içinde hayat gücünü barındırması, enerji kaynağı olması ile karakterize edilir. Hem dağ hem de taşla ilgili efsanelerde evlatsız ailelere çocuk verdiği inancı ilgi görür. Çocuksuz kadınların doğurma ile bağlantılı çok eski pratiklerinden birini de kutsal bilinen taşlara el sürmesi veya taştan çocuk istemesi oluşturur.⁷⁹ Batı Anadolu'da ve Kıbrıs'ta kadınların hamile kalmasını sağlayan kutsal taşların varlığına inanılır.⁸⁰

Ayrıca dağın ve taşın kutsallığı yalnız bilinen dünyayı değil, bilinmeyen dünyaları da birleştirmesinde kendini gösterir, “*ebedi bir hayatın, ebedi bir kudret ve kuvvetin*”⁸¹ sahipleri olarak görülürler.

Uygurların Türeyiş efsanesinde “*iyi talih ve saadet dağ anlamındaki Kutlug Dağ ile Gök ruhların dağı, Uygurlara güç verir. Çinliler, kayalık Kulug Dağı'nı parçalayıp götürürler. Bu olay üzerine düzen bozulur, kuşlar, hayvanlar tuhaf tuhaf bağırır, kağanlar arka arkaya ölür, Uygurlar Turfan'a göç etmek zorunda kalırlar.*”⁸² Burada Uygurlara bereket, mutluluk getiren kayalık bir dağdan bahsedilir.

Buryatlar ve Sibiryalı Türkleri dini törenlerini dağ doruklarında bulunan oba'ların yanında yaparlar. Oba'lar taş yığından oluşurlar. W.Radloff'a göre Altaylılar bir dağı aşarken ya da bir ırmağı geçerken o yerin ruhunun şerefine belirli bir yere taş atar ve zamanla da bu taş yığını oba oluşturur.⁸³ U.Harva, taş yığını o yerlerden geçenlere, serbest dolaşan ruhların zarar vermemesi ve bu kötü ruhları belirli bir yere bağlamak amacıyla yapılmış olabileceği düşüncesini savunur.⁸⁴ Fuzuli Bayat ise kötü ruhu belirli bir yere bağlamak gibi yorumdan daha çok o yerin

⁷⁹ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.233.

⁸⁰ H.Z. Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, **Yol**, 23. Şamanizm ve Alevilik sayısı, 2003, s.94.

⁸¹ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla ilgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s.21.

⁸² Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 1.c., 2.bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993, s.433.

⁸³ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken yayınları, 2007, s.244.

⁸⁴ U. Harva, “Die Religiösen Vorstellungen der Altaischem Völker” **FF Communications**, LII, nr. 125 Helsinki, 1938.

ruhundan izin almak için yapılan uygulamalar, Türk ve Moğol halklarının dini inanç ve tabiatları ile bağdaştığını söyler.⁸⁵

Anadolu Türklerinde de oba'lara benzeyen taş yığınlarından meydana gelen adak yerleri – düşekler bulunur. Özen'e göre düşekler, adak yeri ihtiyacından doğmuş, sınırlı fonksiyonları olan, çoğu zaman niyaz edilip, öpülüp geçilen adak yerleridir. Düşekler bu yönleri ile oba'lara benzer özellikler taşırlar.⁸⁶

Taşlar doğurganlık verebilme özelliğinin yanı sıra insanlara şifa verirler. Burada Anadolu Türklerinin dağlarda bulunan kutsal taşlara ziyarete gittiklerini anlatan efsaneleri örneklendiriyoruz.

“Gaziantep’in doğusunda (ilk makalesinde – Günü Dağı) “Cunudün” Dağı denen bir yerde, delikli bir taş (kaya) olduğunu, “deliğinden ancak bir insanın geçebileceğini, kadınların öksüren (boğmaca) çocukları bu delikten geçirdiklerini, böylece öksüren çocukların iyileştiğine inanıldığını söylüyor” (Efsane №76).

Ayrıca Türkiye’de sıtmalılı çocukların tedavisi için Pınar ziyaretindeki ağacın altına taş atılır. Sivas Yıldızeli’nde sarılık tedavisi için hastanın boynuna sarılık taşı olarak bilinen sarı bir taş asılır.⁸⁷

Buryat halkının evren resmindeki yerüstü dünyasının üst katmanında bulunan göklerden bu dünyaya inen ve Batı Dağların öncüsü Han Şargay Noyon, halkın totemi ve atası sayılan Buha Noyon (Öküz Ata), ayrıca Alag Han hakkında efsanelerde onlar eceli geldiğinde kaya olup dururlar. O kayalar kutsal sayılırlar, halkça büyük saygı duyulur (Efsaneler №6, №13, №56).

M. Kaya “Kızgın Kaya” adlı Yalova efsanesinde, Burhaniye’nin dağlık ve yüksek bir yerinde bulunan bir kaya hakkında örnek verir ve efsanede örtük bir şekilde kayanın kutsallığıyla ilgili inancın kendisini gösterdiğini söyler: *“Bu kaya, kışın oradan geçen ormancıları, avcıları, yolcuları korumaktadır. Tipide, fırtınada*

⁸⁵Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.244.

⁸⁶ Kutlu Özen, **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas, Dilek Matbaacılık, 1996, s.47.

⁸⁷ Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla ilgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s.171-172.

*bu kızgın kayaya ulaşanlar canını kurtarmaktadır. Birbirini seven iki gencin, evlenmelerine ailelerinin izin vermemesi üzerin kaçıp ormana saklandığı, kendilerini izleyenlerden kurtulup kızgın kayaya ulaştığı, onları izleyenlerin ise soğuktan donup öldükleri anlatılır. O günden sonra insanlar, kızgın kayayı dar günlerin sığınağı olarak görmüşlerdir”.*⁸⁸

Gördüğümüz gibi Dağ başka kültürlerde olduğu gibi Taş kültürle de bir bağdaştırma halinde görülür. Türklerde ve Moğollarda eskiden beri kutsal taş inancı vardı. Kutsal taşlar, kayalar dağlarda bulunur. Buryatlarda ve Türklerde dağ doruklarında oba’lar - taş yığınlar bulunur. Taşın, Yer Ana kompleksine giren mağara, ağaç, su gibi doğurganlık, koruyucu özelliklerine sahip olduğunu görüyoruz.

1.5. Dağ ve Su

Su, insan, hayvan ve bitkilerin hayatının devamı için zorunludur. Su verimliliği sağlar. Bu sebeple yer gibi dişil unsur olarak düşünülür. Ayrıca evreni meydana getiren temel dört veya beş unsurdan biridir. Ateşi söndürdüğü için onunla zıt ama ateş yakmak için gereken ağacı su büyüttüğü için onu tamamlayan bir anlam kazanır.⁸⁹

Eski Türklerin yazılı anıtı Orhun kitabelerinde “ıduk yer-sub” vatan anlamına gelmektedir. “İdik yer-sub” (mukaddes yer-su) ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem vatan idi.⁹⁰ Eski “yer-su” kültürü dağ kültürle iç içe olduğu görülür. Çünkü kült olan bu vatan yer-suyu Ötügen ve Budun-Inli dağları ve ormanları temsil ediyorlardı. Görüyoruz ki, yer-su ruhlarının en önemli temsilcisi dağdır. Şamanist Türklerde dağ kültürü Gök Tanrı kült ile ilgili bir kült olmuştur.⁹¹

⁸⁸ Muharrem Kaya, **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s.98.

⁸⁹ Jean-Paul Roux, “Su”, **Mitolojiler Sözlüğü**, 2.c., yön.Yves Bonnefoy, Türkçe yay. haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s.1020.

⁹⁰ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.48.

⁹¹ İnan, **a.g.e.**, s.48.

Altay yaratılış mitinde, başlangıçta sadece su vardır. Tanrı ile insan, suyun üzerinde uçmaktadır ve yeryüzündeki unsurlar suyun derinliklerinden çıkan kayanın üzerinde gerçekleştirilmeye başlanır.⁹²

Su ve Dağ eskiden beri kutsaldır. Çin kaynaklarına göre Gök Türkler, Gök Tanrı'ya kurban sunmak için su kaynaklarına giderler. Buryatlarda tıpkı Yakutlarda olduğu gibi her ırmağın su sahibi vardır. Buryatlar, su iyesine "Uhun ecen" adını verir ve bunun o suda boğulmuş insanın ruhu olduğuna inanırlar.⁹³ Altay Tatarları da Abakan nehri hanının yağmur dağıtıcısı olduğuna inanırlar.⁹⁴

Eski Moğollarda suyun kutsallığı Cengiz Han Yasası'ndan anlaşılır. İyice yıpranmamış olan elbiseyi yıkamak, suya el sokmak yasaktı. "Kim suya işerse öldürülür".⁹⁵ Aksi halde cezalandırılacaklarına, fırtınanın geleceğine, gök gürültüsü olacağına ve yıldırım düşeceğine inanırlardı. Hunlar da elbiselerini yıkamazlar.⁹⁶ Şimdiye kadar çağdaş Buryatlarda su kutsaldır, suyu kirletmesi kötü görülür.

Anadolu Türkleri arasında da suyun temiz tutulması inancı hala mevcuttur. Hava karardıktan sonra evin dışına su dökülmemesi, suyun akıp geçtiği yerlere tükürülmemesi ve işenmemesi, bu tür kirletmeler yapıldığında çarpılacağı inancı ve cezalandırma korkusu, Türk inançlarının yaşayan son biçimleridir.⁹⁷

Su ve Dağ'ı karşılaştırırsak su, yeraltı ruhlarının çıkış kaynaklarıdır. Dolayısıyla, yeraltı ve yerüstü dünyaları birleştirir. Dağ ise yeraltı ve yerüstü dünyaların yanı sıra göğü olmakla birlikte üç dünyayı birleştiren bir nesnedir.

Su kültü de Yer Ana'nın doğurganlık özelliğine sahiptir. Suyun sahibinin, ruhunun bereket verdiği inanılır; bu sebeple doğurgan olmak isteyen Anadolu

⁹² Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 1.c., 2.bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993, s.451.

⁹³ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.54.

⁹⁴ Jean-Paul Roux, "Su", **Mitolojiler Sözlüğü**, 2.c., yön.Yves Bonnefoy, Türkçe yay. haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s.1020.

⁹⁵ Turgut Akpınar, "Eski ve Bugünkü Türkler'de Su Kültü ve Adetler", **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.63.

⁹⁶ Akpınar, **a.g.e.**, s.66.

⁹⁷ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.54.

kadını suya girer.⁹⁸ Ayrıca su şifa vericidir. Anadolu Türk efsanelerinde bunun örnekleri yaygındır. Örneğin:

“Erzurum’un İspir ilçesine yakın bir köyde dağda iki taş arasındaki bir ziyarete köylüler yılda bir defa Mayıs’ın 7.günü giderler. Ziyaret gününe göre buraya (Mayıs Yedisini) adını vermişlerdir. Ziyaret edilen yerin hemen yanında su çıkmaktadır. Buradaki inanca göre Mayıs’ın yedisinde bu ziyarete gidilerek oradaki sudan içilip yıkanılırsa insanda bulunan bütün hastalıklar ve üzüntüler bir yıl boyunca ortadan kalkıyor.” (Efsane №75)

Başka bir efsanede dağ ziyaretine su alıp gittikleri anlatılır:

“Bu Kırklar Dağı denilen yüksek dağa, bazı dileklerde bulunmak, dertlerden kurtulmak için gidiliyor. Orada ibadet ediyorlar. İbadet edenler bu Kırklar’ı görmüyorlar, fakat daima onların yanlarında olduğunu hissediyor ve buna inanıyorlar. Birlikte getirilen sulara burada okuyup üflüyorlar ve şifalı su haline getirdiklerine inanıyorlar.”(Efsane №80)

Şifalı suyu anlatan diğer bir efsanede “kralın kızının karnı bir hastalıktan dolayı şişmeye başlar. Babası çok kızar ve ağabeylerine kızı ormana götürüp öldürün der. Fakat onlar öldüremeden orada bırakıp gelirler. Ormanda kalan prenses bir süre sonra susar ve bir kayanın dibinde kaynayan sudan biraz içer. Fakat su tuzlu olduğundan fazla içemiyorsa da, gene karnı ağrıyıp müshil etkisi yapar. Fakat sonra karnı da dümdüz olur. Kız babasına doğru koşup durumu anlatır. Bu şifalı suyun bulunduğu yeri onarırlar, herkesin faydalanacağı hale getirirler” (Efsane №87).

Buryat “Oboo Lusuud” efsanesinde dağın adının nereden geldiği anlatılır: “Bu oboo Ust-Burgaltay köyünün 15 km. kuzey-batısında en yüksek dağın doruğunda bulunur. Köyün yaşlılarından biri bu ismin nereden geldiğini şöyle anlattı. Ust-Burgaltay’da ilk datsanın (Budist tapınağın) kurulduğu zaman (1820’lerde) yerli lamalar astrolog lamaya: “Hayvanlarımız çok düşmeye başladı, neden bu oluyor”

⁹⁸ Muharrem Kaya, **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007, s.98.

diye sordular. Astrolog onlara cevap olarak: “Köy yakınlarındaki en yüksek dağı bulup onun üzerinde Lusuud’a (sular sahibi) kurban keserek ikram etmelisiniz” dedi. Yerli halk onun söylediklerini yaptı. Köyün doğu tarafında iki tane yüksek dağ Ünder Baruun ve Dabaanay Ünder bulunur. Bunlardan birini seçmeliydiler. İlk güneş ışıkları hangi dağ üzerine düşerse onu seçeriz diye anlaştılar. Karar, büyük lamalar ve köyün büyükleri tarafından çıkartıldı. Bir sabah herkes dışarı çıkıp ilk güneş ışıklarının Baruun Dabaan üzerinde düştüğünü gördüler” (Efsane №24). Burada arkaik Yer Ana kompleksine giren dağ ve suyun birbirine bağlı, özelliklerinin çoğunun benzer olduğu görülür.

Tabiat kültleri olan Dağ, Ağaç, Mağara, Taş ve Su kültlerinin kökenleri çok eski zamanlara gider. Eski Türkler ve Moğollarda kutsallaşan bu tabiat unsurları canlı olarak algılanır. Onlara karşı çeşitli uygulamalar yapılır. Çağdaş Anadolu Türkleri ve Buryatları birbirine yakın kılan bu eski kültürler birbirine bağlı bulunurlar. Buryatlarda bu kültürler, dağ kültürü çerçevesinde görülürken Türkiye’de ise daha çok atalar kültürünün saygı töreniyle ilgili uygulamalarda yer alırlar.

1.6. Türk Mitolojisindeki Evren Algılayışında Dağın Yeri

İlkel toplulukların üyesi konumundaki insan, düşünsel gelişiminin ilk dönemlerinde içinde yer aldığı evreni, dünyayı ve doğa karşısındaki durumunu mitoslar aracılığıyla kavradığı bilinir.⁹⁹ Hunlar zamanından şimdiye kadar süregelen Türk mitolojisi, Türk milleti için edebi büyük bir zenginliktir. Fakat geniş coğrafyaya dağılmış olan Türk halkların düşüncesinde kozmogoni, tek türden bir yapıdan ziyade, heterojen bir yapı arz etmektedir. Bunun sebebi, Türklerin çok çeşitli coğrafi alanlara yayılmış olmaları ve çeşitli kültürel alanlar içerisinde bulunmaları olarak kabul edilebilir.¹⁰⁰

⁹⁹ Zühre İndirkaş, **Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü**, Ankara, İmge Kitapevi, 2007, s.41.

¹⁰⁰ İsmail Taş, **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji**, Konya, Kömen Yayınları, 2002, s. 30.

Bu farklılıklara rağmen, Asya'daki Şamanist toplulukların âlem anlayışları büyük oranda benzerlikler arz etmektedir. Âlemi “ikili” veya “üçlü” bir sistem halinde telakki etmek ve sistemin kendi içindeki kısımlarını izaha çalışmak, bu evren tasavvurunun esasını teşkil etmektedir. Bu tasavvurda, muhtelif sayıdaki katları ile gök, insan ve hayvanların yaşadığı yer ve yine muhtelif katlarla ifade edilen yer altı başlıca unsurlar olarak yer alırlar.¹⁰¹

Taş'a göre de, Hunların dini inançlarındaki evren telakkilerinde ilk göze çarpan nokta, üçlü bir evren anlayışıdır. Hun Şanyu'sunun saygı göstermiş olduğu gök cisimlerini Gök ile birlikte ele aldığımızda evrenin ikincil unsuru olarak görülebilecek öge, Yer'dir. Üçüncül unsur ise, Yer ve Gök tarafından doğurulmuş Şanyu, yani insanoğludur.¹⁰²

Göktürk Yazıtları'nda evrenle ilgili şu meşhur ifade yer alır:

*Üstte mavi gök (yüzü) altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine (de) atalarım dedelerim Bumin Hakan (ve) İstemi Hakan (hükümdar olarak) tahta oturmuş.*¹⁰³

Gördüğümüz gibi Orhon yaratılışında *yer* diye adlandırılan dünya, bu yazıtlarda iki kozmik bölgeden biri olarak temsil edilmiş. Gök ile aynı zamanda oluşmuştur... Yazıtlarda, Gök ile birlikte ama ondan daha seyrek olarak emirler verir. Aynı metinler *yer* sözcüğünü, aynı zamanda “efendi-ruh” tarafından canlandırılan birkaç aydınlık yeri tanımlayan, “kutsal topraklar ve sular” anlamındaki *ıduk yer sub* deyişinde kullanırlar.¹⁰⁴

Iduk Yer-Sub' kültü, İnan'ın söylediği gibi, büyük imparatorluklar devrinde gelişerek vatan kültü derecesine yükselmiştir. Gök Türklerin “ıduk yer-sub” ile ifade ettikleri mefhum hem koruyucu ruhlar hem vatan idi. Eçümüz apamız tutmuş yer-sub (atalarımızın idare ettiği yer-su) cümlesindeki yer-su vatan kültü olan yer-su'dur.

¹⁰¹ Hayati Yavuzer, “Şamanizm'de Evren ve Dünya Tasvirleri”, **Milli Folklor**, sayı 35, Güz 1997, s.50-55.

¹⁰² İsmail Taş, **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji**, Konya, Kömen Yayınları, 2002, s. 24.

¹⁰³ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.9.

¹⁰⁴ Yves Bonnefoy, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, 1.c., haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2000, s.193.

Kült olan bu vatan yer-suyu Ötügen ve Budun İnli dağları ve ormanları temsil ediyorlardı.¹⁰⁵

Çeşitli araştırmacılara göre, Türkler Çinlilere benzer şekilde, yeryüzünü bir dikdörtgen ya da dörtgen biçiminde tasavvur ediyorlardı.¹⁰⁶ Bu dikdörtgen içinde var olduğu düşünülen daire, gökyüzünü temsil ediyordu. Bu şeklin merkezindeyse yine kutsal olarak kabul edilen bir dağ (Türklerde Ötüken dağları, Kan-Tengri, Altun-Yış (Altın Orman) gibi isimlerle anılan dağlar) ve Dünya Ağacı çeşitli katlara ayrılmış göğü ve yeri birleştiriyordu. Yeryüzü dört yöne bölünmüştü. Eski Türk metinlerindeki birtakım ifadeler dünya şeması içerisinde bu yön kavramına değinir; örneğin Kültigin yazıtının kuzey cephesinde yer alan aşağıdaki satırların şöyle yorumlanabileceği kanısındayız:

*Buyruk beyleri Otuz (tatar). Dokuz Oğuz beyleri, milleti! ...bu sözümü iyice işit; sağlamca dinle: ileri (doğuda), beri (güneyde) gün ortasına, geri (batıda) gün batısına, yukarı (kuzeyde) gece ortasına doğru (olan yerlerin) bu içindeki millet(ler) hep bana itaat eder. Bunca milleti hep tanzim ettim...*¹⁰⁷

Bu ifadeler, ana yönlerin kozmolojik diyagramda temsil edildiği saatle birlikte ele alındığını gösteriyor. Doğunun zaman unsuru sabah (yani gün doğuşu), güneyin öğle (gün ortası), batının akşam (gün batışı), kuzeyinse gece yarısıdır (yani gece ortası).¹⁰⁸

İndirkaş da, Türklerin yeryüzü dörtgen ya da kare biçiminde düşlendiğini ve içindeki daire ise gökyüzünü temsil ettiğini söyler. Ayrıca bu şemanın merkezinde ise kutsal dağlar, gök ile yeryüzünü birleştiren dünya ağacı bulunur. Türklerde kimi zaman bu ağaç Akyıldız ya da Çobanyıldızı olarak anılan Kutupyıldızına kadar uzanır. Türklerde çoğunlukla kayın ağacına bu anlam yüklenir. Dünyanın üzerindeki

¹⁰⁵ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.48. (229S)

¹⁰⁶ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.243-244.

¹⁰⁷ H.N.Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, 4.c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941, s.22.

¹⁰⁸ Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, 4.bs., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011, s.97. (260S)

gökkubbeyi delip geçen bu ağacın tepesinde, göğün en üst katında Ülgen Tanrı oturur. Bu ağacın dalları yedi ya da dokuz tanedir.¹⁰⁹

Eski anıtların düşüncesine göre Türklerin dünya algılayışında yerüstüne ait Iduk Yer-Sub'un temsili olan kutsal dağların önemi büyüktür. Göktürk Yazıtları'nda nesnel bir varlık olarak karşımıza çıkan Yer, evrenin bir prototipi olan vatan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli göstergesi de kutsal Ötüken Dağları'dır. Türk Tengri'si ve Türk kutsal Yer-Su'ları, Türklere Ötüken Dağları ve civarını vatan olarak layık görmüştür. Üzerinde yaşanan yerler, evrenin merkezinde yer almaktadır.¹¹⁰

Dolayısıyla, dikey ve yatay olarak baktığımızda Türk mitolojisinde kutsal Ötüken Dağları bir merkez durumunu gösterir. Bir yandan göğü ve yeri birleştirir, diğer yandan dört ana yönlerin merkezidir. Eliade'nin haklı olarak aktardığına göre, dağların taşıdığı dinsel ve simgesel değerler çok fazladır. Dağ, genellikle gökle yerin birleştiği yer olarak kabul edilir; böylece bir merkeze dönüşür. Dünyanın ekseninin geçtiği bir bölgedir, yani kutsal bölgedir. "Farklı kozmik alanlar arasında yolculuk yapılabilecek bir yerdir."¹¹¹

Altaylı halklarda gök kutsaldır, yücedir, tanrılar mekânıdır. İnsanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler tanrıların mekânıdır: bu bölgelere ancak birkaç ayrıcalıklı kişi göğe yükselme ayiniyle ulaşabilir. Bazı dinlere göreyse buralar ölümlerin ruhlarının gittiği yerlerdir. "Yüksek", insanların ulaşamayacağı bir boyuttur; doğal olarak insanüstü güçlerin ve varlıkların sahip olduğu bir yerdir.¹¹²

Dağ, yeryüzünün en yüksek yeri olmasıyla birlikte göğün kutsallık, yücelik gibi özellikleri paylaşır. Türkler dağın kutsiyetini bilirler, hissederler; Gök Tanrı'ya dualarını dağ başına gelip ederler. Kutlu ve yüce dağlar Tanrı ve insanlar arasında bir arabulucu olur.

¹⁰⁹ Zühre İndirkaş, **Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü**, Ankara, İmge Kitapevi, 2007, s.41.

¹¹⁰ İsmail Taş, **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji**, Konya, Kömen Yayınları, 2002, s. 54.

¹¹¹ Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, çev, Lale Arslan, İstanbul, Kabalıcı Yayınları, 2003, s.114.

¹¹² Eliade, **a.g.e.**, s.62.

Altay Türklerinde tıpkı Buryatlarda gibi dünya birçok katmandan oluşur. Işık âlemi olan gök, on yedi kattır. Karanlık âlemi olan yer altı ise yedi ya da dokuz kattır. Bu ikisi arasında ise insanların yaşadığı yeryüzü yer alır.¹¹³ Göğün katlara bölünme eski inancı Batı Türklerinde o kadar iyi korunmadı. Göğün katları hakkında Ögel, Batı Türkleri için yedi ve Doğu Türkleri için dokuz olduğu bilgi verir.¹¹⁴

Evrensel düzenin bütün parametrelerini kendinde toplayan dağ, dünyanın tam merkezinde yükselen, kutsal güç kaynağıydı. Ulu başlangıç, kök, soyun temeli ve anayurdun sembolü gibi algılanmıştır.¹¹⁵

1.7. Buryat Mitolojisindeki Evren Algılayışında Dağın Yeri

Buryatlar tıpkı Türkler gibi üçlü evren anlayışına sahipler. Bu üç dünya katmanı kendi içerisinde de çeşitli katlara ayırmaktadır. Buryat mitolojisine ait önemli bir epik eseri “Abay Geser” destanının ayrı bir yeri vardır. Destanın birkaç tane farklı varyantı bulunur. Buryatların ve Sibirya Türklerinin folklorunu araştıran bilim adamlarının hepsi eski dünya görüşünde evrenin üç katlı olduğunu söylerler. B.D.Bazarov’un eserinde geniş bir şekilde verilen eski dünya resmini aşağıda veriyoruz:

Şamanizm, evreni yapı olarak üç katmana ya da üç dünyaya ayırır:

1. Aşağı dünya (Doodo zambi)- su altı kayalar, su altı boşluk, yer altı canlı yaratıkların ve ruhların dünyaları;
2. Orta dünya (Teeli zambi) – yerüstü dünya, ana yer;
3. Yukarı dünya (Deede zambi) – Gök Tengri, ata yer.

Bu üç katmanın hepsi kendi içinde de üçe ayırır, her dünya hiyerarşine göre saygı duyulan kendi tanrılar panteonuna sahiptir. Tanrılara, hiyerarşiye göre aşağı dünyadan yukarı dünyaya (aşağıdan yukarıya) saygı duyulur.

¹¹³ Zühre İndirkaş, **Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü**, Ankara, İmge Kitapevi, 2007, s.43.

¹¹⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, 2.c., 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s.162-163.

¹¹⁵ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Arcan, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 2005, s.145.

Şimdi her katmana ayrıca bakalım:

Aşağı dünya (Doodo zambi) – kendi içinde üç katmana ayıran yer altı dünyasıdır. Aşağı dünyanın üst katmanında şunlar bulunur:

1. Uhan Lusuun Han
2. Erliin Han
3. Uhan Khahii – Gerel Noyon Yalar Hatan.

Aşağı dünyanın ikinci katmanında Uhan Khahii'nin oğulları:

1. Uhan Dayban Noyon
2. Dalay Dayban Noyon
3. Ere Hazagar Noyon

ve kızları bulunur:

1. Lohor Hatan
2. Han Don'ino Hatan

Aşağı dünyanın üçüncü ve en aşağı katmanında şunlar bulunur:

1. Su Noyonların yol gösterenler: kurbağalar, yılanlar, arılar.

Yerüstü dünya (Teeli zambi) da içinde üçe ayırır:

Yerüstü dünyanın üst katmanı:

1. Tanrıların oğulları, göklerden gönderilen Khahiiler (Khatlar) yüksek dağ doruklarında bulunurlar. Doksan yüksek dağ kendi içinde elli Batı Dağ ve kırk Doğu Dağ olarak ayrılırlar. Batı Dağların en büyüğü Han Şargay Noyon'dur. O, yerüstü dünyanın da en büyüğüdür, aynı zamanda Tengeri'dir (Tengri) – Esege Malaan Tengeri'nin küçük kardeşidir. Onlardan sonra Doğu Dağlar (Khatlar) gelir. Onların en büyüğü Han Doşhon Noyon ve On Üç Kuzey Hanlardır. Ayrıca yüksek panteona,

Baykal bölgesinin meşhur yönetenler girer. Bunlar Buha Noyon Baabay-Evenk ve Oroçon soyların atası ve onların kutsal zaarinler (zaarin-en büyük şaman):

- a) Dayan Deerehi Han
- b) Bogdo Bürin Han
- c) Han Khentey Noyon
- d) Bayan Khangay Han – bütün bitki ve hayvan dünyaların sahibidir.

Baykal alanına giren bu büyük beş Hanının hepsinin kendi özel şaman çağırışları ve tapma kuralları mevcuttur.

2. Yerüstü dünyanın ikinci katmanında tüm üst katman tanrıların yardımcıları, yol gösterenler, soğuk tanrılar (bur. hadın halyud) – eski kabile öncüleri ve dağ dorukların sahipleridir. Buomal ve buodallar - Gök tanrıların buyruğuyla aşağıya indirilen tanrılardır: nineler, soy ve kabile koruyucuları – büyük atalar, ongonlar – ataların ruhları.
3. Yerüstü dünyanın üçüncü katmanında yer tanrıları (bir yerin tanrıları) bulunurlar.

Bu gruba soy öncüleri, ongonlar (ata ruhları), soy ve kabilenin zayanları (koruyucu ruhlar), yer sahipleri, şamanlar, direk (at bağlama direği) tanrıları, dedeler, nineler, meslek sahipleri (av, ekin, çocuk, ocak sahipleri, hastalıkların sahipleri vb.). Bütün yer tanrıların kendi isimleri, çağırış ve tapma kuralları var.

Üst dünya – Tengriler (Bur: Tengeri):

1. Üst dünyanın üst katmanı:

- a) Güneş
- b) Ay
- c) Güneş ve Ay çocukları

- d) Evrenin çoğul sayıda yıldızlar
- e) Beyaz pamuk elbiseli Gök Ebedi Han Tengri.

Evrenin bu beş dalların da özel çağırma ve tapma kuralları bulunur.

2. İkinci katmanında Übgen Tengeri (Dede Tengri) ve Algan Sagaan Tengeri (Avuç Beyaz Tengri) ve onların oğulları girer.

Übgen Tengri'nin oğulları:

- a) Esege Malaan Tengri
- b) Han Sogto Tengri
- c) Han Şargay Noyon

Algan Sagaan Tengri'nin oğulları:

- a) Han Hyurmas Tengri
- b) Atay Ulaan Tengri
- c) Böölüür Sagaan Tengri (şamanların atası)
- d) Golto Sagaan Burhan Tengeri (lamaların ve bin tanrıların atası).

3. Üst dünyanın üçüncü katmanında doksan dokuz Tengriler bulunur: onlardan elli beş Batı Tengri ve kırk dört Doğu Tengri. Batı Tengrilerin en büyüğü Han Hyurmas Tengri, Doğu Tengerinlerin en büyüğü ise Atay Ulaan Tengridir. Bütün bu doksan dokuz Tengrinin kendi adları ve yönettiği alanları vardır.¹¹⁶

Bu eski dünya resmi içinde **Dağın** yeri orta dünyada bulunduğunu görüyoruz. Elli Batı ve kırk Doğu olmak üzere doksan yüksek dağ doruğuna, Tengrilerin buyruğuyla yerüstü dünyasına insanlara yardım etmek amacıyla Tengri oğulları ya da

¹¹⁶ B.D.Bazarov, **Tainstva i Praktika Şamanizma**, Ulan-Ude, İzdatelstvo OAO Respublikanskaya Tipografiya, 2003, s.25-28.

kardeşleri indirilir. Batı Dağların öncüsü – Han Şargay Noyon'dur. Yukarıda söz ettiğimiz gibi Han Şargay Noyon Esege Malaan Tengeri'nin küçük kardeşidir. Bu eski dünya evreni resminde Dağ'ın yeri anlaşılınca Buryat efsanelerin anlamı daha kolay anlaşılır. Mesela, bir efsane içinde Han Şargay Dağının nasıl oluştuğu hikâyesi kısaca şöyledir: *“Bir avcı av yaparken bir göl kenarında üç tane leylek gelip elbiselerini çıkardıklarında üç güzel kıza dönüştüğünü görür. Kızlar gölde yüzmeye, oynamaya başlarlar. Avcı birinin elbiselerini çalar. Kızlar gölden çıkınca kızlardan biri elbiselerini bulamaz, ikisi tekrar leyleklere dönüşüp uçarlar. Elbisesiz kız orada kalır. Sonradan avcı ve kız aile olur, bir tane erkek çocuk doğar. Çocuk yedi yaşına geldiğinde annenin elbiselerini görmek ister, adam izin vermez. Sonunda izin verir, kadın elbiselerini giyer ve leyleğe dönüşüp uçar. Çocuk büyür. Az geçer babası ölür. Çocuk annenin söylediği gibi Tunka'ya gidip yaşar. O Turan'da ölür, o yerin sahibi olarak kalır”* (Efsane №6). Gördüğümüz gibi Han Şargay Noyon'un annesi göklerden gelen biridir. Han Şargay ise Tanrıların buyruğuyla aşağıya yerüstü dünyasına indirilen Tanrı oğludur ve ölünce Turan'ın manevi sahibi ve koruyucusu olarak kalır.

Diğer bir efsane içinde Han Şargay, insanlara yardım etmek için gökten inen bir bağatur olarak anlatılır. O vazifesini gerçekleştikten sonra öbür dünyaya geçmek için Sayan Dağlarına yolculuk yaparken Hühe Hada adlı dağ doruğunda gece kalır. Bundan sonra bu dağ kutsal olur. Şu an dağ yılda iki kez şamanlar tarafından kutsanır. (Efsane №10).

Doğu Dağlarının öncüsü – Han Doşhon Noyon ve on üç Kuzey Hanlardır. Ayrıca Yerüstü dünyasının üst katmanına soyların atası – Buha Noyon ve güçlü şaman ruhları (Dayan Deerehi Han, Bogdo Bürin Han, Han Khentey Noyon, Bayan Khangay Han) girerler. Buha-Noyon Ata, Dayan Deerehi Han, Bogdo Bürin Han, Bayan Khangay Han hakkında halk arasında çok efsane bulunur. Mesela, Buha-Noyon Ata hakkında bir efsane şöyle anlatır: *“Übgen Dağı'nın yakınlarında Buha Noyon adlı yüksek ve sivri doruklu bir dağ bulunur. Gökyüzündeki Tengrilerin üçüncü oğlu bir iskete kuşu şeklinde inip insanlara yardım eder. Sonra ebedi dünyaya dönmek için Tünhen Dağlarına yolculuk yaparken bu yüksek dağ*

doruğunda dinlenir. Ondan bu dağ adı “Buha Noyon” olur. Sağlık, iyilik, bolluk olmasını dilerek yılda iki defa şaman tarafından ayin yapılır.” (Efsane №9).

Ya da Buha-Noyon’u anlatan başka bir efsanesinde Buha Noyon Ehrit ve Bulagat’ın atasıdır. O da sade bir insan değil gökten gelen biridir. “*Buha Noyon yerüstünde kendi soyunu yaymak için öküze binip gezer. Yolda üç insana rastlar. Yerinde dönüp yarışma yaparlar, Buha Noyon birinci olur. Sonra bu üç adam öküz ve atımızı değiştirelim derler, değiştirirler. Buha Noyon, ata binip denizin başka kıyısına çıkmak ister. Kamçını üç defa deniz suyuna vurur, deniz suyu ikiye ayrılıp Buha Noyon atla denizin öbür kıyısına geçer. Öbür kıyısına geçince kamçını tutup alır. Deniz suyu yine yerine gelir. O üç kişi öküzle deniz ortasında kalırlar. Sonra Buha Noyon öküze dönüşüp yolunu devam eder. Kızıl öküze dönüşüp inek sürüsüne girer. Sürü içindeki öküzle vuruşur, onu yener. Akşamleyin ise bir gence çevirip Tayja Han’ın kızıyla gece kalır. Sabah olurken inek sürüsüne girer. Bir gün Tayja Han’ın çobanı sürü içinde kızıl öküz geldiğini ve sürünün öküzüyle vuruşup yendiğini söyler. Tayja Han kendisi öküzleri vuruşturur. Onun öküzü kızıl öküzden korkarak hemen yenilir. Tayja Han kendi öküzünü bir vurup kızıl öküzü iki vurup onları birbirinden ayırır. Kızıl öküz ise sinirlenip Tayja Han’ın ev köşesine bir vurur, evi yamuk eder. Sonra Buha Noyon sağ tarafta bulunan yüksek dağa çıkıp taş kesilir. Tayja Han’ın kızı ise hamile kalır, çocuk doğurur. Çocuk doğunca onu demir beşiğe koyarak sağ tarafta bulunan yüksek dağdaki Buha kayası altına koyarlar. Çocuğu ise Asuyhan kadın şaman bulur, Bulagat adı koyar ve çocuğu büyüttür.* (Efsane №13).

Yerüstü dünyasının **ikinci katmanında** üst katmanın tüm tanrıların yardımcıları, yol gösterenleri, eski kabile öncüleri ve dağ doruklarının sahipleri girerler. Ayrıca bu gruba Gök Tanrıların buyruğuyla aşağıya indirilen Tanrılar – “buumal” ve “buudal”lar - nineler, soy ve kabile ataları, ataların ruhları. Alan araştırma yaparken dağlarla ilgili efsanelerin çoğu dağ sahipleri, “buumal” ve “buudal” tanrılarını anlatan efsanelere sık sık rastlanırdı. Mesela, “Üç Kız Kardeş” efsanesinde “*çok eski zamanlarda Sanaga vadisinde üç şaman kız kardeş burada yaşar. Bu kardeşler ölünce dağın sahipleri olurlar. Şimdi Sanaga’da Hestin, Utaata’da Tudhaltın, Dalahay’da Huştın tööbii dağları çok büyük saygıyla tapılır, ayinler yapılır*” (Efsane №73).

Diğer bir efsanede Şargay Bağatur'un kızı Daniin Tööbii'yi (Daniin Ninesi) anlatılır. O da ölünce dağ sahibi olur (Efsane №54).

Ya da Ünder Baabay efsanesinin bir varyantında “o, Moğolistan'da yaşayan dokuz erkek kardeşinden biridir. Han kızı kaçıtır, Han onu özgür bırakmayacağını bilerek kuzeye kaçarlar. Bühe Şargay adlı olanı onlardan en güçlü çocuktur. O kardeşlerine, “Siz yolunu devam edin, ben burada kalıp düşmanlara yol vermeyeceğim”- der. Düşman onu bulamazdı, fakat yanında doğum yapacak bir kadın ve doğum yapacak bir deve bulunur. Kadının doğum sancıları başlar, deve de doğurmaya başlar. Bu sesleri duyan düşman onları öldürür. Böylece Bühe Şargay'nın ruhu o dağın ruhu olarak kalır (Efsane №43).

Yerüstü dünyanın **üçüncü katmanında** yer tanrıları soy öncüleri, ongonlar, soy ve kabilenin zayanları (koruyucuları), yer sahipleri, şamanlar, direk tanrıları, dedeler, nineler, meslek sahipleri (av, ekin, çocuk, ocak sahipleri, hastalıkların sahipleri vb.) bulunurlar.

Birinci Bölümün Sonuç ve Değerlendirmesi:

Kült - doğaüstü varlıklar şeklinde tasarlanan yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygıdır, ihtiramdır ve bazen de tapınmadır. Kült kelimesi Türklerde salt tapınma anlamını içermeksizin dinî bir esrarı olan kutsal bir nesne anlamına gelmektedir. Bu bir nesne olabileceği gibi bir mekân da olabilir. Kült toplumsal içeriklidir ve tarihi süreç içinde sosyo-kültürel yapıdaki yeni oluşumlara rağmen, sürekliliğini koruyabilir.

Yukarıda görülen tabiat kültlerinden Dağ; Ağaç, Mağara, Taş ve Su kültleri ile bir sentez halinde görülür. Bu kültler birbirine çok bağlılar, onlar türeme, doğurganlık ve koruyucu özelliklere sahipler. Buryatlar ve Anadolu Türkleri tarafından kutsal sayılır, canlı olarak algılanır. Onlara karşı çeşitli uygulamalar yapılır. İnsanlar bu tabiat nesnelere taptıklarında ve adak sunduklarında, onları Tanrı'ya ulaşmak için bir vasita görevi olarak görürler.

Ayrıca Buryatların ve Anadolu Türklerin üçlü evren anlayışına sahip olduğu görülür. İki halkta benzer bir şekilde dağ, orta dünyaya ait olup göğü ve yeri birleştirmekle birlikte merkezi simgeler, tanrılar ve insanlar arasında bir arabulucu rolü oynar. Onlar tarafından mukaddes kabul edilen dağlar, yeryüzünün en yüksek yerler olmasıyla göğün kutsallık ve yücelik gibi özelliklerini paylaşır, Gök-Tanrı ile irtibat kurulan mekânlar olarak sayılır.

II. Bölüm. Din ve İnanışlarda Dağ

2.1. Arkaik Dönemde Dağ

Bu dönemde din inançları arkeolojik verilere dayanır, toplum av ve toplamayla geçinir, sosyal ilişkileri ise anaerkil soy ilişkileridir. Arkeolojik verilerin yanı sıra tabii eski Türk ve Buryat mitoloji verileri büyük önem taşır.

Eski Türkler ve Moğollarda olduğu gibi diğer halklarda da dağ kültürünün kökleri doğaya tapmada, gök, yer, güneş, ay gibi doğa unsurlarının kutsallaştırılmasına dayanır. Dolayısıyla, Merkezi Asya göçebelerinin taptıkları en korkunç ve tehlikeli doğa güçleri, gök gürlemesi, şimşek, ateş, güneş, ay, yıldızlar olur. Arkaik bilincine göre bu güçler tehlikeli, insanların anlayamadıkları ve kontrol edemedikleri güçler olduğu için onlara tapılması ve ayinler yapılarak onların iyileştirilmesi ve onlara lütuflarda bulunmak gerektiği düşünülmüştür. Özellikle bu doğa güçlerini yönetmek için eski göçebeler bazı işlemler uydurmuşlardır.¹

Karşılaştırma yaptığımız Anadolu Türklerin ve Moğol kökenli Buryatların eski kültürlerinden olan dağ kültürüyle ilgili uygulamalar, destan, efsane ve mitler gibi sözlü kültür ürünlerinde geçer. Bu iki halk arkaik “Dünya Dağı” anlayışına sahiptir. Türk mitolojisinde kozmik dağın temsilleri Altın, Ak ve Demir Dağlar olduğu gibi Buryat mitolojisinde ise Hint etkisi altında kalan Sümber Dağı’dır. Bu dağlar üç kısımdan (gök, yeryüzü, yeraltı) oluşan dünyayı yukarıdan aşağıya doğru üç tane yatay bulunan dünya katmanını birleştirir. Göksel dünyada iyi tanrılar, Buryatlarda – Tengeri’ler (Tengriler), Altay Türklerinde – *kuday*², yeryüzünde yer-su tanrıları ve yer altında ise Erlik bulunur. Bu dağlar, evrenin merkezinde yer alıp dorukları “göğün göbeğinde” kutup yıldızına uzanır. Buryatlar yıldızın, dağın doruğuna asılı olduğunu söylerler.³

Üç dünyayı birleştiren ve kendisi orta dünyada yer alan dağ, gök ve yer altı dünyaları arasında bağlantı kurma fonksiyonuna sahiptir. Abaeva’ya göre

¹ L.L.Abaeva, **Kult Gor i Buddizm v Buryatii**, Moskova, Nauka, 1991, s.44.

² A.V.Anohin, **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s.3. (161)

³ Mircea Eliade, **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1999, s.298.

“Göçebenin mitolojik zihni doğa (makrokozmoz) ve insanı (mikrokozmoz) bir bütün olarak algılar ve dağ bu algılamışta dünyanın çeşitli güçlerini insan, gök, yer v.b. arasında çok önemli olan mediator rolünü (aracı, vasıta, arabulucu) gerçekleştirir... Bunun yanında dağ yalnız bir tabiat unsuru değil, bütün kozmik güçlerin canlandırılmasıdır.”⁴ Burada dağ canlı bir varlık olarak görülür. Canlı, insan şekli alabilen dağ, evrenin orta dünyasında yer tutarak gök ve yer altı dünyalarını birleştirir.

Doğayı canlı olarak hissetme özelliği tüm Türk ve Moğol milletlerine özgüdür. Onlar ağaç, su, taş, dağ vs. gibi tabiat unsurlarını canlı varlıklar olarak görür, bazen bu doğa güçlerine insani imaj verirler. Buryat Şamanizm’ini Sibiryalı Türklerinin eski inançlarıyla karşılaştırıp genel olarak Orta Asya inançlarıyla ilgili geniş bakış açısıyla inceleme yapmış olan bilim adamı T.M.Mihaylov’un şu sözleri bu özelliği kanıtlar: “...arkaik dönemini geniş olarak yansıtan inanç sistemi totemizmdir...” ve dönemin özelliği ise “...tabiatın ve doğa güçleri kültürünün antropomorflaştırılmasıdır.” Tabiat ve doğa güçlerini antropomorflaştırma ya da şahıslandırma özelliği bütün Türk ve Moğol halklarının folklorunda geniş bir şekilde görülen bir olaydır. Bu özellik, arkaik dönem ve ondan sonraki Şaman döneminde de görülür. Türklerde ve Buryatlarda doğanın canlı ve ruhlara dolu⁵ olduğunu diğer bir araştırmacı R.N.Bezertinov da “Türk ve Moğol halklarının mitolojisi - özellikle masallar- hayvanları ve ağaçları tıpkı insanlar gibi düşünebilen varlıklar olarak anlatır ve bazı durumlarda onların gerektiğinde insana dönüşebileceğini anlatır. Ormanlar, **dağlar**, göller, nehirler ve ağaçlar kendi ruhlarına sahiptir, yemek ve barınak veren ruhlara saygı duymak ve onlara minnettar olmak gerektiğini”⁶ söyler.

Dağlarla ilgili Türk ve Buryat efsanelerinde şahıslandırma olayı çok yaygın bir şekilde görülür. Örneğin, Buryat efsane metinlerinde kutsal dağların mutlaka sahipleri vardır. Efsaneler, dağ sahiplerinin tasvirlerini, onun nasıl bir insan olduğunu yani karakter ve görünüş özelliklerini içeren bilgileri verir, hayat hikâyesini anlatır (Ünder Baabay, Bayan Khangay, Bayan Tugud vb.). Anadolu Türklerinin dağları anlatan efsanelerinde ise bu özellik dinden dolayı daha az olmasına rağmen yine de

⁴ L.L.Abaeva, **Kult Gor i Buddizm v Buryatii**, Moskva, Nauka, 1991, s.44.

⁵ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s.50-51.

⁶ R.N.Bezertinov, **Tengrianstvo- Religiya Tyurkov i Mongolov**, Kazan, Slovo, 2004, s.8.

dağlar insana benzetilir: insan gibi görünür, konuşur, aşık olabilir, kavga eder. (Kemerlidağ, Kırmızı Gelin Dağı, Göbek Dağı vb.).

T.M. Mihaylova göre, arkaik dönemin başka bir özelliği ise toplumun anaerkil olmasıdır, bunun bir göstergesi olarak şöyle der: “*Kült yönetenler ise kadınlardı – utganlar (bur. udagan – kadın şaman)*”.⁷ Fakat toplumun anaerkil olduğu düşüncesi bilim adamlar arasında tartışılan bir konudur. Biz çalışmamızda bu konunun tartışılmakta olduğunu göz önünde bulundurarak ele almaktayız. Bazı mitolojik sistemlerin çoğunda Mitolojik Ana anlayışı vardır. Aynı şekilde Fuzuli Bayat da dağ kültürünün Mitolojik Ana (Yer Ana) kompleksine girdiğini söyler. Araştırmacı, “*Mitolojik Ana terimi altında, Türk Mitolojisinde belirgin erkek veya kadın tanrılarla karşılaşmak mümkün olmadığından (Türk dini-mitolojik sistemi Tek Tanrı tanımaktadır) kutsal dişi kurgusunu toparlamıştık,*”⁸ - der. “*Mitolojik Ana'nın değişmeyen işlevi doğuran ve yutan, başka bir deyişle, hayatın ve ölümün simgesi olmasıdır. Hayatın simgesi olan Umay'ı, ölümün simgesi olarak da Erlik'i, ortaya çıkaran Mitolojik Ana'dır. O, zıtlıkları birleştirerek bir bütün oluşturmakta, mutlak iyiliğin simgesi olan Gök Tanrı'nın ve yaratıcı demiurg olan Ülgen'in, dağıtıcı kötü güç olan Erlik'in yapısında mevcuttur.*”⁹

Buryatlarda Yer Tanrısı genellikle kadındır (tanrıça), ilerleyen dönemlerde ise erkeğe yerini bırakır. Yer Ana Tanrısı Ebedi Mavi Gökle birlikte ortaçağ Moğol kaynaklarında görülür. Buryatlılar yeri - ana, göğü – baba olarak adlandırırlardı, örneğin: “*Ülgen delehey (yer) – ana benim, yüksek gök – baba benim*”.¹⁰ Aynı cinsiyet ayırımını Altaylıların Ülgen'e söyledikleri şaman metinlerinde görüyoruz:

Ayluu kündüü yaan yer,

Ay küünüm yayagan,

Adam Ülgen pıçıgan.

Aşağıda Türkçe tercümesini verelim:

⁷ T.M.Mihaylov, *İz İstorii Buryatskogo Şamanizma (S Drevneysih Vremen po 18v.)*, Novosibirsk, Nauka,1980, s.315.

⁸ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi*, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.11.

⁹ Bayat, *a.g.e.*, s.12.

¹⁰ M.N.Hangalov, *Sobranie Soçineniy*, 2.c., Ulan-Ude, OAO Respublikanskaya Tipografiya, 2004, s.117-139.

Aylı, güneşli büyük yeri,
Ay ve güneşi yaratmış,
Atam Ülgen biçmiş.

Daha bir tane şaman metnini örnek getirelim:

*Üç odıñı küydürüp pergen,
Üç oçogıñdı kadap pergen
Adam Ülgen!*

Türkçe tercümesi:

Üç ateşi yakıp veren,
Sacayağını dikip veren,
Atam Ülgen!¹¹

Merkezi Asya halklarının hepsinde Ebedi Mavi Gök (**bur.:** Hühe Münhe Tengeri) kültü çok yaygın olmakla birlikte, diğer kültürlerin hemen hepsinde çok önemli bir yer tutar. Orhun Türkleri “Tengri” terimine “yüksek dağlar ve büyük ağaçlar” anlamlarını katmakla birlikte kutsallaştırılan Gök (Tengri), birbirine bağlı olan Umay ve Idup-Yersub Tanrılarıyla üç hal kanunu oluşturup onlar arasında ilk sırada yer alır.¹² Bu olay bir taraftan Gök kültürünün Yer kültürle birbirine bağlı olduğunu, diğer taraftan Dağ ve Ağaç kültürleriyle bağdaştırma oluşturduğunu gösterir.¹³

Yer-Ana kültü çok eski olduğu için gelişim sürecinde değişerek bize ulaşır. Onun hatıralarını halk inanç ve kültürlerinde görebiliriz. Mesela; ateş ve ocak kültü, mağara, su, nehir, göle, pınara tapma. Ayrıca Buryatların yer, dağ, orman sahiplerinin kadın olarak inanılması Yer-Ana kültürünün eski bir uzantısıdır. Hatta Lamaizm’den sonra Moğol halklarında dağ kültürünün, eski Yer Ana kültürle bağları net olarak görülür.

Görüldüğü gibi dağ kültürünün kökleri, çok eski zamanlara dayanır ve belirsizdir. Fakat bazı bilgileri, zengin bir kaynak olan mitolojik kalıntılardan, parça

¹¹ A.V.Anohin, **Altay Şamanlığına Ait Materialler**, çev., Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s.11.

¹² K.M.Gerasimova, **Traditsionne Tibetskie Verovaniya v Sisteme Kultov Lamaizma**, Novosibirsk, Nauka, 1989, s.210.

¹³ L.L.Abaeva, **Kult Gor i Buddizm v Buryatii**, Moskova, Nauka, 1991, s.52.

parça bulabiliriz. Bu dönemin önemli özellikleri; doğa unsurlarına insani imaj verilmesi ve toplumun anaerkil olmasıdır.

2.1.1. Animizm

Animizm – Latince “Anima” kelimesinden türemiştir. Yunanca “Anemus” gibi Latince “Anima” ve “Animus” kelimeleri aslında “rüzgâr” ve “hava” anlamına gelir.¹⁴ Bu teori İngiliz etnologu Edward B.Tylor (1832-1917) tarafından ortaya atılmıştır.¹⁵

Animizmi bir kuram olarak geliştiren Tylor, onu bütün dinlerin bir temeli olarak kabul etmiştir. Uyku, uyanma, rüya, hayal, esrime, sanrı, trans, cinnet ve ölüm gibi psikolojik ve fizyolojik yaşantılarla ruhların varlığına inanan ilkel insanın, bu ruhun kendi dışındaki canlı cansız varlıklarda da bulunduğu inancına varması, dinin başlangıcı kabul edilir.¹⁶ Tylor, insanların, yukarıdaki yaşantılardan sonra çevresindeki şeyleri de canlıymış gibi görmeye başladıklarına değinerek, animistik dünya görüşünün giderek animatistik dünya görüşüne dönüştüğünü ileri sürmüştür. Animistik tasarımla, animatistik tasarım arasındaki ayırım, birincinin, ruhun varlığına inanmasına; ikincinin ise, insanın tıpkı bir çocuk gibi çevresini ve doğayı dolduran şeyleri “canlandırma”sına, “canlı” görmesine dayanmasıdır. Ölenlerin, öldükten sonra da, ruhları aracılığıyla hayatlarını sürdürmeleri inancı atalar ve ölümler ibadetini (manizm) doğurmuş bu inançtan cin, peri, dev inancına geçilmiş; birtakım iyi ya da kötü, başka bir söyleyişle yararlı ve zararlı ruhların belli yerleri, ağaçları, kovukları ve nesnelere tuttuklarına inanılarak fetişizme varılmıştır. Doğal öğelerin (su, deniz, ay, güneş, yıldız, orman vb.) yukarıdaki basamakları aşarak önem

¹⁴ M.Şemseddin Günaltay, **Dinler Tarihi**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2006, s.95.

¹⁵ Sedat Veis Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.24.

¹⁶ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s.45.

kazanmaları politeizm'i (Çok Tanrıcılık) doğurmuş, bu dönemden de giderek animizmin son durağı olan monoteizm'e (Tek Tanrıcılık) varılmıştır.¹⁷

Evrenin ruhlarla dolu olduğu ve onlarca yönetildiği inancına dayanan animizmin en temel özelliği, ruhun ölmezliğine, canlı kaldığına inanmasıdır. Örnek, ruhların iki gruba ayrıldığını söyler: beden ruhu ve bedene bağlı olmayan serbest ruh. Beden ruhuna “organ ruhu”, “nefes ruhu”, ya da “hayat ruhu” denilir.¹⁸ *Ölen bir kişinin ruhu gene de cesedine bağlı kalır. Ölen birisinin, yaşayanları kıskanıp onlardan öğ almaya kalkması olanaklıdır. Bunu önlemek için ölenin cesedine özen gösterilmesi gerekir... Animizmde ruhlar her şeye egemen oldukları için, hastalıklar ve karşılaşılan öteki kötülükler fena ruhların etkisi olarak kabul edilir. Bunların etkisinden kurtulmak için başvurulan yöntem **sihir** ve **büyüdür**.*¹⁹

Eski Türklerde dini inançlarının temelini Gök Tanrı inancı, atalar kültü inancı ve doğa güçlerine olan inanç oluştururdu. Başka bir deyişle, Eski Türkler bütün dünyayı canlı olarak kabul ederler ve bu inanca göre doğa göze görünmez ruhlarla doludur.²⁰ Altaylılara göre ruhlar temiz aruu ve kötü niyetli kara olarak iki gruba ayrılır. İkinci gruba giren ruhlar dışında da ölen şaman ruhları girer.²¹ Bu ruhlar insana iyilik ve saygısızlık yapıldığı takdirde de kötülük yapabilirler.

Tuna'nın işaret ettiği gibi Orta Asya ve Türk Şamanizm'inde animistik tasarımlar mevcuttur ve onlarda gökyüzü ya da yukarı kavramlarının tanrı fikrini ifade etmesi ve hatta Tylor'un çok temel bir biçimde izah ettiği animistik tasarıma göre çok daha gelişkin olduğunu söyler.²² Örnek olarak, “*Eski Türkçede tengri kelimesi göze görünen gök ve “Allah” anlamlarını ifade etmiştir. Şimdiki Şamanistler nasıl ki bir dağı yahut bir ırmağı aynı zamanda bir ruh olarak telaki*

¹⁷ Sedat Veis Örnek, **100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.25.

¹⁸ Örnek, **a.g.e.**, s.26.

¹⁹ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1990, s.87.

²⁰ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi: Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Ankara, Yurt Kitap Yayınları, 2005, s.476.

²¹ A.V.Anohin, **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, çev., Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s.3.

²² Erhan Tuna, **Şamanlık ve Oyunculuk**, İstanbul, Okyanus Yayınları, 2000, s.39.

*ediyorlarsa eski Türkler de göğü (semayı) öyle, yani maddi bir varlık sandıkları gök ile yüksek ve büyük bir ruhu, tanrıyı aynı şekillerde telaki etmişlerdir”.*²³

Bu düşüncenin yanı sıra Tuna'nın söylediği gibi gökyüzü sadece tek tanrı'yı değil aynı zamanda Tanrı panteonunu temsil etmekte ve bunun dışında animistik tasarımın biçimleri olarak yer-su ruhları, ateş ve ocak kültü görülmektedir.²⁴

Yakutlara göre güneş ve ay iki kardeştir. Her ikisi de tanrıdır. Bazı kahramanlar ay ve güneşin lütfüyle türemişlerdir (künden aydan törüttüle). Bunun bir sembolü olarak şaman cübbesinde ve külahında güneş efendinin (kün Toyon'ın) demirden veya gümüştan halkalar bulunur.²⁵

Ayrıca yıldızlardan Zühre (Solbon, Çolpan, Çuban) yıldızı Abakanlı kamları ilahilerinden tanrı sayılmaktadır.²⁶

Altay Şamanistlerinin dua ve ilahilerinden anlaşıldığına göre en büyük tanrı Ülgen'dir. Ülgen iyilik eden varlıktır, ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üstünde yaşar. Ülgen çoluk çocuk babasıdır: yedi oğlu, dokuz kızı vardır. Oğulları: Karşıt, Buura-kan, Yaşıl-kan, Burça-kan, Karakuş-kartal, Baktı-kan, Er-kanım. Ülgen'in kızları özel adlar taşımazlar, hepsine birden “Ak kızlar” yahut “Kıyanlar” denir. Bu kızlar şamanın ilham perileridir. Ülgen'in hizmetinde başka ruhlar da vardır: Yayık, Suyla, Karlık, Utkuçı denilenleri iyi tanrılar panteonunda ileri gelen ruhlardır. Bunlar dışında Şamanistlerin panteonunda Ülgen'in “ak kızlarından” başka da birkaç dişi ruhlar vardır. Altaylılarda Umay, Ana Maygıl, Ak ene, Yakutlarda Ayısıt'lar bunların belli başlarıdır. Altaylılara göre Umay çocukları ve hayvan yavrularını koruyan dişi tanrıdır.²⁷

²³ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1972, s.28.

²⁴ Erhan Tuna, **Şamanlık ve Oyunculuk**, İstanbul, Okyanus Yayınları, 2000, s.39-40.

²⁵ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1972, s.29.

²⁶ İnan, **a.g.e.**, s.29

²⁷ İnan, **a.g.e.**, s.33-34.

Buryatların da tanrılar panteonunda Ülgen'in yer tanrısı olduğu anlaşılır. Buryatça "ülgen" kelimesi yerin sıfatı olarak "Ülgen yixe daida" harfiyen "Ülgen- uluyer" olarak geçer ve "anamız yağız yer" anlamına gelir.²⁸

Eski Türklerin ve Moğolların üçlü âlem anlayışlarından orta âlemde bulunan yer-su ruhları yer alır. Yer-su ruhların en önemlileri dağ ruhlarıdır. Şamanist Türkleri dağları mukaddes saymışlar ve onlara kurban kesmişler. Eski Türklerin ve Moğolların dünya görüşlerine göre her bir dağın sahibi, iyisi ve ruhu vardır. İlk önce insanlar dağ ruhunun görünüşü tahmin edemiyorlardı. Dağ ruhunun kim olduğunu insan mı, kuş mu, hayvan mı bilemiyorlardı. Ancak birçok anlatıcı, ormanlarda geceleleyen ve insanların uykularına giren sarı saçlı kadın görünüşünde tasavvur etmişlerdir.²⁹

Altaylıların yeraltındaki karanlık âlemini temsil eden kötü niyetli "kara neme" olarak adlandırılan ruhların başkanı Altaylılarca Erlik, Yakutlarca Arsan Dolay'dır. Erlik insanlara her türlü kötülükleri yapar; insanlara ve hayvanlara hastalıklar göndermek suretiyle kurbanlar ister. Şaman dualarında Erlik müthiş bir canavar olarak tasvir edilir. İyi ruh olan Ülgen gibi kötü ruh Erlik de çoluk çocuk sahibidir. Bir rivayete göre Erlik'in yedi, başka bir rivayete göre dokuz oğlu ve dokuz kızı vardır.³⁰

Buryat tanrılar panteonunu üst seviyeli elli beş batı (iyi) ve kırk dört (kötü) tanrılar, bunlar dışında orta ve yer altı dünyalarına ait tanrılar ve ruhlar temsil eder. Buryat tanrılar panteonuyla ilgili geniş bilgiler daha yukarıda verilmiştir.

Görüldüğü gibi animizm inancın izleri Şamanî inançlarla örtüşür. Çünkü şaman gözle görünmeyen ruhlar âlemiyle bağlı, insanların bilmedikleri öteki dünyasıyla bağlantı kuran, onlar arasında bir arabulucu rolünü yapan biridir. Şaman bütün bilgileri ruhlarla iletişim kurup almaktadır. Şaman ruhları yardımcı ve koruyucu olarak ayrılırlar. Yardımcı ruhlar başlıca olarak ata ruhlarıdır. Şamanı

²⁸ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, 1972, s.31-32.

²⁹ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi: Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Ankara, Yurt Kitap Yayınları, 2005, s.477.

³⁰ İnan, **a.g.e.**, s.39-40.

şaman olmaya ve davulunu yapmaya çağırın ruhlar arasında soyun atası sayılan dağ ruhları da yardımcı ruhlardandır. Koruyucu ruhlar ise şamana gelebilecek zararları önleyen ruhlardır.

Diğer taraftan, şaman insana zarar veren ve hastalık getiren kötü ruhlarla iletişime geçip onları kovup iyileştiren ya da kurban sunup onları yatıştıran bir fonksiyonuna sahiptir.

Dünyanın ruhlarla dolu olduğu inancını araştırdığımız Buryat ve Anadolu Türk efsanelerinde görülür. Buryat coğrafyasında animizm inançları, Şamanizm ve Budizm gibi din ve inançları altında şekillendirilmişse, Anadolu coğrafyasında Şamanizm ve İslam'ın oluştuğu bir sentez durumu sergilemektedir. Şaman inancını hala sürdüren Buryatların efsane metinlerinde dağ iyeleri, Altay Türklerinde olduğu gibi, insan şekli almış görünür; insan gibi davranır, insan gibi konuşur, üzülür, aşk olur, sevinir vb. Anadolu Türk efsanelerinde ise dağ iyelerinin olduğu inancı kapalıdır ve örtüktür. Halk inançlarında dağ iyeleri insan gibi algılanılmamakla birlikte insan gibi davranır ve insana benzetilir. Bu iki halkın ortak özelliği ise dağ ruhunun ata kavramıyla bağlanması ve yaygın bir şekilde dağların büyük ata ve baba adlarıyla adlandırılmasıdır.

2.1.2. Totemizm

Totemizm, Kuzey Amerika Algonkin dilinde “totam” – klan, aile, akrabalık anlamları taşımaktadır.³¹ *Grup Totemciliği ve Birey Totemciliği*³² olarak ayırt edilen totemizm, bir insan grubunun ya da bireyin mistik ve büyüsel duygularla bağlı bulunduğu hayvan, bitki, doğa olayı ya da cansız nesnedir.³³ Totemizm terimi ilk defa 1791 yılında John Long adlı bir İngiliz tarafından kullanılmış, daha sonra da

³¹ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s.806.

³² Sedat Veis Örnek, **İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.39-40.

³³ Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2003, s.806.

bilim diline geçmiştir. Bu konuyla ilgili en önemli eserlerinden dört ciltlik J.G.Frazer'in "Totemizm and Exogami" adlı eseridir.³⁴

Totemizm'de kendisine bağlanılan kutsal varlık ya da nesnenin mutlaka hayvan olması gerekmez. Bu, herhangi bir bitki olabileceği gibi, deniz, dağ, kayalık gibi bir doğa parçası ya da yağmur, yıldız... gibi bir nesne de olabilir.³⁵

Örnek, Totemizm ile ilgili şu özellikleri sıralar: 1) Totem ile grup arasındaki duygusal akrabalık bağı, başka bir deyişle aynı atadan gelme inancı; 2) totemin adını, işaretini taşıma; 3) aynı toteme mensup olanların birbirleriyle evlenme yasağı; 4) totemin grup üyelerine yardımcı olduğu, onları çeşitli tehlikelerden koruduğu inancıdır.³⁶

Totem klan mensup olanlara yardımcı olduğu ve tehlikelerden koruduğu inancını Uraz da çalışmasında vurgular ve totem hayvanın ya da bitkinin o boy insanların koruyucusu ve tanrısı olduğunu söyler. O boy insanların totem hayvan ya da bitkiden türediğine inanılır. Bunun için de kutsaldır. Totem hayvan eti yenilmez, ancak o hayvanın ilk yavrusu senede bir defa törenle kurban edilir, eti o boyda dağıtılır.³⁷

Türklerde ve Moğollarda totemizmin varlığı konusu tartışmalıdır. Eski Türklerin dinini araştıran Kafesoğlu, Eski Türklerde totemizmin olup olmadığından şüphelenmekle birlikte Eski Türklerin örf ve geleneklerinde yer alan totemizmle ilgili inanç ve davranışlarının dikkat çekici olduğundan bahseder. Örneğin, Türk ailesinde esas olan exogami kuralı, Türklerin kurdu ata olarak sayması ve totemcilikteki şuringa'ları hatırlatan Altaylılar ve Yakutlarda tespit edilen baba ve anayı temsil eden putların bulunmasıdır.³⁸

Bu putlar Altaylılarda *tös-töz*, Yakutlarda *tangara*, Uranha'larda *eren*, Moğol-Buryatlarda *ongon* denilen put-fetişler vardır. Bunlar keçeden, paçavralardan,

³⁴ Sedat Veis Örnek, **İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.38-39.

³⁵ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi: Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1990, s.85.

³⁶ Sedat Veis Örnek, **İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.38.

³⁷ Murat Uraz, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Mitologya Yayınları, 1992, s.203.

³⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s.10.

kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzer, bir kısmı da tilki, tavşan ve başka hayvan derilerinden ibarettir. Bunlar duvarlara yahut sırıklara asılır. Bazı aileler bunları torbalarda saklarlar. Ava ya da önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçları saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler.³⁹

Oğuz Destanlarına göre her boyun bir kuş sembolü vardı. Bu kuşlar yırtıcı kuşlardan seçilmiştir. Moğol Tarihçisi olan Reşideddin, bu kuşlara ongon deyimini kullanmıştır. Aslında ongon kelimesi Moğolca bir kelimedir. Türkçedeki onun karşılığı ise töz-tös kelimesidir.⁴⁰ Altaylılar tös kelimesini yalnızca bu put-fetişler için kullanmazlar. Bazı dağlara, Ülgen, Erlik gibi iyi ve kötü tanrılara da tös derler. Tös'ün kelime anlamı "asıl, kök, menşei"dir. Moğollardaki ongon kelimesi ise daha geniş anlamda olup kökeni ong – "sağ, doğru, uğur"dur.⁴¹ İdollere, her türlü kutsal tasvire ongon dendiği gibi ünlü şamanlar, bazı hayvanlar ve ruhlar ongon sayılır.⁴²

Gezgin Georgi'nin 18.yüzyılda Buryat dini ve geleneklerine dair hazırladığı çalışmasında Buryatların ongonlarla ilgili şu bilgileri verir. Genelde Buryat heykelcikleri (ongonlar) yaklaşık 20 sm. uzunluğundadır ve bunlara olağan şaman kıyafetleri giydirilir. Sıklıkla keçeden yapılırlar. Özel bir heykelcik bütün tanrıların bulunduğu meclisi temsil eder. Bu, 20 sm.² boyunda bir parça hayvan derisidir ve kenarlardan tarak gibi kesilmiştir. Diğer heykelcikler insan figürünün ana hatlarını oluşturabilmek için boylanır ve kanla renklendirirken kafaya camdan gözler takılır ve baykuş tüyleriyle süslenir. Bu heykelcikleri yerleştirmek ve fırtınalar sırasında tanrılara sığınmak olması için dağlarda kulübeler yapılır. Sonbahar şenliğinde, Beyaz Ay ziyafetinde, dualar heykelciklere yönelir. Sonra atlar, öküzler, koyunlar ve keçiler kurban edilir ve iskeletleri kendi derileriyle kaplanabilsin ve sırıklara yerleştirilebilsin diye dikkatlice, kırılmadan bırakılır.⁴³

³⁹ Abdülkhjadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 4 bsk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.42.

⁴⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamalı ile Destanlar)**, 1c, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s.32.

⁴¹ İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s.18-19.

⁴² Erhan Tuna, **Şamanlık ve Oyunculuk**, İstanbul, Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık, 2000, 42.

⁴³ Julian Baldick, **Hayvan ve Şaman: Orta Asya'nın Antik Dinleri**, çev. Nevin Şahin, İstanbul, Hil Yayın, 2011, s.130-131.

Buryat kaynaklarında ongon üzerinde çalışmalar Dorji Banzarov yapmıştır. Orada ongon kültürünün atalar ve ölümler kültürüyle bağlı olduğunu ispat eder.⁴⁴ Hangalov ve Agapitov ise ongon terimiyle ilgili şunu yazarlar: “idollara ve her türlü (mukaddes sayılan) tasvirlerle ongon denir. Büyük, ünlü şamanlar ve bazı hayvanlar da ongon sayılır... Ongonlar insanları koruyan ruhların timsalidir, mukaddesattan sayılırlar.”⁴⁵

Eski Türklerde totemciliğin varlığına ilişkin izlerden kurdun ata sayılması, dolayısıyla ona saygı göstermesi inancı yaygındır. Eski Türkler kurdun yaşadığı yer kabul edilen mağarada belirli törenler yapmışlardır.⁴⁶ Kurdun ata olduğu inancı Türk mitolojisinde birçok efsanesinde bulunur. Uygur Türklerinin, Hun Türklerinin ve Göktürklerin efsanelerinde kurttan türeme motifi görülür. Oğuz Kağan destanında kurt Oğuz Kağan’a yol gösterir.⁴⁷

Kurdun ata sayılması inancı Buryatlarda da görülür. Ögel’e göre Baykal gölünün batısındaki Buryat Moğollarında da üç önemli hayvan atadan biri kurttur. Buryat Şamanları böyle derlerdi:

“Tavşan, bizim “koşucumuz””;

“Kurt, bizim “haber getiricimiz””;

“Kuğu, “şekline girdiğimiz” (Hubilgan);

“Kartal, elçimiz olan hayvanlardır”.⁴⁸

Bunun dışında Eski Türklerde kartal inancı büyük bir yer tutar. Orta Asya’da M.Ö. 2.bin başları olarak tarihlenen Kurat kurganı içinde bir kartal pençesine rastlanmış, Kül-Teğin’in büstünde serpuşun ön tarafında kanatları açık bir kartal kabartması yapılmıştır. Bugünkü çeşitli Asya Türk topluluklarında da kartalın mühim bir yeri vardır. Yuvasını yalçın kayalar üzerine yapan, çok yükseklerde uçan kartalın

⁴⁴ Dorji Banzarov, **Çernaya Vera ili Şamanstvo u Mongolov**, Sankt-Peterburg, 1891, s.30-31.

⁴⁵ Abdülkhadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 4 bsk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.44.

⁴⁶ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s.86.

⁴⁷ Erhan Tuna, **Şamanlık ve Oyunculuk**, İstanbul, Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık, 2000, 45.

⁴⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamalı ile Destanlar)**, 1c, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s.47.

aynı zamanda avcı kuşlar türünde bulunması, ona bir kutsallık izafesine sebep teşkil etmiş olabilir.⁴⁹ Yakutların en çok sayılan kuş, kartaldır. Kartal, güneş (daha ziyade Gök) tanrı'nın sembolü sayılır.⁵⁰ İlkbahar ve güz mevsimleri, kartalın temsil ettiği ruhun iradesine bağlıdır. Kartal kanatlarını bir defa sallarsa buzlar erimeğe başlar, ikinci defa sallarsa ilkbahar gelir.⁵¹

Türk halklarına ait diğer töz-hayvanları tilek-kozan (tavşan), aba (ayı), tiyin (sincap) ve as (kakım)tır. Ayrıca büyük şamanların, kahramanların, iyi ve kötü ruhların tözleri bulunurdu. Aba tözü ise Şamanistlerin en çok saydıkları tözüdür.⁵²

Totemizm de Şamanizm'le ilişkilidir. Şaman, hayvan şeklindeki yardımcı ruhu vasıtasıyla vahşi doğa ve hayvanların dünyasıyla ilişki kurar. Yakut şamanının kuş şeklinde biçimlendirilmiş demirler şamanın hangi “yardımcı hayvana” sahip olduğunu işaret eder. Altay Türk şamanlarının baş süslemelerinde baykuş ya da kartal tüyleri yardımcı ruhun biçimini sembolize etmektedir ve aynı zamanda esrime sırasındaki “uçuşun” sembolik niteleyicisidir. Ulça şaman önlüğünde “güç veren” hayvan resmedilir. Bu desenlerde yardımcı ruhlar olan yılan, kertenkele, leopar ve ayı resimleri de yer alır. Ayrıca şaman kendisini kötülüklerden koruyan ve yardım eden ruhla özdeşleşerek adeta onun yerini alıyor ve bu durum ona büyük bir güç veriyordu. Bu bağlamda şamanın anlatımlarında kendini gösteren hayvana, şekil değiştirme hikâyesi gerçeklik kazanır.⁵³

Şamanlar kurda, ayıya ve geyiğe dönüşebilirler. Obi-Ugorlarda ve kuzeyde Tamir yarım adasında yaşayan Nnganasanların, özellikle Ostyaklar arasında şamanın ayıya dönüştüğü ya da hastalıkların iyileştirilmesi için ayı ruhundan yardım istediği inancı yaygındır.⁵⁴ Moğol kökenli Buryatlar arasında da şamanın, istediği zaman

⁴⁹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s.87.

⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Eski Türk Dini**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980, s.20-21.

⁵¹ Abdükadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 4.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.46.

⁵² İnan, **a.g.e.**, s.45-46.

⁵³ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev.Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.26-28.

⁵⁴ Hoppal, **a.g.e.**, s.27.

şekil değiştirerek onun kılığına girdiği bir hayvanı vardır. Onlara göre Şamanlarının bazıları kartal ve yahut kerkes kuşu olur, havalarda uçarlar.⁵⁵

Tuna, Orta ve Kuzey Asya Şamanî Türk halklarında grup totemciliğinin yanı sıra birey totemciliğinin izlerinden bahseder. Birey totemciliğinde bir kişinin bir hayvan, bir insan ya da bir bitki ile kurduğu ilişki söz konusudur. Fakat bu ilişki bir yazgı birliğine kadar varmaktadır. Totem hayvanı ölünce, totemle ilişkili olan insanın da öleceğine inanılır. Totem hayvanı, insanın koruyucusudur ve insan ondan bir takım sihirsel güçler edinebilir. Örneğin, her şaman kendi ruhunun bir hayvanda bulunduğu inanır. Hayvan ölürse şaman da ölecektir.⁵⁶ Bu yardımcı ruhların hayvan şeklinde olması inanç izlerine Anadolu evliyaları anlatan menkıbelerde rastlanır: Geyikli Baba geyiklerle yürür, Hacı Bektaş Veli şahin donuna girerek uçar.⁵⁷

2.2. Şamanizm’de Dağ

Orta Asya’nın geniş topraklarında yaşayan Türkler ve Moğollar arasında olan dil, kültür ve yaşam tarzıyla ilgili benzerlikler bilinir. Anadolu Türklerinin ve Sibiry’a da yaşayan Moğol kökenli Buryatların ortak özelliği ise Türklerin eski dini olan Şamanizm’dir.

“Şamanizm” terimi “Şaman” kelimesinden ortaya çıkar. “Şaman” kelimesi (şa-man olarak söylenir) Uda nehrinin yakınlarında yaşayan Tungus halkının dilinden gelir. “Bilge insan” ya da “bilen bir insan” olarak çevrilir. Dolayısıyla, ne eski Türkler, ne de çağdaş Altay-Sayan halkları “şaman” terimini kullanırlar. Bu terimi çağdaş Avrupalı ve Rus bilim adamları kullanmaya başlar, “kamları” “şaman” olarak adlandırırlar. Sonradan gelen araştırmacılar ise tarihi ve bilim edebiyatında kaynaklara işaret ederken kamları “şaman”, dini ise - Şamanizm olarak kullanmaya

⁵⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi, (Kaynakları ve Açıklamalı ile Destanlar)**, 1c, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s.48.

⁵⁶ Erhan Tuna, **Şamanlık ve Oyunculuk**, İstanbul, Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık, 2000, 46.

⁵⁷ Tuna, **a.g.e.**, s.47.

devam eder. Böylece bu terim bilim edebiyatında “Şamanizm” veya “Şamanstvo” olarak yaygınlaşır ve kamlar, bu dinin adlandırılmasında temel olur.⁵⁸

Türk ve Rus bilim adamları arasında Şamanizm’in bir din olup olmadığı problemi tartışılmaktadır. Türk bilim adamlarından Ziya Gökalp, Şamanizm’in bir din değil, büyücülük olduğunu belirtmiş ise de M. Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan, Osman Turan ve M. Altan Köymen eski Türk dininin Şamanizm olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hikmet Tanyu ve pek çok Türk din tarihçisi, Şamanizm’in bir din olmadığını dolayısıyla eski Türk dinine Şamanizm denemeyeceğini iddia etmişlerdir.⁵⁹

L.P.Potapov, T.M. Mihaylov, R.N.Bezertinov vb. Sovet Rusya bilim adamları ise Orta Asya halklarının eski inançlarını uzun bir süre araştırdıktan sonra Şamanizm’in bir din olduğunu ispat ederler. Örneğin, Altay Şamanizmi’ni araştıran ünlü bilim adamı L.P.Potapov, Türkler ve Moğolların eski inançları konusunda dünyaca meşhur M. Eliade’nin düşüncelerini yanlış bulmakta ve bunu şu şekilde ifade etmektedir: “Araştırmacı, tüm halklar arasında büyük ve çeşitli malzeme toplayıp inceleme sonucunda Şamanizm’in bir din değil, sadece *“arkaik ekstaz teknikası, şaman ise ekstazın sahibi ya da efendisi”* olduğunu söyler⁶⁰ ve Potapov ise kendi düşüncesini şöyle açıklar: *“Çoğu dinlerde dini yaratan bir kurucu ve onun takipçileri olduğunun tersine Şamanizm doğal, tarihi bir yolla halkın dünya görüşünü temel tutan, içine eski dini ve mitolojik görüşlerini, insanın tabiata ve tabiat güçlerine olan davranışlarını alarak ortaya çıkan bir dindir”*, der.⁶¹

Şamanizm’in bir din olduğunu düşünen Türk bilim adamı Abdükadir İnan’ın söylediğine göre Şamanistlerin dünya anlayışlarında yer alan kutsal ruhlar inancı, çok önemlidir. “Şamanistlere göre bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar (“yer-su”) hep canlı nesnelere. Takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri Şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil; konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk

⁵⁸ R.N.Bezertinov, **Tengrianstvo- Religiya Tyurkov i Mongolov**, Kazan, Slovo, 2004, s.10.

⁵⁹ Muharrem Kaya, **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye’deki Efsanelerde İzleri**, 2.bsk., İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2011, s.30.

⁶⁰ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, Leningrad, Nauka, 1991, s.7-8.

⁶¹ Potapov, **a.g.e.**,s.21.

sahibi varlıklardır. Bir Şamanist'in dağlardan ve ırmaklardan bahsettiğini dinlerken bunun gözle görünen dağlardan ve sulardan mı bahsettiğini fark etmek güçtür; ruh bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur. Şamanistlerin bu inançlarında çok eski ve iptidai animizm devrinin hatıraları yaşamaktadır.”⁶²

Şamanizm'in animizm ile olduğu bağlantılarına işaret eden Hoppal da şöyle der: “Şamanizm, her şeyin ruhu olduğuna başka bir deyişle bir sahip ruhun olduğuna dayanan bir tür doğa felsefesidir. Bu bakış açısına animizm diyoruz. İnsanların doğanın bir parçası olduğu ve onunla karşılıklı bağımlılığa dayanan bir ilişki içinde yaşadığı, aynı zamanda kozmosun ve doğaüstü dünyanın seçilmişler; şamanlar tarafından ziyaret edilebilecek kadar yakın olduğu şamanların doğaya ilişkin bakış açılarının temelini oluşturmaktadır.”⁶³

Anadolu Türklerin İslamiyet'ten önceki kültürün temel taşlarını oluşturan Şamanlık bir sistem gibi, özellikle Altay-Sayan ve Sibirya Türklerinde yaygın olmuş ve daha çok gelişmiştir. Özellikle Sibirya olarak betimlenen bölgede Türk Şamanlığı ile beraber diğer Şamanlık olguları da mevcut olmuş ve zamanla bu sistemler arasında güçlü bir etkileşim yaşanmıştır.⁶⁴

Araştırma yaptığımız Buryatlar ve Anadolu Türkleri arasında ortak bir kültür mirasının temelini oluşturan Şamanizm, Buryatlar arasında hala devam ettirilen bir inanç sistemi konumundayken Anadolu Türkleri için Bayat'ın söylediği gibi İslam'dan önceki ideolojik ve sosyo-kültürel alanın idare edici ve yönlendirici fonksiyonunu üstlenmektedir. Başka bir deyişle, Türkler, kabul ettikleri dinler dolayısıyla eski kültür şuuruna ait şaman öğelerini Türk kültüründen silip atmamışlardır. “Şamanlık, yeni kültür çevresine ayak uydurarak yaşamını şöyle veya böyle bir şekilde sürdürebilmiştir. Takip ve yasaklar şaman unsurlarını gizli şekilde

⁶² Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s.50-51.

⁶³ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.21-22.

⁶⁴ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken, 2006, s.26.

yeni dinlerin alt yapısına itmiştir ki, bugün bunlar Türk geleneksel inancını oluşturmakta ve dini literatürlerde batıl inanç adıyla bilinmektedir.”⁶⁵

2.2.1. Şaman Kimdir?

İnsanüstü güçlere sahip olan şamanın şahsiyeti anlayamadığımız bir gizeme bürünüp ilgi çekici bir hali almaktadır. Drury'nin belirttiği gibi “*Şamanı düşündüğümüzde karmaşık ve gizemli bir büyücü hekim ya da büyücü gelir aklımıza*”.⁶⁶ İlk bakışta bir büyücüye benzeyen şaman aslında dünya hakkında çok derin bilgiye sahip bir insan olarak karşımıza çıkar. Zaten şaman kelimesi pek çok dilde ve şivede *bilmek, bilim ve bilgin* sözcüklerinden köklerini alması bir tesadüf değildir.⁶⁷

Şamanın bilgiye sahip bir insan olma düşüncesini Altay Şamanizm'i üzerinde temel bir çalışma yapmış L.P.Potapov da vurgular. Ona göre şaman, tanrı ve ruhlarla iletişim kurma yöntem ve metotlarını bilen, dini terminolojisini bilen ve kullanan, kâinatın farklı bölgelerine ayin yaparak yolculuk edebilen, tanrı ve ruhlara giden yolları bilen ve ruhlarla tanrıların yaşadığı bölgeler hakkında bilgi sahibi olan insanlardır.⁶⁸

Dolayısıyla şaman, bilimiyle ve inancın gücüyle öteki dünyasıyla bağlantılıdır, ruhlar tarafından seçilen şamanlığın temsilcisidir. Başka bir deyişle, “*Şaman, öteki dünya olarak betimlenen ruhların veya gözle görülmeyen varlıkların dilini bilen, dolayısıyla iletişim sağlamak için tercümanlık yapan ve bin yıllarca biriken ve zamanla unutulmağa yüz tutan kozmik hafızada saklı olan gizli bilgileri topluma üstü kapalı simgelerle götüren Şamanlık sisteminin temsilcisidir. O halde, şaman:*

⁶⁵ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken, 2006, s.21.

⁶⁶ Nevil Drury, **Şamanizm**, çev. Erkan Şimşek, İstanbul, Okyanus Yayınları, 1996, s.19.

⁶⁷ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.21.

⁶⁸ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.273.

- 1) Öteki dünyanın bu dünyadaki temsilcisi, unutulmuş gizli bilgilerin kaynağıdır;
- 2) Kutsal bilgileri veya karşılıklı istekleri (ruhların insanlardan, insanların da ruhlardan) ileten arabulucudur.⁶⁹

Abdulkadir İnan da şamanın gizli bilgiye sahip bir insan olduğundan bahseder: “Kendisinin tanrılar tarafından kam olarak tayin edildiğine, ruhların kendisinin hizmetinde bulduklarına inanan kam, hayali geniş, mistik ve yaradılıştan zeki bir adamdır. Tabiattaki bazı sırlara vakıftır. Şaman olacak adam küçüklüğünden beri çok düşünceli olur; vakit vakit canı sıkılır; tab’an şairdir, irticalen şiirler, ilahiler söyler.”⁷⁰

Şamanın kişiliği, gizli bilgiye sahip olmasıyla birlikte bir gizemlilik kazanır ve toplu tarafından bir büyücü olarak algılanır. G.V.Ksenofontov, şamanlarla ilgili ilginç olaylar üzerinde durmakta ve bu olayları şaman mucizeleri olarak adlandırmaktadır. Örneğin, hikâyelerin birinde Kaçkaat Oyun adında bir şamanın karada yürüdüğü gibi suda yürüdüğü anlatılır. Ya da başka bir hikâyede şaman hasta olan kişiye su püskürterek iyileştirir vb.⁷¹

Bu gibi kerametleri göstermesiyle şaman, Bayat’a göre sıra dışı bir varlıktır. Şaman, yaptıklarına inanan, öteki dünya varlıklarına gerçekçi bir düzen ve görüntü veren Şamanlık sisteminin temsilcisidir.⁷²

Görüldüğü gibi herhangi birisi şaman olamaz. Bu insanüstü güçlerini idare edebilecek ya da şaman rolünü üstlenebilecek birisi ancak olur. İnanışa göre şaman olacak kişinin farklılıklarının kendini göstermesi daha şamanın doğumuyla başlamaktadır. Araştırmacılar, erkek ya da kadın şamanın şamanlık ruhunu miras, bir tür seçilmişlik yoluyla aldıkları konusunda genellikle görüş birliğine sahiptir.⁷³

⁶⁹ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken, 2006, s.22-23.

⁷⁰ Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976, s.54-55.

⁷¹ G.V.Ksenofontov, **Yakut Şamanlığı**, çev. Atilla Bağcı, Konya, Kömen Yayınları, 2011, s.219-249.

⁷² Bayat, **a.g.e.**, s.30.

⁷³ Mihaly Hoppal, **Avrasya’da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.22.

Şamanlar, ruhlar tarafından seçmiş insanlardır ve Şamanlık alameti genellikle şaman hastalığıyla başlar.

2.2.2. Şaman Hastalığı

Araştırmacılar tarafından “şaman hastalığı” olarak bilinen hastalık ruhların çağrısıyla başlar. Şaman için bu önemli bir aşamadır. Parçalara ayrılma ve makama seçilme bir esrime-yolculuğu tecrübesi olduğundan oldukça önemli bir anlama sahiptir. Yardımcı ve koruyucu ruhlarının çağrısına aday gönüllü uymaz, fakat zorunlu da olsa çağrıya uymak zorundadır, aksi takdirde ölüm kaçınılmaz olur. Çoğu zaman adaylar, çağrı başlamadan önce gelecekte haber veren rüyalar görür ve toplumdaki uzaklaşır.⁷⁴

Bayat’a göre şaman adayının geçirdiği evrelerden önemli olanı şamanın, ritüel ölüm anını yaşaması ve yeniden dirilmesidir. Böylece şaman olacak kişi iki âlem arasında vasıta olan varlık haline gelir. Şamanın, görevlerini yapabilmesi için ruhlarla bağlantı kurması gerekir. Bunun için de ölüp diriltme şarttır. Aslında ölüp dirilen şaman, canlıdan daha çok bir ruh şeklindedir. “Nitekim ruhlarla konuşan, onları gören, onların yanına giden, onlarla pazarlık yapan şamanın vücudu değil, ruhudur. Hiçbir şaman ikinci kez doğmadan şaman olamaz”.⁷⁵ Şaman bu şekilde ölüm ve yaşam arasında aracılık sağlar. Acının etkisiyle şamanın vücudu ve zihni değişime maruz kalır ve yeniden doğar. Ruhlarla ve işkencelerle hekimlik yeteneğinin kabul ettirilmesi ortaya konulan fikri güçlendirir. Parçalara ayrılmış vücuttan hastalık ruhlarının beslenmesi karşılığında şaman, başkalarını iyileştirme hakkına kavuşur.⁷⁶

Bu düşünceye göre şaman vücudunun parçalara ayrılıp etini pişirilmesi - aşamalar arasındaki sınırları geçmesini mümkün kılmaktadır. Başka bir deyişle, pişirmek başka bir öğeyi karşımıza çıkarmaktadır çiğ/pişmiş zıtlığı doğa/kültür

⁷⁴ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul, Ötüken, 2006, s.39.

⁷⁵ Bayat, *a.g.e.*, s.50.

⁷⁶ Mihaly Hoppal, *Avrasya’da Şamanlar*, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.25.

zıtlığını yansıtmakta, yani şamanın doğal bilinçsizlikten bilgi sınıfına geçmesini nitelemektedir.⁷⁷

Şaman adayının geçirdiği bu evrelerde içinde ruhlarla kurulan ilişkiler vardır. Ölüp dirilme eylemi gerçekleştikten sonra aday, ruhlar tarafından terbiye edilir. Aday, ruhların sütunu içer ya da onlarla cinsel ilişkiye girer. “*Şaman adayının döş emmesi destanlarda kahramanın Yer Ana'nın döşünü emip ölümsüzlük kazanmasına eşdeğerdir*”.⁷⁸ Bazı şaman efsanelerinde adayı dağ ruhu emzirir. Dağ ruhu ise çoğu kez kadın olarak tasavvur edildiği için Mitolojik Ana anlamını ifade eder.⁷⁹

Şaman vücudunun yarılmasıyla ilgili G.V.Ksenefontov'un derlediği bir efsanede şöyle geçmektedir: “...onu (*şamanı*) demir bir kancaya asıyorlar, orada onu parçalıyorlar, bütün eklemlerini ayırıyorlar, kemiklerini temizliyorlar, vücudun öz suyunu çıkararak etini temizliyorlar. İki gözünü yuvalarından çıkararak ayrı yerlere koyuyorlar. Bütün bu operasyonun bitiminde, ayrılmış olan kemikleri demirden yapılmış bir ip ile dikerek birleştiriyorlar; göz elmalarını ise (harfiyen “göz suyu”) tekrar yerine koyuyorlar. Bütün bunlardan sonra onlar (ruhlar) onu şamana dönüştürmektedirler.”⁸⁰

İç organlarının yenilmesi, burun deliklerinin deşilmesi vs. şeklinde gerçekleşen parçalanmaya M.Eliade'nin yazdığı gibi Tunguz, Buryat, Kuzey ve Güney Amerika, Afrika, Endonezya ve diğer yerlerde rastlanmaktadır.⁸¹

Şamanın parçalanması ve ruhlar tarafından yenilmesi, onun, dünya günahlarına bürünmüş eski bedenini terk etmesi, geriye kalan temiz kemiklerinin yeni etle örtülmesi, başka bir statüye geçme felsefesinin esasını oluşturmaktadır. Parçalanıp yenilme, vücudun yeni etle örtülmesi, şamanın fiziksel olarak yeni vücut

⁷⁷ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.23.

⁷⁸ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.55.

⁷⁹ Bayat, **a.g.e.**, s.55.

⁸⁰ G.V.Ksenefontov, **Yakut Şamanlığı**, Konya, Kömen Yayınları, 2011, s.60.

⁸¹ Mirchea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul, 2001, s.109.

bulması ve psikolojik olarak yeniden doğmasıdır. Şaman, yeni vücuduyla dayanıklıdır, saatlerce yorulmadan dans edip, ruhlar âlemiyle ilişki kurabilir.⁸²

2.2.3. Şamanın görevleri

Şamanın toplum içinde üstlendiği rolü büyüktür. Sağaltma, kurban töreninin yönetimi, ruh yönetimi ya da ölümlerin ruhlarının öteki dünyaya geçirilmesi, fala bakma, öykü anlatımı ve şair-şarkıcılık şamanların en önemli görevleri arasındadır.⁸³

Sağaltma ya da tedavi, L.P. Potapov'a göre Altay-Sayan şamanlarının en önemli ve en yaygın fonksiyon ve görevini oluşturmaktadır. Ona göre şamanlar, hastalığın kökeni konusunda iki sebepten yola çıkıyorlardı. Birincisi, hastalığı insanın vücuduna kötü ruhların girmesi olarak değerlendirilmesidir. İkincisi nedeni ise, insan bedeninden ikizinin (ruhu) çıkmasıdır. Şaman hastalığın nedenini ve özelliklerini tanımladıktan sonra hastayı kendi ruhlarının yardımıyla iletişim kurabildiği ruh ve tanrıların iradesine bağlı olup tedavi eder.⁸⁴

Türk ve Moğol boylarında kurban törenlerinin yönetiminin şamanların görevi olduğu 19.yüzyıl kaynaklarında sıkça yazıldı. Onlarda aşağı-yukarı kurbandsız ayin yoktur. Kurbanla ilgili Hoppal şöyle der: "*İnsanlar kaderlerini belirleyen Tanrı'dan bir şey istiyorlar, karşılığında başka bir şey vermek uygun düşer.*"⁸⁵ Burada şaman bir kurbanı Tanrı'ya ulaştırmak için bir vasıta görevi yapar. Ayinlerde ruhlara ve tanrılara genellikle evcil hayvan kurban edilir, kurbanlık hayvanın derisi ise sırığa asılırdı. Ayin sırasında kurban edilen hayvan, yardımcı ruhlarının yardımıyla şaman tarafından kainatın farklı bölgelere götürülürdü (sembolik olarak). Dua törenlerinde kurban olarak at, koç (koyun) ve boğa kurban edilirdi.⁸⁶

⁸² Fuzuli Bayat, **Türk Şaman Metinleri**, Ankara, Piramit Yayınları, 2004, s.37-38.

⁸³ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.32.

⁸⁴ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.169-172.

⁸⁵ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.38.

⁸⁶ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.181.

Şamanın yönettiği diğer bir görevi defin töreniyle ilgilidir. L.P. Potapov'un düşüncesine göre şaman, merasimde din adamı olarak yer almazdı, merasimden sonraki törenlerde önemli rol üstlenirdi. Şaman, öleni çağırarak onunla yakınları arasındaki konuşmayı gerçekleştirip onu başka dünyaya yolcu eder. Ölenin "başka yere" yolcu edilmesinin, daha doğrusu kut'unun yolcu edilmesinin amacı, canlı insanların kötü varlıklardan korunmasıdır. İnanca göre ölenin kut'u tanrıya geri dönmediği takdirde kötü varlığa dönüşerek yeryüzünde kalır.⁸⁷

Fala bakmak şamanların en sık yerine getirdikleri faaliyetler arasında yer alır. Şaman bu rolü yerine getirerek topluluk içinde doldurulamaz bir önem kazanır. Bir soruya cevap vermek ya da hayvanların kaybolması üzerine fal bakılır.⁸⁸ Ancak bütün fal bakanlar şaman olmadığı gibi bütün şamanlar da fal bakmazlar.⁸⁹

Şamanın görevleri arasında yukarıda belirttiğimiz gibi şaman-sözlü geleneğin taşıyıcısıdır. Bayat bu görevle ilgili haklı olarak şunu aktarır: "*Şaman, anadan doğma şairdir, bestecidir, şarkıcıdır, müzisyendir, dansözdür, oyuncudur. Olağanüstü tasavvur gücü ile hastaya şiirsel dilin kudretiyle tesir etmeye çalışan insandır, çünkü ruhlar güzel sözleri severler. Harmoni, ritmik kelimeler, şamanın sanki ruhları efsunlaması gibi değerlendirilir. Aslında şamanı coşturan, ritmik şiirler söyleten ruhlardır. Şaman ruhların ağzıyla konuşan, söyleyen icracıdır. Buna göre de Yakutlar şamanın okumasına **kuturar** yani "ruhlar tarafından söylenen" derler. Hatta Şamanlar, davullarının içine topladıkları ruhlarla sohbet de ederler".*

Ruhlar, şamanın tüm bu görevleri ifa etmesine yardımcı olur. Bu yardımcı ruhların başında da dağ ruhları gelir.

2.2.4. Şamanın Koruyucu ve Yardımcı Ruhları

⁸⁷ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.194.

⁸⁸ Mihaly Hoppal, **Avrasya'da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket Çağatay Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012, s.43.

⁸⁹ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.55.

Bayat'a göre şaman olacak kişi çeşitli yollarla (ecdat şaman, yer-su ruhları, gök ruhları, kötü ruhlar) belirlenir. Bunlardan biri, yer altı veya yerüstü ruhlarının, doğuştan şaman olmak için seçilmiş kişiye şaman olma çağrısını göndermesiyle olur ve çağrıyı gönderen ruhları, iki kısma ayırmak mümkündür:

1. Göğün ışıklı ruhları, dağ ruhu veya yer altı dünyasının kötü ruhları, kendilerine hizmet edecek şaman arayışı için toplumdan birini seçerler.
2. Ecdat şamanın ruhu kendi soyundan birini Şamanlık görevi için seçer.⁹⁰

Şamana hizmet eden ruhlarla ilgili bilgileri L.P. Potapov geniş bir şekilde araştırmış durumdadır. Ona göre her şamanın birbirinden farklı ruhları vardır. Bütün şamanlar için genel olarak iki ruh kategorisi vardır: koruyucu ve yardımcı ruhlar. Koruyucu ruhlar yüce tanrı ve ruhlardır: Ülgen ve onun oğulları, ateş iyesi, kutsal dağ iyeleri. Yardımcı ruhlar ise kendi içinde daha iki gruba ayrılır. Birincisinde “tös” adıyla adlandırılan şamanın ata ruhlardır.⁹¹ Nitekim “tös” kelimesi asıl, öz, ezelden var olan anlamlarına gelir.⁹² İkinci grubunu ise çeşitli görevlerde yer alan ve şamanın Kâinatın çeşitli bölgelerine yaptığı yolculuğunda yanında bulunan ve ayin başlamadan önce çağırdığı ruhlar oluşturur.⁹³

Potapov, şamanın koruyucu ruhlar grubuna giren ateş iyisini bütün Dünyada ve Sibiry'a da yaygın olduğunu belirtir. Evrensel olması nedeniyle araştırmacı bu iyei Şamanizm öncesi döneme ait olduğunu düşünür ve kamların bütün ayinlerini ateş iyesine “ikramda” bulunarak ve ona hitap ederek başladıklarını yazar.

Şamanın üst dereceli koruyucu ruhlarından biri de kutsal dağ iyeleridir. Kam onlardan tefini alır, özel olarak onlara dua töreni düzenler ve çeşitli isteklerde bulunur. Ayrıca boya, ulusa (köye) veya şamanın yardımına başvuran insanların sağlık ve refah içinde yaşamalarını sağlamak için kutsal dağa dua ederler. Ancak kutsal dağ iyisini sadece şamanın yardımcı ruhu olarak düşünmek yanlış olur. Onlar Şamanın koruyucularıdır ve bu anlamda kendilerine saygı gösterilmesi, kurbanlar

⁹⁰ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.39.

⁹¹ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.98-99.

⁹² Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 4.b.sk., Ankara, türk tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.42.

⁹³ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.98-99.

adanması ve emirlerini yerine getirilmesi şartıyla, kama yardım ederler. Kutsal dağ iyeleri herhangi bir “hatası” nedeniyle Şamanı cezalandırabilirler.⁹⁴

Atalar ruhları tarafından çağrılan şaman en güçlü bir şaman olarak sayılır. Atalar ruhlarına dair Potapov şunları söyler: *“Bu ruhlar, Şamana miras kalırdı ve Altay Şamanizm’i, bu yolla kült adamlarının kuşaklar arası bağlarını oluşturmaktaydı. Birçok kam şeceresini bilmekteydi. Altaylılarda bu kamlara “utku kam” (soylu kam) denirdi... Ölen şamanların tösleri dağ, nehir, orman, ova, hayvan, kuş vb. iyeleri gibi yeryüzü ruhlarından sayılmaktaydılar. Çünkü ölümlerinden sonra Şamanların ikizleri “ölüler dünyası”na göç etmemekle, yeryüzünde kalmaktaydılar.”*⁹⁵

Koruyucu ruhlar sayılan ve A.Anohin tarafından tespit edilen malzemeye göre Ülgen, iyilik eden bir varlıktır, ay ve güneşin ötesinde, yıldızların üstünde yaşar. Onun huzuruna giden yolda yedi engel (buudak) bulunur. Ülgen’in huzuruna giden bu yol ancak erkek şamanlara ayin yaptıkları zaman, açıktır. Bununla beraber erkek şaman bile ancak beşinci engel olan Demir Kazık yıldızına kadar ulaşabilir ve oradan geri döner. Ülgen’in sarayı, altından tahtı vardır. Kendisi insan şeklindedir. Şaman dualarında “ak ayaz”, “ayazkan”, “şimşekçi”, “yıldırımçı”, “yayuçı” (yaratıcı) diye tavsif olunur.⁹⁶

Şamanın gizemli gücünü oluşturan diğer yardımcı ruhlar doğa ve doğa güçleri ile ilgilidir. Örneğin, doğa güçlerinden olan rüzgârın ilahileştirilmesi gibi bir kült şeklindedir. Potapov, tören sırasında Şamanın rüzgâr çağırmak önemli bir yer tuttuğunu söyler. Onun düşüncesine göre rüzgâr bağımsız ve “insan dışı bir varlıktır”. Örneğin, Şaman, avcılarının ava çıkmadan önce başarılı olması için av yapılacak yerdeki dağın ve ormanın iyelerine dua töreni yaparmış. Diğer yardımcı ruhlar ise çok çeşit gösterir ve her Şamana özgüdür.⁹⁷

⁹⁴ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.99-100.

⁹⁵ Potapov, **a.g.e.**, s.100-101.

⁹⁶ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 4.b.sk., Ankara, türk tarih Kurumu Basımevi, 1995, s.32.

⁹⁷ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.116-120.

2.2.5. Şamanizm’de Dağın Rolü

Seniha Sönmez çalışmasında Şamanizm’de dağın rolünü şu noktalarda belirtir:

1. Şaman seçilecek kişinin belirlenmesinde dağ ruhu etkili olur.
2. Dağın ve dağ ruhlarının etkisi şaman kostüm ve tefinde görülür.
3. Şaman dağda gömülür.⁹⁸

Yukarıda görüldüğü gibi Şamana hizmet eden koruyucu ya da başka bir deyişle, yüksek seviyeli ruhlar grubuna atalar ruhları girerler. Altaylıların inanışlarına göre ruh ölümsüzdür. Ölen ataların tösleri dağ, nehir, orman, ova, hayvan, kuş vb. yeryüzü ruhlarına dönüşürler. Bu ruhlar Potapov’un deyişiyle “ölümlerinden sonra Şamanların ikizleri “ölüler dünyası”na göç etmemekle, yeryüzünde kalmaktaydılar.”⁹⁹ Bu olayla ilgili Potapov şöyle bir örnek verir. Burada ölen bir Şamanın ikizi Şaman hayattayken onun koruyucusu olan “temiz tös”e (aruu tös) döner. Bu, Şamanın tefini aldığı dağ iyeyiydi: “*Altaylı kadın Şaman Sodon öldüğünde onun “ruhu” aru tösü Abakan Dağı’na gitmişti*”.¹⁰⁰ Görüldüğü gibi Şaman kadın öldüğünde onun ruhu temiz tösüne yani Abakan Dağı’na geri dönmekte ve dağ ruhu kadın şamana tefini veren onu Şamanlığa çağıran bir ruh olarak çıkmaktadır.

Bu düşünceye göre Şaman olacak adayın Şamanlığa seçiminde ve çağırmasında önemli bir yer tutan dağ ruhları başka bir deyişle ata ruhlarıdır. Ata ruhları tarafından çağrılan Şamanlar Altaylılarda ve Buryatlarda en güçlü şamanlar olarak düşünülür. Bu kültürlerde kamlar kendi şecerelerini bilirler ve bu tip kamlara *utku-kam* yani soylu kam denilir. Söz konusu inancın temelini şaman-atalar kültü, ölümler kültü ile ilgilidir.¹⁰¹

⁹⁸ Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tiva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.86-92.

⁹⁹ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.100.

¹⁰⁰ Potapov, **a.g.e.**, s.101.

¹⁰¹ Potapov, **a.g.e.**, s.100-101.

Ata ruhlarını temsil eden dağ ruhları, Şaman'ın belirlemede ve onu çağırmasında yer tutmakla birlikte Şaman tefini veren ve onu yaptıran ruhlardır. Şaman tefi belli bir dini inancı yansıtan hayali ve gerçek sembolik anlamları taşıyan kutsal bir araçtır. Potapov'a göre Altay- Sayan Şamanları tefler arasında üst kategorili teflerin "*mar tefi*" sayılır. Şaman bu tefle Kâinat'ın her bölgesine yolculuk yapabiliyordu. Bu tef kama *Ülgen* tarafından, ancak herhangi bir kutsal dağ aracılığıyla verilirdi. Teleüt, Şor ve Sagayların bir bölümü için kutsal dağ (tös tag), Kondoma nehri yakınlarındaki Mustag Dağı sayılmaktaydı. Kam hem ilk, hem de daha sonraki teflerini ayinlerde *altı köstü ala par, Pus (Mus) taykadan purun çaçılğan* (Bir zamanlar Mustag'dan ayrılmış altı gözlü ala *mar/par*) diye adlandırdığı Mustag Dağı iyesine gösterirdi. Adı geçen tef türü *Ülgen*'in iradesiyle kutsal dağ tarafından verilirdi. Bu tefle, *Ülgen*'in at kurban etme töreni şeklinde, ayin yapılabilirdi. Bu tef türüne sahip Teleut, Kumandı, Çalkan, Tuba, Altay kamları böyle olduğuna inanırlardı. Abakan nehri sol kıyısında yaşayan Sagay Şamanları da bu inancı paylaşırlardı. Onlar, eski vatanlarındaki dağları kutsal sayarlardı. Bu dağ en önemlisi Mustag idi.¹⁰²

Yukarıda söylenenlerden farklı olarak Güney Kumandı kamları, *Kanım* olarak adlandırılan bir çeşit tefini *Ülgen*'den alırlardı. Fakat Kam Sakan'ın söylediğine göre *Ülgen* kamları yanına almadığından onlar, teflerini Solog veya Kabak Dağı aracılığı ile alırlardı. Bununla birlikte, *aki baştıg* tefe sahip olan her kam, *Ülgen*'e ayin yapamazdı. Bunu yapabilmek için kamın erkek olması ve tefinde dokuz yardımcı *bura* tasvirinin bulunması şarttı. Çünkü bundan daha az olduğunda gökyüzüne çıkmak imkânsızdı.¹⁰³

Bunun dışında tek başlı şekilde sapı olan son tef türünün de Şaman'a kutsal dağ aracılığıyla verilmektedir. Bu tef türü, esasen, Dağlık Altay Telengitleri, Telesler, Altaylılar ve Dağlık Altay Teleütleriyle Tuvalar arasında yaygındır. Kamlar, bu tef türünü gök tanrısı *Ülgen* ile oğullarına ve yeryüzü tanrıları Yer-Su ve Altay'a, fakat esasen kutsal soy dağlarının adlarına bağlamaktadırlar. Şaman, tefinin Gök tanrı veya *Ülgen* tarafından verildiğine inansa bile, kam onu doğrudan yüce

¹⁰² L.P.Potapov, *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.208-209.

¹⁰³ Potapov, *a.g.e.*, s.219.

tanrılardan almaz, herhangi bir kutsal dağ (daha doğrusu dağ iyесinden) aracılığı ile alırdı. Dağ iyeleri tarafından verilen tefler çok yaygınlardır. Ancak unutmamak gerekir ki, Şamanlar, tef türünü seçme özgürlüğüne sahip değillerdi. Onların her biri kendisini Şamanlığa zorlayan ölen Şaman atasının sahip olduğu özellikleri ve işaretleri taşıyan tef türüne sahip olurdu. Yine, kamın ölen Şaman atasının ruhu, tefin biçimi ve şekli hakkında da bilgiler verirdi.¹⁰⁴

Sönmez de, dağın ve dağ ruhunun, şaman olacak adayın belirlenmesinden şamanın ölümüne kadar her aşamada etkili ve önemli olduğunu söyler: “Şaman adayının belirlenmesinde ve yetiştirilmesinde önemli bir rol oynayan dağ ruhları daha sonra şamanların, görevlerini yerine getirmelerinde de şamana yardımcı olan ve onu koruyan ruhlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar... Yardımcı ruhların görevi, genel olarak kamlık zamanı şamanı, öteki dünyaya götürmek veya tedavide ona yardımcı olmaktır. Yardımcı ruhları çok olan şaman güçlü, az olan ise zayıf şamandır. Şaman, ruhların yardımıyla faaldir güçlüdür.”¹⁰⁵

Şaman giysisi, geleneğe uygun bir biçimde hazırlanır. Giysi olmadan şamanın kötü ruhlarla savaşının imkânsız olduğuna inanılır.¹⁰⁶ Başka bir deyişle, şaman için giysi, kötü ruhlara karşı onun korunmasını sağlayan bir zırhtır.¹⁰⁷ Çünkü Şaman inancına göre yardımcı ruhların tamamı ya da bazıları bu giyside yaşar ve bu yardımcı ruhların içinde dağ ruhları da yer alır. Şamanın özel giysisinin yapılmasının dışında, giysisinin kutsanmasında dağlar önemli bir yere sahiptir. Örneğin, Yakut şaman efsanelerine göre yeni yapılan şaman kostümünün kutsanması ritüelinde yaşlı bir şaman, adayı yüksek bir dağın başına ya da bozkıra götürerek ona, şaman giysisi giydirir, eline bir davul ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verir.¹⁰⁸

Şaman giysisinin hazırlanmasında da dağ ruhları önemli bir rol oynar. Potapov’un verdiği Kaçın kamı Roman’ın kıyafetini anlatan bir örnek dikkat çekicidir. Şaman, kıyafetinin yırtık şekilde görünmesinin nedenini şu şekilde açıklar:

¹⁰⁴ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.225-226.

¹⁰⁵ Sönmez, **a.g.e.**, s.88.

¹⁰⁶ Sönmez, **a.g.e.**, s.89.

¹⁰⁷ Ali Faik Demir, Nebahat Akgün Çomak, **Şaman ve Türk Dünyası**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2009, s.26.

¹⁰⁸ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.90.

“Şamanlar, sürekli dağ iyeleriyle iletişim içerisinde dirler. Dağ iyeleri kötü giyinir ve her zaman yırtık elbiselerle dolaşırlar. Şaman, dağ iyeleri ile karşılaştığında onu kendilerinden biri olarak kabul etsinler diye kıyafetini saçak, kurdele ve sicimler ekleyerek dağ iyelerinin kıyafetine benzetir.”¹⁰⁹

Buradan anlaşıldığı kadarıyla ayin sırasında başka âlemlere yolculuk eden şaman, kıyafetinin de uygun bir biçimde hazırlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Şaman, bu kıyafeti *Yer-Su*, *Altay* ve kutsal dağ iyelerine ve ayrıca *Erlık* ve diğer yer altı dünyasının ruhlarına ayinler yaparken giyerdi. Ölen Şamanlara, yani ata ruhlarına saygı olarak manyakın hazırlanmasının onlardan herhangi birinin talebi ve işaretiyle yapılması olgusunda görülür. Yine hazırlanan manyak, özel bir ayinle ona gösterilirdi. Manyakın üzerinde bulunan takı ve işlemeler gibi bazı detaylara da ölen Şamanların kültü yansımıştır. Bütün bu detaylar, genellikle Şamanın yakın ve uzak akrabalarının evinde bulunan ölen kama adanmış, *çalu* adı verilen tasvirde yer almaktadır. Ölen saygın Şamanlar, faaliyette olan kamların koruyucu ve yardımcı ruhlardır. Genel olarak manyaktaki birçok takı ve detay, Şamanın ayin sırasındaki farklı yardımcılarını simgeler.¹¹⁰

Şaman giysisi gibi **şaman tefinin** da özel bir yeri vardır. Şaman tefi, giysisinden bile daha eskidir. Giysisini giymese bile tefini mutlaka taşır. Şaman istediği gibi ve istediği zaman tef yaptırılmaz. Bir ruhun şamana telkinde bulunması gerekir. İşe yeni başlayan şaman, ruhun arzularına tabidir. Ruhların istediği şekilde tef yaptırır, şekil ve bütün detayları ruhun hayattayken kullandığı tefine uygun olur.¹¹¹ Ayrıca ruhlar, şamana ömrünün sonuna kadar kaç tef kullanacağını bildirmiş olurlar.¹¹²

Tef, Şamanın ayin sırasında binek hayvan olarak algılanır ve bunun bir göstergesi olarak da tef üzerine hayvan derisiyle gerilmiştir.¹¹³ Örneğin, Buryatlardaki şaman için ayin sırasında davul (tef), başka âlemlere geçişini

¹⁰⁹ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.260.

¹¹⁰ Potapov, **a.g.e.**, s.268.

¹¹¹ Abdulakdir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, 1.bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976, s.113.

¹¹² Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.90.

¹¹³ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.201.

sağlayacak at şeklinde görülür. At ile özdeş tutulmasının nedeni de davulun at ya da tay derisinden yapılmasıdır.¹¹⁴

Potapov'un söylediği gibi Eski Türk dönemine ait yazılı kaynaklarda tefin var olduğunu gösteren ve günümüzde adlandırıldığı gibi *tüngür* asıyla isimlendirildiğine ilişkin hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kaya tasvirlerine göre ise teflerin dış görünüm ve biçimi günümüzdükine benzemektedir. Bu olgu çok önemlidir, Altay-Sayan halklarında tefin dış görünüşün değişmediğini kanıtlamaktadır.¹¹⁵ Çünkü inanışa göre Şaman, tefini atalar ruhlarını temsil eden kutsal dağlar aracılığıyla alır. Tef, çoğu zaman atasının hayattayken kullandığı tefine benzer olurdu.

Kanım tipindeki tefler kendine özgü biçime sahip olmasıyla birlikte iki karakteri canlandıran iki başlı figür şeklidir. A.V.Anohin'in topladığı malzemelere dayanarak Potapov bununla ilgili şöyle yazar: "*Onlar (Tuba Şamanları) üst taraftaki başı çaluding bajı (tefin başı), alt taraftakini ise kamning bajı (kamın başı) diye adlandırırıldardı. İlk başın tefin iyesini, diğerinin ise tefin sahibi kamın koruyucu ruhu olan Şaman atasıyla onu varisi olarak seçen Şamanı simgelediği konusunda kuşku yoktur,*"¹¹⁶ der.

Gerçekten de Altay-Sayan ve Buryat halklar arasında dağ iyelerini anlatan efsane ve hikâyelerinde, Potapov'un haklı olarak işaret ettiği gibi, dağ iyeleri insan şekliindedir, onlar insan gibi konuşurlar, aile sahibi olurlar, insan hayatı sürdürürler.¹¹⁷ İşte Şamanın koruyucu ruhları olan ata ruhları, Şamanın kullanacak tefini verir ve simgesel olarak tefinde yer alır.

Görüldüğü gibi şaman adayının belirlenmesinden ölümüne kadar dağın rolü büyüktür. Bilindiği gibi şamanın ruhu, gökyüzündeki 'kayın ağacı'nın dallarında oluşmaktadır. Kayın ağacı, şamanın oluşumunda rol aldığı gibi, ölümünde de önemli

¹¹⁴ Ali Faik Demir, Nebahat Akgün Çomak, **Şaman ve Türk Dünyası**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2009, s.32.

¹¹⁵ L.P.Potapov, **Altay Şamanizmi**, çev. Metin Ergun, Konya, Kömen Yayınları, 2012, s.200-201.

¹¹⁶ Potapov, **a.g.e.**, s.222.

¹¹⁷ Potapov, **a.g.e.**, s.222.

rol üstlenmiştir. Ölen şaman, kayın ağacının dallarında asılmıştır. Bununla beraber ölen şamanı ağaca koymayıp, dağın tepesinde beklettikleri de görülür.¹¹⁸

Şamanizm’i hala yaşayan Buryatların efsane metinlerinde de dağda gömülme olayına rastlıyoruz. Bir Buryat efsanesine göre büyücülük kabiliyetine sahip bir gelin, “*eceli geldiğinde çocuklara, onu Sagaan Dağı doruğunda defnetmelerini ve mezarının büyük taşlarla kaplamalarını söyler*” (Efsane №55) veya diğer bir efsanede yine bir kadın yüksek bir dağın eteğinde gömülmek ister ve: “*Ben oradan ailelerinize bakacağım, onları koruyacağım*”, vasiyeti bırakır. (Efsane №92). Sibirya Türklerinde ve Buryatlarda şamanların dağda gömülmesi gibi Anadolu Türklerinde de özellikle dini uluların dağda gömüldüğünü, türbelerinin dağlarda bulunduğunu yaygın bir şekilde görüyoruz. Böyle türbeli dağları Anadolu’nun her yerinde bulmak mümkündür. Dağlarda bulunan kabir ve türbelerinin çoğu halk tarafından ziyaret edilir. Bu ziyaret yerlerinden ilk sırada Tahtacı Türkmenlerinin taptıkları Sarıkız Tepesi gelir (Efsane №4). Topladığımız Türk metinlerinden “Şeytan Taşlama Dağı” efsanesinde ölüme terk edilen prenses, şifalı su sayesinde hayatta kalır. Daha sonra prenses eceli geldiğinde şifalı suyun bulunduğu dağa gömülmeyi vasiyet ettiğinden onu, yanındaki tepeye gömerler (Efsane №87). Bunların dışında Gelincik Ana Tepesi (Efsane №3), Halil Evliya Tepesi (Efsane №63), Hüseyin Gazi Dağı (Efsane №73) gibi örnekler de verilebilir.

Görüldüğü gibi ölen şamanlar umumi mezarlıkta gömülmez. Bayat’ın söylediği gibi “dağ başı, dağ eteği, ormanlıktaki تنها ağacın dibi, ağaç gövdesi, yani insanların ve hayvanların ulaşamayacağı yerlerde gömülen şaman, yaşamında yalnız kaldığı gibi, ölümünde de yalnız ve ıssız bir yere gömülür.”¹¹⁹ Fakat bu durumun nedeni, şamanın öldükten sonra yalnızlığı denemesi değildir, ölenin ruhunun tanrıya en kolay şekilde ulaştırılmasıdır.¹²⁰

¹¹⁸ Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.91.

¹¹⁹ Fuzuli Bayat, **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006, s.273.

¹²⁰ Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.91.

2.3. Budizm’de Dağ

Buryatların dini olan Lamaizm, Budizm’in özel bir kuzey dalıdır. Buryatlara Tibet üzerinden Moğollar aracılığıyla geçip gelmiştir. Lamaizm, Budizm felsefesinde yer alan “Mahayana” (“Büyük Döngü” ya da “geniş kurtarma yolu”) veya “Gelugpa Okulu” olarak bilinen öğretiyi temelleri üzerine kurular.¹²¹ Bu okulun kurucusu Tszonhava (Tsonkapa ya da Dje Tsonkapla)’dır (1357-1419).¹²² Buryatlılar arasında 17.yüzyıldan itibaren Baykal Arkası bölgesinden yayılmaya başlar.¹²³

Budizm’in temelinde Hindistan’ın ritüel, mitolojik, felsefe gelenekleri yatar, fakat bu gelenekler göçebe olan Tibetler, Moğollar ve Buryatlar tarafından farklı algılanır ve düşünülür.¹²⁴ Çünkü bu halkların uzun bir zaman inandıkları, doğayı canlı olarak hissettikleri ve onlara saygı duydukları kendi eski inançları vardır. Dolayısıyla, Lamaizm’in en önemli özelliği, içine bu eski geleneksel inançları almasıdır. Örneğin, dağ kültü, yer, su, ağaç ve diğer tabiat unsurlarının tanrılara ve ruhlara tapması gibi ibadetlere yer verilmesidir.¹²⁵

Buryat’ta Budizm’in yayılmasıyla eski dağ veya oboo kültü devam eder. Budist rahipleri olan lamalar, oboo kültürünü yok etmeden ona Budizm özelliklerini katarlar. Kültürün içerik, isim ve bulunma yeri aynı kalır, sadece dış unsurlar yani kültürün şekli değişir.¹²⁶ Bu süreci L.P. Potapov şöyle anlatır: “*Lamalar, Budizm’i Buryat Şamanist toplumuna alıştırmak için yaygın bir şekilde eski şaman kütleri kullandılar... Onlar, Şamanistlere “sarı dini” kabul ettirmek için birkaç asır boyunca özellikle şaman inanç ve törenlerini kullanarak gerçekleştirirler. Fakat aynı zamanda bu, şaman unsurlarının korunmasında da yardımcı olmuştur. Diğer taraftan, Şamanistler kendi eski dinlerini korumak için yeni dinler yanında Şaman*

¹²¹ Buryatı, yay. haz. L.L.Abaeva, N.L.Jukovskaya, Moskova, Nauka, 2004, s.397.

¹²² Abaeva, Jukovskaya, a.g.e., s.397.

¹²³ A.N.Koçetov, Lamaizm, Moskova, Nauka, 1973, s.42.

¹²⁴ N.L.Jukovskaya, Lamaizm i Rannie Formı Religii, Moskova, Nauka, 1977, s.5.

¹²⁵ Buryatı, yay. haz. L.L.Abaeva, N.L.Jukovskaya, Moskova, Nauka, 2004, s.400.

¹²⁶ K.M.Gerasimova, “Kult Obo Kak Dopolnitelnyy Material Dlya İzuçeniya Etničeskih Protsesov v Buryatii”, Metodologičeskie Voprosi po İssledovaniyu Kultur Tsentral’noy Azii, Ulan-Ude, İzd-vo BNTS, 2006, s.52.

geleneklerini de devam ettirmeye çalışırlardı".¹²⁷ Araştırmacı, Doğu Türkistan Uygurlarının Şamanizm'i inceleyen ünlü Türkolog S.E.Malov'un ortaya koyduğu "Uygurlardaki Şaman unsurlarının İslam dini sayesinde korunduğu" görüşünü kabul etmektedir.¹²⁸ Bu bakımdan hem Türkler, hem de Buryatlar benzerlik gösterir. Onlar, eski inanç sistemi olan Şamanizm'i, uzun zaman içinde Buda ve İslam dinlerin gelişimiyle birlikte, bu dinlerin etkisi altında kalmasına rağmen kendine özgü eski adet ve geleneklerini, dini unsur ve özelliklerini az ya da çok koruyabildiler.

Tabiat kültlerinden olan dağ kültürünün kökleri çok eskiye dayanır. Merkezi Asya halklarının eski dünya görüşleri birbirine benzer ve dağa tapma, dağı kutsal sayma geleneği önemli bir yer tutar. Bilinir ki, Budizm kozmolojisindeki "Dünya Dağı"nın sembolü Sumeru Dağı gibi Lamaizm mitolojisindeki "Dünya Dağı"nın sembolü de oboo'dur.¹²⁹ Başka bir deyişle, Eski Hint mitolojisinde yer alan Sumeru Dağı'yla ilgili eski mitolojik bilgiler, Budizm'in gelişmesiyle Buryat mitolojisine girer ve şimdiye kadar yerli kültürün dağ kültürü ile bir sentez oluşturulmasıyla yaşamaya devam eder.

Hint kozmolojisinden sonra Budizm kozmolojisinde özel bir yer tutan Meru veya Sumeru, evrenin merkezinde bulunan bir dağdır.¹³⁰ Meru Dağı'nın genellikle muazzam bir piramit şeklinde, aralarında birden fazla deniz bulunan yedi tane sıradakla çevrili ve piramitin her tarafı özel renkli (güney – mavi, batı- kırmızı, kuzey – sarı, doğu – beyaz) olduğu söylenir.¹³¹ Meru – panteonun yüksek tanrılarının ve mitolojik canlıların yaşadığı yerdir. Hinduizm ve Budizm'de tapınılan kutsal bir dağ olarak geçer. Onun etrafında yıldızlar ve gezegenler döner, dağdan kaynağını alan nehirler yeryüzüne akar.¹³² Hinduizm görüşlerine göre Meru Dağı Himalaya Dağlarının kuzey taraflarında bulunur. Bu dağın üstünde yeri, göğü ve cehennemi tutan ve onlar arasında bağlantı kuran Şiva Tanrısı durur.¹³³

¹²⁷ L.P.Potapov, **Altayskiy Şamanizm**, Leningrad, Nauka, 1991, s.15.

¹²⁸ Potapov, **a.g.e.**, s.15.

¹²⁹ L.L.Abaeva, **Kult Gor i Buddizm v Buryatii**, Moskova, Nauka, 1991, s.47.

¹³⁰ M.F.Albedil', **Buddizm**, Sankt-Peterburg, Piter, 2006, s.202. (208S)

¹³¹ L.L.Abaeva, **Kult Gor i Buddizm v Buryatii**, Moskova, Nauka, 1991, s.47.

¹³² N.L.Jukovskaya, **Buddizm: Slovar'**, Moskova, Respublika, 1992, s.181.

¹³³ A.İ.Bogomolov, **Religii Mira: Noveyshiy Slovar'**, Rostov na Donu, Feniks, 2005, s.373.

Buryat folklorunda Sumeru Dağı genellikle “Sümerber veya Sümerber Uula” şeklinde söylenir.¹³⁴ Sumeru Dağı’yla ilgili sözler Buryat destanlarının giriş bölümlerinde şöyle geçer: “Sümerber ehe uulın boldog bayha sagta...” (Büyük Sumeru Dağı’nın tepelik olduğu zamanlarda).¹³⁵ Ayrıca Budizm’de Sumeru Dağı’nın üstünde Şiva Tanrısı oturuyor düşüncesi, Buryat mitolojisinde bazen Sümerber Uula’nın üstünde Buryat tanrılar panteonunun en büyüğü Hormusta Tengri otuz üç yardımcı tanrı ile oturuyor şeklinde değişebilir.¹³⁶ Bu durum, Sumeru Dağı üstündeki tanrıların zamanla değişmesiyle mitolojik olan bu dağın kutsal ve tanrılar mekânı olması öneminin değişmediğini gösterir.

Budizm’de bulunan “Dünya Dağı” anlayışını temsil eden Sumeru Dağı’nı Buryatlılar kendi kültürüne uygun bir şekilde algıladılar. Yukarıda söz ettiğimiz gibi Merkezi Asya halklarının eski dünya görüşlerinin benzerliği, Moğol ve Buryat halkı arasında Lamaizm’in yayılmasını kolaylaştırır, zamanla Şamanizm’le bir sentez oluşturup Şamanizm’in eski formlarını, kültürlerin bazılarını unutturur. Fakat dağ kültürü, eskiden beri bütün kültürlerin birleştirici bir fonksiyonu olduğu için kendi rolünü kaybetmeden, Lamaizm unsurlarını da kendi içine katarak şimdiye kadar devam eder. Böylece Budizm kozmolojisinde yer alan Meru veya Sumeru Dağı motifine Buryat folklorunda yaygın bir şekilde rastlanır. Mesela, bunu “Ehirit ve Bulagat Soy Efsanesi”nde görürüz. Efsanede *“kabilelerin atası sayılan göklerden inen Buha Noyon’dan (Öküz Ata) Tayji Han’ın kızı hamile kalır. Kız doğurduktan sonra çocuğu demir beşiğe koyarak sağ tarafta bulunan yüksek dağdaki Buha kayası altına koyarlar. Orada Asuyhan adlı kadın şaman çocuğu bulur ve büyütür. Çocuk büyüünce deniz kıyısında denizden çıkan iki çocukla oynar. Asuyhan bu çocukları yakalamak ister ve kıyıda bir yerde gizlenip oturur. Çocuklar uyudukları zaman kilimin dört ucundan tutup çeker. Çocuklardan biri uyanıp:*

¹³⁴ **Buryaad-Orod Toli: Buryatsko-Russkiy Slovar’**, 2.c., yay.haz. L.D. Şagdarov, K.M.Çeremisov, Ulan-Ude, Respublikanskaya Tipografiya, 2010, s.202.

¹³⁵ **Buryaad-Orod Slovar’: Buryatsko-Russkiy Slovar’**, yay. haz. K.M.Çeremisov, Moskva, Sovetskaya Entsiklopediya, 1973, s.399.

¹³⁶ **Buryaad-Orod Toli: Buryatsko-Russkiy Slovar’**, 2.c., yay.haz. L.D. Şagdarov, K.M.Çeremisov, Ulan-Ude, Respublikanskaya Tipografiya, 2010, s.202.

- *Süt deniz annem, Sümber dağ babam! – der ve birden deniz dalgalanmaya, Sümber Dağı yeri sarsmaya başlar. Çocuklardan biri kurtulup denize girer. Diğerini tutan Asuyhan onu kendi çocuğu yapar. Ona Ehirid adını verir.*” (Efsane №13).

Bu efsanede açık bir şekilde Şamanizm ve Budizm unsurlarının bir arada olduğu görülür. Zor durumda kalan çocuklardan biri yardım isterken Sümber Dağına “baba” şeklinde hitap eder ve ondan medet umar. Sümber Dağı ise yeri sarsar, böylece çocuklardan biri Asuyhan adlı kadın şamandan kurtulup denize girmeyi başarır.

Sumeru Dağı’nın adı sadece Buryat folklorunda değil, aynı zamanda Budizm’in özel bir formu olan Lamaizm’i kabul eden Sibiryalı Türklerinin de halk edebiyatında yer alır. Mesela, Altaylıların bir dağ duasında Sumeru Dağı şu şekilde geçer:

“Sümer Ulan Dağım,

Süt Köl’üm, Sümer Dağım!

Altın hükmünü versin,

Ağaran başıma rahat versin.”¹³⁷

Burada aslında Şamanî bir duada, Budizm dünya görüşünün etkisiyle kabul edilen evrenin merkezinde bulunan kutsal Sumeru Dağı’nın adı geçer ve dağa “Sümer Dağım” şeklinde hitap edilir.

Budizm’de “Dünya Dağı”nın sembolü Sumeru Dağı Buryatların kabul ettiği Lamaizm’de ise “Dünya Dağı”nın temsili oboo’dur. K.M. Gerasimova’nın söylediği gibi şimdi Buryat halkı arasında hem Lamaist, hem de Şamanist oboo’lar bulunur.¹³⁸ Oboo’ların Lamaizm kurallarına göre düzenlenme seviyesi her yerde aynı değildir. Çünkü bazı bölgelere Lamaizm yüz yıl, bazı bölgelere ise yüz elli yıl önce gelmiştir. Lamaist datsanı (tapınağı) eski şaman oboo kültürünün yok olması için belirli sınırlar

¹³⁷ A.V.Anohin, *Altay Şamanlığına Ait Materialler*, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s.16.

¹³⁸ K.M.Gerasimova, “Kult Obo Kak Dopolnitelnıy Material Dlya İzuçeniya Etničeskih Protsestov v Buryatii”, *Metodologičeskie Voprosi po İssledovaniyu Kultur Tsentral’noy Azii*, Ulan-Ude, İzdatelstvo BNTS, 2006, s.51.

koyar ve bu kurallarda devamlılık gösterir. Mesela, bireysel ve aile törenlerinde şaman ongonları (ruhları) Lamaist sahiusanlarla (ruhlarla) değiştirilir. Fakat şaman “ongonlar” Lamaizm kurallarına göre “sahiusanlarla” değiştirilmesine rağmen özü aynı kalır. Eski dağ sahipleri devam eder, ama çoğu zaman onlara yeni din aldırılır ve Tibet isimleri koyulur, hatta dağ sahiplerinin Lamaist portreleri çizildiği örnekler mevcuttur.¹³⁹ Örneğin, Buryat halk tarafından büyük saygı duyulan Buha Noyon Ata’sına Budizm’e uygun olarak yeni “Rinçin Han” adını koyarlar. Bu şekilde Zakamensk bölgesinde bulunan “Buha Noyon Dağı”nı yerli halk artık “Rinçin Han” olarak adlandırır. Dağ adının değiştirilmesi olayı, halk hatırasında kalır ve topladığımız efsane metinlerinde de anlatılmaya devam eder (Efsane №30).

Dağlarla ilgili topladığımız Buryat efsanelerinde Budizm kaynaklı özellikler çoktur. Mesela, oboo’ların bazılarında hem Budist rahipler (lamalar) tarafından, hem de şamanlar tarafından ayin yapılır. Bazen oboo’ların ayin törenini ya lama ya da sadece şaman gerçekleştirir, bazı oboo’ların ayinini ise hem lama, hem de şaman yapabilir. Örneğin, Rinçin Han (Efsane №30), Ünderey Tööbii (Efsane №71), Bunhan Tööbii (Efsane №66) v.b. efsanelerde ayini hem şaman, hem de lama yapar. “Han Dağı” efsanesinde (Efsane №65) ise sadece lama dağ ayini yapabilir. Ya da “Hur’gan Tööbii” efsanesinde (Efsane №26) anlatılan dağ ayini şaman tarafından yapılır.

Bunların dışında Budizm’in etkisi, Buryat Şamanî tanrılar panteonunda da görülür. Buryat eski evren resminde Üst Dünyanın ikinci katmanında Übgen Tengeri (Dede Tengri), Algan Sagaan Tengeri (Avuç Beyaz Tengri) ve onların oğulları vardır. Algan Sagaan Tengeri’nin dördüncü oğlu Golto Sagaan Burhan Tengri, lamaların ve bin tane tanrının atası olarak sayılır. Bu Tengri’nin Budist rahiplerin ve bin tane tanrının atası şeklinde adlandırılması Budizm’in etkisiyle olur. Dolayısıyla, daha geç dönemlerde ortaya çıkmıştır.

¹³⁹ Gerasimova, a.g.e., s.51.

Görüldüğü gibi Buryat efsanelerinde Meru veya Sumeru Dağı'yla ilgili motifin kökeni Budizm ve Hint mitolojilerine dayanır. Evrenin merkezinde bulunan mukaddes bir dağ olan Meru, eski “Dünya Dağı” anlayışının sembolüdür. Bu anlayış, Budizm'in kuzeye yayılmasıyla birlikte Buryatlara geçip, yerli kültürde bulunan dağ ve oboo kültleriyle bir sentez oluşturur. Bu gelişim sürecinde eski dağ kültürünün, Budizm'in etkisinden dolayı dağın adı, bazı tapma kuralları gibi dış unsurlarının yeni dine göre değiştirilmesine rağmen özü aynı kalır. Şaman inançlı Buryatlarda dağ ve oboo kültürlerinin güçlü bir şekilde devam etmesinin sebebi Budizm'in de Şamanizm'de olduğu gibi kutsal dağ inancına sahip olmasıdır.

2.4. Hıristiyanlıkta Dağ

Hıristiyanlıkta kutsal kabul edilen dağlar vardır. İbranice'de **hâr**, Aramice'de **tûr** “dağ” anlamındadır. **Tûr** kelimesi dağ için kullanıldığı gibi sıradağlar, bir ülkenin dağlık bölgesi ve tepeler için de kullanılır.¹⁴⁰

Kitab-ı Mukaddes'te zikredilen önemli dağlardan bazıları şunlardır: Ararat Dağları (Tekvîn, 8/4), Seir Dağı (Tekvîn, 14/6), Sina Dağı (Çıkış 19/11), Horeb Dağı (Çıkış 3/1), Faran Dağı (Tesniye, 33/2), Nebo Dağı (Tesniye, 32/49), Sion Dağı (Tesniye, 4/48), Gerizim Dağı (Tesniye, 11/29), Zeytinlik Dağı (Zekarya, 14/4; Matta, 24/3).¹⁴¹

İsrailoğulları bölgeye gelmeden önce Filistin'de yaşayan yerli halkların inançlarında yüksek dağ ve tepeler önemli yer tutuyor ve insanlar buralarda ilahlara ibadet edip kurban sunuyorlardı. Ken'ânîler'in bu tür kutsal yerleri, bölgenin daha sonraki sahipleri olan İsrailoğulları zamanında da kutsiyetini devam ettirdi. Tesniye hukuku, “Milletlerin ilahlarına tapındıkları bütün yerleri yıkınız” (12/2) diyerek bu yerlerin kutsallaştırılmasını ve oralarda ibadet edilmesini yasakladı: Şekem veya Kudüs'teki mabed dışında Yahve'ye (Yehova) kurban sunulmasını da yasakladı.

¹⁴⁰ Ömer Faruk Harman, “Dağ”, **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.400.

¹⁴¹ Harman, **a.g.e.**, s.400.

Fakat İbraniler çeşitli ilahlara tahsis edilen bu tür mekânları her zaman yıkmamış (Hâkimler, 2/2), hatta kendileri de Yahve'ye yüksek yerlerde tapınmışlardır. (I.Samüel, 9/12-14; I.Krallar, 3/2-5). Diğer taraftan Yahudilerin dini tarihlerinde cereyan eden bazı olaylar sebebiyle bazı dağlar diğerlerine göre ayrı bir önem kazanmış, saygı ve tazime konu olmuştur. Bunların başında Sina Dağı gelir.¹⁴²

Sina Dağı, Mısır'da Sina yarımadasında bulunur ve büyük dini önem taşıyan bir dağdır.¹⁴³ Yahudi kaynakları bu dağın kesin bulunma yerini koruyamamıştır, şimdiki bulunma yerinin kutsallığı ise M.Ö.4 asırdan gelmektedir. Dağın doruğunda hem Ortodoks kilisesi ve hem de Müslüman Camisi bulunur.¹⁴⁴ Ayrıca Sina Dağı, Hz. Musa'nın Tanrı ile kırk günlük buluşması sonunda Hz. Musa'ya şeriatın (Tevrat) verildiği yerdir (Çıkış, 17/6; 33/6). Bu dağa Ahd-i Atik'te Horeb adı da verilir (Çıkış, 17/6, 33/6; Tesniye,1/2, 6, 19; 4/10). Hz. Musa Medyen'den döndüğünde Tanrı ilk defa kendisine bu dağda hitap etmiş (Çıkış, 3/1), İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkardıktan üç ay sonra ulaştıkları bu dağda, başta on emir olmak üzere (Çıkış, 20/1-17) diğer dini hükümler (Çıkış, 20/18-Sayılar, 10) bildirmiş, Tanrı o dağa inmiştir (Çıkış, 17/6; 19/11, 16-18). Bu dağa aynı zamanda "Tanrı'nın dağı" da denilmektedir (Çıkış, 3/1; 4/27; 18/5; 24/13; I.Krallar, 19/8). Ahd-i Atik'te bir de "Tanrı'nın dağları" ifadesi yer almaktadır (Mezmurlar, 36/7).¹⁴⁵

Hıristiyanlıkta en önemli dağ Zeytin dağıdır. Hıristiyanlar, bu dağda, Hz. İsa'nın dolaştığına, vaaz verdiğiğine, gecelediğine ve üzerinde çarımha gerilmiş olduğuna inanırlar.¹⁴⁶ Dua için inzivaya çekildiği Zeytin dağına "Vaaz Dağı" da denilir. Hz. İsa'nın meşhur nutkunu irat ettiği, havarilerin gözleri önünde görünümünün değiştiği, yüzünün güneş gibi parladığı ve esvabının ışık gibi ak

¹⁴² Harman, a.g.e., s.400-401.

¹⁴³ V.L.Vihnoviç, "Sinay", **Entsiklopediya Religiy**, yön. A.P.Zabiyako, A.N.Krasnikova, E.S.Elbakyan, Moskva, Akademicheskiy Proekt; Gaydeamus, 2008, s.1169.

¹⁴⁴ **Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya: Entsiklopedicheskiy Slovar'**, yön. S.L.Kravets, Moskva, Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya, 2011, s.1145.

¹⁴⁵ Ömer Faruk Harman, "Dağ", **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.401.

¹⁴⁶ Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.13.

olduğu, insanların gözü önünde semaya çıktığı Zeytin Dağı kutsal kabul edilen dağlardan biridir.¹⁴⁷

Hıristiyanlar arasında önem taşıyan diğer bir dağ Nablus'un güneyinde yer alan ve bugün Cebelüssümera denilen Gerizim Dağı da Samiriler'ce kutsal kabul edilmektedir. Tevrat'ta Hz.Musa kavmine **arz-ı mev'ud**'a girdiklerinde bereketi Gerizim Dağı'na, laneti Ebal Dağı'na koymalarını vasiyet etmiş (Tesniye, 11/26-29), Yeşu da bunu yerine getirmiştir (Yeşu, 8/33-35). Şimeon, Levi, Yahuda, İssakar, Yusuf ve Benyamin sıbtları, yine Musa'nın talimatı doğrultusunda bu dağa yerleşmişlerdir (Tesniye, 27/11-12). Kesin olarak bilinmemekle Büyük İskender döneminde veya daha öncesinde Samiriler, Kudüs'teki Süleyman Mabedi'ne nazire olmak üzere Gerizim Dağı üzerine bir mabed inşa etmiş ve bu mabed Samiriler'in hem milli, hem de dini merkezi olmuştur. Hz. İsa ile Samiriye'de karşılaşan kadının, "atalarımız bu dağda tapındılar ve siz, tapınılması gereken yer Yeruşalim'dedir, dersiniz" (Yuhanna, 4/20) şeklindeki sözü de bunu teyit etmektedir.¹⁴⁸

Kutsal kabul edilen dağlardan bir diğeri de Seir Dağı'dır. Tevrat'a göre Seir Dağı önce Horiler'in, daha sonra da Esavoğulları'nın yaşadığı yerdir (Tesniye, 2/12). Yine Tevrat'ta, "Rab Sina'dan geldi ve onlara Seir'den doğdu; Paran Dağı'ndan parladı" (Tesniye, 33/2) ifadesi yer alır. "Rabbin parladığı" Paran dağının Faran dağı olduğu ve Mekke'de bulunduğu söylenir.¹⁴⁹

Hıristiyanlığın önemli dağlarından olan Siyon, üzerinde Kudüs'ün yükseldiği tepelerden birinin adıdır. Kudüs'ün daha önceki halkı olan Yebusiler'in bir kalesinin bulunduğu bu tepe Hz. Davud tarafından zaptedilmiş ve bu sebeple buraya "Davud şehri" denilmiştir (II. Samüel, 5/7). Hz. Davud **ahid sandığı**'nı bu şehre nakletmiş ve bu olaydan sonra burası kutsal sayılmıştır. Hz. Süleyman'ın mabedi inşa ettiği

¹⁴⁷ Ömer Faruk Harman, "Dağ", **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.401.

¹⁴⁸ Ömer Faruk Harman, "Dağ", **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.401.

¹⁴⁹ **A.g.e.**, s.401.

Moriya tepesi de aynı yerdedir. Mabedin inşası ile ahid sandığının mabede naklinden sonra, Siyon adı, mabedi ifade eder olmuştur.¹⁵⁰

Bir diğer dağ hem Hıristiyanlıkta hem de İslam'da kutsal sayılır. Kuran'da Nuh'un gemisinin indiği yer Cudi Dağı olarak bildirildiği halde Tevrat'ta bu yer Ararat Dağları olarak geçmektedir. Ararat Dağları Batılılarca Ağrı Dağı olarak kabul edilmekte ve Ermeniler tarafından Ağrı Dağı kutsal sayılmaktadır.¹⁵¹

2.5. İslamiyet'te Dağ

1. Kuran-ı Kerim'de Dağ

Arap Yarımadasında ortaya çıkan İslamiyet'tin baş kaynağı olan Kuran-ı Kerim'de dağların yeri vardır, fakat hiçbir zaman dağlara tanrısal bir hüviyet verilmemiştir, onlara tapılmamıştır. Çünkü bu dine göre, “Allah, mekândan münezzehtir olduğundan yeryüzünde bir dağa karargâh olarak ihtiyacı yoktur. Allah'ın “Biz ona şah damarından daha yakınız” sözüne iman olduğundan onu göklerde, dağlarda aramaya ihtiyaç görülmemiştir.”¹⁵²

Kuran'da dağ kelimesini karşılayan “**cebel-cîbâl**” kelimesinin yanında yine aynı anlama gelen, fakat sadece Sina Dağı için kullanılan “**tûr**” kelimesi de mevcuttur.¹⁵³ Burada, Allah'ın yarattığı dağlardan dini yönden önemli olanları Sina Dağı, Cudi Dağı ve Zeytin Dağıdır. İslam geleneğinde, Peygamber Muhammed'in ilk vahiy aldığı Hira Dağı ile bir ziyaret yeri olan Arafat Dağı önemlidir.¹⁵⁴

Kuran-ı Kerim'de dağların, yeryüzünün kazıkları olarak (en-Nebe' 78/7) sapasağlam çakılıp (en-Nâziât 79/32) dikildikleri (Gaşıye 88/19), Allah'ın insanlar için dağlarda oturulacak barınaklar yaptığı (en-Nahl 16/81), Semud kavminin

¹⁵⁰ A.g.e., s.401.

¹⁵¹ A.g.e., s.401.

¹⁵² Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.15-16.

¹⁵³ Ömer Faruk Harman, “Dağ”, **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.401.

¹⁵⁴ Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.15-16.

dağlarda evler yonttuğu (el-A'râf 7/74; el-Hicr 15/82; eş-Şuarâ 26/149), ilahi emanetin dağlara verildiği, ancak dağların bunu kabul etmediği (el-Ahzâb 33/72), dağların Allah'ı tesbih ettikleri (el-Hac 22/18) ve Hz. Davud'un Allah'ı tesbihine katıldıkları (el-Enbiya 21/79; Sebbe' 34/10; Şad 38/18), kıyamet gününde dağların yürütüleceği (el-Kehf 18/47; et-Tûr 52/10; el-Vâkıa 56/5; el-Hâkka 69/14; el-Meârik 70/9; el-Müzzemil 73/14; el-Mürselât 77/10; en-Nebe' 78/20; et-Tekvîr 81/3; el-Kâria 101/5) ve ufalanıp savrulacağı (Tâhâ 20/105) bildirilmektedir.

Hikmet Tanyu, Kuran'da dağlara yer veren ayetlerden bazıları için şöyle örnekler veriyor:

“Tur dağı, gölgelik gibi onların üzerine yükseltmiştik, onlar tepelerine düşeceğini sanmışlardır. Onlara: “Size verdiğimiz kitaba sıkıca sarılın, içinde olanı düşünün ki sakınanlardan olasınız”, demiştik.”

“Nuh Tufanında su çekilerek, tufanın bitmesinden sonra gemi Cudi'ye oturdu. Haksızlık yapan millet Allah'ın rahmetinden uzak olsun denildi.”

“...Turu Sina'da yetişen, yiyenlere dağ ve katık veren zeytin ağacını var ettik.”

“Yeri yaydık, oraya sabit dağlar yetiştirdik, orada her şeyi bir ölçüye göre bitirdik.”

“Yeryüzünde sarsılmayınız diye sabit dağlar, nehirler ve belki yolunuzu bulursunuz diye yollar ve işaretler meydana getirmiştir. Onlar yıldızlarla da yollarını hatırlar.”

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri delebilir ve ne de boyca dağlara ulaşabilirsin.”

“Bir gün dağları yürütürüz de yeri dümdüz görürsün. Hiçbirini bırakamazsın onları toplarız.”¹⁵⁵

¹⁵⁵ Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.16-19.

Sönmez, yüksek lisans çalışmasında Kuran’da dağlarla ilgili geçen ayetleri inceleyip onların konu olarak kıyamet münasebetiyle, dağların yaratılışı ve yaratılış nedenleriyle ilgili olduğunu ve ayetlerde dağların Allah’ın ve Kuran’ın büyüklüğünü, gücünü göstermek amacıyla zikredildiğini gösterir.¹⁵⁶ Ona göre, Kuran’da geçen ayetlerin çoğunda dağın, dünyayı sabit kılmak için yaratıldığı belirtilir. Ayrıca kıyamet gününde dağların yerle bir olacağından söz eden ayetlerin sayısı oldukça fazladır. Ayetlerin bazılarında dağlar, heybetli görüntülerinden dolayı benzetilen varlık olarak verilir, yeryüzündeki en güçlü varlıklar olarak yer alır.¹⁵⁷

Kuran’da dağlar kıyamet ve yaratılışla ilgilidir ve büyüklüğün, gücün simgesi olarak verildiği halde yukarıda söz ettiğimiz gibi İslam dininde dağlar kutsal sayılmaz. Sönmez de bununla ilgili şöyle der: *“İslamiyet’te dağlar, Musevilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi tanrı mekânı olarak gösterilmemektedir. Kuran’da geçen dağlar ya yaratılışta ya tufanda yer aldıkları için ya da peygamberlerle ilişkilendirdikleri için kutsal kabul edilmektedir.”*¹⁵⁸

2. Türk Halk Müslümanlığında Dağ

İslamiyet’i IX. asırdan itibaren kabul eden Türkler, Müslüman olduktan sonra belirli ölçüde diğer inançlarında olduğu gibi dağ kültürüyle ilgili inançlarını, Anadolu coğrafyasında İslamlaştırmak suretiyle yaşatmaya çalışırlar.¹⁵⁹ Ocak’a göre Türkler, Anadolu’ya yerleşmeye başladığı XI. yüzyıldan itibaren buradaki bazı dağlar ve yüksek tepeler de dağ kültürüne konu olmuş, buralarda da tıpkı Orta Asya’da iken olduğu gibi, fakat İslami görünüm altında mübarek mekânlar olarak telakki etmiş, özellikle Bektaşî ve Alevî zümreleri tarafından büyük bir önemle takdis edilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.68-72.

¹⁵⁷ Sönmez, **a.g.e.**, s.72.

¹⁵⁸ Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.72.

¹⁵⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Eski Türklerde Dağ Kültü”, **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.402.

¹⁶⁰ Ocak, **a.g.e.**, s.402.

Bu düşüncesini Ocak şöyle devam ettirir: “*Bu olay, yine Türkler arasında çok köklü bir inanç olan atalar kültü sayesinde adeta halk Müslümanlığının temeli haline gelmiş bulunan evliya kültü ile birleşerek sürdürülmüş ve halen de aynı kuvvette devam ettirilmektedir. Bunun sonucunda, İslami inanç ve geleneklere göre normal olarak defin için kullanılmayan dağ ve tepe başları yüzyıllar boyunca Anadolu’da halkın takdis ettiği, kimliği meçhul evliya mezar ve türbeleriyle donatılmıştır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, çok defa buralardaki mezarlarda gerçek bir şahsiyetin gömülü bulunmadığı, dolayısıyla dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç veya ruhların evliya şeklinde şahıslandırıldığı sonucuna varılmıştır.*”¹⁶¹

Gerçekten de araştırdığımız Türk efsane metinlerinde dağ isimlerinin evliya isimleriyle adlandırıldığı örnekler çoktur. Mesela, Hasandağ, Sığın Dağı, Ali Tepesi, Halil Evliya Tepesi, Hüseyin Gazi Dağı, Katırıs Baba Dağı, Sarıkız Tepesi vs. Halk tarafından değer atfedilen babaların türbeleri dua için ziyaret edilen yerlerdir. Oralarda kurbanlar kesilir, adaklar adanır, kutsal ağaçlara çaput bağlanır, yağmur duası yapılır, oyun ve şenlikler düzenlenir.

Halk tarafından ulu olarak inanılan ve üstün güçlerle donatılmış evliyalar etrafında teşekkül edilen bu dini uygulamalar, İslam dinine aykırı olduğu halde fakat Türk halkında geniş bir şekilde yer alarak Eski Türklerden miras kalan dağ kültürünün izlerinin devam ettiğini gösterir. Çünkü Eski Türklerde görülen Gök-Tanrı’ya yakın bulunan, hepsi mukaddes tanınan ve “ıduk” sıfatıyla zikredilen *Budun-Inli*, *Ötüken*, *Iduk Baş*, *Tamağ Iduk*¹⁶² dağlar gibi Anadolu coğrafyasında da dağlar ulu, yüce, kutsaldırlar.

¹⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, “Eski Türklerde Dağ Kültü”, **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.402.

¹⁶² Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.253.

İkinci Bölümün Sonuç ve Değerlendirmesi:

İkinci bölümde din ve inanışlarda dağlarla ilgili bilgiler verilmektedir. Dağ, kökleri arkaik (tarih öncesi) döneme ait bir kültürdür. Türkler ve Moğollarda görülen dağ kültürüyle ilgili inançlar ve uygulamalar, bir taraftan doğayı canlı olarak hissetme özelliğini gösteren animistik dünya görüşüyle, diğer taraftan totemizm ve Şamanizm gibi inançlarla ilişkili bir kültürdür. Türkler ve Moğollar dünyayı görünmez tanrılar ve ruhlarla dolu olduğunu düşünürler ve bütün bu ruhların üçlü bir âlem sistemi anlayışıyla bir düzen içinde hayal ederler.

Bununla beraber Türkler ve Moğollar, ruhların ölmezliğini ifade eden atalar kültürüne sahipler; onlar atalar ruhlarının ölmediğine, başka bir dünyaya geçip orada hayatlarını sürdürdüğüne inanırlar. Yukarıda Şamanlık geleneğinde görüldüğü gibi ata ruhundan çağrılan şaman en güçlü olarak sayılır. Bu Şaman-ata iletişiminde ise canlı bir varlık olarak algılanan dağ, Şamanın koruyucu ruh şeklinde tasavvur edilir ve ata ruhlarını temsil eder.

Şamana yardım eden ve onu tehlikelerden koruyan ata ruhları, kendini hayvan şeklinde gösterebilir. Eski Türklerin ve Moğolların saygı gösterdikleri hayvanlardan en önemlisi kurttur. Eski inançlarından kalan bir uzantısı olarak Moğol kökenli Buryatların ve Anadolu Türklerinin kültürlerinde kurdun hala büyük bir saygı duyulan bir hayvan olmasıdır. İnanca göre bazı Şamanlar kurda, ayıya ve geyiğe dönüşebilirler. Bu Şamana ait yardımcı ruhların hayvan şeklinde olması inanç izlerine Anadolu evliyaları anlatan menkıbelerde rastlanır: Geyikli Baba geyiklerle yürür, Hacı Bektaş Veli şahin donuna girerek uçar.

Araştırma yaptığımız Şamanî inançlı iki halk arasında diğer bir ortak özellik olarak onların tek tanrılı dinleri kabul etmesidir. Anadolu Türkleri İslamiyet'i ve Moğol kökenli Buryatlar Budizm'i kabul etmesiyle birlikte dağ kültürü, yeni dinlerin kuralları altında az ya çok etkilenir. Anadolu Türkleri için dağ, eskisi gibi artık tanrı şeklinde algılanmaz; yeni coğrafyada eski gelenek unsurları Tasavvufî hareketi dolayısıyla yeniden yorumlanıp gelişir. Burada dağ kültürüyle ilgili inanç ve uygulamalar atalar kültürünün devamı olan veliler kültürü içindedir ve halk inançlarında

yer alır. Buryatlarda ise dağ kültü günümüzde devam etmekte ve daha çok Altaylı Türklerinin kltle ilgili geleneklerine benzerlik göstermektedir.

III. Bölüm: Türk ve Buryat Efsanelerinde Dağ Kültü

3.1. Türk ve Buryat Mitolojilerinde “Kozmik Dağ” İnancı

Türk ve Buryat mitolojilerinde diğer halklarda olduğu gibi dünyanın merkezini simgeleyen Gökle Yer arasındaki bağlantıyı mümkün kılan kozmik dağ inancı bulunur. Eliade'nın dediği gibi Altay Tatarları Bay Ülgen'in, Göğün ortasında altından bir Dağın üstünde oturduğunu düşündüklerini söyler. Abakan Tatarları ise buna “Demir Dağ” derler; Moğollar, Buryatlar, Kalmuklar aynı dağı Sumbur Sumur ya da Sumer adıyla tanırırlar ki, bu bir Hint etkisini (Meru Dağı) gösterir. Ayrıca Moğollarla Kalmuklar bu dağı üç veya dört katlı olarak tasarlarlar; Sibiryta Tatarları içinse dağ yedi katlıdır. Yakut şamanı da mistik yolculuğunda yedi katlı bir dağa tırmanır. Bunun doruğu “Göğün Göbeğinde”, Kutup Yıldızında bulunur. Buryatlar ise Yıldızın, Dağın Doruğuna asılı olduğunu söylerler.¹

Dünyanın merkezinde yer alan kutsal dağ anlayışı farklı yerlerde de yaygındır. Hint geleneğindeki Meru tepesi, İranlıların - Haraberezaiti, Germenlerin – Himingbjör, Mezopotamya geleneğindeki – “Ülkeler Tepesi”, Filistin'deki – Thabor Tepesi, gene Filistin'de bulunan ve açıkça “dünyanın göbeği” adını taşıyan – Gerizim Tepesi, Hıristiyanlılara göre dünyanın merkezinde yer alan Golgotha'yı sıralayabiliriz. Bu yerler, ülkenin, kentin, tapınağın veya krallık sarayının “Dünyanın Merkezi”nde, yani Kozmik Dağ'ın zirvesinde yer alıyor olmalarından ötürü, buraları dünyanın en yüksek yerleri olarak kabul edilir ve Tufan sırasında su baskınına uğramayan yegâne yerlerdir. İslam geleneğine göre ise yeryüzünün en yüksek yeri Kabe'dir, çünkü Kutup yıldızı onun Göğün merkezinde olduğu tanıklık edilir.²

Türk mitolojisinde yerle göğü birleştiren Altın, Ak ve Demir Dağlar geniş bir yer tutar. Bu mitik dağlar Türk halklarda görülen eski kozmik dağ anlayışının yansımalarıdır. Örneğin Ögel, “Altın Dağ” motifinin bütün incelikleri ile yalnızca Altay Türklerine ait mitolojik masallarda görüldüğünü söyler:

¹ Mircea Eliade, **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1999, s.298. (560)

² Mircea Eliade, **İmgeler ve Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları, 1992, s.22-23. (219S)

“Gök kubbesinin altında, som altından yapılmış bir dağ vardı. Fakat bu dağın tabanı ve etekleri, yeryüzüne kadar inemiyordu. O, gökler âlemi ile ilgili ve göklerin bir dağı idi. Büyük Tanrı Bay-Ülgen, yeryüzünü yaratırken, bu dağda oturmuş ve yaratılışı, Altın Dağ’dan idare etmişti. Altın Dağ’ın üzerinde, ay ile güneşin ışıkları daima parlar ve gece denen şey, hiç görülmezdi.”³

Yakut Türklerine göre:

“Tanrı bembeyaz ve ap ak bir dağ üzerinde oturmuş. Dağın tam zirvesine kurduğu tahtına ise üç basamaklı gümüş merdivenle çıkılmış.”⁴

Abakan Tatarlarının dünya anlayışlarına göre:

“Kuzeyde büyük bir okyanus vardı. Efsanevi büyük hakanlardan biri olan Ak-Han, bu büyük denizin kenarındaki Ak Dağ’ın eteklerinde, denizin köpükleri yanında oturur ve bu kutsal denizden de su içerdi.”⁵

Güney Sibiry Tatarlarının bazı efsanelerine göre:

“Dünya henüz daha yaratılmadan önce yalnızca küçük bir tepe varmış. Bu tepe yavaş yavaş büyüyerek, yerle göğü birleştirmiş ve etekleri de, yeryüzü olmuş. Türk halkları arasında bu dağa Temir-Kazık diyenler de varmış.”⁶

Ögel, Buryatların dünya dağı inanisında Hint ve Çin mitolojilerinin etkisinden bahseder. Aşağıda verildiği gibi Buryatların “Dünya Dağı” inanisında Ögel’e göre kutup yıldızından başka diğer motiflerin hepsi dışarıdan gelen inançlardır. Mesela:

“Dünyanın türeyişinden önce, Tanrı bir kaplumbağa yaratmış. Kaplumbağanın üzerinde de, bir dağ peyda olmuş ve yavaş yavaş büyüyerek, Sumeru

³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.290-291.

⁴ Ögel, **a.g.e.**, s.291.

⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.292.

⁶ Ögel, **a.g.e.**, s.294.

dağını meydana getirmiş. Kutup yıldızı bu dağın üzerinde dururmuş. Kaplumbağanın her ayağı ise, dünyanın dört bölgesini meydana getirmiş.”⁷

Görüldüğü gibi Türkler ve Buryatlar “Dünya Dağı” motifine sahip olmasına rağmen, evren hakkında bir tek izlenim edinmemişler veya edindikleri izlenimi hiç değiştirmeden aynen korumamışlardır.⁸ Aynı zamanda Türk ve Buryat “Dünya Dağı”nı anlatan efsane parçalarından anlaşıldığı kadarıyla efsanelerde, dışarıdan gelen unsurlar bulunur. Bu durumla ilgili Ögel’in dediği gibi eski Orta Asya adetleri Çin ve Hint mitolojileri ile birleşerek yeni bir “Dünya Dağı” düşüncesi meydana getirir.⁹

Türkleri ve Buryatları birleştiren bazı Şamanî ibadetlerinde kozmik dağ inancın izleri bulunur. Eliade’ye göre şaman olacak kişi sırta-erme hastalığı sırasında rüyasında böyle bir “Kozmik Dağa” tırmanır ve daha sonra esrimeli yolculuklarında da aynı dağı ziyaret eder ve bir dağa tırmanmak her zaman “Dünyanın Ortasına” yolculuk anlamına gelir, der. Başka bir deyişle, bu “orta” çeşitli şekillerde somutlaştırılır ve görünür kılınır fakat tıpkı simgesel olarak şamanın ritüel ağaca tırmanırken gerçekte Evren Ağacına tırmandığı gibi ve böylece Evrenin doruğuna, en yüksek Göğe ulaştığı gibi yalnız şamanlar ve kahramanlar Kozmik Dağa gerçekten tırmanabilirler.¹⁰

Ayin sırasında şaman, uçarak çok geniş coğrafyaları aşar. Nihayet şaman dorukları göğe degen Demir Dağ’a, Temir taikşa’ya ulaşır. Buraya tırmanmak zordur; şaman bu güç çıkışı mimle canlandırır, derin derin soluk alır, doruğa vardığında yorgun ve bitkindir. Dağın her yanına, doruğa varmaya güçleri yetmeyen başka şamanların ve atlarının ağarmış kemikleri saçılmıştır. Dağı aşıp bir süre daha gittikten sonra şaman, öbür dünyanın girişi olan bir deliğin önüne gelir. Buradan yeraltına iner.¹¹

⁷ Ögel, a.g.e., s.294.

⁸ Jean-Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, 2.bs., İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011, s.105. (381S)

⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.297.

¹⁰ Mircea Eliade, **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1999, s.298.

¹¹ Eliade, a.g.e., s.234.

Tarihi süreç içinde coğrafya ve dinini değiştiren Anadolu Türkleri artık Şamanlığı unutmuşlar, İslami çerçevesinde eski Orta Asya mitolojisinin gökleri delen Altın-Dağ veya Akdağ'ları kaybolmuş ve onların yerini, Kaf Dağı ile Tur Dağları almıştı.¹² Ama Anadolu Türklerinde eski kozmik dağ inancının izleri hala bulmak mümkündür, özellikle dağlarla ilgili eski unsurlar Alevi ve Bektaşî Tasavvufî geleneklerinde korunmuştur. Bu kollara mensup olanlar dağları hala kutlu sayarlar. Örneğin, Hacı Bektaşî'nin kutsal dağı – Hırka Dağı, Kırıkkale yakınlarındaki Hasandede köyünün yanında bulunan Denek Dağı, Hacıbektaş'taki Arafat Dağı gibi dağlar eski inanç geleneklerini koruyan dağlardır.

Dolayısıyla, Türkler ve Buryatlarda kozmik dağ düşüncesi oldukça yaygın bir inançtır. Zamanın başlangıcında gökle yer arasında var olan, kolay iletişimin kesilmesinden sonra, bu bağlantıyı mümkün kılan şey kozmik dağ olmuştur. Dünyayı ayakta tutan direk gibi algılanan dağ, tüm dünya mitolojilerinde yerini almıştır.¹³

Merkez simgeciliği düşüncesini ortaya koyan Eliade, kutsal dağ, yeri ve göğü birleştirir, dünyanın merkezinde bulunduğunu söyler. Ayrıca ona göre kutsal dağ dışında her tapınak ve saray, her kutsal kent ve kraliyet de bir kutsal dağdır, dolayısıyla merkezdir. Başka bir deyişle, araştırmacıya göre her tapınak ya da kutsal kent “axis mundi” olduğundan gök, yer ve yeraltının karşılaştığı bir nokta olarak görülür.

Karşılaştırdığımız Anadolu Türkleri ve Buryatlar dağ başında ya da ziyaret yerlerinde dualarını oba, türbe ya da yatır yanında yaparlar.

İnan, Türk ve Moğol boylarında “oba kültü” denilen bir kültürün çok yaygın olduğunu söyler. *Oba steplerde toprak, dağ geçitlerinde taş yığınlarından meydana getirilen suni tepeler (höyükler)dir*¹⁴.

Moğol kökenli halkların yaptıkları obalar büsbütün Hint Pagoda'larına benzer. *“Bu höyükler, genel olarak su kenarındaki bir yere, taş ve topraktan*

¹² Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.287.

¹³ Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tiva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.94.

¹⁴ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s.59.

yapılırdı. Höyüğün üzerine de, at takımları ile elbise ve yiyecekler konurdu. Höyüğün tepesine bir ağaç dikilir ve kenarlarına da süsler asılırdı. Umumiyetle yay, ok, kılıç gibi, kendilerinin kullandıkları günlük silahlar konurken bunların yanına Garuda kuşlarına ait figürlerin konması da ihmal edilmezdi.”¹⁵

Bu “oba” kelimesi çok eski olmasının yanı sıra şimdi bile iki halkta pek değişmeksizin bulunur. Kelimenin, sadece Anadolu Türkleri ve Buryatlarda görülmesiyle bütün Türk ve Moğol kavimlerinde hem mana, hem de söyleniş olarak benzediği ilgi çekicidir. Oba’yla ilgili İnan şöyle aktarır: “Oba kelimesi eski Türkçe eserlerden “Divan-ü Lügat-it-Türk”te vardır. Orada “Oğuz lehçesinde kabile manasındadır” denilmektedir. Bugün Anadolu’da bu kelime göçebelerin ailelerine, göçebe çadırları, çadırların bulunduğu mahalle manalarında kullanılır. Umumiyetle bugünkü Anadolu Türkçesinde “oba” kelimesi beş-altı çadırdan ibaret bir göçebe ailesine itlak olunduğu görülmektedir. Aşağıda görüleceği veçhile “oba” kelimesi en eski devirlerde kabile veya oymağın hamisi olan ruh-ilahın bulunduğu itikat edilen yer (mevki) olmuştur. Her kabile veya oymağın bir kurban yeri “oba” yahut “obo”su bulunmuştur. İslamiyet’ten sonra Oğuzlar bu kelime ile oymağın veya kabilenin kendisini ifade etmişlerdir. Her halde Oğuzlarda “oba” kelimesi “boy” manasında değil, daha küçük şube manasında kullanılmış olsa gerektir. “Oba” kelimesi Kırım, Anadolu ve Uygur Türkçesinde göçebe çadırı, çadırda yaşayan aile; Azeri Türkçesinde taştan yapılan çoban kulübesi; Kırgızcada tepe toprak yığını, Sagay Türkçesinde “nezir atmak için yol kenarında yapılı taş yığımından ibaret tepelik, müfreze, karakol mevki” manalarını ifade eder.”¹⁶

Eliade’nın ortaya attığı “merkez simgeciliği” düşüncesine göre her kutsal dağ, tapınak ve saray dünyanın merkezindedir. Dolayısıyla, Buryatlarda görülen bir taraftan kutsal dağ, diğer taraftan onun üzerinde bulunan taş yığınları - oboo’lar da kozmik dağın birer simgeleri olarak düşünülebilir.

Aynı düşüncede olan Ögel de, Türk ve Moğol halklarda görülen oba’ların dünya dağının temsili olduğunu yazar: “Çağdaş Buryatlarda dünya dağını (Sumeru)

¹⁵ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s.297.

¹⁶ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 1.c., 2.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s.614.

yapma tepecikler temsil ederler. Türk ve Moğol halklar bu tepelere “oba” derler. Obalar, bozkırlarda topraklardan ve dağ geçitlerinde ise taşların yığılması ile meydana getirilirlerdi. En ufak bir tepecik bile bulunmayan geniş bozkırlarda, bu tepecikler kutsal bir dağ yerini tutar ve bunun üzerine çıkarak, ibadet ederlerdi. Bazı Orta Asya kavimleri ise böyle bir tepe yerine sırf ibadet için bir çadır kurarlardı. Kurbanlarını bu çadır içinde sunarlar ve dualarını da aynı yerde yaparlardı. Bu sebepten dolayı böyle çadırlara da yine oba adını verirlerdi.”¹⁷

Anadolu Türklerine gelince onlarda eski oba yerine İslami geleneklerine uygun olan türbe ve yatırlar kutsiyetten ve tanrısallığından dolayı kozmik dağın temsilleri olduğu söylenebilir.

Ocak, “Mezar veya türbenin bizzat kendisi mukaddes ve mahrem bir yer olarak muamele görür. Bazen bu kutsiyet ve mahremiyet çevreye de teşmil edilir. Türbeler çoğu zaman velinin eşyalarının da muhafaza edildiği yerlerdir. Bu eşyalar genellikle, velinin günlük hayatta kullandığı takke, tesbih, papuç cübbe vb. nesnelere olup, kudret ve kutsiyetinin bunlarda da aynen var olduğuna inanılır; ziyaretlerde bunlardan da faydalanır,” der.¹⁸

Yukarıda verildiği gibi türbe ve yatırlar “mukaddes ve mahrem” yerlerdir; Anadolu Türklerinin tıpkı dağ doruğundaki obalar yanında dua eden Buryatlar gibi, türbe ve yatırda yatan ulu kişi aracılığıyla görünmeyen dünyasıyla iletişim kurdukları tanrısal bir mekân olarak algılanır.

Anadolu’da Sibiryada oba’larına çok benzeyen taş yığılmasından oluşan adak adanan höyükler – düşekler bulunur.

Düşekler – daha önce kutsal olmadığı halde kutsallığına inanılan bir kişinin kutsamasıyla oluşan ve bu hadiseden sonra adak yeri özelliğini kazanan kutsal mekânlardır.¹⁹

¹⁷ Ögel, a.g.e., s.296-297.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s.7.

¹⁹ Kutlu Özen, **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas, Dilek Matbaacılık, 1996, s.47.

Özen'e göre bunlar dede düşekleri (Çelebi düşekleri), yatır düşekleri, yol düşekleri, Hızır ve Hz.Ali düşekleri ve kabayel düşekleri olarak ayrılırlar. Düşekler, yatır olduğuna inanılan kimselerin yattığı yer ve taş yığınlarından meydana gelen mezarlar değildir. Yine düşekler her hangi bir yatıra ait makam da değildir. Buralar herhangi bir Türkmen Dedesi'nin, Bektaşî Çelebisi'nin veya bir Anadolu Ermişi'nin kutsadığı kutsal alanlardır.²⁰

3.2. Tanrı Mekânı Olarak Dağ

Dağlar ve tepeler, tarihin bilinen en eski devirlerinden beri yükseklikleri, gökyüzüne yakınlıkları sebebiyle insanların gözünde ululuk, yücelik ve ilahilik timsali kabul edilmiş, bu yüzden de insanüstü varlıkların, ilahların mekânı olarak düşünülmüşlerdir.²¹

Dağlar, yüksekliği itibariyle, Türkler ve Moğollar tarafından, yeryüzünde Tanrı'ya en yakın noktalar olarak tasavvur edilmiştir. Dağın zirvesinde insan, kendini Tanrı'ya daha yakın hisseder ve öyle olduğuna inanır.²²

İnsan, her zaman muhtaç olduğu bu varlığı, yine sonsuzluğuna ve erişilmezliğine hayran olduğu gökyüzüne yerleştirir. Yükseklik, sonsuzluk tanrının mekânıdır. İşte bu nedenle insanoğlu, tanrıya biraz daha yakın olduğunu hissettiği dağları da kutsal kabul etmiş, dağların tanrıların mekânı olduğuna inanmıştır. İnanışa göre; tanrı, insanlarla dağlarda irtibat kurmaktadır.²³

İnan, Şamanist Türklerde dağ kültürünün Gök Tanrı kültürüyle ilgili bir kültür olduğunu söyler. Çin kaynaklarına göre Hunların eski vatanı olan Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdır. Bundan başka Gan-tsuan-şan dağı da Hunların mukaddes

²⁰ Özen, a.g.e., s.47-50.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bsk., İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2010, s.114.

²² Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.41.

²³ Seniha Sönmez, "Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.94.

dağlarından biridir. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök-Tanrı'ya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğu görülür. Ayrıca araştırmacı Altaylı Şor ve Belterlerin kurbanlarını Gök-Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları ayinle sunduklarını ve bu ayine “tengere tayıg” (yani tanrı-gök kurbanı) dediklerini söyler. Gardizi'nin verdiği malumata göre eski Türkler dağların tanrı makamı olduğuna inanırlardı. Yüksek dağ tepelerin göklere yakın bulunması ve uzaklardan mavi renkte görünmesi bu inancın yerleşmesine sebep olmuş olabilir.²⁴

Dağın Tanrı'ya en yakın mekân olduğu inancının izlerini taşıyan Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre Kağan, kızını tanrıyla evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızın, bu dağda erkek kurt ruhuna girmiş olan Tanrı ile evlenip ondan çocukları olduğuna inanılır.²⁵

Altaylı Tatarlarının destanlarına göre, Ulu Tanrı “Bay Ülgen”, yeryüzünü yarattığı zaman, göklerde, kızıldan olan dağda yaşamaya karar vermiştir. Bu kozmik bir dağ inancından gelir. Kozmik dağın varlığına inancın izlerini taşıyan Yakut halk biliminde de Tanrı'nın yedi katlı bir dağ üzerinde yaşadığından söz edilir. Başkurtların, “Tura Tev” dedikleri, kutsal bildikleri için de kurban kesmeden önce asla ona çıkmadıkları dağ da bu silsiledendir. Gök-Tanrı'ya kurban merasimi de kutsal bilinen böyle dağlarda yapılır.²⁶

Gök-Türkler kutsal dağlarını hep “ıduk” sıfatıyla zikrederler: “*Gök-Türkler Budun-Inli, Iduk Ötüken, Iduk Baş, Tamag Iduk adlı dağları takdis ederek hepsine “ıduk yer su” demişlerdi.*”²⁷

Beydili, Doğu Türk Hakanlarının ve halkının, Gök Ruhu'na, ulu dağların üstünde dua ettiklerini ve Türklerin kutsal saydıkları dağın, 6.yüzyıl Çin kaynaklarında, “Yer Tanrısı” olarak adlandırıldığını söyler. Ayrıca Beydili, Çin

²⁴ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1986, s.48-49.

²⁵ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.41.

²⁶ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 2005, s.146-147.

²⁷ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.253.

kaynaklarından anlaşıldığı üzere eski Türkler, “Bodin İnlı” dağına, “Ülkeyi Koruyan Ruh” gibi baktıklarına işaret eder.²⁸

Dağ ruhlarının sadece canlı bir varlık olarak algılanmaması gerektiği, onların eski Türklerin yer tanrısı olduğu düşüncesine A.V. Anohin’in çalışmasında rastlarız. Altay şamanlığını inceleyen A.V. Anohin de dağ ruhlarının insanın yaşadığı dünyada varlıklarını sürdürdüklerini söylemekle birlikte Abu-Kaan Dağı, Süt-Köl gölü, Ülemen Nehri, Ak-Kaya kayalığı gibi coğrafı yerlerin Altaylılar için sadece canlı varlıklar değil, aynı zamanda da tanrı olduklarını düşünür. Altaylılar bu tanrılara dua eder ve onların öfkelenme, merhamet gösterme, insanın dualarını cevaplama gibi kabiliyetlere sahip olduklarını düşünürler.²⁹

Altaylıların bu tanrısal varlıklara seslenen bir dua örneği aşağıda verilmiştir:

Sümer-Ulan taykam,

Süt-kölüm, Sümer taykam!

Altın yargı perzin,

Agar pajim amır etkey.

Türkçe tercümesi:

Sümer Ulan Dağım,

Süt Köl’üm, Sümer Dağım!

Altın hükmünü versin,

Ağaran başıma rahat versin.

Dağlar, nehirler ve göller ise şöyle cevap verirler:

Undubay, taştabay!

²⁸ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 2005, s.145-147.

²⁹ A.V.Anohin, **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s.16.

Agar yuurtun amır yatsın!

Türkçe tercümesi:

Unutma, bırakma (beni)!

Ak yurdun esen yatsın!

Hunlar döneminden gelen bu geleneğin çağdaş Anadolu Türkleri ve Buryatlar arasında canlı bir şekilde sürdürüldüğü görülür. Zamanla dağ kültürünün dış unsurları az ya da çok değişmesine rağmen bu iki halk için dağlar hala göğe yakın kutsal mekânlar olarak algılanır. Türkiye’de dağlar, ulu kişilerin türbeleri bulunan, Buryat’da ise tıpkı Altaylılarda gibi dağ doruklarında ayinler yapılan mukaddes yerlerdir. Bu iki halk insanı için de dağlar, her yıl özel bir günde ziyaret edilen, ayinler ve dualar yapılan, kurbanlar kesilen kutsal mekânlar olarak kabul edilmiştir.

Türkiye’de özellikle Tasavvuf akımının kolları olan Alevi ve Bektaşî zümrelerinin dağlara büyük önem verdiği görülür. Onların menakıpnamelerini araştıran Ocak, dağların velilerin inziva, ibadet ve riyazat yeri olarak hep yüksek tepeleri seçtiklerinden bahseder. Tabakat ve Tezkire kitaplarının (sufilerin toplu biyografilerine dair eserler) incelendiği zaman mutasavvıfların genellikle ya zaviye veya hanikahlarındaki özel halvet yerlerinde veya bazen de mağaralarda ibadet ve riyazat yaptıklarına dair sayısız örnekler verilmiştir. Ocak, bunun eski Türklerde dağ ve tepe kültürü ile ilgili olduğunu yazar. Nitekim Hacı Bektaşî’nin inziva yeri olduğu bildirilen Arafat Dağı’nın eskiden beri birtakım ziyaret ve adaklara, dualara sahne olması da bunu teyid eder.³⁰

Dağlarla ilgili topladığımız Türk efsane metinlerinde de Tasavvuf akımının şeyh ve dervişlerin dağları mekân tuttuğu görülür. Bunun kanıtı olarak dağ adlarının evliya ve baba olarak konmasıdır: Hasan Baba, Ak Baba, Çiçek Baba, Katırıs Baba vs.

³⁰ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bsk., İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2010, s.114-115.

Dağın gökle bağlantısını tasvir eden, eski geleneklerin korunduğu Buryat efsanelerinde açık bir şekilde anlatıldığına göre eski Türk ve Buryat kozmolojisine göre dünya üç âlemden oluşur. Dağ ise orta dünyada yer alır. Bu eski evren anlayışının izleri Buryat efsanelerinde bulunur, özellikle mitolojik içerikli efsanelerde dağın gökle yakın ilişkisi belirgin bir şekilde verilir. Örneğin, Buha Baabay ya da Buha Noyon, Şargay Noyon, Ügüte Noyon, Hajar Sagaan Noyon ve Geser göklerden inen tanrı oğulları olarak anlatılır. Bu şahıslar yerüstüne indiklerinde göğe en yakın mekân olarak dağ doruklarını seçerler.

Beydili'nin işaret ettiği gibi etnogenetik metinlerde ilk ecdadın, gök kökenli olması ve bu yüzden de dağ ile bağlı olduğu söylenir.³¹ Bu fikir söz konusu Buryatlar için de geçerlidir. Buha Baabay eski evren resmine göre yerüstü dünyasının üst katmanına giren Baykal bölgesinin meşhur yöneteni olduğu gibi Buryatlıların Ehirid ve Bulagat soylarının totem atası ve halkın manevi koruyucusu sayılır. Efsaneye göre Buha Baabay:

“Göklerdeki Tanrılarının üçüncü oğlu bir iskete kuşu donuna girip insanlara yardım etmek için yeryüzüne inmiş. Yeryüzüne inince kuş öküze dönmüş. Böylece öküz düşmanlarla mücadele ettikten sonra zamanı geldiğinde ebedi dünyaya dönmek için yola çıkmış. Yolda Tünhen Dağları geçerken bir yüksek dağ doruğunda dinlenmiş. İnsanlar onun dinlendiği bu dağa “Buha Noyon” adı koymuşlar”. (Efsane №9)

Şargay Noyon ise göklerden inen beyaz kuğunun çocuğu olarak anlatılır. Buryat evren resmine göre o, Batı Dağlarının öncüsüdür. Şargay Noyon'un şahsiyeti Hori Buryatlarının soy mitlerinde de yer alır. Elimizde bulunan efsane metninde Şargay Noyon göksel annesinden doğarak insan dünyasına gelir. Eceli geldiğinde annesinin vasiyeti dolayısıyla Tünhen yerine giden Şargay, Turan'da ölür ve bir dağ sahibi olur (Efsane №6).

Bunun dışında Şargay Noyon'u anlatan başka bir efsanede şöyle anlatılır:

³¹ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Ercan, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 2005, s.145.

“Buryat halkın büyük bir bağıatur³² Şargay Noyon da göğün üst katından insanlara yardım etmek için inmiş. Kendi yüksek vazifesini gerçekleştirdikten sonra öbür dünyaya geçmek için Sayan Dağlarına doğru gitmiş. Yolda Hühe Hada adlı bir dağ doruğunda gece kalmış. Bundan sonra bu dağ kutsal olmuş...”(Efsane №10)

Yukarıda verilen iki efsane çeşitleme örneğinde Şargay Noyon birbirinden biraz değişik bir şekilde anlatılsa da efsanenin ana fikri - göksel kökenli Şargay Noyon’un dağ ile olan yakın ilişkisidir.

Ayrıca Buryat efsanelerinde ata olmayan yıldırım tanrısı Ügüte Noyon’un, göklerden inen on üç hükümdardan Hajar Sagaan Noyon’un ve mitolojik kahramanı olan Geser’in göklerden inip dağları mekân tuttukları anlatılır.

Mesela, Olhon adasında bulunan kutsal Jima Dağı’nın sahibi Ügüte Noyon’u anlatan efsanede o, insan dünyasında yaşamayı istemiş, fakat kendi güzel sarayında yaşamadan Jima Dağı’nı tercih eder:

“...Eski şaman mitlerinin anlattıklarına göre gökyüzünün oğlu ve yıldırım tanrısı Ügüte-Noyon, Olhon adasında ünlü Olhon şamanı Nagre-Bo ve onun karısı Zagra Hatun yanında komşu olarak oturmayı istemiş.

Bu yüzden Ügüte-Noyon kendi sarayını şaman ve karısına verip kendisi ise Burhan mağarasında yaşamayı tercih etmiş...” (Efsane №12)

Hajar Sagaan Noyon’un göklerden indiği yer efsaneye göre Baraghan ya da Barhan Dağı’dır (Efsane №11).

Buryat halkının büyük bir mitik kahramanı olan Geser de tanrının oğludur. O, Abay Geser Destanı’nda anlatıldığı gibi gökyüzünden insanları belalardan kurtarmak için yerüstü dünyasına inip çeşitli canavarlarla mücadele eder. Dağlarla ilgili efsanelerde ise Geser’in kutsal eşyalarının dağlarda muhafaza edildiği anlatılır. Eşyaların bulunduğu dağın adı “Han Dağı”dır (Efsane №8). Başka bir efsanede anlatıldığına göre Sayan Dağlarının göğe uzanan karlı zirveleri Geser’in otuz üç tane taş dönmüş askerlerine benzetilir (Efsane №7). Buradan anlaşıldığı gibi Buryatlar

³² Bağıatur – Türkçe pehlivandır.

için destan kahramanı Geser'in şahsiyeti kutsaldır. Onun bu kutsallığı efsanelerde dağlarla ilgilidir: Geser'e ait olan eşyalar ve askerler dağlarla bir bağlantı kurarak anlatılır.

“Örs Dağı” efsanesinde dağ uzaktan gerçekten de örsü hatırlatır. İnanca göre bu dağın sahipleri doksan dokuz göksel demircidir. Bazen dağ çevresinde kırmızı bir ışık (floresans) oluşur. Işık olduğunda denilir ki, göksel demirciler gökten yere inip sevdikleri işi, yani demircilik işini yapıyorlar (Efsane №32).

Yukarıda sayılan örnekler dışında dağ sahibinin göksel dünyaya ait olduğunu gösteren bir diğer örnek, “Dani'nin Ninesi” efsanesindeki kızın gök kökenli Şargay Noyon'un kızı olduğunun anlatılmasıdır (Efsane №54). Böylece dağ sahibinin tanrı oğlu olan Şargay Noyon'un şahsiyeti aracılığıyla gökle bir bağlantı kurduğu, onun tanrısal bir varlık olduğu, dağın ise tanrıların yer tuttuğu kutsal bir mekân olduğu gizli ve örtük bir şekilde ifade edilir.

Buryat efsane tasnifinde Budizm içerikli efsaneler içinde yer alan “Dayanşa Lama” efsanesine göre bir lama tıpkı Anadolu Türklerinin şeyh ve dervişleri gibi ibadet yeri olarak dağları seçer. Onun dağlar arasında en çok Toyon Dağı'nı sevdiğine dair kısa bir bilgi verilir (Efsane №57).

Son olarak Buryat halkı arasında ünlü bir lama olan Erdeni-Haybzun Galşiev'i anlatan bir efsane dikkat çeker. Erdeni-Haybzun, lama okulunda okumaya Tibet'e gider. Efsaneye göre orada yapılan kitap okuma yarışmasında birinci olur. Fakat iftira yüzünden idam cezasıyla cezalandırılır. Ölüm gününü bekleyen Erdeni-Haybzun'a hocası yardıma gelir ve şu tavsiyede bulunur:

- *“Senin memleketinde, Buryat'ta, çok güzel bir tanrı yaşıyor. Ancak bu tanrı seni kurtarabilir. Çabuk ondan yardım iste!”*

Böylece Erdeni-Haybzun, hocasının söyledikleri üzerine hangi tanrının ona yardım edebileceğini düşünür taşınır ve memleketindeki Çelsana Dağı'nın sahibinden yardım istemeye karar verir. İdam günü gelir, onu cellatın yanına götürdükleri anda *beyaz bir ata binen, sarı tilki derisinden yapılmış şapka takan, geyik derisinden elbiseleri giyen bir insan çıkıp sekiz oklu yay elinde tutarak durur.*

Ok uçlarından ateş çıkarır. Bekçiler, cellat ve hâkim şaşşa kalırlar. Böylece lamalar bundan çok korkar ve Erdeni-Haybzun'u özgür bırakırlar (Efsane №90).

Efsanede Erdeni-Haybzun'un hocasının söylediği sözler ilgi çeker. Burada hocası öğrencisine memleketteki dağ sahibini tanrı olarak açıklar. Bu tanrı olarak söylenen dağ sahibi, Erdeni-Haybzun'u yardım istediğinde ölümden kurtarır.

Buryat efsane metinlerinde görüldüğü gibi dağlar, Tanrı oğullarının yerüstü dünyasına indiği yerlerdir. Buha-Noyon, Şargay-Noyon, Ügüte Noyon, Hajar Sagaan Noyon Buryat kozmolojisinin hiyerarşisine göre Yerüstü Dünyasının üst katmanına girmekle beraber yüksek panteonunda yer alan Tanrıların oğulları sayılırlar. Dolayısıyla, dağ dorukları ya da dağlar, Tanrılar dünyasıyla insan dünyasını Tanrı oğulları aracılığıyla bağlayan, yüksekliği itibariyle göğe en yakın mukaddes mekânlardır.

Türk ve Buryat efsanelerinde dağın Tanrı oğullarının mekânı olmasının yanı sıra dağlar, *“bir tanrı durağı, bir dede döşeği gibi kutlu ve sevgilidir.”*³³

Türklerin, İslam'a geçiş yaptıklarında yüzlerce yıllık geleneğe dayalı bir Şaman çehreyi bir anda yok edememeleri tabiidir. Türk Alevi ve Bektaşî zümreleri konusunda uzman olan İrene Melikoff Türkiye'de tasavvuf kollarının inandıkları dini “İslamlaşmış Şamancılık” olarak adlandırır.³⁴

Melikoff, Altay ulusların inanışlarında, Moğollarda olduğu gibi, Tengri, “ebedi mavi gök” yani en yücesi olmak üzere, doksan dokuz Tengri'ye, doksan dokuz Tanrı'ya ayrıldığını ve her birinin, Gök-Tanrı'nın işlevlerinden gelme bir niteliği bulunan bu doksan dokuz Tanrı, toprak-ana'nın yetmiş yedi derecesine karşılıktır:

“Üstte doksan dokuz tanrı,

Altta toprak-ana'nın yetmiş yedi katı”.

Araştırmacı, bu simgeleşmiş doksan dokuz ve yetmiş yedi sayılarına Bektaşî menakıpnamelerinde binle çarpılmış olarak birkaç kez rastladığını, fakat artık

³³ Nejat Birdoğan, **Anadolu'nun Gizli Kültürü**, 2.bs., İstanbul, Berfin Yayınları, 1994, s.477. (559S)

³⁴ İrene Melikoff, **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s.30-40.

sayıların tanrıları değil, tanrısallaşmış kişilikler olan ruhani uluları nitelediğini söyler. Hacı Bektaş Vilayetnamesi'nde Hacı Bektaş'ın gelenek ve söylencedeki müşidi, Ahmed Yesevi, "*Türkistan'ın doksan dokuz bin pirinin piri*" olarak geçer. Kendisinden daha alt basamakta yer alan, müridi Hacı Bektaş ise, "*Horasan'ın yetmiş yedi bin erenler'inin piri*"dir.³⁵ Başka bir deyişle, geleneğin kutlu sayılarında bir değer değişmesi olmuştur. Bu sayılar, önceleri tanrıları nitelendiriyorken, ruhani ululara uygulanmaya başlanmış ve bir çeşit yeniden ayarlama, bir değer ayarlanması, amacı ile binle çarpılarak kullanılmıştır. Ayrıca Melikoff, Hacı Bektaş Vilayetnamesi'nde sayıların değeri dervişlerin derecesine uygun olarak verilir. Ruhani sıralamada, en üstte – hepsinin üzerinde Ahmed Yesevi olmak üzere – "Türkistan'ın doksan dokuz bin piri" yer alır. Ardından, pirleri – Ahmed Yesevi'nin müridi – Hacı Bektaş ile "yetmiş yedi bin Horasan ereni" gelir. Ruhani sıralamanın üçüncü basamağında, Rum erenleri, Hacı Bektaş'ın bir önde yer almasını kabul zorunda kalan daha alt sayıda "elli yedi bin Rum erenleri" bulunur.³⁶

Bu kutlu sayıların değer değişmesiyle birlikte artık doksan dokuz sayısı Tanrıların ve yetmiş yedi sayısı ise toprak-ana'nın katlarını belirleyen sayılar değil Anadolu coğrafyasında ruhani uluları – pirlere ve dervişleri nitelemek için kullanılmaya başlanır. Böylece yeni hayat koşulları sebebiyle eski değerlerin yeniden ayarlanmasıyla Türklerde yüce dağların Tengri'yle bağlantısı halk tarafından ulu olduklarına inanılan pirlere ve dervişlerle kurulur.

Bu düşünceyi Ocak, Türkler Anadolu'da, fetihten sonra yerleştikleri çeşitli yerlerde bazı dağ ve tepeleri, vaktiyle Orta Asya'daki gibi, mukaddes tanımış ve bunları hayali yatırımlarla şahıslandırmış ve menkıbelerdeki dağ ve tepelerin Hacı Bektaş, Hacım Sultan ve Seyid Rüstem Gazi gibi velilerle birlikte düşünülür diyerek daha da güçlendirir.³⁷

³⁵ İrene Melikoff, **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s.47.

³⁶ Melikoff, **a.g.e.**, s.47-48.

³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bsk., İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2010, s.121.

Birdoğan da, eski Türk inancında var olan bu dağ ve tepe kültünün, Alevi ve Bektaşi söylencelerinde sürekli yer aldığını yazar.³⁸

Böyle mukaddes tanınan dağlara Anadolu'nun her tarafında rastlanır. İnsanüstü gçlerle donanmış ulu baba ve dedelerin türbeleri dağlarda bulunur. Buryatlarda olduğu gibi kutsal dağların adları baba ve dede unvanları ile anılır: Sığın Dede, Ak Dede, Hasan Baba, Katırıs Baba, Çiçek Baba vs.

Buryatlarda da dağlar, halk tarafından ulu olduklarına inanılan insanüstü gçlere sahip olan insanların adları ile adlandırılır. Fakat Türklerde bu kişiler keramet gösteren din adamları ise, Buryatlarda ise bu kişiler doğanın verdiği mucizevî yeteneklere sahip kişilerdir. İnanca göre bu şahısar dağ sahipleridir.

Türk ulusların çoğunda tanrının yerini Allah'a verilmiştir.³⁹ Hz.Ali'den adını alan Aleviler, Muhammed yerine daha çok Ali'nin kişiliğine önem vererek Anadolu'da bulunan diğer Sünni mezheplerden ayrılırlar. Melikoff⁴⁰, Türklerin eski anlayışlarını İslam'a geçerek değiştirmesi ile eski Tengri-Tanrı işlevlerinin Ali'ye verildiği düşüncesini uzun yıllar araştırmalar sonucunda ortaya koyar. Ona göre Ali, göğün ve yıldırımın Tanrısı olarak belirlemektedir; o hem Tengri, hem Zeus'tur. Uzun bir yol boyunca, önce insan görünüşü altında bir Tanrı ve en sonunda, tanrılaşan insan olacaktır.⁴⁰

Bunun bir kanıtlaması olarak Türkiye'de Hz. Ali'nin atının dağlarda izler bıraktığını anlatan efsanelerin pek yaygın olduğunu görürüz:

“Eski çağlarda savaş olmuş. Hz. Ali savaşa gidecekken atına binmiş. Atı iki adım atmış, sonra bu taşın üzerine basmış. Atın ayak izi çıkmış. Sonra Madran Dağı'ndan geçmiş. Orada da Hz. Ali'nin atının bir izi vardır.”

“Hz. Ali atıyla geçerken bir dağdan bir dağa bir adımla geçermiş. Yeşilyurt'ta izi var.”

“Yılanlı Dağında Hz. Ali'nin atının ayak izleri var. O zaman taş yumuşak

³⁸ Nejat Birdoğan, **Anadolu'nun Gizli Kültürü**, 2.bs., İstanbul, Berfin Yayınları, 1994, s.476.

³⁹ İrene Melikoff, **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s.45.

⁴⁰ Melikoff, **a.g.e.**, s.56.

olurmuş. Namazı kılıp, nalça atının izi var. Kendisinin izi var. Gökgedik Yörükleri en son 1961 yılında Yılanlı'ya çıktı. Hz. Ali'nin ayak izini o zaman görmüşler..."

"Kızılbel ile Söğütlüdere arasında at izi olan bir kaya vardır. Hz. Ali'nin atının bu kayaya bastığına inanılır. İzi kalmış, buradan da Meseniz'e geçmiştir. Atın ayak izinin olduğu diğer yerler, Ören'de, Seki havzasında, Erendağ'da, Akdağ'ın yaka tarafındadırlar. Hepsinde Hz. Ali'nin düldülünün ayak izi olduğuna inanılır." (Efsane №57)

"Hz. Ali'nin atı, ön ayaklarını batıya, arka ayaklarını da doğuya uzatarak, tüm dünyayı kaplamış. Bu dağdaki ayak izleri atın batıya uzattığı, ön ayaklarının izleriymiş."

Ali Dağı'nda açan bir çiçeğe de "Makam Çiçeği" denir. Bu çiçek Hz. Ali'nin atının terinin damladığı yerlerde açarmış. Kutsal sayılan bu "Makam Çiçeği" toplanarak, kurutulup saklanır." (Efsane №36)

Tanrı makamına kadar yücelen Hz. Ali dışında Hz. Musa ile Hz. Hızır da olabilir. Başka bir efsanede ise Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile dağda zaman geçirdiği anlatılır. Böylece halk arasında o dağın adı Hz. Musa Dağı olmuştur.

Samandağı ilçesi Hıdırbey köyünde bulunan "Hz. Musa Dağı'nın, Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile Samandağı denizinden çıktıktan sonra geldiği ve burada zaman geçirdiği yer olduğu rivayet edilir. Bu nedenle bu dağa halk arasında "Hz. Musa Dağı" ismi verilmiştir. (Efsane №85)

Tasavvuf kolunun Alevilik olarak adlandırılan mezhebine göre Ali'nin şahsı, Tanrı makamına kadar yüceltilmiştir. Yukarıda anlattığımız efsane örneklerinde dağ – Hz. Ali'nin atının ayak izleri bulunan bir mekân olarak anlatılır. Bir taraftan Şamanizm'in İslamlaşma süreciyle değişen eski değerler sebebiyle dağların kutsallığı İslami bir şekilde Tanrı ve dağ arasında bir bağ kurar, dağların Tanrı'ya yakın kutsal bir mekân olduğu halk tarafından yüceltilen Hz. Ali'nin şahsiyetiyle anlatılır.

Dağın kutsallığına dair Anadolu Türklerinde görülen başka bir inanç - Kırklar'dır. Türkiye'de pek çok dağ görünmez dünyasına ait olan kırkların buldukları mekândır.

Melikoff'un, "İslamlaşmış Şamanlık" adını verdiği düşüncede, halk İslamlığı içinde şaman çekirdeklerinin incelenişi olarak tanımlanan, ve eğer "şaman ruhlar" bulunmasaydı, Kırklar'a da yer olmazdı sonucu bu çerçevede düşünülebilir.⁴¹

"Bugünkü Kırklar Tepesi mevkiinde büyük bir savaş olmuş. Savaşın sonunda Müslümanlardan tam kırk asker şehit düşmüş. Savaşta şehit düşen askerleri buraya defnetmişler. Bundan sonra bu tepenin adı Kırklar Tepesi olmuş." (Efsane №6)

Trabzon'a yakın bir köyde Kırklar Dağı adında kutlu olarak tanınan bir dağ bulunur. Bu Kırklar Dağı denilen yüksek dağa, bazı dileklerde bulunmak, dertlerden kurtulmak için gidilir. İnanca göre *"orada ibadet edenler bu Kırkları görmüyor, fakat daima onların yanlarında olduğunu hissediyor ve buna inanıyorlar."* (Efsane №80)

"Sultan Şeyhmus'tan ileride bulunan, suyu şifalı olan Kırklar Dağı adlı bu kutsal ziyaret yerine sadece çocuğu olmayan kadınlar götürülürmüş. Çocuğu olmayan kadının üstüne su dökülerek bu soğuk suyla banyo yaptırılmış. Tüm bunlardan sonra kadın hamile kalır ve çocuğu olurmuş. Bu ziyaret yerine sadece çocuğu olmayan kadınlar çocukları olsun diye gidiyorlarmış." (Efsane №84)

"Erzincan'ın kuzeyinde Kurutilek köyünde, şimdiki Askeri Garnizonunun bulunduğu yerde Kırklar Tepesi vardır. Bu tepede birçok mezar bulunmaktadır. Burada Kırklar Hazretleri yatmaktadır. Erzincan'ın ermiş kişilerinden olan Kırklar: "Ben ölürsem beni buraya defnedin" demiş. Aradan zaman geçmiş, kırklar dünyasını değiştirmiş, vasiyeti üzerine onu bu küçük tepeye defnetmişler. Defnettikten sonra Kırkların ayaklarının dışarıda kaldığını görmüşler. Bugün dahi bu durum belirgin olarak görülmektedir." (Efsane №7)

⁴¹ İrene Melikoff, **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s.48.

“Kırklar Tepesi’nde kırk şehit yattığını hemen hemen herkes bilmektedir. Ancak buraya ne zaman gelip, ne zaman şehit oldukları bilinmemekle birlikte, halk tarafından mübarek sayılarak ziyaret edilir...” (Efsane №64)

3.3. Dağ İyesi

Buryat ve Anadolu Türk efsanelerinde bolca dağ iyesi motifine rastlanır. “Koruyucu ruh”⁴² anlamını içeren “iye” terimi Bayat’a göre daha geniş anlam kapsar ve bazı kaynaklarda, mesela Divanü Lügati’t Türk, Atabetü’l-Hakayık, Ebu Hayyan Lügati vs.de, “iye” kelimesinin tanrı anlamına geldiği de gösterilmiştir. *E.Lot-Falck’in da makalesinde iye kelimesinin çeşitli seslenmeleri verilmiş, ancak kelimenin kökeni hakkında tutarlı bir şey söylenmemiştir. L.Budagov’un bu kelimeyi Farsça’ya bağlaması ve N. Egorov’un aynı terimi Hint Avrupa dillerine mal etmesi yanlıştır. Nitekim **in/en** mevcut olan ve ilah, sahip anlamı içeren bu kök morfem proto Türkçe döneminden bellidir. N ağzında konuşanlarda ine, y ağzında konuşanlarda iye ve varyantları şeklinde telaki edilen bu kök kelime, diğer dillerde de sema, semanın sahibi, yaratıcı güç anlamlarında mevcut olmuştur.*⁴³

Eski Türk-Moğol mitolojisine has olan iye kültü bütün Türk lehçelerinde birbirine yakın varyantlarda bulunur:

Eski Türkçede **idi/izi**,

Osmanlı metinlerinde **is/issi**,

Hakasçada **ezi**,

Altaycada ve Türkmencede **ee**,

Tuva, Kırgız, Kazak e Nogaycada **ie**,

Sagay e Karakalpakçada **i**,

⁴² Seniha Sönmez, “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.79.

⁴³ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.139-140.

Başkurtçada **eye**,

Tatarcada **iya, iyase**,

Azerbaycan Türkçesinde **yiye, iye**,

Türkiye Türkçesinde e Karaçay-Balkarcada **ie**,

Özbek ve Uygurcada **ega/ege**,

Koybolcada **ize**,

Yakutçada **iççi**,

Kumukçada **es**.

Buryatçada ise “sahip” anlamlı ruhlara **ecen** derler, Tunguzlarda – **amaka**’dır.⁴⁴

İye inanın kökleri eski zamanlara kadar gider. Türkiye Türklerinin ve Buryatların eski inancı olan Şamanizm’de bilindiği gibi bütün dünya ruhlarla doludur. Dağlar, göller, ırmaklar (“yer-su”) hep canlı nesnelere. Altay Türklerinin takdis ettikleri Alaş, Tannau, Hangay, Altay Dağları, Abakan, Kem (Yenisey), Katun, Bey, Sütgöl ırmak ve gölleri Şamanistler için yalnız coğrafi isimler değil, konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan varlıklardır. Bir şamanistin dağlardan ve sulardan mı, yoksa bu coğrafi isimleri taşıyan insanoğullarından mı bahsettiğini fark etmek güçtür; ruh – bizzat dağdır, dağ bizzat ruhtur. Şamanistlerin bu inanışlarında çok eski ve iptidai animizm devrinin hatıraları yaşamaktadır.⁴⁵

Dağ ruhunun var olduğu, Altay dağlarına hitap eden şaman dualarında açıkça görülür. “...Şamanistler dağ ruhlarının varlığını tasavvur etmekle beraber doğrudan doğruya dağın kendisine de ibadet ediyorlar, onu canlı ve her şeyi duyan bir varlık olarak kabul ederler”.⁴⁶ Dualardan birkaç örnek verelim:

⁴⁴ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.139.

⁴⁵ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.50-51.

⁴⁶ İnan, **a.g.e.**, s.51.

“Bu kurbanım mukaddes ve ulu Altaya ulaşsın, onun karar vereceği yere (yargı yerine) bağlansın. Güttüğümüz davayı haledecek mi? Bereket ve refah bize verecek mi? Bu kurbanım her engeli (būdak'ları) aşarak ulu ve mukaddes Altaya ulaşsın.”

“Ey mukaddes ve geniş Altayın yargı (hüküm) yeri! Durmadan kısmet veren Altay! Bizi yıpratmamak için hüküm veren Altay! Saçları ağarmış ihtiyarlarımıza istirahat sağlıyan Altay!.. yer ve denizler yaratıldığı zaman ata babalarımızın takdis ettiği ve taptığı Altay!”

“Temiz yurdumuz yıpranıyor, az ulusumuz sıkıntı çekiyor. Ey mukaddes Altayım, biz ne yapalım! Ak sakalı atalarımın takdis ettiği ulu Altayım, geçim versen ne olur? Vücudumuz kirlenmese, gözlerimiz yaşarmasa ne olur? Bereketli sürülerimizin kut'larını yaradan mukaddes Alaty'yım, yer-su'yum!..”

“Üzülmiyelim, tanrı var, tasalanmıyalım Altay var! “Altayım” diye tapınıyoruz...”⁴⁷

Eski inanç temellerini Altay ve Orta Asya Türklerinden kök alan Türkiye Türkleri, dağ kültü inancını İslam dini çerçevesinde hala sürdürmektedir. Onların klasik Dede Korkut destanında ise “dağ ruhları” artık şamanlıktaki gibi mistik ve manevi düşüncelerden kurtulmuş ve arınmıştır, dağlar artık ata veya kayınbaba gibi görülmez.⁴⁸ Fakat Dede Korkut'ta söylenen duada ve az önce gördüğümüz gibi Altay'a hitap edilen dualarda ortak özellikleri bulmamız mümkündür.

“Ağ sancak götürende, Müslümanlar arkası olsun!

Karşı yatan karlı kara dağlardan aşar olsa,

Allah Ta'ala senin oğluna aşut versin!...”

⁴⁷ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.51.

⁴⁸ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.443.

Burada oğlu, akına çıkarken, dağların geçit (aşut) vermesi için dua edilmektedir.⁴⁹ İkisinde de zor durumda kaldıklarında dağa geçit vermesi için dua edilir, dağ adeta canlı bir varlık olarak algılanır.

Bütün Türk milletlerinde kutsal dağlara büyük saygı duyulur. Altaylıların dünya algılayışına göre dünya ruhlarla dolu olmasının yanı sıra üç katlıdır. Şamanist Altaylılara göre ruhlar yeraltı, yerüstü ve gökyüzü olmak üzere üç mekânda varlıklarını sürdürmektedirler. Yer altı ruhları genellikle körmös, gökyüzündekiler Kuday, yer ruhları ise yer-su veya Altay olarak adlandırılır. Bu ruhlar *tös* (baştaki ruhlar, evvelden var olanlar) ve *yayan neme* (sonrakinin ruhları) olarak iki gruba, bu iki grupta kendi içerisinde temiz *aruu* ve kötü niyetli *kara* olarak ayrılırlar. Böylece *ruhlar*, *aruu töş*, *kara töş*, *aruu neme* ve *kara neme* olarak dört grup olur. Son iki gruba genel körmösler adı verilir ve onlar daha önce ölmüş şamanların ruhlarını temsil etmektedirler. Araştırdığımız dağ ruhları Aruu töşler grubuna girer. Altaylılar dağ ruhlarının evvelden var olduğunu düşünürler. Dağ ruhları Altaylılar tarafından apayrı bir grup olarak belirlenir ve bu ruhların ne Ülgen ile ne de Erlik ile ilgisi vardır.⁵⁰

Bu dağ ruhlarının, “*insanlar için iyilik, sağlık ve mutluluk veren hamiler olabildiği gibi, saygısızlık yapıldığı takdirde hastalıklar gönderen cezalandırıcı da olabilirler. Onların lütfu hayvanların çoğalması, halkın refah ve sıhhat seviyesinin yükselmesi, insanların kötü ruhlardan (aza, yek) korunmasından ibarettir*⁵¹ gibi fonksiyonlarının olduğu düşünülür.

İnsanlara yardım etme özelliği dağ ruhuna hastır ve zor durumlarda dağa sığınma örneklerini eski Moğol ve Türk kaynaklarında bulmak mümkündür.

Örneğin İnan, Moğolların önemli bir kaynağı olan “Moğolların Gizli Tarihi”nden Temuçin’in (Cengiz Han) daha gençken Merkitlerin bir baskını esnasında Burhan Haldun dağına sığındığını ve bu dağın yardımıyla düşmanlarından kurtulduğunu aktarır:

⁴⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.450.

⁵⁰ A.V.Anohin, **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, çev., Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006, s.3.

⁵¹ Anohin, **a.g.e.**, s.15.

“Burhan Haldun tepesine çıktım. Haldun Burhan’ın yardımıyla, bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu... Burhan Haldun’a her sabah tapınmalıyım, bunu neslim ve neslimin nesli bilsin.”

Temuçin bu sözlerle kuşağını boynuna ve külahını koluna asarak güneşe karşı döndü ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar etti.⁵²

Ayrıca araştırmacı bu Moğol hikâyesine benzeyen Altay Türklerinde de tespit edilen bir efsane örneği de vermektedir, *“Moğollar tarafından takip edilen Altaylılar Karagay dağına sığınmışlar ve dağa kurban kesmişler; birdenbire bu dağ ormanla kaplanmış, Moğollar da yol bulamamışlar. Altaylılar böylece kurtulmuşlar. O günden bugüne Karagay dağı Altaylılar için mukaddes dağ olmuştur.”*⁵³

Eski Türklerin dağlar arasındaki bölgeye sığınıp kurtulduklarını anlatan başka bir güzel kaynak Ergenekon efsanesidir. Efsaneye göre Moğol ve Türk boylar sürekli savaşır. Türk boyları, Moğollara karşı galip gelir ve onları öldürmüşlerdir. Sadece iki kadın ve iki erkekten başka kimse kalmamıştır. Onlar zor ulaşılan dağlar arasındaki yere gidip saklanır ve orada rahat yaşayıp zamanla çoğalırlar. Bu geçitten bin bir güçlük ve zorlukla girilip çıkılır. Dağların orta yeri ise, dümdüz ve çayırılık bir ovadır. Çoğalınca ve ovaya sığmaz hale gelince dağdaki demiri eriterek çıkmışlardır.⁵⁴

Son olarak derleme sırasında Buryat sahasına ait olan ve bunlara benzer olarak kayda aldığımız “Sayhanay Tabhar” adlı efsaneye göre düşmanlar tarafından takip edilen Moğol ordusu bir dağda saklanır ve bu dağ onları düşmanlardan korur. Ordu hayatta kaldığı için dağa teşekkür ederek bu dağa “Sayhanay Tabhar” – “İyi Dağ” adını verir (Efsane №17).

Halk hafızasında kalıp süregelen bu örnekler, Türk ve Moğol halk edebiyatında insanların çaresiz kaldığı durumlarda dağa sığınıp dağın görünmez

⁵² Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.52.

⁵³ İnan, **a.g.e.**, s.52.

⁵⁴ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, 1.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1971, s.61-63.

ruhlarından yardım aldığını, beladan kurtulduğunu ve böylece insanların da dağa karşı minnettarlık, şükran, saygı duyduklarını gösterir.

Türkiye Türklerinin dağla ilgili efsanelerine gelince dağlar burada “kutlu, yüce, ulu” gibi sıfatlarla ifade edilir. Doğal olarak, Anadolu’yu fethedince Türkler, *yerleştikleri çeşitli yerlerde bazı dağ ve tepeleri, vaktiyle Orta Asya’da olduğu gibi, mukaddes görmüşlerdir.*⁵⁵ Fakat atalarının geleneklerini zamanla, yeni coğrafya ve din koşulları sebebiyle daha farklı şekilde sürdürmüşlerdir.

Ocak’ın söylediği gibi eski Türk unsurları güçlü bir şekilde daha çok Orta Asya’dan başlayıp Müslüman mistik akımının devamı olan Bektaşî ve Kızılbaş toplumlarında korunmuştur. Bu zümreler Anadolu’da kutsal takdis edilen dağlara karşı eski geleneklerini devam ettirirler, dağları kutsal sayarlar. Mesela, Hacıbektaş’taki *Arafat Dağı*’ndan başka, Kırıkkale yakınlarındaki Hasandede Köyü’nün yanında bulunan *Denek Dağı* bunlardan birini teşkil eder. Çevre Kızılbaşları, bu dağın çok kutlu olduğuna inanırlar.⁵⁶ Hacı Bektaş’ın kutsal dağı ise üstünde kutsal ardıç ağacı bulunan *Hırka Dağı*’dır.⁵⁷

Bunun dışında Ocak, Anadolu’nun her yanında dağ başında belki binlerce yatrın tespit edilmesinin mümkün olduğunu vurgular ve şöyle devam eder: “*Oysa kimlikleri az çok bilinen yatırlar genel olarak dağ tepe başlarında değil, herkesin kolayca ulaşabileceği köy, kasaba yahut şehir içinde veya yakınında bulunmaktadır. Çünkü herkes tarafından kolayca ziyaret edilip Fatiha okunmak söz konusudur. Dolayısıyla tepe üstündeki bu yatırların büyük kısmının gerçek yatırlar olmayıp, bölgedeki dağ kültürünün bir evliyanın şahsında sembolleştirilmesinden ibaret bulunduğu sonucuna varmak doğru görünüyor. O zaman eldeki örnekler göz önünde bulundurularak İslam öncesi devirde dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç veya ruhların İslami devirde böyle kimliği meçhul evliya haline dönüştüğünü kabul edebiliriz.*⁵⁸

⁵⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.121.

⁵⁶ Yahya Benekay, **Yaşayan Alevilik**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1967, s.19.

⁵⁷ İrene Melikoff, **Kırkların Cemi’nde**, çev. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007, s.158.

⁵⁸ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.120-211.

Ögel de, Ocak'ın düşüncesine katılır ve Anadolu'da Hazar Baba adını taşıyan birçok dağ bulunduğunu ve bu adların çoğu zaman orada yatan yatırlardan dolayı verildiğini söyler. Ancak dağlarda her zaman yatırların yattığından şüphelenir.⁵⁹

Dağ ruhunun varlığına dair Ali Rıza Yalğın da bir yazısında Erciyes dağında, dağ iyesiyle ilgili duyduklarını şöyle anlatmaktadır: "...Erciyes dağında, küçük bir çocukla (çoban) Erciyes hakkında konuşmaya başladım. Çoban Kazım bu dağın efsanelerinden bir tanesini bana şöyle anlattı: "Benim bir ihtiyar emmim vardı, o anlatırdı. Bu dağların başında bir delik varmış. Deliğin ucu bucağı yokmuş. Senede bir gün bahar aylarında Erciyes dağının anası deliğin başına çıkar Kayseri ovasına; sararsın başaklar dermiş, başaklar sararırmış. Sonra dağlara dönermiş. Morarsın dağlar dermiş, çam ormanları morarırmış". Çoban bu efsaneyi anlatırken bir ana tanrının huzurundaymış gibi huşu içinde titriyordu."⁶⁰

Ocak, Eski Türkler ve Moğollarda mevcut dağ ve tepe kültürünün çağdaş Altay topluluklarında da bulunduğunu, dolayısıyla aynı coğrafi sahada yüzyıllar boyu nasıl köklü bir şekilde devam edegeldiğini söyler.⁶¹ Bu durum Altay Türklerinin komşuları Buryatlar için de söz konusudur. Buryatlarda hala, dağ ruhları konuşan, duyan, evlenen, çoluk çocuk sahibi olan varlıklardır. Bu bölgede Şamanizm, eski Sovyet Birliği politikğine rağmen korunabilmiş ve Budizm'le bir senkretik halinde sürdürülmüştür. Buryat efsanelerinde dağ ruhları genelde kişileştirilmiş, onlara "dağın sahipleri" denmiştir. Efsanelere göre bazen insanlar bu dağ sahiplerini görmüşlerdir. Onların tasvirleri yöre halkı tarafından bilinir. Başka bir deyişle Buryatlarda, Altaylılarda gibi eski gelenekler güçlü bir şekilde devam eder.

Türkiye'de görüldüğü gibi Buryat'ta da dağ başları genelde özel günler olmak üzere yılda bir ya da iki kez ziyaret edilir, kurban kesilir, dualar edilir, oyunlar düzenlenir. Ayinlerden sonra Buryatlarda üç erkek oyunu yapılırken, Türklerde ise bayram şöenleri (saz çalınır, nefes söylenir, sema yapılır) olur ve şöen genelde dağ başında değil, dağ yamaçlarında bulunan türbe ya da mezar yanında gerçekleşir.

⁵⁹ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.458.

⁶⁰ Ali Rıza Yalğın, "Türklerde Halk İnanmaları ve Tabiat: Su, Ağaç, Dağ ve Taş", **Türk Folklor Araştırmaları**, 1 (4), Ekim 1949, s.60.

⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.118.

Karşılaştırılan iki hakta insanların yüzyıllar boyunca dağlara gidip dağ ruhu onuruna bir şeyler yapması, özel saygı duyması, çetin zamanlarda dualar edip yardım istemesi, bolluk, sağlık, iyilik dilemesi, halk arasında dağların yüceltilmesi, kutsallaştırması, oba soyunu dağlara bağlaması gibi bütün dağ kültürüyle ilgili geleneklerinin halen devam ettirilmesinin derin anlamlar taşıdığı görülür.

3.3.1. Dağ Ruhunun Kişileştirilmesi

Halk arasında anlatılan efsanelere göre dağ iyeleri insan özelliklerini almış görünür, dağ ruhu tıpkı insanlar gibi şarkı söyleyen, konuşan, kavga eden, tartışan, üzülen, âşık olan, oyun zamanında hayvanlarını kaybeden, birbiriyle akraba olabilen varlıklar olarak tasavvur edilmiştir.⁶²

Dede Korkut destanında dağlar bir dağ gibi değil; hisler ve duygular ile yoğrulmuş, kişilik kazanmış, birer varlık olarak karşımıza çıkar.⁶³

Oğuzlar, dağlarla konuşur, dağlara dua eder, yaşlanmasında, yıkılmalarından korkar, esenlik diler, geçit vermelerini ister, şifa dilenir, yemin eder ve dağlara selam verirler... Dağları çeşitli tanıtımlar ile tanıtır. Onlarla konuşur, ses (işit) vermelerini dilerler.⁶⁴

İlk zamanlarda şeklinin ne olduğu bilinmeyen dağ ruhu, zamanla Altay-Sayan Türklerinde sarı saçlı kadın olarak tasavvur edilmiştir. Fakat bu ruhun bazen erkek bazen de kurt şeklinde olduğu da Altay-Sayan inançlarında görülmüştür.⁶⁵

İlkel toplumlarda kadın olarak tasavvur edilen dağ ruhunun genç ve bekâr avcılarla cinsi ilişkiye girmesi ve avcılara bol av vermesi, avcı anlatıları arasında çok yaygındır. Dağ ruhunun Altaylıların avcılık mitlerinde iri memeleri olan sarı saçlı çıplak kadın olarak tasavvur edilmesi ve bazı Şaman dualarında Dağ ruhunun kadın

⁶² Fuzuli Bayat, "Türk Mitolojisinde Dağ Kültü", **Folklor/Edebiyat**, 12.c., sayı 46., İstanbul, 2006, s.49.

⁶³ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.441.

⁶⁴ Ögel, **a.g.e.**, s.441.

⁶⁵ Seniha Sönmez, "Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.81.

olarak tasarlanması Mitolojik Ana kompleksinin dağ kültürünün oluşmasında da etkili olduğuna bir kanıttır.⁶⁶

Türkiye Maçka’da derlenen “Dağlar Anası” adlı efsanede dağ ruhunun kadın olduğunu ve “ana” olarak adlandırıldığını görürüz. İnanca göre Dağlar Anası, yayla vakti gelip insanlar yaylaya çıktığında sevinir, güz gelip insanlar evlerine döndüğünde üzülür. Hocanın biri bu anlatılanlara inanmaz ve bunu ispat etmek için de kışı yaylada geçirmeğe karar verir. Etraf ıssızlaşıp dağlardan garip sesler gelmeye başlayınca hoca, çok korkar. Bu gürültülere dayanamayarak ölür. Ölmeden önce de kâğıda, açlıktan ve susuzluktan değil, Dağlar Anası’nın sesinden öldüğünü yazar. Bahar gelince köyüne dönmeyen hocayı, halk merak eder, arar. Karabakan yaylasında hocanın cesedini bulur ve vasiyeti gereği onu buraya gömerler.⁶⁷ Buradan anlaşıldığı gibi Altay Türklerinde mevcut olan dağın kadın şeklinde tasavvur edilmesi eski inancını Türkiye Türklerinde de görüyoruz.

Fakat dağ ruhu sadece kadın şeklinde olmayabilir. Fuzuli Bayat, Altay-Sayan Türklerinde orman iyisi genelde hem kadın, hem erkek olarak kalmışsa da dağ ruhunun daha çok kadın başlangıcını koruyabildiğini düşünür. Ama bu dağ iyisinin yalnız kadın olarak düşünülmesi anlamına gelmez.⁶⁸

Jean-Paul Roux, Buryatlarda çağdaş dönemde, yeryüzü erkektir, o kır saçlı bir ihtiyar olarak tasvir edilir, hasat sonunda ona kurbanlar sunmak gerekir ya da daha genel olarak o dişidir, der.⁶⁹

3.3.1.1. Buryat Efsanelerinde Dağ Ruhunun Kişileştirilmesi

⁶⁶ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.224.

⁶⁷ Neşe Işık, “Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri)”, Yüksek Lisans Tezi, Kara Deniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1998, s.88-89.

⁶⁸ Fuzuli Bayat, “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, **Folklor/Edebiyat**, 12.c., sayı 46., İstanbul, 2006, s.223.

⁶⁹ Yves Bonnefoy, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, 1.c., haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2000, s.193.

Dağlarla ilgili Buryat efsanelerinde dağın sahibi hem erkek, hem de kadındır. Çoğu zaman onlar dağ ruhları olmadan önce insanlardı. Hayatlarını o dağlar yanında geçirmiş ya da o dağlar yanında herhangi bir dramatik olay yaşamışlardır. Böylece öldükten sonra dağın iyesi olmuşlardır.

3.3.1.1.1. Erkek Olan Dağ İyeleriyle İlgili Efsaneler

Bağatur Han efsanesinde inanca göre Bağatur Han'ın sahibi Rus bir adamdır. O, 17.yüzyılında buraya gelir. Moğolistan ve Çin arasında sınır çizildiğinde Rus askerler sınırı korumak için buralara gelir ve burada bir felaketten dolayı bir askerin biri ölür ve böylece bu dağın sahibi olarak kalır (Efsane №74).

Başka bir efsanenin içeriği kısaca şöyledir: *“Moğolistan’da bir adamın dokuz erkek çocuğu vardır. Onlardan biri Han kızına aşk olur ve onu kaçıırır. Oğlunun Han kızı kaçırdığını duyunca babası oğullarına: “Kızın babası bir Han’dır. O sizleri rahat bırakamaz, siz buralardan gidin,” demiş. Böylece oğulları kuzeye doğru giderler. Çok geçmeden Han ordusu arkasından gelir. Efsaneye göre çocuklar buralara gelirler. Onlardan biri Bühe Şargay adında olanı kardeşlerine: “Siz devam edin, ben burada kalıp düşmanlara yol vermeyeceğim”- der. Düşman onu bulamazdı, fakat yanında doğum yapacak bir kadın ve doğum yapacak bir deve vardır. Kadının doğum sancuları başlar, deve de doğurmaya başlar. Bu sesleri duyan düşman onları öldürür ve Bühe Şargay dağ sahibi olur”* (Efsane №52).

Han Hurmasta dağ sahibinin çok güçlü Tüdeb Balbar adlı kişi olduğu anlatılır. (Efsane №75).

Başka bir Buryat efsane şöyledir: *“Dağ ayini yapan insanlar arasında bir lama ve bir kadın varmış. “İş bittikten sonra onlar inmeye başlarken birden orman genişleyerek ağaçlar görünmez oldu, geniş bir yola dönüştü. Yer rengârenk olup yolda çok güzel bir at arabası ortaya çıktı. Arabasında asker bir adam, asil soylu biri oturuyordu. Aksaçlı bağaturun elinde gümüşten yapılmış ağır tutamlı kamçı ve pipo vardı. Herkes şaşa kaldı. Orada duran lama bunu çok iyi bir simge olduğunu,*

Hayrhan –Taabay’ın gelip insanlara kendini gösterdiği onlara yardım edeceği işareti olduğunu anlattı” (Efsane №67).

Bayan Hangay dağını anlatan efsanede sahibinin uzun boylu, yakışıklı, kara sakallı, samur şapkasının kuyruğunu arkaya çevirip takmış, ipek elbiseli bir adam olduğunu söylenir (Efsane №80).

Buryatlar arasında çok büyük saygıyla tapınılan Bürin Han Dağı sahibinin tasviri halk arasında kahverengi elbiseler giymiş, başına Buryat şapkası takmış, açık renkli bir ata binmiş bir adam şeklindedir (Efsane №84).

Son olarak Bain Hada Dağının sahibi hakkında bilgiler sunalım. Sahibinin adı Bain Han’dır. O, simsiyah elbiseli bir adamdır; kara yağız ata binip dağları geçer, dağ yanında yaşayan insanları ve hayvanları korur (Efsane №86).

3.3.1.1.2. Kadın Olan Dağ İyeleriyle İlgili Efsaneler

Dağ sahibinin kadın olduğunu anlatan bir efsane kısaca şöyledir:

“Burgaltay köyünün Şüher soyundan gelen Mağşam’ın karısı Haara soyundan gelen şaman kızıydı. Bir gün işini bitirip eve dönerken evdekilerine şöyle haber göndermiş: “Ben eve döndüğümde Üher dağının yanında beni siyah koyun başıyla ikram ederek karşılayın”. Fakat evdekiler bunu yapmamışlar ve kadın dönerken tam söylediği yerde onun boz atı kadını düşürdü. Kadın burada öldü ve bu dağın sahibi olarak kaldı (Efsane №66).

Başka bir efsanede de yukarıda anlattığımız gibi dramatik bir olay sonucunda bir genç kız da dağ iyesi olmuştur. Efsane şöyledir:

“Hüühen Bumbay adlı kız ailenin tek çocuğuymuş. Kız büyüyünce Moğolistan’dan gelen birisiyle evlendireceklermiş. Fakat kız misafirler evdeyken dışarı çıkıp intihar etmiş. Evlenmek istemiyormuş. Fakat başka efsanelere göre köydeki bir zenginle evlendireceklermiş. Kızın anne babası şaman soyundan gelen

insanlarmış. Babasının adı Baanti'dir, Baanti'nın kızıydı. Kızın ruhu da dağ sahibi olarak kalmış” (Efsane №78).

Bayan Tugud Dağı herkes tarafından bilinir. Bu dağın sahibinin koyu mavi elbiseli, siyah ata binmiş bir kadın olduğunu söylerler (Efsane №85).

“Tebhen Tööbii” efsanesinde ise kadın ölmeden önce “zor zamanlarda herkese bakacağım, herkesi koruyacağım” diye vasiyet bırakarak ölür ve böylece dağ iyisi olur (Efsane №71).

Üç kız kardeş efsanesine göre çok eski zamanlarda Sanaga vadisinde üç şaman kız kardeş yaşarmış. Üçü öldükten sonra dağ sahibi olmuştur. Sanaga yerinde – Hestin Tööbii (Heste dağının ninesi), Utaata'da Tudhaltın Tööbii (Tudhalta dağının ninesi), Dalahay'da Huştın Tööbii (Hušta dağının ninesi) dağlarına çok büyük saygıyla tapılır ve orada ayin yapılır (Efsane №73).

3.3.1.2. Türk Efsanelerinde Dağ Ruhunun Kişileştirilmesi

Ögel, Dede Korkut destanında ala ve kara dağlara kişilik vermesinden bahseder. Dağlar tıpkı insanlar gibi esen olurlar, yaşlanırlar, geçit verirler, işit verirler, yıkılırlar:

“Karşı yatan kara dağlar esen olsa, il yaylar! Kanlı kanlı sular esen olsa, kanın taşar!”

“Karşı yatan kara dağlar karısa, ot bitmez! Akıntılı görklü sular karısa, kara taşmaz!”

“...Dağa ayıttğında işit versin!..”

“Yerli kara dağın yıkılmasın, gölgelice kaba ağacın kesilmesin!..”⁷⁰

⁷⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.451-452.

Dede Korkut destanında olduğu gibi dağlarla ilgili Türk efsanelerinde dağ iyesinden söz edilmemesine rağmen dağlara kişilik verilir, onlar insanlar gibi konuşturulur, akrabalık verilir, nişanlanır, kavga eder, aşk olur, savaşa giderler.

Başka bir deyişle, Türk efsanelerinde dağ ruhuna kişilik verme olayı Buryat efsanelerine göre biraz örtük ve kapalıdır. Genellikle dağ ruhu ermiş ya da evliya adıyla birleşmiş görülür. Dağlar, orada türbesi bulunan evliya adıyla adlandırılır. Örneğin: Sarıkız Tepesi, Katırıs Baba, Hasandağ vb. Dolayısıyla, Buryatlılarda olduğu gibi Türk efsanelerinde de dağ ruhunun tasviri, onun kim olduğu, nasıl göründüğü gibi bilgiler yok gibidir. Bunlara rağmen topladığımız efsane metinlerinde İslam dininden dolayı dağ ruhları hakkında bilgi verilmediği halde dağları insana benzeten örnekler çoktur. Türk efsanelerinde de dağları hem kadına, hem de erkeğe benzetirler. Ayrıca dağların adları hem kadın, hem de erkek ismi olabilir.

3.3.1.2.1. Dağın İnsana Benzetilen Tasvirleri

Türk efsanelerinde dağlara kişilik verilir, onlar insan gibi düşünülür. Aşağıda efsane metinlerinde yer alan insan tasvirlerinden örnekler getirilir.

“Bozdağ Efsanesi”nde dağı tasvir ederken onun heybetli, vakur bir görünüşü olduğu söylenir. Ayrıca Bozdağ ve Kızdağı arasına başka bir dağ girince bu duruma Kızdağ pek üzülür, üzüntüden saçları dökülür ve ondan kel olur (Efsane №89).

Başka bir efsanede Kemerlidağ’ *“uslu, sessiz, çok sıkılğan, inatçı, yüreği yaralı”* gibi sıfatlarla tasvir edilir. (Efsane №93).

Dua ya da beddua sonucunda dağ olanlarla ilgili efsanede dağın insana değil, dağa dönüşecek olan kadının dağa benzetmesi bulunur:

“Anlatıldığına göre Büyük Ağrı Beyazıtlı bir kadınış. Beyazıtlılar uzun boylu, geniş omuzlu olurlar. Bu kadın da uzun boylu, geniş omuzlu dağ gibi bir kadınış” (Efsane №110).

Alaca ve Kohu Dağlarını anlatan efsaneye göre bu dağlar iki genç kızdır. Kohu Dağı'na göre Alaca Dağı'nın kızı daha görkemli ve güzel olduğu söylenir (Efsane №111).

Efsanelerin birinde Büyük Ağrı Dağı'nı tasvir edilirken onun “*yaşlı, yorgun, üzgün*” olduğu söylenir (Efsane №91).

“Dağda Yağmur Duası” efsanesinde yağmur bekleyen köylülere dağda iki rekât namaz kılan bir ihtiyar görünür ve kaybolur. Bundan sonra yağmur yağar (Efsane №83). Bu efsanede dağ insana benzetilmez, ama yağın yağmur halka görünen ihtiyardan bilinir.

3.3.1.2.2. Dağın İnsana Benzetilen Davranışları

İncelediğimiz Türk efsanelerinde dağlar insana has davranışlara sahiptir.

Bozdağ'ı anlatan efsanede Bozdağ karşısındaki Kızdağ'a âşıktır. Onlar birbirine karşılıklı göz kırpar, haber gönderirler. Bir gün aralarına başka bir dağ girince Bozdağ sevdalısı Kızdağı'na artık selam gönderemez olur. Buna Kızdağ çok üzülür, üzüntüden saçları dökülüp kel olur. Sonunda aralarına giren dağa çok kızan Bozdağ koca bir dağ parçasını üzerine atar (Efsane №89).

Başka bir efsanede Süpürgeç ile Karadağ vaktiyle arkadaştır. İkisi aynı kıza aşk olur ve yıllarca kavga ederler. Bu arada sevdikleri kız da ölür, fakat iki arkadaşın hala birbirine top attıkları söylenir. Bundan dolayı Süpürgeç'in attığı toplar Karadağ'ın yüzünü karartır. Karadağ'ın attığı toplar ise Süpürgeç'in tepesini uçurtur. Onun için Karadağ'ın yüzü siyahtır, Süpürgeç'in tepesi ise düzlüktür (Efsane №90).

“Büyük Ağrı ile Küçük Ağrı” efsanesinde Büyük ve Küçük Ağrı kardeştir. Kız kardeşi olan Küçük Ağrı eski Kafdağı'nın oğlu olan yeni Kafdağı ile beşik kertmesi nişanlıdır. Eski Kafdağı ölünce onun oğlu yeni Kafdağı Küçük Ağrı'yla evlenmek ister. Fakat ağabeyi - Büyük Ağrı - kardeşini vermek istemez, ona izin vermez (Efsane №91). Efsanede yer alan Büyük Ağrı, Kafdağı ve Küçük Ağrı'nın davranış insan davranışları gibidir:

Büyük Ağrı tıpkı insan gibi *Kafdağı'nın yaptıklarına üzüdür, başını kardeşinin dizine koyar, uykuya dalar, azarlar, öksürür.*

Kafdağı ise *babası öldüğünde Büyük Ağrı'nın seferde olmasından yararlanarak tahta el koyar, nişanlısını özler, kendisini bağışlatmak ister, nişanlısını istemek amacıyla elçi gönderir, ordusunu toplayıp saldırır, karar verir, sessizce yaklaşır, işaret eder, kaçar.*

Küçük Ağrı'ya gelince *o ağabeyini uyandırır, nişanlısına kavuşmak ister, ağabeyinden çekinir, dizlerini yavaşça onun (Büyük Ağrı) başı altından çekip kaçmayı dener.*

“Tortum Çağlayanı Bir Çoban Kızıydı” efsanesinde Kemerlidağ'ın çoban kızına âşık olduğu anlatılır. O, kıza derdini açamaz, nihayet anlattığında ise kız onunla alay eder. Buna dağ çok kızar ve yıkılır. Kız ise yıkılan yerden dağı aşip oradan çıkamaz (Efsane №93). Efsanede Kemerlidağ'ın davranışları ise şu şekildedir:

Renk renk çiçeklerle süslenir; kocaman elleriyle bir demet sarı yayla çiçeği toplar; gözlerini kapatır; şarkıları dinler; gözlerini açar; uzun koluyla elindeki çiçeği kıza uzatır; “Çoban kıızı, güzel çoban kıızı! Seni seviyorum! Ne olur, bir kerecik olsun yüzüme bak”, der; donup kalır, bir kelime konuşamaz.

Başka bir efsaneye göre Ağrı Dağları, Murat adlı çocuğuyla bir kadındır. Orada yaşayan insanlar Ağrı Dağları'nı o kadar canlandırdılar ki dağlar efsanede şöyle anlatılır:

“Halk ifadesine göre, Cuma geceleri Büyük Ağrı'dan ince bir ışık yakılır. O gece dağdan inilteler gelir. Beyazıt halkı, köylüler bilir ki Murat acıkmıştır. O şimdi ufak bacakları ile anasının yanına gelecektir. Başını anasının dizine koyan Murat biraz dinlenir. Anası onu emzirir, yedirir, içirir, altını temizler; sonra Murat'ını yerine bırakır. İşte o zaman sabah olur” (Efsane №110).

“Sığın Dağı” efsanesinde savaş zamanında dağdan bir ses gelir: *“Askerler! Dağın ardına sığın”* denir. Askerler bu dağa sığınır ve bunun için dağın adı “Sığın Dağı” olur (Efsane №17).

Dağlar tıpkı insanlar gibi birbiriyle kavga eder, birbirlerine beddua ederler:

“Dağ Erenin Taş Olması” efsanesinde Aygır ve Şimşir Dağları’nın geçinemez duruma geldikleri anlatılır (Efsane №105).

“Büyük ve Küçük Ağrı” efsanesinde ise iki kızın kavga ettikten sonra birbirine beddua edip dağ oldukları anlatılır. İkisinin bedduaları kabul olur ve büyüğün tepesinin küçüğün tepesinden daha karlı olduğu, küçüğünün ise yılanlı ve akrepli olduğu söylenir (Efsane №109).

“Alaca Dağ ve Kohu Dağı” efsanesinde ise dağlar iki genç kızdır. Onlar güzellik-çirkinlik, zenginlik-fakirlik sebepleriyle kavga ederler. Görkemli olan Alaca Dağ’daki kızla verimli olan Kohu Dağı’ndaki kız atışma sırasında çok üzülür. Ağlar, gözyaşı döker. Fakat gün gelir her biri bir dağa dönüşür. Alaca Dağ kupkuru bir dağ olur, Kohu Dağı ise sulu, verimli bir dağa dönüşür (Efsane №111).

“Sandraz Dağı” efsanesinde de iki dağ kavga eder:

“Atkuyruksallamaz Dağı ile Çiçekbaba Dağı pek geçinemezlermiş. Bu yüzden birbirlerini topa bile tutmuşlar. Atkuyruksallamaz Dağı top atmış yetiştirememiş. Çiçek Dağ’ının attığı top Atkuyruksallamaz Dağı’nı yarı bele kadar yıkmış. Bunun için Atkuyruksallamaz Dağı, Çiçekbaba Dağı’na sen benden dırazsın, yani büyüksün demiş. Bundan dolayı bu dağın adı “Sandıraz” kalmış” (Efsane №16).

Başka bir efsanede Artos Dağı’nın, arası açılmış iki rüzgârın savaşından canı sıkılır ve onları barıştırmak isteyen biri olarak karşımıza çıkar. Sonradan da sağdıç olur (Efsane №42).

Nuh tufanı anlatan efsanede Nuh, gemisini durduracak bir yer arar. Bir dağı görüp “Yüksel ey dağ! Sulardan çık da gemimi üstünde durdurayım”, dediğinde dağ hiç oralı olmaz. Başka bir dağ ise gemiyi görünce Nuh görmesin diye alçalır, alçalır, suların altına girer. Ağrı Dağı ise bunları görünce gürlür. “Nuh! Gel, gemini tepemde

durdur. Ben dağların en yücesiyim, seni kabul etmek bana düşer” diye seslenir (Efsane №45). Burada dağlar tıpkı insanlar gibi konuşur, her dağ kendine göre davranır.

“Gök Dağı Efsanesi”nde hasta gelin ölmek üzereyken rüyasında Gök Dağı’nın kendisine kucak açtığını görür. Geceleyin hasta yatağından fırladığı gibi, doğruca Gök Dağı’nın yamaçlarına koşar. Sabahleyin, herkesin kaybolup gitmesine akıl erdiremediği gelin, bir sır olur. Aradan zaman geçer, kaybolan gelini çobanlar mağarada onu genç kızlığından daha güzel, daha sağlıklı bir şekilde görürler. *Çobanları görünce: “Bu dağın otu-suyu verem hastalığına şifadır. Burada otlayan koyunların yüreklerinde kurşuni bir yağ oluşur. Hangi “veremli hasta” bu yüreğin yağını yese, şifa bulur” der.* Çobanlar çok şaşırıp birbirlerine baktıklarında, gelin ortadan kaybolur (Efsane №55). Bu efsanede dağ hasta geline rüyasında insan gibi kucak açar.

3.3.2. Dağların Birbirine Akraba Olması

Dağ sahipleri kadın ve erkek olmanın yanı sıra birbirine akraba olabilirler. Mesela, yukarıda gördüğümüz “Üç Kız Kardeş” efsanesinde üç tane kız kardeş coğrafi olarak birbirine yakın yerlerde bulunan dağların iyeleridir (Efsane №73).

“Heltegey” efsanesinde dağın sahipleri dede ve ninedir. Efsaneye göre ikisi beyaz atla dolaşır, insanları gittikleri her yerde korur, Esege Malaan Tengriyle birlikte insanlara bolluk, iyilik verirler (Efsane №72).

Hongor ve Hatun dağlarını anlatan efsanede ise Hongor ve Hatun Dağları karı kocadır. Bu ailenin iki tane erkek çocuğu ve bir tane Ühin adlı kızı vardı. Bir gün büyük bir deprem olur. Hongor Dağ büyük oğluyla batıya giderken Ühin adlı kızı onlarla gitmek ister. Deprem bittikten sonra baba oğluyla birlikte nerede durmuşsa orada kalır, arkalarından giden kız ise düzlük ortasında yalnız kaldı (Efsane №44).

Türk efsanelerinden Çal Dağı ile Çiçek Baba Dağı kardeştir (Efsane №15).

“Büyük Ağrı ile Küçük Ağrı” efsanesinde Büyük Ağrı ile Küçük Ağrı kardeşlerdir, yeryüzündeki dağların padişahı sayılan Kafdağı ailesinden gelirler (Efsane №91).

Ağrı Dağlarıyla ilgili başka bir efsanede ise Büyük ve Küçük Ağrı vaktiyle iki kız kardeştir (Efsane №109).

Bir diğer efsanede ise Büyük ve Küçük Ağrı altı aylık çocuğu olan bir kadındır (Efsane №110).

Dağ sahiplerinin insanlara akraba oldukları örneklerini çoğaltmak mümkündür. Altay Türklerinde oymak kadınları (gelinleri) kutsal dağın adını söylemeden dağa kayınbaba derler. Bu dağ uzaktan görüldüğü zaman başlarını örterler.⁷¹

Ögel’e göre eski “*ata ve baba dağlar*” anlayışı İslamiyet’ten sonra da Türklerde korunmuştur. Orta Asya’da *Evliya Ata*, Anadolu’da *Hazar Baba* adlı yatırlar bulunur. Kırgızların “Kazılık Dağı” ağıtında “üç atamın yaşadığı dağ” denilerek bir yurt hasreti anlatılır. Dede Korkut’ta da adı geçen Kazılık Dağı için yine aynı ağıtta, “babamın güveyisi, anamın gelini” olarak söylenir. Bu mısralardan görüyoruz ki, Türklerde dağlar ve yaylalar güzellik ve heybetleri kadar ataların yurdu anlaşıyor ki de sevgi ve hayranlık uyandırır.⁷²

Şimdi Türkiye’de ve Buryat’ta ulu dağlar eskisi gibi Türkçe ve Moğolca mübarek, mukaddes, büyük ata, büyük hakan anlamlarına gelen sıfatlarla zikrolunurlar. Mesela, Orta Asya dağlarının adları: Han Tanrı, Bayan ula, Buztağ-ata, Bogdu-ula, Burkhan-ula, Othon-Tengere, Iduk Art, Kayrakan, Erdene ula (Kuttağ) vb...⁷³

Türkiye Türklerinde dağ adları: Gelincik Ana, Babageçti Dağı, Katırıs Baba Dağı, Gelinkaya, Kardeşler Tepesi, Hasan Baba ermişinden Hasandağ, Hazar Baba,

⁷¹ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, 3.bsk., Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.53.

⁷² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s.456.

⁷³ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar*, 3.bsk., Ankara, 1986, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s.53.

Çiçek Baba, *Dumlu Baba*, *Hasan Baba*, *Ak Baba*, *Çoban Dede*, *Parmaksız Sarı Baba*, *Güzel Baba*, *Kuzucan Baba*, *Sarı Baba*⁷⁴ v.s.

Buryatlarda dağ adları: Han Uula, Bürin Han, Bağatur Dağı, Übgen Oboo (Dede oboo'su), Han ve Hatun Uula (Dağları), Sagaan Taabay (Beyaz Dede), Hanjid Zaarin Taabay (Hanjid Zaarin Dede), Ünder Baabay (Yüksek Baba), Daniin Töobii (Dani'nin Ninesi), Bunhan Töobii (Bunhan Nine), Hayrhan Taabay (Hayrhan Dede) v.s.

Bu efsanelerden yola çıkarak dağ sahiplerinin sadece kadın veya erkek şeklinde olmadığı dede, nine, kız ya da oğul olarak ortaya çıkabileceği görülür.

3.3.3. Dağ İyelerinin ve Dağların Karakter Özellikleri

Buryat efsanelerinde dağ sahiplerinin tasvirlerinin verilmesinin yanı sıra dağ iyelerinin karakter özellikleri de ifade edilir.

Bürin Han efsanesinde anlatıldığı gibi dağ sahipleri destan ve hikâyeleri dinlemeyi çok sever. Örnek olarak efsanenin birinde destan anlatan biri vardır. Destancı birinin destanlarını anlatırken etraftaki dağ sahipleri gelip bu kişinin başına, omuzlarına, vücuduna oturup dinlerler. En son yaşlı bir kadın gelip oturacak bir yer destancının vücudunda bulamayınca burnu üzerine oturur... Ertesi gün avcılar bol avla zengin dönerler (Efsane №19).

Beydili, Kumandinlerin de dağ ruhunun müzik ve kahramanlık hikâyelerden hoşlandığını düşünürler. “Kumandinler arasında onun, güzel müzik yapan avcılara, hoşlandığı hikâyeler anlatan hikâyecilere vurulduğuna, sarı saçlı kız görünümüne bürünüp onlarla yaşadığına dair çok sayıda mitolojik rivayet vardır.”⁷⁵

⁷⁴ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.43.

⁷⁵ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, Yurt Kitap Yayın, 2005, s.148.

Kaya'ya göre, avda hikâyelerin anlatılması hem üremenin, çoğalmanın avcılık açısından önemli olmasıyla hem de avcılığın eski çağlardan beri erkeklerin uzmanlaştığı bir alan olması sebebiyle bir erkek edebiyatı oluşturmasıyla açıklanır.⁷⁶

Bağatur Han Dağı'na etrafındaki dağlara nazaran ayrıca bir usulle ibadet edildiği anlatılır. Kurban olarak dört yaşındaki inek ve balık kesilir. Sebebi dağ ruhunun Buryatlı değil Rus bir asker olduğu söylenir. Yörede yaşayan Buryatlılar balığı çok yemezler ve dağ ruhunun balık sevmesi onun Rus kökenli olmasıyla açıklanır (Efsane №74).

Ünder Baabay (1) efsanesinde Moğol takibinden kaçan 5 tane kardeşten birisi büyük dağ geçidine geldiklerinde hamile karısıyla ve doğuracak deveyle dağda gizlenerek kalır. Moğollar geçerken deve bir ses çıkarır. Bu sestten dolayı herkesi bulup öldürürler. Kalan kardeşin ruhu dağın sahibi olarak kalır. O, develerin dağ üzerinden geçmesini yasaklar, bundan dolayı bu yerlerde develer yaşayamazlar (Efsane №52).

Türk efsanelerinde dağlara insana has karakter özellikleri verilmiştir. Mesela, Bozdağı'nın yöreye efelik ruhu aşıladığı söylenir. Ayrıca kötülere aman vermediği, kadını, çocuğu, güçsüzü ve bir de sevdalılarını koruduğuna inanılır (Efsane №89).

Bir kıza âşık olan iki delikanlı ile ilgili efsanede, onlar arasındaki kavganın hala bitmediği anlatılır. Onlardan şimdi kimse kalmamış fakat kavga da bitmemiş. Şimdi bile Süpürgeç ile Karadağ'ın birbirlerine top attıkları söylenir. Bu efsanede halk, dağları bu özelliğinden dolayı, onları insanlaştırarak anlatırken kavga ettiklerini tahmin eder (Efsane №90).

Başka bir efsanede birbiriyle kavga eden iki kız kardeş birbirine beddua eder:

“Allah seni öyle bir dağ etsin ki yaz kış üstünden kar eksik olmasın.”

“Sen de öyle bir dağ olasın ki başından yılan çıyan eksik olmasın.”

Her ikisinin de duası kabul olur, ikisi de dağ olur. Beddualardan dolayı

⁷⁶ Muharrem Kaya, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültürünün İzleri”, turkoloji.cu.edu.tr, s.2.

büyüğünün tepesi daima karlı, küçüğü ise yılanlı ve akreplidir (Efsane №109).

Alaca ve Kohu Dağları'nı anlatan efsanede ise güzellik ve çirkinlik meselesinden dolayı kavga eden kızlardan yenilen Kohu Dağı ağlar. Alaca Dağ şimdi kupkuru, ağlayan Kohu Dağı ise verimlidir (Efsane №111).

Yukarıda gördüğümüz gibi insanlar dağlara bu özellikleri boş yere yüklemeyiz. Halk dağları inceler, dağların tavrına bakar. Böylece dağlar etrafında uzun zaman içinde oluşan efsanelerin, çok mana ve değer taşıyan hikâyeler olduğu anlaşılır.

3.3.4. Dağ Ruhunun Hayvan Şeklinde Görünmesi

İlk zamanlarda şeklinin ne olduğu bilinmeyen dağ ruhu zamanla Altay-Sayan Türklerinde sarı saçlı kadın olarak tasavvur edilmiştir. Fakat bu ruhun bazen erkek bazen de kurt şeklinde olduğu görülmüştür.⁷⁷

Dağ kültürünün kurtla ilişkisine destan ve efsanelerde rastlanır. Köroğlu efsanelerinden birinde söylendiği gibi, Aldede, Muradbeyli civarında Bozkurt'un dağ başında taştan beşik yapıp bir çocuğu emzirip büyüttüğünü duyar. Aldede, çocuğu yakalayıp eve getirir ve çocuk Kurdoğlu adı ile tanınır. Efsanede, kurdun dağla ilişkisi Şaman dönemi inanç sisteminin kalıntısıdır. Köroğlu'nun dağla bu ilişkisi, onun hem kurt olmasında hem babasının kör olmasında hem de dağa sığınmasında kendini korumuştur. Türeyiş mitlerinde de Aşına boyunun ecdadı olan kurdun düşmanlardan korunmak dağlardaki mağaraya sığınması kurt-dağ ilişkisinden haber verir. Hatta Altay'ın çeşitli halklarında kurt, dağ ruhu ile denkleştirilmiştir. Nitekim Kumandinler dağ ruhunun kurt olduğu veya kurt şeklinde gezdiğine inanırlardı. Bu kurdun kızı, köpek kıyafetinde olup avcılarla evlenir.⁷⁸

⁷⁷ Seniha Sönmez, "Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.81.

⁷⁸ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.228-229.

*Kao-çı Türklerinin bir efsanesine göre Kağan, kızını Tanrı ile evlendirmek isteyince, onu yüksek bir dağa teslim eder. Kızım, bu dağda erkek kurt donuna girmiş olan Tanrı ile evlenip ondan çocukları türediğine inanılır.*⁷⁹

Kök Türklerin yaratılış efsanesinde ise erkek kurt yerini dişi kurda bırakır. Efsaneye göre, düşmanla yapılan savaşta sağ kalan bir erkek çocuk, bir dişi bozkurt tarafından kurtarılır. Kurt, çocuğu Turfan'ın kuzeyinde bir dağa götürüp büyütür ve ondan çocukları olur. Bozkurt dağın içindeki vadiye küçük bir mağara kapısından girip çocuğu kurtarmış. Atalarını korumuş olduğu için Kök Türklerin hayatında dağa ve mağaraya karşı gösterilen saygı, onları mukaddes görme mertebesine yükseltmiş olabilir.⁸⁰

Dağ ruhu, Türk ve Moğol halklarda kurt şeklinde görünmesinin dışında başka hayvanların şeklinde görülebilir.

Ormanın, dağın ruhu, canlı bir varlık olan ayı, geyik, alageyik, dağ keçisi şeklinde halk anlatılarında ve inançlarında görülür. Bu hayvanlar hem av alanı olan ormanı ve ormanın içindeki av hayvanlarını korurlar hem de avı düzenlerler.⁸¹ Roux, bir ayı tarafından kaçırılıp onunla karı koca olan kızlarla ilgili efsane ve masalların Anadolu'da yaygın olduğunu söyler.⁸² Ayının adı söylenmez, tabudur, onun yerine Anadolu Türkmenleri "Karaoğlan", Eski Kıpçaklar "aba" (yani "baba") derler.⁸³

3.4. Ata olarak Dağ

Türkler ve Moğollar için atalar kültü eskiden beri çok önemli bir yere sahiptir. İki halkta görülen atalar kültü dağ kültü ile çok bağlı olup bir bağdaştırma

⁷⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.41.

⁸⁰ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.41.

⁸¹ Muharrem Kaya, Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültünün İzleri, turkoloji.cu.edu.tr, s.3.

⁸² Jean Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, 2.bs., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011, s.196.

⁸³ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.63.

oluşturdukları görülür. Atalar kültü ataların ruhlarının varlığına, ölen kişilerin diğer dünyada yaşamlarını sürdüreceğine ve sıkıştıkları zamanlarda onların yardım edeceği inanca dayanır.

Örnek, insanların atalara tapma sebebini şöyle açıklar: “*Ölüler ibadeti gibi, atalar ibadeti de ölenlerin, ölümden sonra da hayatlarını sürdürdükleri inancına ve bağlı oldukları cemaatle ilişkilerini koparmadıkları düşüncesine dayanmaktadır. Atalar ibadetinin görüldüğü yerlerdeki halkların inancına göre, insan, ölümlü bedenini kaybetmektedir; fakat benliği, daha doğrusu manevi varlığı yeryüzünde kalmakta, geride bıraktığı kimselerin hayatlarını etkileyebilmektedir. Onlara göre, ölüm hayatın bitişi değildir.*

Böyle bir inançtan çıkış noktası bulan atalar ibadetinde, ancak belli kişiler; özellikle kabile atası, ünlü savaşçılar, din adamları vb. tapılmaya, kurban ve duaya hak kazanmaktadır. Çünkü bunlar sağlıklarında da toplumları için büyük ve önemli işler görmüşlerdir. Onları ötekilerden ayıran insanüstü yetenekleri ölümlerinden sonra da kaybolmamaktadır. Birtakım mistik güçlerle dolu bulunan bu gibi kimselerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek, kurban ve adaklarla anmak yoluyla bitkilerin, hayvanların çoğalmasını sağlamak mümkündür.”⁸⁴

Beydili, baştan yaratıcı özelliğine sahip olan ata kavramının koruyuculuk özelliğinin de bulunduğunu söyler: “*Mitolojik düşüncede, ahret dünyası ve bu anlamda da atalar dünyasıyla bağlantılıdır. Çünkü manevi-ruhani yaratıcı olan “Ata”nın başlangıçtaki bir özelliği de atalar dünyasına kopmaz bağlarla bağlı olan merasim koruyucu motifine ait olmasıdır*”. Ayrıca araştırmacı, bu ata ruhunun koruyuculuk özelliğiyle ilgili Türk halk inançlarındaki evliyaların çoğu zaman bu adla adlandırılmasını rastlantısal olmadığına işaret eder.⁸⁵

Atalara tapınma olayı bütün Türk-Moğol dünyasında mevcuttur. Örneğin, Beydili, Türk halklarda görülen büyük atalarla ilgili şu örnekler getirir: “*Türk etnik-kültürel geleneğinde, medeni kahraman, ilk cet, merasim koruyucu olarak bilinen*

⁸⁴ Sedat Veis Örnek, **İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 2. bsk., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988, s.94-95.

⁸⁵ Celal Beydili, **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev., Eren Ercan, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 2005, s.73.

Korkut Ata ve İrkil Ata gibi mitolojik zeminde oluşmuş ve bu adla adlandırılan birçok motif vardır. Karaimlerin dini-mitolojik görüşlerindeki koruyucu ruhlardan biri de “Kırgıl Ata” adındaki bir mitolojik varlıktır. Harezmi’de Şiilerin sonuncu imamı için yapılan tapınak, “Kayıp Ata” adını taşımaktadır. Teleütlerde ise yer altı dünya ruhlarından olan, “Erlık”e, büyük saygı işareti olarak, “Atam” denirdi. Sagay mitlerine göre, Erkin Han’ın bir adı da “Ata”dır”. Bunun dışında araştırmacıya göre kutsallığa bürünüp halk arasında büyük saygı kazanan ulu ozanlar ve şamanlar da “Ata” adını taşıdıklarını söyler.⁸⁶

Ataların bu koruyuculuk özelliği, Türklerin ve Buryatların epik yapıtlarında, Dede Korkut ve Geser’de, destanların başkahramanları halkın manevi ve mitik atalarıdır. Onlar, halkı felaketlerden koruyan, kutsal şahıslardır, tanrıoğullarıdır.

İslam’dan önceki yalnız görenekleri değil, pek çok eski inanç ve Şamanizm ayinlerini bile muhafaza eden Dede Korkut Hikâyeleri’nde⁸⁷ Korkut Ata’nın şahsiyeti kutsallaştırılır, ilin aksakalı ve her şeyi bilen arif insandır. *Korkut Ata’nın en eski fonksiyonu Şaman koruyucu ruhu olmasıdır... İlkel tasavvurda milletin bütün kutsal değerlerini koruyan ve gelecek nesillere taşıyandır... Korkut Gök Tanrı dinine inananlar için ata ise, Müslüman Türkler için evliyadır.*⁸⁸

Atalar kültürünün Anadolu coğrafyasında köklü bir şekilde gelişmesinin bir sebebi de İslam diniyle çağrışan Tasavvufun veli kültürüdür.

Ocak’ın veli kültürüne verdiği tarifi şöyledir: *“Fevkalade kuvvet ve kudretlerle mucehhez olup Tanrı’ya yakın kabul edilen bir şahsiyetin her hangi bir konuda – sağ veya ölü iken – yardımının dokunacağına inanılması ve bunu temin için belli yollara başvurulmasıdır.”*⁸⁹ Böylece Anadolu’da İslami Tasavvufun veli telakisinin

⁸⁶ Beydili, a.g.e., s.73-74.

⁸⁷ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 2. c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.239.

⁸⁸ Fuzuli Bayat, **Türk Mitolojik Sistemi**, 2. c., İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007, s.98-99.

⁸⁹ Ahmet Yaşar Ocak, **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, s.4.

yardımıyla eski tabiat kültlerinden olan atalar kültü halk çevrelerinde yeniden yorumlanıp veli kültü haline inkılâp etmiştir.⁹⁰

Anadolu Türklerinde atalar kültünün ne kadar güçlü olduğu açık bir şekilde görülür. Burada dağ kültünün atalar kültü sayesinde korunabildiğini söyleyebiliriz, hatta dağ, atalara olan saygısına göre daha çok arka planda kalır ve örtük halindedir. Çünkü Anadolu Türkleri Buryatlar gibi sırf dağ iyesine saygıda bulunmak için dağlara çıkmazlar, dağda yatan ulu kişi ruhuna dua edip onun aracılığıyla dualarını Allah'a kabul edilmek amacıyla ziyarete giderler.

3.4.1. Dağların “Baba, Dede” Olarak Adlandırılması

İnan'ın söylediği gibi: “Orta ve merkezi Asya dağlarının çoğu Türkçe veya Moğolca mukaddes, mübarek, büyük ata ve büyük hakan anlamlarına gelen Han Teñri, Bayan ula, Buztağ Ata, Bayın Ula, Othon Tenere, Iduk Art, Kayra Kaan, Erdene Ula, Kuttağ, Nurata gibi adlar taşıyorlar.”⁹¹ Bu, dağlara karşı büyük bir saygı duyma geleneği, karşılaştırma yaptığımız Türkler ve Moğollarda devam edildiği görülür.

Ocak'ın dediği gibi Anadolu'nun hemen her tarafında “babalı” dağlar bulunur. Dağların çoğu gerçekte coğrafi manada dağ değil, yüksek tepelerdir. Bunların pek çoğunun üzerinde bir yatır bulunmaktadır, der. Fakat onun düşüncesine göre dağ kültü merasimleri hep bu yatırlar etrafında cereyan etmekle birlikte bu yatırların pek çoğunun kimliklerini tespit etmenin mümkün olmamasıdır. Anadolu'nun her yanında bunlardan belki binlercesini tespit etmek her zaman mümkündür. Oysa kimlikleri az çok bilinen yatırlar genel olarak dağ tepe başlarında değil, herkesin kolayca ulaşabileceği köy, kasaba yahut şehir içinde veya yakınında bulunmaktadır. Çünkü herkes tarafından kolayca ziyaret edilip fatiha okunmak söz konusudur. Dolayısıyla tepe üstündeki bu yatırların büyük bir kısmının gerçek yatırlar olmayıp, bölgedeki dağ kültünün bir evliyanın şahsında

⁹⁰ Ocak, a.g.e., s.5.

⁹¹ Abdulkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s.253.

sembolleştirilmesinden ibaret bulunur.⁹²

Türk ve Buryat efsanelerinde dağlar, hep “baba” ve “dede” olarak adlandırılır. Örneğin, Türk efsanelerinde:

Çiçek Baba, Sığın Dede, Baba Geçti Dağı, Ali Baba, Hasan Dede, Kubbe Dede, Azhar Dede, Veli Baba, Katırsı Baba vb. Türkiye’de dağların baba olarak adlandırması Müslüman gizemli akımının etkisinden kaynaklanır. Türkiye’de dağların “baba” ya da “dede” olarak adlandırılan örnekleri çoğaltılabilir.

Orta Asya’da Ahmet Yesevi’den Anadolu’ya Horasan pirleri ve babaları aracılığıyla yayılan Tasavvuf akımı yeni vatanda köklü bir şekilde yerleşir ve içinde eski Türk geleneklerini koruyarak gelişir. Efsane metinlerimizde de bu olay açıkça görülür. Babaların ve dedelerin Horasan’dan gelen pirlere olduğu aşağıdaki efsanede şöyle anlatılır:

“Kayseri’nin Hasandağı, adını Hasan Baba’dan alır. Bir zamanlar bu dağda mekân tutmuş, meczup Hasan Baba’dan... Hasan Baba, Horasan pirlereymiş...”
(Efsane №9)

“...Veli Baba, çok yıllar önce Doğu’dan... Yiğitlerin harman, güzellerin seyran ve velilerin devran olduğu Horasan Ellere’nden gelmişti...” (Efsane №69)

Türklerde olduğu gibi Buryat efsanelerinde de dağlar “baabay” (baba) veya “taabay” (dede) olarak adlandırılır; örneğin:

Sagaan Taabay (Ak Dede), Ünder Baabay (Yüksek Baba), Hayrhan Taabay (Hayrhan Dede), Buha Baabay (Öküz Baba) vb.

Türk efsanelerinde dağa, dini uluların adları verilmesine karşılık Buryat efsanelerinde dağlar, mitik atanın adıyla adlandırıldığı görülür.

Bu konuyla ilgili Beydili, *“Kabilenin, boyun ilk kurucusu ata sayılır ve olağanüstü yeteneklerle nitelenir, doğaüstü varlıklarla bağlantılı görülür,”* der ve

⁹² Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.120.

kimi zamanda gerçek anlamda bir kabile atası yerini mitik bir ataya terk edildiğinden söz eder.⁹³

Buryat efsane metinlerinde dağlar, halkın mitik bir ata sayılan kabile kurucusunun adını taşır. Örneğin, yukarıda geçen Buha Baabay (Türkçe – “Öküz Bey”) Buryat mitolojisine göre Tengrilerden inen tanrı oğludur; o ilk başta bir Buryat kabilenin totem-atasıyken, sonradan bütün Buryatların atası olur. Bu gelişme 13.-18. asırlarda görülür.⁹⁴

Şaman dualarında “*Buha Noyon ve Budan Hatan İbii*” (Türkçe – “Buha Bey” ve “Budan Hatun Nine”) olarak söylenir. Mesela, Buryat bir efsanede de aynı şekilde geçer:

“*Buha Noyon babamız, Budan Hatun annemiz...*” (Efsane №30)

Şaman panteonunda Buha Noyon ve Budan Hatan İbii ikisi khatlar seviyesine girerler ve khatlar arasında en yüksekler, yani Tanrıoğlu sayılırlar.⁹⁵

Türkler ve Buryatlarda dağlar, “baba” ve “dede” olarak adlandırılmasının yanı sıra Türkiye’de “ana, gelincik”, Buryatia’da ise “tööbii” (nine) olarak da adlandırılır.

Türk efsanelerinin birinde dağa “Gelincik Ana Tepesi” adının verilmesi, sebebi efsaneye göre kötü huylu kaynana yüzünden yeni gelen gelin ateşte yanıp ölür. Onu dağda gömerler. Böylece ilkbahardan sonbahara kadar dağ yamacında yaylayan yürükler, bu dağı “Gelincik Ana Tepesi” olarak adlandırmaya başlar. Onlar erenlere erişen gelin kadından himmet umar ve kurban keserler (Efsane №3).

Ayrıca Türk sahasında kadın ismiyle adlandırılan dağlar arasında Tahtacı aşiretlerin taptıkları kutsal Kazdağıdır (Efsane №4). Bunun dışında Gelincik Dağı (Efsane №11), Kırmızı Gelin Dağı (Efsane №20), Gelincik Tepesi (Efsane №77), Gelinkaya (Efsane №95) gibi dağları da sayabiliriz.

Buryat efsanelerinde dağların “tööbii” (nine) olarak adlandırıldığı örnekler

⁹³ Sedat Veis Örnek, **İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 2.bsk., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1988, s.95. (213S)

⁹⁴ T.M.Mihaylov, **İz İstorii Buryatskogo Şamanizma (S Drevneyşih Vremen po 18v)**, Novosibirsk, Nauka, 1980, s.304.

⁹⁵ A.L.Angarhaev, **İstoriko-Kulturnie Svyazi Mongolskih Narodov v Yazıkovich i Mifoepiçeskih Traditsiyah Tsentralnoy Azii**, Ulan-Ude, Buryad Ünen, 2005, s.122.

şunlardır:

Hurgan Tööbii (Hurgan Nine) (Efsane №26), Daniin Tööbii (Daniin Nine) (Efsane №54), Bunhan Tööbii (Bunhan Nine) ya da Üheriin Tööbii (Üheriin Nine) (Efsane №66), Hestin Tööbii (Hestin Nine), Tudhaltın Tööbii (Tudhaltın Nine) , Huştın Tööbii (Huştın Nine) (Efsane №73) vb.

Görüldüğü gibi iki halkın eski kültür benzerliğinden kaynaklanan ortak manevi unsuru olan atalar kültü, günümüzde de güçlü bir şekilde sürdürülmektedir. Görüldüğü gibi Anadolu Türkleri ve Buryatlar dağlarına “baba” ve “dede” şeklinde hitap ederler. Türkiye’de dağlara “baba, dede” denmesinin sebebi Eski Türk unsurlarını içinde koruyup gelen Tasavvuf akımının etkisidir. Coğrafya değiştirmeyen Buryatların efsanelerinde mitik özelliği taşıyan ve kabilenin ilk kurucusu sayılan ataların adları geçer. Bunun dışında dağlar, erkek adı yanında kadın adıyla söylenir. Türkiye’de “ana, gelincik” olduğu gibi Buryatlarda “nine” olarak söylenir. İnceleme yaptığımız halkların dağlarını “baba” ve “ana” olarak adlandırmaları anne babalara karşı duyulan derin bir saygıdan olduğu düşünülür.

3.4.2. Kişilerin Dağda Gömülmek İçin Vasiyet Bırakmaları

Türk ve Buryat dağları anlatan efsanelerinde dağ ve insan arasındaki bağlar incedir, gizemlidir. Dağ ruhu insan ruhuyla karışır, birleşir. Türk ve Buryat efsanelerine göre dağ yanında yaşayan ulu kişiler ölmeden önce bu dağda gömülmeyi vasiyet bırakırlar. Sonradan dağ, orada yatan ulu kişinin adıyla adlandırılmaya başlar ve ziyaret haline gelir. Bu dağ etrafında dağ efsanesi oluşur ve ağızdan ağza anlatılmaya devam eder.

Aşağıda ulu kişilerin ölmeden önce dağda gömülmek için vasiyet bırakma motifini içeren Türk ve Buryat efsane örnekleri verilir. Türk efsanelerinden:

“...Bu zat öleceği zaman benim ayrıca mezarım yoktur, mezarım olmayacak, beni ziyaret etmek isteyen, bu dağdaki çamları ziyaret etsinler, ben bu çamlarda gömülüymüm, çamlara balta vuran, bana vurmuş olur diyor.” (Efsane №72)

Başka bir efsaneye göre İçmeler'in şifalı sular sayesinde hayatını kurtaran prenses, eceli geldiğinde dağda gömülmek vasiyet eder:

"...Kız ölümünden sonra oraya gömülmeyi vasiyet ettiğinden onu bu İçmeler'in yanındaki tepeye gömüyorlar..." (Efsane №87)

Torasan Bey adlı biri Haçlı savaşlarında başı sıkıştıkça ormanla kaplı ve oldukça da sarp olan bir dağa sığınır. O, vakit tamam olup hastalandığında yakınlarına şu vasiyeti bırakır:

"...Bu dağ çok kutlu bir dağdır. Nice zaman beni bağrında barındırdı. Kâfir gözlerinden gizledi. Can tende iken, bize kol kanat gerdi. Cenazemizi de düşman gözlerinden gizleyecektir. Mezarımı tepeye yakın yere yapın" diye vasiyet eder..." (Efsane №48)

Buryat efsanelerinden:

"Sagaan Dağı" efsanesinde başka bir kabileden gelen gelinin büyücülük yeteneğine sahip olduğu anlatılır. O da ölmeden önce aynı vasiyette bulunur:

"...Eceli geldiğinde kadın, onu Sagaan Dağı doruğunda defnedilmesini ve mezarını büyük taşlarla kaplanmasını söyledi..." (Efsane №55)

Başka bir Buryat efsanesinde de bir gelin dağda gömülme isteğini şöyle ifade eder:

"...ölmeden önce kendini yüksek bir dağın eteğinde gömülmek ister ve: "Ben oradan ailelerinize bakacağım, onları koruyacağım",- der..." (Efsane №92)

Yukarıda verilen örneklerden dağ ve insan arasındaki bağların koparmaz ve gizemli olduğu anlatılır. Dağ ruhu ata ve ana ruhuyla birleşir. Efsanelerde dağlar, yüksekliğinden dolayı Tanrı'ya yakın bir mekân olduğu için insanlar da öldükten sonra Tanrı'ya yakın olmak isterler.

3.4.3. Ulu Olarak İnanılan Kişilerin Mezarlarının Dağlarda Bulunması

Kalafat'ın söylediği gibi eski Türkler ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömdüklerini Altay dağlarında rastlanılan kurganların çoğunun yüksek dağlarda gibi Anadolu'nun her yerinde dağ ve tepeler üzerinde yatırlar ve ziyaret yerler bulunur.⁹⁶ Topladığımız Türk efsanelerinde de ulu kişilere ait yatırların dağlarda buldukları anlatılır. İslami geleneklerine göre bu yatırlar halkça kutsal sayılır ve ziyaret edilir.

Aşağıda yatırın tariflerini veriyoruz:

“Belli bir yerde mezarı olan, olağanüstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan ölü, evliya.”⁹⁷

“Öldükten sonra da mucizeler, kerametler gösterdiğine, insanlara yardım ettiğine inanılan ermiş, onun mezarı, evliya.”⁹⁸

“Allah katında yüksek mertebelere ulaşmış olduğuna inanılan kimselerin mezarlarıdır. Bu kimseler sağlıklarında zühd, takva, ibadet ve muhabbetle Tanrı'nın sevgili kulları arasına katılırlar, halk tarafından da izzet, ikram, hürmet görürler. Onlar, Allah'ın dostları olduklarından öldükten sonra da Allah katındaki mertebelerinin ve bundan dolayı şefaatte bulunma özelliklerinin devam ettiğine inanılır. Bunların yüksek hatırlarının kırılmayacağı inancıyla bunlar vesile ve aracı sayılarak Allah'tan bazı dileklerde bulunulur.”⁹⁹

Dağlarda yatır yanında bazen türbe inşa edilir.

Türbe, *“genellikle ünlü bir kimse için yaptırılan mezar, mezar üzerine*

⁹⁶ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996, s.41.

⁹⁷ **Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, s.1606.

⁹⁸ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, c.24., 1986b, s.12455.

⁹⁹ Ahmet Sönmez, “Merzifon Yöresinde Yaygın Halk İnanışları ve Dini İnançların Fert Üzerindeki Etkisi”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1997, s.59.

çatılmış yapı”dır.¹⁰⁰

“Türbe, içinde bulunan metfun zatın özel ve kıymetli eşyalarının ve mezarının kaybolmaması, zarar ve tehlikelerden koruması, ziyaretçilerin rahat bir şekilde Kuran okuyup dua etmelerine tefekkür âlemine dalıp, o büyük zatın ruhaniyetinden feyiz almalarını, o büyük zatı vesile ederek Allah’tan duaların kabulünü istemeleri için yapılan mabettir.”¹⁰¹

İslamiyet’te ölüden medet umma olayı olmamasına rağmen halk yatır ve türbeleri ziyaret etmeye devam eder. Eski Türk inançlarından olan atalar kültü İslami çerçevesinde zamanla değişerek farklı uygulamalar ve inanışlar arasında köklü bir şekilde sürdürülür.

Buryat’ta eski kültürlerin dağ kültü içinde odaklandırırsa, Türkiye’de dağ kültü arka planda kalıp atalar kültü ise eski tabiat kültürlerini toplayan ve birleştiren bir kültür durumundadır. Bu eski tabiat kültürleri bir bağdaştırma şeklinde olmakla birlikte halk güç günlerinde yatırları ziyaret edip dua ederek atalardan dilekte bulunur.

Eroz şöyle der: “*Halk, evliyaların yattığı mezar, hazire, yatır, türbe, zaviye, tekke, dergâh vb. yerlere gidip dua eder. Veliden; hastalıklardan kurtulma, iş bulma, kısmet açma gibi çeşitli konularda yardım istenebilir. Dua edip de istekte bulunanın mutlaka bunu inanarak yapması şarttır, aksi halde isteğin gerçekleşmeyeceğine inanılır. Ziyaretlerde dua okunur, ata ruhlarından yardım dlenir. Ziyaret suyundan medet umulur. Bazı durumlarda atalar kültüyle su kültü, tepe kültü, ve taş kültü birleşir. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesinden sonra da halkın yatırlara gitmesi üzerine "Allah’ın sevgili kulları olan ve Allah’a sözü ve nazı geçebilen evliyanın yardımını dilemek" şeklinde açıklanmağa çalışılmıştır.*”¹⁰²

¹⁰⁰ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2006, s.1115.

¹⁰¹ Nihat Aytürk, Bayram Altan, **Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri**, Ankara, Alatanolu İlim ve Kültür Hizmetleri, 1992, s.30.

¹⁰² Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992, s.103.

Buryatlara gelince burada dağ, soyun ayinlerini yapma yeri olmasının yanı sıra soy mezarlarının da bulunduğu bir yerdir.¹⁰³

Fakat onlarda mezarların dağlarda bulunduğu halde oraya gidip mezarı ziyaret etmek kesin olarak yasaklanır.

Türkler ve Moğollarda eskiden beri atalar, ataların ruhları toplum hayatlarında mühim bir rol oynar. Bu gelenek şimdi de köklü bir şekilde görülür. Atalara büyük bir saygıyla tapılır, ataların onuruna büyük törenler yapılır, ikram edilir, kurban kesilir.

3.5. Dağa Kurban Sunma

Tüm yeryüzü dinlerinde kurban geleneği önemli bir yer tutar.¹⁰⁴

Bilindiği gibi dağların tanrının yaşadığına inanılan yer olması, gök kubbeyle yakınlığı ve üç âlemi birbirine bağladığına inanılması nedeniyle tanrı mekânı olarak kabul edilmiştir. Tanrının dağlar aracılığı ile insanlarla bağlantı kurduğuna inanılmış hatta kutsal kitaplarda verilen bilgiler bile bu inancı desteklemiştir. İşte bu nedenlerden dolayı tanrıya daha yakın olmak isteyen insanoğlu, ona dua etmek ya da kurban sunmak istediğinde ayin yeri olarak dağları tercih etmiştir.¹⁰⁵

Dağlarda ayin yapılmasının bir başka nedeni ise daha önce de sözünü ettiğimiz dağ iyesisidir. Eski Türkler, her dağın koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Bu nedendir ki; dağ ruhundan dilek dileyebileceklerinde, onların yardımına ihtiyaçları olduğunda hep dağ tepelerine çıkmış; kurbanlarını orada sunup, ayinlerini orada yapmışlardır.¹⁰⁶

Hunların eski vatanı Yeni-si-şan yahut Şan-din-şan sıra dağlarındaki Han-yoan dağı Hunların her yıl Gök-Tanrı'ya kurban kestikleri dağdı. Bundan başka Gansuan-şan dağı da Hunların mukaddes dağlarından biridir. Hun hakanları Çin'le

¹⁰³ G.Menes, "O Znaçenii Teonima Ülgen", **İssledovaniya po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov**, Ulan-Ude, 1986, s.27.

¹⁰⁴ Fuat Bozkurt, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1990, s.116. (226S)

¹⁰⁵ Seniha Sönmez, "Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ", Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2008, s.97.

¹⁰⁶ Sönmez, **a.g.e.**, s.97.

yaptıkları sözleşmeleri Hundağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek içtikleri andla teyit ederlerdi. Orta Asya'nın başka kavimlerinde de Gök-Tanrıya kurbanların yüksek dağ tepelerinde sunulduğunu Çin kaynakları haber vermektedir. Gök-Tanrı kültürüyle dağ kültürünün birbiriyle yakın ilgisi bulunduğu Hunlar devrinden ta şimdiki Altaylara kadar devam eden şaman ayinlerinden anlaşılmaktadır. Altaylı Şor ve Belterler kurbanlarını Gök-Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları ayinle sunar ve bu ayine "tengere tayıg" (yani tanrı-gök kurbanı) derler.¹⁰⁷

Türklerin mukaddes dağlar arasında Tura Tav denilen dağ çok kutsaldır ve adak adayıp kurban kesmeden bu dağa kesinlikle çıkılmazdı. Abdülkadir İnan, Kazan Türklerinde de Hocalar Tavı denilen kutsal bir dağın bulunduğunu, burada bazı kurbanlı ayin ve merasimlerin yapıldığını bildirmektedir. Kazan Türkleri, Hocalar Tavı'nın yüksek bir bölümünü Arafat, diğer bazı kesimlerini de Ebu Kubeys ve Mina diye adlandırmışlardır. Din tarihi ve din sosyolojisi açısından ilginç olan bu durum, Anadolu'da Hacıbektaş ilçesinde Hacı Bektaş Veli'nin tekkesine yakın yüksekçe bir tepe için de söz konusudur. Zira bu tepenin adı da Arafat Dağıdır. Bu örnekler, Müslüman olduktan sonra Türklerin belirli ölçüde diğer inançlarında olduğu gibi dağ kültürüyle ilgili inançlarını da takdis ettikleri yerlere İslam'ın doğduğu coğrafyadaki dağ adlarını vererek bir anlamda İslamlaştırmak suretiyle yaşatmaya çalıştıklarını göstermektedir.¹⁰⁸

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladığı 11.yüzyıldan itibaren buradaki bazı dağlar ve yüksek tepeler de dağ kültürüne konu olmuş, buraları tıpkı Orta Asya'da iken olduğu, ancak bu defa İslami bir görünüm altında mübarek mekânlar olarak telakki edilmiş, özellikle Bektaş ve Alevi zümreler tarafından büyük bir önemle takdis edilmeye başlanmıştır.¹⁰⁹

Bu takdis olayı, yine Türkler arasında çok köklü bir inanç olan atalar kültürü sayesinde adeta halk Müslümanlığının temeli haline gelmiş bulunan evliya kültürü ile birleşerek sürdürülmüş ve halen de aynı kuvvette devam ettirilmektedir. Bunun

¹⁰⁷ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.48-49.

¹⁰⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Dağ", **İslam Ansiklopedisi**, c.8., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s.402.

¹⁰⁹ Ocak, **a.g.e.**, s.402.

sonucunda, İslami inanç ve geleneklere göre normal olarak defin için kullanılmayan dağ ve tepe başları yüzyıllar boyunca Anadolu’da halkın takdis ettiği, kimliği meçhul evliya mezar ve türbeleriyle donatılmıştır. Bu konuda yapılan araştırmalarda, çok defa buralardaki mezarlarda gerçek bir şahsiyetin gömülü bulunmadığı, dolayısıyla dağ ve tepelerde mevcut olduğuna inanılan üstün güç veya ruhların evliya şeklinde şahıslandırıldığı sonucuna varılmıştır. Hatta bu tür evliyali veya yatırlı dağ ve tepelerle ilgili inançların bir kısmının Türk öncesi Anadolu inançlarından intikal ettiği de düşünülebilir.¹¹⁰

Bozkurt, eski Türklerde ve şimdi Türkiye’de yaşayan Alevi toplumlarda kurban sunma adetlerini karşılaştırır ve bu geleneğin eski geleneklerden birbirine en çok benzeyen bir gelenek olduğunu işaret eder. *“Eski Türk Şamanlığında kurbanı ‘dolu’ ya da ‘tolu’ denir. ‘Dolu’ sözü günümüzde Aleviler arasında cemde içilen içki ve kurban anlamlarında kullanılır.”*¹¹¹

Ayrıca araştırmacı iki kurban kesme geleneği karşıladıktan sonra şu benzerlikleri gösterir: kurban kanı dışarı akıtılmaz, kurbanı pişirilmesi sırasında görevliler dışında kimse yaklaşılamaz, kurbanı yalnız toplumun yakın üyeleri yiyebilir, tören sırasında şiirsel dualar okunur, kurbanın kemikleri kırılmaz ve kurbanın kemikleri, iç aksanı, artıkları ve derisi yere gömülür.¹¹²

Türkiye Türklerinin ve Buryatların dağ başına gidip kurban sunma adetleri hala devam eder. Aşağıda dağ ziyaretinin iki halk için de nasıl gerçekleştiği elimizde bulunan dağlarla ilgili efsane metinlerinden yola çıkılarak karşılaştırma yapılacaktır.

3.5.1. Dağ Başına Özel Günde Gidilmesi

İki halkın geleneklerine göre dağ başlarına tapmaya özel günlerde gidilir. Her kutsal dağın tapma günü değişir. Genellikle bahar ve yaz ayları olur, yılda bir kere

¹¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Dağ”, **İslam Ansiklopedisi**, c.8., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, s.402.

¹¹¹ Fuat Bozkurt, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1990, s.117.

¹¹² Bozkurt, **a.g.e.**, s.118.

olduğu gibi üç yılda bir de olabilir. Mesela, Katanov'un verdiği bilgiye göre Altay Türklerinden Sagaylar her üç yılda bir dağ tepesinde ayin yapar ve kurban keserler.
113

Dağlarla ilgili bir Türk efsaneye göre dağın adı ziyaret gününden dolayı verilmiştir:

Erzurum'un İspir ilçesine yakın bir köyde dağda iki taş arasındaki bir ziyarete köylüler yılda bir defa Mayıs'ın 7.günü gidiyorlar. Ziyaret gününe göre buraya (Mayıs Yedisi) adını vermişlerdir... (Efsane №75).

Başka bir efsane doğal olarak ziyarete yaz aylarında gidildiğini ve Müslüman dinine göre Cuma günleri seçildiğini anlatır:

Trabzon'a yakın bir köyde Kırklar Dağı kutlu bir dağ olarak tanınıyor. Kışın buraları karla kaplı olduğundan ancak yazın, bilhassa Temmuz, Ağustos aylarında ziyaret olmakta ve Cuma günleri tercih edilmektedir. (Efsane №80).

Türklerle ilgili diğer folklor çalışmalarında da onların dağ ziyaretine yaz aylarında gittikleri söylenir:

Edremit havalisi Alevi Türkmenleri, sünni yörükler, köylüler Baba ve Sarıkız yatırlarını her yaz ağustos 15'e doğru ziyaret edip dağ üstünde kurban keserler.¹¹⁴

Sultan Dağı'ndaki Yörükler Giyi Dağı'nda (Geyik Dağı) bulunan yatıra Ağustos'ta ziyarete gidip kurban keserler, iki rekât namaz kılarlar.¹¹⁵

Yılmaz, Tahtacı Türkmenlerinin yaşadıkları Narlıdere bölgesinde oradaki dağların tepelerinde Kuşbaba, Teke, Külahlı Baba, Teke Burnu ve Sucak Baba adlarında beş tane yatır bulunduğunu söyler. Bunlardan en çok ziyaret edilen Külefli Baba – Külahlı - sekiz öbürleri ise birer evciklidirler. Bu yatır yazın ilk ayında ziyaret edilir.¹¹⁶

¹¹³ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.54.

¹¹⁴ Mehmet Eröz, **Yörükler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s.29-30.

¹¹⁵ Eröz, **a.g.e.** s.29-30.

¹¹⁶ A.Yılmaz, **Tahtacılarda Gelenekler**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s.88-89.

Önal, dağ kütüyle ilgili makalesinde Sığın Dağı veya Koca Eren'in ziyaretine eskiden Haziran veya Temmuz aylarında gidildiğini fakat son zamanlarda ziyaretin düzensiz yapıldığını söyler. Bununla beraber canlılığını korumuş ve büyük şenlikler yapılan Sandraz Dağı ve Çiçek Baba ziyareti her yıl Ağustos ayının ikinci perşembesinde gerçekleşir. Ziyaretçiler, birbiriyle haberleşmeksizin gelirler. Ayrıca Önal, Türkiye'nin belli başlı dağ ziyaretlerini inceleyip insanların türbelere ilkbaharda, yazın, sonbaharda ve dini bayramlarda gittiklerini söyler. Günlerin Perşembe, Cuma, Cumartesi ve Pazar olduğunu açıklar. Perşembe ve Cuma günlerinin İslam'ın kabulünden sonra dini, kutsal günler ve Cumartesi Pazar ise insanların hafta sonu tatilinde topluca çıkabilecek günler olduğunu belirtir.¹¹⁷

Buryat efsanelerinden de gördüğümüz gibi dağ başları yaz aylarında tercih edilir. Mesela:

"...Dağa tapma günü yazın orta ayının 15'idir..." (Efsane №15)

"Haan Uula" dağı anlatan efsanede:

"...Bu dağda her yıl Ağustos ve Eylül aylarında iyi bir gün seçip ayin yapılır..."(Efsane №18)

Han ve Hatun Dağları'nın ayin günüyle ilgili şu anlatılır:

"...Bu dağların ayini çiçeklerin tam çiçeklendiği zamanda Haziran ayında yapılır..."(Efsane №28)

Burgaltay'da bulunan Übgen oboo'sunun ayinin her yıl yaz ortasında yapıldığından bahsedilir (Efsane №25).

Habarjaanay oboo'nun da ayin günü ilkbahardadır:

"...Her ilkbahar kutsanır..."(Efsane №68)

"Dabaata'nın oboo"su efsanesinde ayin günüyle ilgili şu bilgi verilir:

¹¹⁷ Mehmet Naci Önal, "Dağ Kültü, Eren Kültü Ve Şenliklerinin Muğla'daki Yansımaları", **Bilig**, Bahar 2003, sayı 25, s.99-124.

“...Çiçekler açıldığı ve yaprakların yeşerdiği zamanda ayin yapılır...”(Efsane №69)

“Çiçeklerin açıldığı ve yaprakların yeşerdiği” dönem Buryat’ta Mayıs sonu ve Haziran ayıdır.

Sahir köyünün batıda bulunan Heltegey oboo’nun ayinini köy halkı yazın ilk ayında yapar (Efsane №72).

“Hurgan Töobii Dağı” hakkındaki efsanede dağ ayininin yılda iki defa yapıldığı söylenir:

“...Bu dağda yılda iki kez şaman tarafından ayin yapılır...” (Efsane №26)

Yılda iki kez yapılan dağ ayinleri enderdir. Genellikle yılda bir yapılır. Ayin iki kez yapılırsa bile ilkbahar ve sonbahar gibi havaların sıcak olduğu zamanlarda olur.

Türkler dağlarda bulunan türbe ya da ziyaret yerlerini, Buryatlar ise dağ başında bulunan oboo'lara dua etmeyi genellikle ilkbahar, yaz ve sonbahar ayları tercih ederler. Başka bir deyişle, insanlar dağları ayin yapılabileceği, havaların sıcak olduğu dönemlerde ziyarete giderler. Ziyaret için önceden özel bir gün belirtilir. Türklerin inancına göre Perşembe ve Cuma günleri ya da hafta sonu tercih edilir. Buryatların ziyaret günü lama veya şaman tarafından ayin için iyi bir gün seçilir. Bunun dışında Türkler ve Buryatlarda “Mayıs Yedisi” gibi halkça bilinen birbiriyle haberleşmeksizin gidilecek ziyaretin belli günleri de bulunur.

3.5.2. Giden İnsan Sayısı

Türkler ve Buryatlarda dağ başına giden insan sayısı ziyaret kurallarına göre değişir. İnan’ın Şamanizm’le ilgili çalışmasında dağ kültürüyle ilgili Altay Türklerinin malzeme verileri bulunur. Orada Katanov tarafından tasvir edilen Sagayların dağ kurbanına 100-150 kadar adamın iştirak ettiği yazılır. Ayrıca bu ayine kadınlar

katılmazlar; ayine gelenlerin kısırak ile gelmeleri de yasaktır. Kısırak ile gelenler bulunursa hayvanlarını dağdan uzakta bırakmaları gerektiği söylenir.¹¹⁸

İnan'ın araştırdığına göre Yenisey ırmağı bölgesinde yaşayan Şamanist Türk boylarından Beltirlerin de dağ ayinine kadınlar ve kızlar iştirak etmez, evde kalırlar.¹¹⁹

İnceleme yaptığımız Buryat efsanelerinde de tıpkı Altay Türklerinde olduğu gibi bu tip kurallara rastlıyoruz. Mesela, Habarjaanay oboo'ya ancak erkekler çıkabilirler:

“...Dağa sadece erkekler çıkarlar...” (Efsane №68)

Baruun Uula' efsanesinde de aynıdır:

“...Ayinde kadınlar katılamazlar...” (Efsane №75)

“...Oroso Hayrhan dağına herkes tırmanamaz. Yukarı gidenlerin dağ doruğuna su götürmesi yasaktır...” (Efsane №91)

Ehe-Tsakir köyünün kuzey-batısında bulunan Bayan Sogto Dağı'nın ayinine kadınların katılması yasaklanır:

“...Kadınların oraya gitmesi ve yanına votka alması yasaktır...” (Efsane №15)

Anadolu Türklerinde ise dağda bulunan ve ziyaret edilen evliya türbelerine kadınların katılması yasaklanmaz. Dolayısıyla, dağ törenine civarda yaşayan herkes katılabilir. Bazı kutsal dağların ünü o kadar büyük ki komşu bölgelerden insanlar gelirler. Dağlara kurban sunma âdetini Ahmet Gökbel şöyle tarif etmektedir. Nüfusun çoğunu Varsakların oluşturduğu Feke ilçesine bağlı Gedikli köyünün kuzey-doğusunda bir tepe bulunmaktadır. Bu tepe civar köylüler tarafından dede

¹¹⁸ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.54.

¹¹⁹ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.54-58.

olarak bilinmektedir. Buraya genel olarak yağmur duası için gidilir. Yağmur duasına bölge köylerden müsait olan herkes katılır.¹²⁰

Bulgar dağlarında Alagöl'ün üstünde Göveri Tepesi'nde Geyik Dede isimli yatıra, bütün bu civarın aşiretleri temmuz ayında gidip kurban keserler, dua ederler. Çocuğu olmayan kadınların uykuya yatıp rüya bekledikleri anlatılır.¹²¹

Türklerde türbe ziyaretine kadınların gitmesi yasak olmadığı için Türk efsane metinleri bunun hakkında bir şey söylemezler.

Buryatlarda ayine kadınların katılması yasaklanan dağlar yanında da herkesin katılabileceği dağ ayinleri vardır. Mesela, "Ehe Oboo" efsanesinde şöyle anlatılır:

"Yehe Oboo, Borto köyünden kuzeye iki km. mesafede bulunur. Ayine köy nüfusu tamamıyla katılır..."(Efsane №16)

Bayangol yerinde bulunan Ünderey Töobii Dağı'na bütün köy halkının gittiği söylenir (Efsane №71).

Bağatur Dağı'nı anlatan efsanesinden ayinle ilgili şu bilgileri aktarıyoruz:

"...Ayin yapmak için dağa hem erkekler, hem de kadınlar giderler. Fakat zöohey'i (geleneksel bir yemek) ancak erkekler pişirebilirler..."(Efsane №74)

Hem Türklerde, hem de Buryatlarda kutsal yerlere ziyarete bir soyun ya da bir aşiretin (oymağın) gittiği dağ törenleri mevcuttur. Mesela, Türkiye Türklerinde Sarıkız türbesinin Tahtacı Türkmenlerinin ziyaret yeri olduğu bilinir:

*"...**Tahtalı aşiretleri**, bu dağa ilk geldikleri zaman, zirvede taşlarla çevrilmiş bir avlu ve içinde kaz tüyleri bulunca buraya "Kaz Avlusu" demişler, dağa da Kazdağı adını vermişler..."* (Efsane №22)

Topladığımız Türk efsanelerinden "Topuz Dağı veya Tekke Dağı"nda bunun

¹²⁰ Ahmet Gökbel, **Varsak Türkmenlerinde Yer-Su İnancının İzleri**, 1.c., Ankara, Dinler Tarihi Araştırmaları, 2000, s.261.

¹²¹ Mehmet Eröz, **Yörükler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s.29-30.

hakkında şöyle söylenir:

“...**Oba denilen İncesu halkı** ve yakın köylüler bu tepeye hayvan otlatmağa geldikleri gibi burada adakta adanmaktadır. Kurban kesileceği zaman bu dağa çıkılarak kurbanı orada kesiyorlar...”(Efsane №79)

“...**Yürükler** her yıl mezarın başında kurbanlar keserler, dua ederler, erenlere erişen gelin kadından himmet umarlar...” (Efsane №3).

Aşağıdaki efsanede dağın eteğindeki kuyuya normalde aşirete mensup olanların taş attığı anlatılır:

“...Aynı zamanda **aşirete mensup** veya bunları görerek ona uyan diğer bir kişiler, dağın eteğindeki bir kuyuya dilek dileyip taş atıyorlar...” (Efsane №77)

Buryat efsanelerinde soy anlayışını gösteren şu örnekler bulunur:

“**Han-Hongor Dağı** bizim Hayagta yerindeki dağdır. Onun önünde Bunhan adlı dağ bulunur. İki dağ arka arkaya dururlar. Bunhan Dağı bizim Banzaraktsatan soyundakiler ayin yaparlar. Tarbaev soyundan insanlar Altan Dağına taparlar...” (Efsane №81).

Burada gördüğümüz gibi bazı dağ ayinlerine ancak bir soy katılabilir. Başka bir efsanede “Oroso Hayrhan Dağı”nın ayinini Hasuurtay soyu düzenler:

“...Buraya Hasuurtay soyunun insanları gelip ayin yaparlar...” (Efsane №91).

Burgaltay yerinde bulunan Übgen oboo’sunun nasıl ortaya çıktığını anlatan efsanede de bir soydan bahsedilir:

“...İlk defa bu oboo’ya Hoyho soyunun insanlar kurban kesmeye başladılar...” (Efsane №25)

Böylece, iki halkta da ziyarete gitme kuralları görülür. Giden insan sayısı da buna bağlıdır. Genel olarak dağda bulunan türbelerin ziyaretine ya da dağ ayinine çevre köy ya da köyler halkı tamamıyla katılabilir. Eğer dağın önemi büyükse

Türkiye’de büyük şenlikler, Buryat’ta ise üç erkek oyunu düzenlenir. Dolayısıyla, ziyaretçilerin sayısı da artar. Bunun dışında Türkler ve Buryatlarda bir soy ya da bir aşiret veya oymağa mensup insanlar tarafından düzenlenen ziyaretler olur. Oraya ancak bir soy ya da bir aşiret veya oymak katılabilir. Ayrıca Buryatlarda bazı dağlara kadınların gitmesi yasaklandığı için ayine katılan insan sayısı azalır. Böylece ziyaret törenine katılan insan sayısı dağdan dağa göre değişir, bir aileden birkaç köy halkı kadar olabilir.

3.5.3. Yapılan Hazırlıklar

Türk ve Buryat efsanelerinde dağ ziyaretine çıkmadan önce ne gibi hazırlıklar yapıldığı hakkında bilgi verilmiyor. Ama efsanelerden anlaşıldığı gibi onlar ziyarete gitmek için ilk önce kurbanı hazırlarlar. Türk efsanelerinde türbe yanındaki kutsal ağaçlara bez bağladıkları anlatan efsane çoktur. Çaput bağlama geleneği karşılaştığımız iki halkta da görülür. Bütün Türk-Moğol dünyasına ait olan bu eski gelenek Türklerde ve Buryatlarda değişmeden süre gelmiştir. Türk efsanelerinde bez bağlama dışında bir efsanede su alıp götürdükleri anlatılır:

“Kırklar Dağı” efsanesinde Türklerin ziyarete yanında su alıp götürdükleri anlatılır:

“...Birlikte getirilen sulara burada okuyup üflüyorlar ve şifalı su haline getirdiklerine inanıyorlar...” (Efsane №80)

Buryat efsane metinlerinde dağ ayinine yapılan hazırlıklarla ilgili bulduğumuz örnekler şunlardır:

“Sagaan Taabay” adlı efsanede dağ iyesine beyaz yemeklerin ikram edildiği anlatılır (Efsane №41). Dolayısıyla, Buryatların dağ ayinine çıkmadan önce beyaz yemekleri hazırladıkları anlaşılır.

Bazen ayinde lekesiz, kırmızı ineğin sütünden yapılmış süt ürünleri kullanılır (Efsane №15).

Heltegey oboo'nun ayini için de beyaz yemekler hazırlanır:

“...Köy halkı yazın ilk ayında beyaz yemekle ayin yapar...” (Efsane №72)

Aşağıdaki efsanede dağ ayinine votka götürdükleri görülür:

“...aniden düz bir taş üzerinde getirdikleri bir şişe votkanın kapağı kendisi gürültüyle açıldı...” (Efsane №46)

Başka bir dağ ayininde “zööhey” adlı geleneksel bir yemekten söz edilir. Zööhey'in pişirme malzemelerini evde hazırlayıp, yemeği dağda pişirirler.

“...Fakat zööhey'i ancak erkekler pişirebilirler...” (Efsane №74)

Ayrıca Türkler ve Buryatlar dağa çıkıp yolda ve bayram sırasında yenilecek yiyecek içeceklerini hazırlayıp yanlarına alırlar.

Yukarıda gördüğümüz efsane örneklerinden anlayacağımız gibi Türkler ve Buryatlar dağ ziyaretinin hazırlıklarını onun tapma kurallarına göre yaparlar. Türk efsanelerinde, türbe ziyareti sırasında orada yatan ulu kişinin ruhuna kurban kesme dışında diğer yemeklerden ikram etmesinden bahsedilmemekle birlikte türbe yanındaki ulu ağaçlara bez bağladıkları için bez parçalarını, bazen de su hazırladıkları anlatılır. Buryatlar dağ iyesine en önemli yemeklerinden olan kesilen kurbanın özel usulle hazırlanan başını, süt ürünlerinden yapılan beyaz yemekleri ve geleneksel zööhey yemeği ikram ettikleri için hazırlıklar da ona göre yapılır. İki halkın kültürel değişikliklerinden dolayı dağa tapma töreninde farklılıklar olsa da eski ayinlerde genel unsurlar da mevcuttur. Hem Türkler, hem de Buryatlarda tören sırasında gereken kurban, bez parçaları yanı sıra bayram sırasında yenilecek yemek ve içecekler de hazırlanıp çıkılır.

3.5.4. Dağ Ziyareti Nasıl Gerçekleşir?

Bu alt başlık içinde dağ ziyaretinin nasıl gerçekleştiğini göreceğiz. Türklerin ve Buryatların dağ ziyareti kuralları İslam ve Budizm dinler etkisiyle zamanla değişmişse de ortak benzerlikler görülür. Dağ ziyaretini, törenin en önemli safhaları olan “kurban”, “dua”, “oyun ve şenliklerin düzenlenmesi” gibi alt başlıklara ayırarak anlatacağız.

3.5.4.1. Kurban

Şamanistlerde dağ, oboo ayini kurbandsız yapılmaz.¹²² Eski Türkler ve Moğollarda görülen kurban geleneği bütün çağdaş Türk ve Moğol halklarında da görülür. Şamanizm uzmanı İnan, Türklerde kurban için hangi kelime kullanıldığının kesin olarak bilinmediğini söyler. Müslüman Türklerin hepsinde Arapça “kurban” kelimesi kullanılmaktadır. Bazı kabileler (mesela Kırgız-Kazaklar) Farsça “hüdayı” kelimesinin bozuntusu olan “kudayı” kelimesini de kullanırlar. Bunun dışında İnan, Yakutça’da kurban anlamına gelen “kereh” kelimesi şamanın iştirakiyle ruhlara sunulan kurbana denir. Eski Türk yazıtlarında Kültegin ve Bilge Hakan için “öldü” yerine kullanılan “kerek boldı” kelimesi de bu anlam ile izah edilebilir. Yazıtlarda bulunan bu “kergek” kelimesi ancak hükümdar ailesi için kullanılmış olsa gerektir. Yakutlarda görülen bu “kereh” kelimesi de Moğolca ve Buryatçada dahi “kurban” anlamına gelir. Ayrıca İnan, çağdaş Şamanist Türk boylarında kurban anlamını taşıyan “tayılga, hayılga” kelimelerinin Moğolca’dan geldiği sanılır, der.¹²³

Türkiye Türklerinde türbe yanında adak olarak sunulan hayvana kurban denir.

İnan, gerek bugünkü Şamanistlerin kurban törenlerinden, gerek Müslüman Türklerin folklor materyallerden anlaşıldığına göre eski devirlerde kurban için en makbul hayvanın erkek hayvan olduğunu söyler. Bununla ilgili şu örnekleri getirir: *“Dede Korkut hikâyelerinin kahramanları olan Oğuzlar kurban olarak “attan aygır, deveden buğa, koyundan koç” kesmişlerdir. Kırgız-Kazak destanlarında da aynı motife rastlıyoruz. Radloff tarafından tespit edilen Dudar kız hikâyesinde Tanrıdan*

¹²² Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.97-98.

¹²³ İnan, **a.g.e.**, s.97-98.

*çocuk dileyen bir zengin “attan aygır, sığırdan buğa, koyundan koç, keçiden teke” kurban ediyor”.*¹²⁴

Fakat bununla beraber İnan, Kırgız-Kazak destanlarında “töbel baytal” (yani alnında beyaz bulunan genç kısrağın) Tanrı’nın beğendiği ve ruhların hoşuna giden kurbanlardan sayılır, der.

Roux da, kurbanın erkek cinsten olması zorunlu olmadığını ve “Moğolların Gizli Tarihi” en azından bir kısrağın adak olarak kurban edilmesini söyler. Ayrıca İnan, Verbitski’nin sözlüğünden Teleüt lehçesinde “baytal” hem genç kısrağın hem de “kurban edilen hayvanın canı” olduğunu aktarır ve göçebe Türk boylarında daha yavrulamayan üç yaşındaki kısrağa “baytal” denilmesini kurban töreniyle ilgili olduğunu düşünür.¹²⁵ Bu konuyla ilgili topladığımız Buryat efsanelerinin birinde üç tane yan yana duran dağa “Gurban Baytahad” (Üç Tane Taylamamış Kısrağın) adı verilmesi ilgi çeker. Demek ki, Buryatlarda dağların baytal olarak adlandırılması eski dağ kültü geleneğinin yankıları olsa gerektir.

Türkiye’de kurbanla ilgili Roux, Anadolu’da geleneksel olarak Tahtacılar arasında söz konusu olduğu gibi, hayvanın yarasız, lekesiz ve tertemiz şekilde kurban edilmesinin gerekli olup olmadığını bilmediğini (ancak bu, onlarla birlikte İslam’dan alınmış olsa gerek) ve olayların büyük bir çoğunluğunda, beyaz ve saf olduğunu belirtebilmek için sadece dış görünüşüne dikkat edildiğini yazar.¹²⁶

3.5.4.1.1. Kanlı Kurban

Anadolu Türkleri türbe ziyaretine gelip çoğunlukla kurban keserler. Kurban kesme sebepleri herkesin farklı olmakla birlikte dertlerinden kurtulmak içindir. İnsanlar ziyaret yerlerinde şifa bulmak, çocuksuzlar çocuk sahibi olmak, yağmur

¹²⁴ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.100-101.

¹²⁵ İnan, **a.g.e.**, s.101.

¹²⁶ Jean-Paul Roux, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, 2.bsk., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011, s.254.

duası etmek gibi dilekleri dileyerek kurban keserler. Çocuğu olmayanlar, çoğunlukla adak kurbanı keserler. Bu adak kurbanları, ziyaret edilen bir yadır için, yardımcı olacağı inancı ile kesilir.

Türk efsanelerinde kurban olayı geniş olarak tasvir edilmez fakat “kurban kesilir” diye bilgi içeren efsaneler boldur.

Türkler ulu kişilerin türbelerin ziyaretine gidip çeşitli isteklerde bulunurlar. Eğer isteğin gerçekleşirse bunu şunu kurban keseceğim derler. Mesela, “Ali Tepesi” efsanesine göre çocuğu olmayanlar ve ruh hastaları giderek, dilek dilerler. Çocuk dileyenler: “*Sen bana bir çocuk verirsen, ben de sana bir kuzu, keçi, koyun... vs. keserim*”, derler (Efsane №52). Böylece dilek kabul olursa adam adağını keser. Eğer adam adak adayıp da dileğin kabulünden sonra kurban kesmezse türbede yatan evliya veya aşağıda verilen efsaneler örneklerinde gibi Allah tarafından cezalandırılır. “Ağrı’ya Çıkan Çoban Efsanesi”nde çobanın dilekte bulunduğu dağ ruhu ve Tanrı sanki birleşmiş gibi görülür:

“Ağrı’nın eteklerinde koyunlarını otlamakta olan bir çoban dağın doruğuna gözlerini dikmiş, dağa hayran olmuş. Doruğa tırmanmayı düşünmüş, ancak tüm çabalarına karşın karlı tepelere varmayı başaramamış. Sonunda çaresiz kalıp Tanrı’ya yakarmış:

Tanrım, Ağrı’nın tepesine çıkmama izin ver, dönüşte sana yedi kurban keseceğim.

Tanrı çobanın dileğini kabul eder ve çoban doruğa ulaşır. Çevreyi dilediğince seyrederek ve bir süre sonra dağdan inip sürüsünün yanına döner. “Adam se de, Tanrı ne yapacak kurbanı!” der, sözünde durmaz. Tanrı da bu davranışa kızarak çobanı ve sürüsünü taş haline getirir. Bugün Ağrı Dağı’nın yamacında görülen taşların çoban ve sürüsü olduğu söylenmektedir” (Efsane №100).

Başka bir efsanede yaylaya çıkan bir bey üç gece üst üste korkulu rüya görür ve Allah’a yalvarır:

“Beyler, bahar mevsimini dağlara çıkararak yaylalarda geçirirler. Ladik (Gümüşsuyu)’ten bir bey de o yıl yaylaya çıkar. Üç gece üst üste çok korkulu bir rüya görür. Dayanamaz hale gelir.

“Yarabbi, bana bu korkulu rüyayı bir daha göstermezsen rızan için deve kurban edeceğim,” der. Aradan aylar geçer deveyi kurban etmez. Aynı rüyayı tekrar görmeye başlar, yine kurban vaat eder. Bir müddet rüya görmez. Kurbanı kesmeyince aynı rüyayı tekrar görmeye başlar. Üçüncü defa kurban vaat eder. Ama bunu da kesmez.

Bey, develeri suarıp yatırır. Kendisi de çobanıyla beraber yemek yemek için oturur. Bu sırada bey, çoban ve develer oldukları yerde taş kesilirler” (Efsane №103).

Buna benzeyen Buryat efsanesinde de dağ iyesine saygısızlık yapan adam daha sonra cezalandırılır:

“Eski zamanlarda uzaktan bir akrabamız “Biz Bayan Ulaan Dağı’na çıkıp ayin yaparız” demiştir. Fakat sonraki yıl dağı tapacak zamanı gelince “Bu yıl koyunlarımızın hepsi yavruladılar, ikram için verecek koyunumuz yok” dediler.

Fakat bundan çok geçmedi bu adamın koyunlarını kurt yem yaptı. Fal baktırdıklarında:“Sakalını omuz üstünden arkaya bırakan bir dağ sahibi alacağını aldı” – demişlerdi...”(Efsane №79)

Gördüğümüz gibi kutsal yere gidip boş konuşulmaz, dağ iyesine ya da dağda yatan evliyaya saygı duyulması gerekir. Aksi halde belalar kesilmeyeceğine inanılır.

Buryatlarda dağ ayini Altay Türklerindeki gibi kurbansız yapılmaz. Kesilen kurban sayıları değişir. Buryat efsanelerinde kurbanla ilgili bilgiler şöyledir:

“Ehe Oboo” efsanesinde eskide oboo töreninde büyük bir şenliğin yapıldığı, çok insanın toplandığı ve yirmiden fazla koyunun kurban edildiği söylenir:

*“...Ayine köy nüfusu tamamıyla katılır, üç erkek oyunları düzenlenir. Eskide Yehe oboo üzerinde üç gün içinde dua edilirdi, **yirmi-yirmi beş tane koyun kurban edilirdi...**”(Efsane №16)*

Han ve Hatun Dağları’na yapılan ayine on üç vadiden insanlar katılır, **on üç koyun başı ikram edilir** (Efsane №28).

Aşağıdaki efsanede dağ ruhuna ikram edilen kurban olayı başka dağlardan farklıdır. Halk, bunun sebebinin dağ iyesinin isteğinden kaynaklandığını söyler. Bu efsanede kurban yanında balığın kurban edilmesi göçebe Buryatlar için tuhaftır ve dağ iyesinin Rus olmasıyla açıklanır:

“...Köy dağları Bağatur Han Dağından başlar... Bağatur Han Dağı başka dağlardan ayrıca bir usulle tapılır: 4 yaşındaki inek ve balık kurban kesilir. Neden dersek efsaneye göre Bağatur Han'ın sahibi Rus bir adamdır. O, ta 17.yüzyılında bu yerlere gelmiş. Moğolistan ve Çin arasında sınır çizildiğinde Rus kazaklar (askerler) sınır korumak işiyle bu yerlere gelmişler. O zamanda herhangi bir felaketten dolayı bir asker burada öldü ve bu dağın sahibi olarak kaldı...” (Efsane №74)

Diğer bir efsanede kurban olayı ilginç bir olayla anlatılır. Bir köyde yetiştirilen hayvanlar ölmeye başlayınca halk lamaya çare bulmak için gider. Lama ise onlara şu cevap verir:

“...Köy yakınlarındaki en yüksek dağı bulup onun üzerinde Lusuud'a¹²⁷ kurban keserek ikram etmelisiniz” dedi. Yerli halk söylediklerini yaptı. Köyün doğu tarafında iki tane yüksek dağ Ünder Baruun ve Dabaanay Ünder bulunur. Bunlardan birini seçmeliydiler. İlk güneş ışıkları hangi dağ üzerine düşerse onu seçeriz diye anlaştılar. Karar, büyük lamalar ve köyün büyükleri tarafından çıkartıldı. Bir sabah herkes dışarı çıkıp ilk güneş ışıklarının Baruun Dabaan üzerinde düştüğünü gördüler. Böylece Baruun Dabaan'ın doruğunda yazın ilk ayında lamalar durmadan üç gün boyunca “Yum” kitabı okudular...” (Efsane №24)

Efsanede görüldüğü gibi halkın dağ doruğunda sular sahibine kurban kesmesinden sonra hayvanların ölmesi durdurulur.

Anadolu Türkleri ve Buryatlarda dağ başında kesilen kurban olayları bolcadır. Dağ ruhuna kurbanı, dertlerinden kurtulmak, iyilik, sağlık, bolluk için dua edip keserler. Dağ ruhuna büyük saygı duyarlar.

¹²⁷ Lusuud – sular sahibi

3.5.4.1.2. Kansız Kurban

Türkler ve Buryatlarda kanlı kurban yanında kansız kurban da mevcuttur. Saçı (libation), yalma (ağaçlara ve şaman davuluna bağlanan paçavralar), tös (ongonları) yedirme (ağızlarını yağlama), ateşe yağ atma ve şarap serpmeye gibi törenler kansız kurbanlardır. Kansız kurbanların en önemlisi başıboş salıverilen hayvanlardır.¹²⁸

Dağlarla ilgili Türk efsanelerinde kansız kurban etme örnekleri çok sayıda bulunur. Onlardan en yaygın olarak görüleni ağaçlara çaput bağlamadır.

Türkler türbeye yakın olan kutsal sayılan ağaçlara dilek dileyip çaput bağlarlar. Örneğin, “Dağdaki Mağaralar” efsanesi şunu anlatır:

“...Mağara'nın içerisinde bulunan birçok girinti ve çıkıntılara ip bağlanmakta ve adak adanıp ayrıca iki rekât namaz kılınmaktadır”(Efsane №78).

Diğer bir efsaneyi örnek getirelim:

“...Hüseyin Gazi Türbesine, eski tekke harabesine ziyaretçiler gelmekte ve o çevreye yakın çalılara bez bağlamakta...”(Efsane №73)

“...İhtiyarı nazma kılarken gördükleri yerde bulunan, ihtiyarın üzerinde namaz kıldığı, seccade büyüklüğünde bir taş ve onun yanında ufak bir ağaç bulunmaktadır. Bu ağaca aynı zamanda bez, çaput bağlanmaktadır...” (Efsane №83)

Çaput yerine bazen başka eşyalar da olabilir. Bu efsanede anlatıldığı gibi ziyaret yerine gidip kibrit bırakma âdeti de vardır:

“...Buraya hergelen bir kibrit kutusu bırakıyor ve oradaki gaz tenekesi dolduruluyor...”(Efsane №79)

¹²⁸ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986, s.98.

“Kırklar Dağı” efsanesinde ise ziyaretçiler Kırklardan ayrılırken oraya tespih bırakırlar. İnanişaya göre bırakılan tespihler, o yerde durdukça, bırakan şahsın hesabına ibadet ederler. Ayrıca ayrılırken dertlerini bırakma anlamını taşıyan bez, çaput bağlama olayları da görülür (Efsane №80).

“Şeytan Taşlama Dağı” efsanesinde ise İçmeler’de taşla ilgili ilginç bir olay anlatılır. Söylenceye göre kralın kızının karnı şişmeye başlar. Babası kızının günah işlediğini düşünür ve dağa götürüp kızını öldürür der. Ağabeyisi onu öldüremez, gömleğine tavşan kanı sürüp krala götürür. Kız ise orada bir su içer ve iyileşir. Daha sonra kız ölümünden sonra oraya gömülmeyi vasiyet eder. Zamanla mezar ziyaret haline gelir. Buraya gelenler tepedeki mezara taş bırakırlar. Böylece mezar 60-70 metre kadar taşlarla yükselir. Fakat şimdi taşları şifa bulmak amacıyla değil şeytanı taşlamak üzere kullanırlar. Zira prenses için başında günahkâr olarak tanınmıştı. Zamanla o taşların, kulları günaha çağırarak şeytanı taşlamak için çıkarıldığına inanılır. O yüzden bugün buraya “Şeytan taşlama yeri” denmektedir (Efsane №87). Efsanede gördüğümüz gibi başta şifa niyetiyle bırakılan taşların anlamı ne kadar da değişmiştir. Kansız kurban olarak bırakılan büyük ve küçük taşlar mezarda yatan kişiye saygı göstermek için değil şeytanı taşlamak için kullanılmıştır.

Buryat efsanelerinde kansız kurban olayı anlatılmaz fakat Buryatlarda bez bağlama, ateşe yağ atma, şarap serpmeye, saçını saçma gibi eski gelenekler tüm canlılığıyla yapılır. Bu gelenekler Buryatlar için yazılamayan kurallar şeklindedir. Bununla birlikte Buryat efsanelerinden anlaşıldığı gibi dağ doruğunda taşlardan yapılmış oboo’lar bulunur. Türklerde görüldüğü gibi Buryatlar da oboo yanına gelince aşağıdan getirilmiş büyük ufak taşları oboo’ya ilave ederler.

Karşılaştığımız iki halk için de kurban olayı çok önemli benzerliktir. Hem Türklerde, hem Buryatlarda eski kurban geleneği kanlı ve kansız olmak üzere az çok değişikliklerle bulunur. İki halk için dağ ruhuna kanlı ve kansız kurban vermek ona saygı duyma anlamına gelir.

3.5.4.2. Dua

“Dua – Arapça bir kelime olup, çağırarak, davet etmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise dua, inanan kişinin Allah’a yakarması, yalvarması, Allah’tan birtakım taleplerde bulunmasıdır. Allah’la ilişki kurma ve O’ndan yardım dileme halidir. Dua, insanların Allah’la iletişimidir.”¹²⁹

Hem Türk hem Buryatlar kutsal dağlara dua etmek için giderler. Dua – ziyaretin ayrılmaz bir parçasıdır, ziyaretin asıl amacıdır. Dualar sağlık, iyilik, bereket, mutluluk için yapılır. Türkler, İslam dinine göre türbe yanında iki rekât namaz kılarlar. Duaları imam yönetir. Genellikle türbeye gidip iki rekât namaz kılınır:

*“...Mağara’nın içerisinde bulunan birçok girinti ve çıkıntılara ip bağlanmakta ve adak adanıp ayrıca **2 rekât namaz** kılınmaktadır...”*(Efsane №78)

*“...felçliler (çocuk felci dahil) ve bilhassa çocuğu olmayan kadınlar gelerek **orada namaz kılar** ve kurban keserler...”* (Efsane №74)

“Dua Dağı” efsanesinde dağa “dua” adının verilmesi orada yapılan dualardan kaynaklanmaktadır:

*“...Eskiden askerlerle Hicaz’a gidenler buradan **dualarla uğurlanmış**. Burada ayrıca, **hacet namazı da kılarlarmış**...”* (Efsane №12)

İki rekat namaz kıldıktan sonra bekâr erkeklerin söyledikleri dua şu şekilde olabilir:

“Dolandım geldim ocağına, bir kız ver kucağıma.”

Çocuğu olmayanlar ise:

¹²⁹ Cenksu Üçer, **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2005, s.336. (456S)

“Dolandım geldim ocağına, bir evlat ver kucağıma.”¹³⁰

Tahtacı Türkmenlerinin dağda yatan ulu kişilerin yatırlarına ziyarete gidip ettikleri dua (gülbank) şöyledir:

“Allah Allah Allah bismişah çırağıdervişan zuhuru-imam kanunu evliya fütveti apdalan güruhu Naci nurualiabap vakitler hayrola hayrola hayırlar fethola sırlar defola akibetlerimiz hayrola namazımız niyazımız kabul ola her işlerimiz asan ola gönülde olan muratlarımız hasıl ola Allah erenler Muhammed Ali katarından ayırmaya Allah erenler tarfütülayn içre kadar bizi nefsimize ısmarlama yollarından yol hallerinden hal nasip miyesser eyleye Allah erenler nidelim neyleyelim dedirmeye Allah erenler bol kısmet bol nasip kerem yeleye. Her geldikçe haklısı hayırlısı gele reddikaza defî bela affitaksirat defî seyyiat hastalarımıza şifalar dertlerimize devalar borçlarımıza edalar eyleye vakti seher vakti aziz yolumuz açık ola futuhatımız gani ola Allah erenler yardımcımız ola duamız nur ola belalar dur ola müminler zat ola münafıklar mat ola yuf münkire lanet yezide embializam evliyayı kiram saadeti Ekrem meşahiyikram on iki imam ve çehrede imam velpiran üçler beşler kırklar yediler, gerçek erler pirlere dervişan aşkına sadıkan arıfan, budalan meczuban muhibban hazıran gaiban mevcut erenler Keremi Ali gülbengi Muhammedi efendimizin himmeti hazır ola gerçeğe hu hu”.¹³¹

Aşağıda Tahtacı Türklerinin tıpkı Altaylarda gibi ulu dağlara hitap eden dualarında yardım isterler. Örneğin:

“Dağlar, daşlar, ulu gabağağaçlar, goca çaylar, Goyunoğlu, Yusuf yu! Gel, çocuğumun garnının ağrısını al!”¹³²

Edirne Meriç Bektaşilerinin “Dolu” gülbanklerinde buna benzer bir anlatım bulunur:

¹³⁰ Mehmet Eröz, **Yörükler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991, s.30. (288S)

¹³¹ A.Yılmaz, **Tahtacılar da Gelenekler**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948, s.54-55. (115S)

¹³² Mehmet Eröz, **Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992, s.367.

“Bismi Şah, Allah, Allah... Dolumuz dolu ola, yollarımız kadim ola. İçeceğimiz dolu niyaz dolusu olmuş ola. Niyaz sahiplerinin ömürleri uzun, kısmetleri gani ola. Üzerlerine gelecek olan belayı, kazayı ulu dağlara, yezit münkirlere vermiş ola... Niyazlarının kabulluğuna, hakkın birliğine, Pir Sultan’ın demine, gerçeğe hü...”¹³³

Yukarıdaki duada var olan “niyaz sahiplerinin ömürleri uzun, kısmetleri gani ola...” sözleri Altay kamlarının söyledikleri dualarına benzer: “Yaşın uzun olsun, Kara saçların ağarana dek yaşa...”¹³⁴

Buryatların duaları ise şaman ya da lama yönetir.

Lama, dağ ayininde dağ iyesine göre hazırlanan Budist kitapları okur. Aşağıdaki efsane parçasında lamanın dağ ayini geçirmek için Budist kurallarına göre kitap hazırladığı söylenir:

“...İlk önce ayini şamanlar yaparlardı, fakat bölgeye Budizm geldikten sonra yönetici rolü lamalar devraldılar. 19. yüzyıl ortalarında Tibet’ten davet edilen bir lama bu oboo’ya “Dondok-Norbuuling” adı verip onun tören düzenleme kitabını hazırlamıştır...” (Efsane №25)

Sonraki efsanede dağ ayini töreninde çokça kitap okunduğu anlatılır:

“Eskide Yehe oboo üzerinde üç gün içinde dua edilirdi... Yirmi sekiz tane cilt kitap okunurdu...” (Efsane №16)

Burada ayin törenini yaşlı bir lamanın geçirdiğinden söz edilir:

“Deede-Tori köyünde bir tane oboo’nun ayine hazırlanırken oraya Sayan Dağları’ndan yaşlı bir lama yürüyerek geldi. Doksan yaşında olan adam oboo ayini kutsal kitaplarını okuyarak geçirdi...” (Efsane №65)

¹³³ Nejat Birdoğan, **Anadolu’nun Gizli Kültürü: Alevilik**, 2.bs., İstanbul, Berfin Yayınları, 1994, s.474. (559S)

¹³⁴ Birdoğan, **a.g.e.**, s.475.

“Bunhan Tööbii” efsanesinde oboo törenini hem şamanların, hem de lamaların geçirdiklerinden bahsedilir.

““Burgaltayn Adag” yerinden kuzey-battıya 5 km. uzaklığında yüksek dağ doruğunda Bunhan oboo’su bulunur. Bu oboo köy oboolar arasında en önemlisi ve büyüğüdür. Son zamanlarda lamalar ayin yapmaya başladılar. Fakat onun yanında şaman ayini de devam eder. Tibet’ten gelen yüksek seviyede olan bir lama oboo’ya Barşam-Bambara adı verip onun ayin kurallarını hazırlamıştır...” (Efsane №66)

Başka bir efsanede ise lamaların okuduğu kitap adı verilir:

Böylece Baruun Dabaan’ın doruğunda yazın ilk ayında lamalar durmadan üç gün boyunca “Yum” kitabı okudular...”(Efsane №24)

“Ünder Baabay” efsanesinde Yüksek Baba’nın insanken yanında bulunan doğuracak deve ve doğuracak kadın yüzünden öldürülmesiyle dağ üzerinden kadınların ve develerin geçmesini yasaklar ve kadınları sevmez. Bu yüzden o bölgede develer yaşayamaz. Fakat yol o dağdan geçer. Yöre halkı, lamadan kadınların dağ üstünden geçmesi için dualarla izin alırlar:

“...büyük bir lamayı getirip Budist kitapları okutup dağ üzerinden hem erkek ve hem de kadınların engelsiz geçmesi için izin aldılar...” (Efsane №88)

Türklerde dağ ziyaretine bazen kuraklığın olduğu zamanlarda **yağmur duası** için çıkılır. Buryatlarda dağ başına özellikle yağmur duası için çıkılmaz, fakat dağ ayini yapıldıktan sonra yağmurun yağması iyi bir işarettir. Bir Türk efsanesinde yağmur duası şöyle geçer:

“Sinop ilinin Boyabat ilçesinin batısında, 4 kilometre uzaklıktaki Akyörük köyünde halkın ziyaret ettiği bir dağ vardır. Bilhassa kuraklık zamanında yağmur duası için çıkılıyor. Burayı bu sebeple ziyaretin tarihçesi şöyledir:

Bir kuraklık zamanında halk yalvarıp yakarıyor. Birden çok bol yağmur

yağıyor. Fakat yağmur güney tarafındaki dağ yönünden yağmağa başlayınca o yön ilgi çekiyor. Zaten hemen her zaman yağmur bulutlu tarafta belirip sonra yağmaktadır. İşte bu yönde yağmur yağdığından oraya devamlı bakan köylüler, o dağda bir ihtiyarı görüyorlar. İhtiyar, 2 rekât namaz kılıyor, sonra kayboluyor. Bunu gören halk biraz sonra başlayan yağmurun hikmetini bundan biliyorlar. Daha sonra her kuraklık olduğu zaman pek yüksek olmayan bir tepeye köylüler yağmur duasına çıkıyorlar...” (Efsane №83)

“Adana'nın Tufanbeyli İlçesi'nde Gümülek Tepesi'nde, şehit mezarlığı vardır. Halk, kurak aylarda yağmur duası için şehit mezarlığına ve yanındaki mağaraya giderek ziyaret eder ve kurban keser. Halk bu işlemde sonra yağmur yağacağına inanır” (Efsane №82).

“Kozan'ın Üçoğlan Yaylası'nın kuzeyinde üzerinde bir iki ulu ağacın bulunduğu taştan oluşmuş bir tepe vardır. Bu dağda eskiden evliyalar varmış. Havaların kurak gittiği zamanlar tepeye çıkılır, Allah rızası için kurban kesilir, namaz kılınır, yağmur duası edilir. Bu işlemlerden sonra yağmur yağacağına inanılır” (Efsane №81).

Sonuç olarak, Türkler ve Buryatlar türbe yanına veya dağ ayinine gidip dilekler dileyerek, dua ederler. Türkler dualarını İslam dinine göre yapar. Buryatların ise Şamanizm ve Budizm'in kurallarına göre yapılırlar. Türkler türbe başında İslami kurallara göre iki rekât namaz kılarlar. Türklerin duaları imam, Buryatların dualarını şaman ya da lama yapar. Şaman koruyucu ruhlara hitap eder, lama dağ iyesine göre hazırlanmış Budist kitapları okur. Türkler kuraklık olursa evliya türbesine gelip yağmur duası eder. Buryatlarda özellikle yağmur duası için dağ ayini yapılmaz.

3.5.4.3. Oyun ve Şenlikler Düzenlemesi

Elimizde bulunan Türk efsane metinlerinde türbe ziyaretinden sonra şenlik yapıldığı ile ilgili bilgi verilmemekte birlikte şenliklerin olduğu anlaşılır.

“...Kazdağı’nu yurt tutan Tahtacı Türkmenleri, o günden bu yana her yıl Ağustos ayının ortasında şölen düzenlerler...”(Efsane №44)

Dağlarla ilgili Buryat efsanelerinde dağ ayininden sonra bayram yapılır ve geleneksel üç erkek oyunu olarak adlandırılan at yarışı, güreş ve okçuluk yarışmaları düzenlenir.

“...Tapma töreninden sonra küçük **bayram yapılırdı**: yemek pişirilir, at yarışması, güreş düzenlenirdi, okçuluk yapılırdı. Bütün bunlar çok yüksekte, dağda olurdu...” (Efsane №67)

“...Ayinden sonra **üç erkek oyunu düzenlenir**...” (Efsane №74)

“ (ayin)...sonra **üç erkek oyunu düzenlenir**...”(Efsane №88)

“...Aşağıda kalan insanlar ise yemek pişirirler. Ayin sonra yemek yerler, **bayram yapılır**...” (Efsane №91)

“...Ayine köy nüfusu tamamıyla katılır, **üç erkek oyunları düzenlenir**...” (Efsane №16)

“...Ayinden sonra Han Dağı’nın eteğinde **üç erkek oyunu düzenlenirdi**...” (Efsane №28)

Anadolu Türkleri ve Buryatlar dağ ziyaretinden sonra şenlikler düzenler. Şenliklerin düzenlemesi iki toplum için dağların kutsal, yüce, ulu olduğunu gösterir. Onlar, dağların bu kutsallığını hisseder, dağda yatan ulu kişiler ile dağ iyisi onuruna yapılan büyük bayramlarla hayatlarında bu kutlamaların özel bir yere sahip olduğunu gösterirler.

Üçüncü Bölümün Sonuç ve Değerlendirmesi:

Gök-Tanrı’ya yakın ve bazen ona destek olan dikeyliğin güçlü bir simgesi, evrenin merkezinde bulunan ve kozmik bir işlevi olan, ırkın beşiği, ağaçlı, karlı, hem erişilmez, hem gizemli bir yer olan dağ, Türklerinin ve Moğolların mitolojilerinde

her zaman önemli bir rol oynamıştır.¹³⁵ Türkler ve Moğollar, başka halklarda da olduğu gibi, “Dünya Dağı” düşüncesine sahipler. Onların destan ve efsanelerinde görülen “Dünya Dağı” motifi birbirine yakın olmakla birlikte farklıdır. Bu olay, eski “Dünya Dağı” anlayışının zaman içinde aynen korunmadığını ya da her halkın kendi “Dünya Dağı” düşüncesine sahip olduğunu gösterir. Herhalde Türk ve Moğol mitolojilerinde bulunan “Dünya Dağı” inancı tarihi süreç içinde dışarıdan gelen unsurları kattığı görülür. Bunlar Hint ve Çin mitolojilerinin etkileridir.

Eski Türk ve eski Moğol geleneklerini devam ettiren çağdaş Buryatlarda ve Anadolu Türklerinde arkaik “Dünya Dağı” inancın izleri hala görülmektedir. Bu iki halkta kutsal ve mukaddes bir yer fonksiyonunu taşıyan ve taş yığınlarından oluşan Buryatlardaki – “oboo”, Anadolu Türklerindeki “düşek” olarak adlandırılan höyükler, eski inançlarında yer alan “Kozmik Dağ” anlayışının birer temsilleri olarak sayılabilirler.

Dağları anlatan Buryat ve Anadolu Türk efsanelerinde dağın gökle olan eski bağlantıları görülür. İncelediğimiz efsane metinlerinde dağlar, göğe en yakın mekânlardır; bu yüzden kutsal ve yücedirler. Dağın gökle yakın ilişkisi, Buryat efsanelerinde göklerden inen tanrı oğullarının mekân olarak dağları seçmesiyle gösterilir. Türk efsanelerinde dağ ve gök arasındaki ilişkiler, İslam dininin tesiri altında Tanrı’ya yaklaştırılan Hz. Ali, Hz. Musa gibi dini şahısların görünmez yardımcıları - Kırklar aracılığıyla yeniden kurulur, dağlar tanrıların izlerini bıraktıkları kutsal yerler olarak anlatılır.

Ayrıca bu bölümde incelenen Türk ve Buryat efsanelerini dağ iyeli bakımından karşılaştırdığımızda dağlar canlıdır, ikisinde dağlar birbirinden farklı bir şekilde kişileştirilmiştir. Buryat efsane metinlerinde bu, eskisi gibi güçlü bir şekilde devam edegelmiştir. Metinlerde kutsal dağların iyeleri olduğu anlatılır. Bu iyeler halk tarafından tıpkı insan gibi tasvir edilir, dağlar çoluk çocuk sahibi olur, evlenir, her şeyi duyar, konuşur vb... Türk efsanelerinde ise dağların ruhu olduğu inancı örtüktür. Efsaneler, dağ ruhu olduğuna dair açıkça bir şey demezler. Fakat halk

¹³⁵ Jean-Paul Roux, “Dağ. Kozmik eksen. Türkler ve Moğollar”, yay. haz. Levent Yılmaz, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, yön. Yves Bonnefoy, 1.c., Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2000, s.147.

dağları insana benzeter, dağlara insan tasvirleri verir, dağlar insan karakterine sahip olarak gösterilir: onlar âşık olur, kızar, üzülür, yaşlanır, sevinir, kavga eder vb... Hem Anadolu Türklerinde, hem Buryatlarda dağlar birbirine akraba olabilir, her dağın kendine has bir özelliği vardır.

Bunlar dışında Buryat ve Anadolu Türk efsanelerinde dağ ve atalar gibi eski kültürlerinin birbirine çok bağlı olduğu görülür. Buryatlarda atalar kültürü dağ kültürü içine yerleşmiş durumdayken, Türklerde ise atalar kültürü daha çok ön plandadır. Türkler, Anadolu topraklarına gelince eski geleneklerini bırakmadan yeni İslami çerçevesinde devam ederler. Dolayısıyla, yeni hayat koşullarda dağ kültürü İslami perdesiyle bürünerek atalar kültürü sayesinde gelişir. Başka bir deyişle, Anadolu'da atalar kültürünün devamı veli kültürüdür.

İki halk arasında atalara gösterilen bu saygı dağların adlarına etkilemektedir. Hem Anadolu Türkleri, hem de Buryatlar dağlarını “baba, dede” şeklinde adlandırdıkları gibi Türkiye’de “ana, gelincik”, Buryat’ta nine anlamına gelen “tööbi” olarak hitap edilen dağlar mevcuttur.

Yukarıda söz ettiğimiz gibi dağ kültürü atalar kültürüyle ilişkili bir kültürdür. Bunun bir göstergesi olarak Anadolu Türklerinde dağ, ulu olarak inanılan babalara ait türbelerinin bulunduğu bir yer olarak karşımıza çıkar. Halkça ulu olarak inanılan evliyanın mekân tuttuğu dağ, onun şahsiyeti dolayısıyla zamanla halk tarafından ziyaret haline gelir ve evliya adıyla adlandırılmaya başlar. Fakat Buryatlarda ise durum farklıdır; dağlar, insanüstü güçlerle donanmış ve halk tarafından ulu olarak inanılan kişinin adıyla hitap edilir; o ulu kişi ise, dağın iyisi sayılır. Bunun dışında Buryatlar arasında mezarlara gitmek ve ölen kişiyi ziyaret etmek gibi uygulamalar kesin olarak yasaklanır.

Buryatlarda ve yaygın bir şekilde uygulanmamasıyla birlikte Anadolu Türklerinde kurban âdeti toplum hayatında önemli bir yere sahiptir. Coğrafi olarak çok uzakta bulunan iki halk arasında kurban geleneği birbirine çok benzer. Bu gelenek, Oğuz Türklerinin Anadolu’ya yerleşip İslam dininden etkilenmişse bile hala korunur. Buryatların ise kurban sunma kuralları daha çok Altay Türklerindeki benzerlik gösterir. Bununla birlikte Buryatların ve Anadolu Türklerinin kurban

sunma geleneğinin benzerlikleri ana hatlarıyla şu şekildedir:

- 1) Dağ başına özel günde gidilir.
- 2) Giden insan sayısı türbenin ya da dağın önemine göre değişir.
- 3) Kurbanlardan kanlı ve kansız olarak iki çeşidi bulunur.
- 4) Dualar yapılır.
- 5) Şenlik ve bayramlar düzenlenir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda birbirinden uzak coğrafyalarda yaşayan Türk ve Buryat halklarının dağ konulu efsanelerini karşılaştırdık. Araştırma süresince 112 adet Türk ve 97 adet Buryat efsane metni kullanıldı. Farklı kültürlere sahip ve ilk bakışta birbirine benzemeyen iki halkın gelenek ve göreneklerinde dağ kültürüyle ilgili birçok ortak özellik vardır. Bu özellikler, Türklerin eski inancı Şamanizm'den kaynaklanır ve İslam öncesi kültürün izlerini taşır.

Tabiat kültürlerinden olan dağ kültürü, kökleri çok eskiye dayanan bir kültürdür. İki halkın efsanelerini karşılaştırdığımızda, bu kültürün tarihi süreç içinde, yeni dinlerin etkileri altında kalmasına rağmen kaybolmadan değişerek farklı bir şekilde geliştiği görülür. Çünkü hem Türkler İslamiyet'i, hem de Buryatlar Budizm'i kabul ederken, yeni dinlerini aynen benimseme yerine kendi eski inançlarıyla harman edip yeni bir sentez oluşturmuşlardır. Bu konuda Buryatların Türklerden sadece bir farkı var; onlarda Şamanizm, Budizm yanında hala yaşayan bir inanç sistemi olmasıdır. Türklerde ise eski kültür unsurlarının korunması, Orta Asya'dan başlayan ve Anadolu'da devam eden, başında Hoca Ahmet Yesevi'nin bulunduğu İslam'ın sufi hareketi sayesinde olmuştur.

Türkler ve Buryatlar doğayı canlı bir varlık olarak hissederler, dağın, ağacın, taşın, suyun iyeleri olduğunu tasavvur ederler. Onlar, Eski Türklerde olduğu gibi tabiatta mevcut hemen her varlıkta mahiyeti kavranamayan gizli birtakım güçler bulunduğunu düşünürler. **Birinci bölümde** görüldüğü gibi dağ kültürü, ağaç, mağara, taş ve su gibi tabiat kültürleriyle birlikte araştırılır. Bu kültürler bir sentez halinde görülür, birbirine çok bağlılar, türeme, doğurganlık ve koruyuculuk gibi özelliklere sahiptirler. Türkler ve Buryatlar tarafından kutsal sayılır, canlı olarak algılanır. Onlara karşı çeşitli uygulamalar yapılır.

Bu tabiat nesnelere kutsallaştırılmasını kült denilir. Kült doğüstü varlıklar şeklinde tasarlanan yüce ve kutsal varlıklara gösterilen saygıdır, ihtiramdır ve bazen tapınmadır. Kült kelimesi Buryatlarda ve Anadolu Türklerinde salt tapınma anlamını içermeksizin dinî bir esrarı olan kutsal bir nesne anlamına gelmektedir. İnsanlar bu

tabiat nesnelere taptıklarında ve adak sunduklarında, onların Tanrı'ya ulaşmak için bir vasıta görevi olarak görürler.

Doğayı canlı olarak hissetme özelliği bu iki halka özgüdür. Onların dağ, ağaç, su, taş vs. gibi tabiat unsurlarının canlı varlıklar şeklinde görmesi ve bu doğa güçlerine insani imaj vermesi özelliği **ikinci bölümde** yer alan arkaik dönemden kök almaktadır. Dağlarla ilgili Türk ve Buryat efsanelerinde şahıslandırma olayı çok yaygın bir şekilde görülür. Örneğin, Buryat efsane metinlerinde kutsal dağların mutlaka sahipleri vardır. Efsaneler, dağ sahiplerinin tasvirlerini, onun nasıl bir insan olduğunu, yani onun karakter ve görünüş özelliklerini içeren bilgileri verir, hayat hikâyesini anlatır (Ünder Baabay, Bayan Khangay, Bayan Tugud vb.). Dağları anlatan Anadolu Türk efsanelerinde ise bu özellik dinden dolayı daha az olmasına rağmen yine de dağlar insana benzetilir: insan gibi görünür, konuşur, üzülür, sevinir, âşık olur, kavga eder. (Kemerlidağ, Kırmızı Gelin Dağı, Göbek Dağı vb.).

Doğayı canlı olarak algılanma özelliği Şamanizm'de de geniş bir yer tutar. Bu inanç sisteminde araştırma konumuz olan dağın yeri vardır. Şamanın koruyucu ruhlarından olan dağ ruhu, şaman olacak adayın belirlenmesinden onun ölümüne kadar her aşamada etkilidir. Kısaca dağın rolü şu noktalarda belirtilir: Şaman seçilecek kişinin belirlenmesinde dağ ruhu etkili olur, dağın ve dağ ruhlarının etkisi şaman kostüm ve tefinde görülür, Şaman dağda gömülür.

Buryatların ve Anadolu Türklerinin ortak bir inancı Şamanizm'dir. Bunun dışında iki halkı birleştiren diğer bir özellik ise onların yeni dinleri kabul etmesidir. Türkler İslamiyet'i ve Buryatlar Budizm'i. Yeni dinlerin kuralları altında incelediğimiz dağ kültürü tabii olarak değişir, farklı bir şekil alır. Buryatlarda az değişmekle beraber Türklerde ise çok değişmiş durum sergilemektedir. Şaman inancılı Buryatlarda dağ kültürünün güçlü bir şekilde devam etmesinin bir sebebi de Budizm'in Şamanizm'de olduğu gibi kutsal bir dağ inancına sahip olmasıdır. Türklerin kabul ettikleri İslam'da dağların yeri vardır, fakat hiçbir zaman dağlara tanrısal bir hüviyet verilmemiştir, onlara tapılmamıştır. Bu duruma rağmen Anadolu coğrafyasında dağ kültürünün izleri Türk halk Müslümanlığında görülmektedir. Çünkü Anadolu Türkleri Müslüman olduktan sonra dağ kültürüyle ilgili inançlarını

İslamlaştırmak suretiyle yaşatmaya çalıştılar. Burada halk tarafından ulu olarak inanılan ve üstün güçlerle donatılmış evliyalar etrafında teşekkül edilen bu dini uygulamalar, İslam dinine aykırı olduğu halde Türk halk inançlarında geniş bir şekilde yer alırlar.

Bu dinler ve inançlar dışında Hıristiyanlıkta yer alan dağların önemi ve kutsiyeti üzerinde durulmuştur. Hıristiyanlıkta dağın yeri vardır. Bu dinde kutsal dağların önemi büyüktür. Dağlar, peygamberlerin tanrı ile konuştukları, on emir aldıkları yerler olarak karşımıza çıkar. Zeytin Dağı'nda Hz. İsa'nın dolaştığına, vaaz verdiğine, gecelediğine ve üzerinde çarpmışa gerilmiş olduğuna inanılır.

Üçüncü bölümde Türkler ve Moğolların, başka halklarda olduğu gibi, “Dünya Dağı” düşüncesine sahip olduğu görülür. Onlarda görülen “Dünya Dağı” motifi birbirine yakın olmakla beraber farklıdır. Bu olay, eski “Dünya Dağı” anlayışının zaman içinde aynen korunmadığını ya da her halkın kendi “Dünya Dağı” düşüncesine sahip olduğunu gösterir. Türk mitolojisinde kozmik dağın temsilleri Altın, Ak ve Demir Dağlar olduğu gibi Buryat mitolojisinde ise Hint etkisi altında kalan Sümber Dağı'dır. Bu dağlar üç kısımdan (gök, yeryüzü, yeraltı) oluşan dünyayı yukarıdan aşağıya doğru üç tane yatay bulunan dünya katmanını birleştirir. Göksel dünyada iyi tanrılar, Buryatlarda – Tengeri'ler (Tengriler), Altay Türklerinde – *kuday*, yeryüzünde yer-su tanrıları ve yer altında ise Erlik bulunur. Bu dağlar, evrenin merkezinde yer alıp dorukları “göğün göbeğinde” kutup yıldızına uzanırlar. Buryatlar yıldızın, dağın doruğuna asılı olduğunu söylerler.

Ayrıca Türk ve Buryat mitolojilerinde yer alan “Dünya Dağı” inancının tarihi süreç içerisinde dışarıdan gelen unsurları içine kapsadığı görülür. Bunlar Hint ve Çin mitolojilerinin etkileridir. Bu iki halkta “Dünya Dağı”nın izleri olarak, kutsal ve mukaddes bir yer fonksiyonu taşıyan, taş yığınlarından oluşan Buryatlarda – “oboo”, Anadolu Türklerinde ise “düşek” olarak adlandırılan höyüklerin, eski inançlarında yer alan “Kozmik Dağ” anlayışının birer temsilleri olduğu söylenebilir.

Türklerin ve Buryatların dağlarını anlatan efsanelerinde dağlar, göğe en yakın mekânlar olduğu için kutsal kabul edilirler, tanrıların mekân ettiği yerler olarak sayılırlar. Buryat efsanelerinde, dağın gökle yakın ilişkisi, tanrı oğullarının göklerden yere inerken dağ doruklarını seçmesi ile görülür. Türk efsanelerinde ise İslam dininin tesiri altında Tanrı'ya yaklaştırılan Hz. Ali, Hz. Musa gibi dini şahısların görünmez yardımcıları - Kırklar aracılığıyla dağ ve gök arasındaki ilişkiler yeniden kurulur, dağların tanrıların buldukları kutsal mekânlar olarak anlatılır.

Araştırılan Buryat ve Anadolu Türk efsanelerinde dağ iyisi motifi geniş bir yer tutar. İye -“koruyucu ruh” anlamına gelir. Halk tarafından anlatılan efsanelere göre dağ iyeleri insan özelliklerini almış görünür, dağ ruhu tıpkı insanlar gibi şarkı söyleyen, konuşan, dans eden, kavga eden, tartışan ve oyun zamanında hayvanlarını kaybeden varlıklar olarak tasavvur edilir. Buryat ve Anadolu Türk efsanelerini dağ iyisi bakımından karşılaştırdığımızda, onlarda canlı bir varlık olarak algılanan dağlar, birbirinden farklı bir şekilde kişileştirilmiştir. Buryat efsane metinlerinde dağların kişileştirilmesi olayı eskisi gibi güçlü bir şekilde devam edegelmiştir. Türk efsanelerinde ise dağların kişileştirilmesi örtüktür. Buryat efsanelerinde dağ iyisi inancı olduğu halde Türk efsanelerinde dağ iyeleri hakkında açıkça bir şey denilmez. Fakat halk, dağları insana benzetir, dağlara insan tasvirleri verir, onlar insan gibi davranır: aşk olur, kızar, üzülür, yaşlanır, sevinir, kavga eder vb... Hem Anadolu Türklerinde, hem Buryatlarda dağlar birbirine akraba olabilir, her dağ kendine has bir özelliğe sahiptir.

Ayrıca Türk ve Buryat efsanelerinde dağ kültü, önemli bir yere sahip olan diğer atalar kültüyle çok bağlı olduğu görülür. Buryatlarda atalar kültü dağ kültü içine yerleşmiş durumdayken, Türklerde ise atalar kültü daha çok ön plandadır. Burada dağ kültü, İslam dini etkisi altında kalarak atalar kültü sayesinde gelişir. Bu iki halk insanları ulu dağlarına saygı duyarak “baba, dede” şeklinde hitap etmesiyle birlikte Türkiye’de “ana, gelincik”, Buryat’ta ise nine anlamına gelen “töobii” şeklinde de söylenir.

İnceleme yaptığımız iki halkın efsanelerinde, dağ kültünün ayrılmaz bir parçası olan kurban geleneği birbirine çok benzer. Hem Anadolu Türk, hem Buryat toplum hayatında kurban âdeti önemli bir yere sahiptir. Türkler dağda yatan evliya ruhuna kurban sunarken, Buryatlar dağ iyesine sunar. Bu gelenek, Oğuz Türklerinin Anadolu'ya yerleŖip İslam dininden etkilenmiŖse bile hala korunur. Buryatların kurban sunma kuralları daha çok Altay Türklerine benzerlik gösterir. Sonuç olarak, Türkler ve Buryatlar arasında kurban sunma geleneği Ŗu taraflardan birbirine benzer: dağ baŖına özel günde gidilir; giden insan sayısı türbenin ya da dağın önemine göre deđiŖir; kurbanlardan kanlı ve kansız olarak iki eŖidi bulunur; dualar yapılır; Ŗenlik ve bayramlar düzenlenir.

Ŗamanî kültüre sahip Buryat ve Anadolu Türklerinin sözlü kültürlerinden olan dağ konulu efsanelerinde birçok ortak özellik bulunur. AraŖtırma yaptığımız iki halkta, kökleri eskiye dayanan dağ kültünün, uzun bir zaman süreci içinde kaybolmadan, yeni dinler, yeni yaŖam Ŗartları altında deđiŖerek yaŖamını sürdürdüğü görülür. Efsanelerde, gemiŖte Gök-Tanrı'ya inanan göçebe iki halkın ağaçlı, karlı, eriŖilmez dağlara karŖı derin saygı duydukları yansıtılır, dağların eskide olduğu gibi hala ulu, mukaddes ve kutsal olduğu anlatılır.

Kaynaklar

A. Yazılı Kaynaklar

- Abaeva L.L.: **Kult Gor i Buddizm v Buryatii**, Moskova, Nauka, 1991.
- Abaeva L.L., **Buryati**, Moskova, Nauka, 2004.
- Jukovskaya N.L.:
- Akpınar, Turgut: “Eski ve Bugünkü Türkler’de Su Kültü ve Adetler”, **Türklerin Din ve Hukuk Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.63.
- Aksoy, Ülkü: “Yamanlar Dağı Efsanesi”, **Erciyes**, 12 (145), Ocak 1990, s.20.
- Albedil, M.F.: **Buddizm**, Sankt-Peterburg, Piter, 2006.
- Alptekin, Ali, B.: “Dağların Yaratılışı ile İlgili Olarak Anadolu ve Balkanlarda Anlatılan Mitlerden: Hasan Dağı”, **Erciyes**, sayı 18 (214), Ekim 1995, s.6-8.
- Alptekin, Ali, B.: **Efsane ve Motifleri Üzerine**, Ankara, Akçağ yayınları, 2012.
- Alptekin, Ali, B.: “Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri”, **II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, Kuşak Ofset, 1988, s.35-39.
- Angarhaev, A.L.: **İstoriko-Kulturnie Svyazi Mongolskih Narodov v Yazıkovich i Mifoepičeskih Traditsiyah Tsentralnoy Azii**, Ulan-Ude, Buryad Ünen, 2005.
- Anohin, A.V.: **Altay Şamanlığına Ait Materyaller**, çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova, Konya, Kömen Yayınları, 2006.
- Araz, Nezihe: **Anadolu Evliyalari**, İstanbul, Fatiş Yayınevi, 1958.

- Artun, Erman: **Adana Halk Kültürü Araştırmaları I**, Adana, Altın Koza Yayınları, 2000.
- Aslan, Ferhat.: **Ayasofya Efsaneleri**, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yayınevi, 2009.
- Aslan, Ferhat.: **Efsane Şehir İstanbul**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Aytürk, Nihat: **Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri**, Ankara, Alatanoglu İlim ve Kültür Hizmetleri, 1992.
- Altan, Bayram: **Hizmetleri**, 1992.
- Bardahanova, S.S.: **Sistema Janrov Buryatskogo Folkloru**, Novosibirsk, Nauka, 1992.
- Baldaev, S.P.: **Rukovodstvo po Sobiraniyu Buryatskogo Folkloru**, Ulan-Ude, Bur. Kn. İzd-vo, 1959.
- Tudenov G.O.: **Bur. Kn. İzd-vo**, 1959.
- Bayat, Fuzuli: **Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2006.
- Bayat, Fuzuli: **Türk Mitolojik Sistemi**, 2.c., İstanbul, Ötüken, 2007.
- Bayat, Fuzuli: “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, **Folklor/Edebiyat**, 12.c., sayı 46., İstanbul, 2006, s.49.
- Baydemir, Hüseyin: **Özbek Efsaneleri**, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2011.
- Bazancir, Recai: **Bingöl Efsaneleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, Van, 2010.
- Bazarov, B. D.: **Tainstva i Praktika Şamanizma**, Ulan-Ude, İzd-vo OAO Respublikanskaya Tipografıya, 2003.
- Benekay, Yahya: **Yaşayan Alevilik**, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1967.
- Beydili, Celal: **Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük**, çev. Eren Arcan, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 2005.
- Bezertinov, R.N.: **Tengrianstvo- Religiya Tyurkov i Mongolov**, Kazan, Slovo, 2004.

- Birdoğan, Nejat: **Anadolu'nun Gizli Kùltürü: Alevilik**, 2.bs., İstanbul, Berfin Yayınları, 1994.
- Bogomolov, A.İ.: **Religii Mira: Noveyshiy Slovar'**, Rostov na Donu, Feniks, 2005.
- Bol'shaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.S.Kondratov, 52.c., Moskva, Terra, 2006.
- Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.M.Prohorov, c.26, 3.bs., Moskva, İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya", 1977.
- Bonnefoy, Yves: **Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, 1.c., haz. Levent Yılmaz, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2000.
- Boratav, Pertev, N.: **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Bozkurt, Fuat: **Aleviliğın Toplumsal Boyutları**, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1990.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, c.24., 1986b, s.12455.
- Cemiloğlu, Mustafa: **Bursa Dağ Köylerinde Türkmen Kùltürü**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- Çeremisov, K.M.: **Buryaad-Orod Slovar': Buryatsko-Russkiy Slovar'**, Moskva, Sovetskaya Entsiklopediya, 1973.
- Çoruhlu, Yaşar: **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, 4.bs., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011.
- Damdinov, D.G.: **Legendi İ Predaniya Etničeskoy Buryatii: Toponimika i Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSHA, 2008.
- Demir, Ali, F., **Şaman ve Türk Dünyası**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2009.
- Çomak, Nebahat, A.:
- Dede, Abdürrahim: "Karaoğlan Tekkesi Efsanesi", **Batı Trakya Türk Folkloru**, Ankara,

- Kültür Bakanlığı, 1978, s.22.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitapevi Yayınları, 2006, s.1115.
- Dondokova, D.D.: **Leksika Duhovnoy Kulturu Buryat**, Ulan-Ude, İzd-vo BNTS SO RAN, 2003.
- Dorjiev, B.Ş.: **İstoriya Proishojdeniya i Stanovleniya Buryatskogo Naroda**, Ulan-Ude, Buryatskoe Knijnoe İzdatelstvo, 2010.
- Dugarov, B. S.: **Mifologiya Buryatskoy Geseriadi: Vostoçme Tengri**, Ulan-Ude, İzd-vo BNTS SO RAN, 2005.
- Duymaz, Ali: **Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1989.
- Efsane Derlemeleri**, İstanbul, Hüsnüat Matbaası, 1975.
- Eliade, Mircea: **Dinler Tarihine Giriş**, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2003.
- Eliade, Mircea: **İmgeler ve Simgeler**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları, 1992.
- Eliade, Mircea: **Şamanizm**, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 1999.
- Eliasev, L.Ye.: **Baykal Predaniyeleri**, Ulan-Ude, Buryat. Kn. İzd-vo, 1966.
- Erbuğ, Merih, B.: **Efsaneler: Geçmişten Fısıltılar**, Ankara, Kim Yayınları, 2007.
- Ergun, Metin: **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, 1.c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ergun, Metin: **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, 2.c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.

- Ergun, Pervin: **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004.
- Erke, Ülker, A.: **Minyatürlerle Anadolu'dan Efsaneler**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997.
- Gören, Şafak, Ş.: **1997**.
- Eröz, Mehmet: **Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- Eröz, Mehmet: **Yörükler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.
- Galdanova, G. R.: **Dolamaistskie Verovaniya Buryat**, Novosibirsk, Nauka, 1987.
- Gedikoglu, Haydar: **Doğu Karadeniz Masallar, Öyküler, Söylenceler, Destanlar**, Trabzon, Serander Yayınları, 2008.
- Gerasimova, K.M.: “Kult Obo Kak Dopolnitelny Material Dlya İzuçeniya Etničeskih Protsessov v Buryatii”, **Metodologičeskie Voprosi po İssledovaniyu Kultur Tsentral'noy Azii**, Ulan-Ude, İzd-vo BNTS, 2006, s.52.
- Gerasimova, K.M.: **Traditsionnie Tibetskie Verovaniya v Sisteme Kultov Lamaizma**, Novosibirsk, Nauka, 1989.
- Gökbek, Ahmet: **Varsak Türkmenlerinde Yer-Su İnancının İzleri**, 1.c., Ankara, Dinler Tarihi Araştırmaları, 2000.
- Gölpınarlı, Abdulkaki: **Vilayet-Name: Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1958.
- Görkem, İsmail: **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006.
- Gungarov, V.Ş.: **Mifüüd ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001.
- Gungarov, V.Ş.: “Sovremennoe Bitovanie Buryatskih Legend i Predaniy”, Doktora Tezi, Ulan-Ude, BNTS, 1993.

- Gungarov, V.Ş.: “Toponimiçeskie Legendı i Predaniya Hori-Buryat”, **Poetika Janrov Buryatskogo Folkloru**, Ulan-Ude, 1982, S.40.
- Gül, İnce: **Hatay’da Bulunan Ziyaret-Yatır İle İlgili İnanışlar Ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi, 2009.
- Hangalov, M.N.: **Sobranie Soçineniy**, 2.c., Ulan-Ude, OAO Respublikanskaya Tipografiya, 2004.
- Harman, Ömer, F.: “Dağ”, **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.401.
- Harva, Uno: “Die Religiösen Vorstellungen der Altaischem Völker” **FF Communications**, LII, nr. 125 Helsinki, 1938.
- Helimoğlu, Yavuz: **Diyarbakır Efsaneleri (Derleme-Araştırma-İnceleme)**, Ankara, Doruk Yayınları, 1993.
- Hoppal, Mihaly: **Avrasya’da Şamanlar**, çev. Bülent Bayram, H.Şevket, Çağatay, Çapraz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- İnan, Abdülkadir: **Eski Türk Dini Tarihi**, 1.bs., İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnan, Abdülkadir: **Makaleler ve İncelemeler**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- İnan, Abdülkadir: **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- İndirkaş, Zühre: **Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İzsürümü**, Ankara, İmge Kitapevi, 2007.
- İşık, Neşe: “Doğu Karadeniz Efsanelerini Derleme ve Araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri)”, Yüksek Lisans Tezi, Kara Deniz Teknik

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 1998.
- Jukovskaya, N.L.: **Buddizm: Slovar'**, Moskova, Respublika, 1992.
- Jukovskaya, N.L.: **Lamaizm i Rannie Formı Religii**, Moskova, Nauka, 1977.
- Kalafat, Yaşar: **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 2.bsk., Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996.
- Kara, Ruhi: **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993.
- Karadavut, Zekeriya: **Yozgat Efsaneleri: İnceleme-Metin**, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Konya, 1992.
- Kaya, Muharrem: "Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanı'nda Av Kültürünün İzleri", turkoloji.cu.edu.tr, s.2.
- Kaya, Muharrem: **Mitolojiden Efsaneye: Türk Mitolojisinin Türkiye'deki Efsanelerde İzleri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 2007.
- Koçetov, A.N.: **Lamaizm**, Moskova, Nauka, 1973.
- Korkmaz, Ramazan: "Çıldır Folklorundan Efsane Derlemeleri", **Erciyes**, 10 (118), Ekim 1987, s.26-27.
- Kratkaya Geografiçeskaya Entsiklopediya**, yay. haz. A.A.Grigoryev, Moskva, "Sovetskaya Entsiklopediya", 1964.
- Kravets, S.L.: **Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya: Entsiklopediçeskiy Slovar'**, Moskva, Bolşaya Rossiyskaya Entsiklopediya, 2011.
- Kürtoğlu, Mehmet: **Urfa Efsaneleri**, İstanbul, Kent Yayınları, 2005.
- Malinovskiy, Bronislaw: **Büyü, Bilim ve Din**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000.
- Malzurova, L. Ts.: **Legendı i Predaniya Hongodorov**, Ulan-Ude, Buryat Devlet Üniversitesi Yayınları, 2006.

- Melikoff, İrene: **Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.
- Melikoff, İrene: **Kırkların Cemi'nde**, çev. Turan Alptekin, İstanbul, Demos Yayınları, 2007.
- Menes, G: "O Znaçenii Teonima Ülgen", **İssledovaniya po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov**, Ulan-Ude, 1986, s.27.
- Mihaylov, T.M.: **İz İstorii Buryatskogo Şamanizma (S Drevneyşih Vremen po 18v.)**, Novosibirsk, Nauka, 1980.
- Muhanov, İ.L.: **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011.
- Ocak, Ahmet, Y.: **Alevi Ve Bektaş İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 2.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.
- Ocak, Ahmet, Y.: "Eski Türklerde Dağ Kültü", **İslam Ansiklopedisi**, 8.c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1993, s.402.
- Ocak, Ahmet, Y.: **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Okladnikov, A.P. **Petroglifi Baykala: Pamyatniki Drevney Kulturu Narodov Sibiri**, Novosibirsk, Nauka, 1974.
- Orkun, N.N.: **Eski Türk Yazıtları**, 4.c., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1941.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi**, 1.c., 2.bs., Ankara, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, 1993.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi**, 2.c., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)**, 2.c., 3.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Önal, Mehmet, N.: “Dağ Kültü, Eren Kültü Ve Şenliklerinin Muğla’daki Yansımaları”, **Bilig**, Bahar 2003, sayı 25, s.99-124.
- Önal, Mehmet, N.: **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Önder, Mehmet: **Bitmez-Tükenmez Anadolu**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1970.
- Örnek, Sedat, **İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane**, 2. bsk., İstanbul, Gerçek
Veis: Yayınevi, 1988.
- Özen, Kutlu: **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri**, Sivas, Dilek Matbaacılık, 1996.
- Potapov, L.P.: **Altay Şamanizmi**, Leningrad, Nauka, 1991.
- Potapov, L.P.: “Elementı Religioznıh Verovaniy v Drevnetyurkskih Geroičeskih Legendah”, **Sovetskaya Etnografiya**, No:5, 1991, s.82.
- Respublika Buryatiya: Kratkiy Entsiklopedičeskiy Spravočnik**, Ulan-Ude, İzdatelstvo BNTS, 1998.
- Rıza, Ali, Y.: **Anadolu’da Sihirli Taşlar**, Atsız Mecmua 15, Nisan 1932, Sa. 12, s.299-300.
- Roux, Jean-Paul: “Dağ. Kozmik eksen. Türkler ve Moğollar”, yay. haz. Levent Yılmaz, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, yön. Yves Bonnefoy, 1.c., Ankara, Dost Kitapevi Yayınları, 2000, s.147.
- Roux, Jean-Paul: “Su”, **Mitolojiler Sözlüğü**, 2.c., yön.Yves Bonnefoy, Türkçe yay. haz. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s.1020.

- Roux, Jean-Paul: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, 2.bs., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011.
- Sakaoğlu, Saim: **Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- Sakaoğlu, Saim: **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 42, 1989.
- Sami, Şemseddin: **Kamus-i Türki**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1978.
- Sandje-Süren: **Hatan Eji Zedemnay**, 2 c., Ulan-Ude, Nonparel, 2005.
- Sandje-Süren: **Hatan Eji Zedemni**, 3 c., Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2007.
- Sandje-Süren: **Hatan Eji Zedemnay**, 4 c., Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2007.
- Sandje-Süren: **Hatan Eji Zedemni**, 5 c., Ulan-Ude, İzd-vo BŞA, 2007.
- Sancak, Nuriye: **Mardin Efsaneleri**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Eylül 2008.
- Sarıyüce, Hasan, L.: **Anadolu Efsaneleri**, 2c., 2.b., İstanbul, Nehir Yayınları, 2006.
- Sepetçioğlu, Necati, M.: **Türk-İslam Efsaneleri**, 2.b., İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1975.
- Seyidoğlu, Bilge: **Erzurum Efsaneleri: (Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerinde Bir İnceleme)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Sovetskiy Entsiklopedičeskiy Slovar’**, Moskva, İzdatelstvo “Sovetskaya Entsiklopediya”, 1980.
- Sönmez, Seniha: “Türklerde Dağ Kültü İnancı ve Altay, Tıva ve Şor Destanlarında Dağ”, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler

- Enstitüsü, Balıkesir, 2008.
- Şagdarov, L.D., **Buryaad-Orod Toli: Buryatsko-Russkiy Slovar'**, 2.c., Ulan-Ude, Respublikanskaya Tipografiya, 2010.
- Çeremisov K.M. **Türkiye Coğrafyası**, Ankara, Gündüz Eğitim ve Yayınları, 2001.
- Şahin, Cemalletin: **Halk Edebiyatına Giriş**, İstanbul, Akçağ Yayınları, 1969.
- Şükrü, Elçin: **Yalova Efsaneleri**, Yalova, Ortipa Yayıncılık, 1998.
- Taner, Nuri: **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973.
- Tanyu, Hikmet: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Taş, İsmail: **İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji**, Konya, Kömen Yayınları, 2002.
- Tatar, Recep, S.: **Bu Toprağın Efsaneleri**, İstanbul, Su Yayınları, 2004.
- Tekin, Hıdır: **Antalya Bölgesi Efsaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Edebiyatı, 2003.
- Tekin, Talat: **Orhon Yazıtları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Turan, Ahsen: "Hayat Ağacı", **Türk Kültürü**, 353, Eylül 1992, s.543.
- Turistskaya Buryatiya**, yay. haz. Sergey İvanov, Ulan-Ude, OOO Reklamno-İnformatsionny Tsentr, 2002.
- Türkçe Sözlük**, 5.bsk., Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1969.
- Türkmen, Ali, E.: **Anadolu Efsaneleri**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009.
- Türkçe Sözlük**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992, s.1606.
- Ural, Serpil: **Ağrıdan Zelveye Anadolu Anlatıyor**, Ankara, Kültür Bakanlığı,

- 1989.
- Üçer, Cenksu: **Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- Ülken, H.Z.: “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, **Yol**, 23.
Şamanizm ve Alevilik sayısı, 2003, s.94.
- Üsküp, Şeref: **Efeler Diyarından Bozdağefe Efsanesi**, İzmir, Hür Ve Efe Matbaası, 1994.
- Vihnoviç, V.L.: “Sinay”, **Entsiklopediya Religi**, yön. A.P.Zabiyako, A.N.Krasnikova, E.S.Elbakyan, Moskva, Akademiçeskiy Proekt; Gaydeamus, 2008, s.1169.
- Yalgın, Ali, R.: “Türklerde Halk İnanmaları ve Tabiat: Su, Ağaç, Dağ ve Taş”, **Türk Folklor Araştırmaları**, 1 (4), Ekim 1949, s.60.
- Yavuz, Muhsine, **Diyarbakır Efsaneleri: Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, H.: Doruk, 1993.
- Yavuzer, Hayatı: “Şamanizm’de Evren ve Dünya Tasvirleri”, **Milli Folklor**, sayı 35, Güz 1997, s.50-55.
- Yılmaz, A.: **Tahtacılar da Gelenekler**, Ankara, Ulus Basımevi, 1948.

B. Sözlü Kaynaklar

Kaynak kişi 1:

Celil Şahan

1951, ilkokul 5 sene

Elektrikçi, emekli

Antalya, Döşemealtı ilçesi, Kovanlık köyü

Celil Şahan, Antalya alan araştırmamda ilk görüşme yaptığım kişidir. Tek katlı bahçeli bir evde hanımıyla birlikte oturuyordu. Bu yaşlı adam bana birkaç tane efsane anlattı. Onun, efsaneleri anlatırken, o yörede konuşulan Türkçenin şivesi beni merak etti. Bu efsaneleri kimden duymuşsunuz diye soru sorduğumda: “İnsanlar anlatırlar, onlardan duydum”, cevap verdi.

Kaynak kişi 2:

Danjalov Vladimir Nimaeviç

1937, yüksek parti okulu mezunu,

Zooteknik, sekreter, kültür bölüm müdürü, emekli

Mele köyü, Şkolnaya Sk.17-1

Bu adamın yaşadığı köyü bölgenin uzak köylerinden biridir. Köy her taraftan dağlarla çevrilidir. “Dağları anlatan efsaneleri bana anlatır mısınız” diye sorduğumda adam, biraz düşünüp efsaneleri anlatmaya başlamıştı... Kendisi bu köyde doğmamış

ve büyümemiş. Sonradan iş göreviyle buraya yönlendirilip bu köye yerleşmiş. Köyün dağlarla ilgili efsaneleri ise burada yaşarken büyüklerden duymuş.

Kaynak kişi 3:

Dampilova Handajap Darmaevna

1959, lisans mezunu

Buryat dili öğretmeni

Dalahay köyü, Tsentralnaya Sk. 31.

Handajap Darmaevna, şiirleri yazmayı seven biridir. O, benim yazdığım kitabım var, köyün dağlarını anlatan efsaneleri çocukluğumda büyüklerden duydum, diye cevap verdi.

Kaynak kişi 4:

İsmail Ünlü

1933, okuma yazma kendisi öğrendi

Çiftçi, avcı, emekli

Antalya, Yazır köyü

İki ülkede görüşme yaptığım kişilerden en yaşlı olanıdır. Bana çok güzel ve ilginç efsaneleri anlattı. Fakat şivesinden dolayı onu anlamam bazen zor geliyordu.

Kaynak kişi 5:

Muzzafer Ünlü

1959, ortaokulu yarıda bıraktı

Karayolu emekli, muhtar

Antalya, Yazır köyü

Muzzafer Ünlü, İsmail Ünlü'nün yakın akrabasıdır. Bana Abdal Musa ile ilgili efsaneleri anlattı. Kendisi halk anlatmalarına merak eden birisidir. Anlattığı efsaneleri, Elmalılar'da yaşarken büyüklerden duymuş.

Kaynak kişi 6:

Necda Bıyık

1968, ilkokul, ortaokul dışarıdan okuyor

Ev hanımı

Ankara

Necda Bıyık, Ankara'da yaşayan orta yaşında bir kadındır. Çok sıcak kanlı bir kadındır. Üç çocuk annesidir, okulu devam etmediğı için şimdi dışarıdan okuyor. Anlattığı "Hira Mağarası" efsanesini bir kitapta okudum diye cevapladı.

Kaynak kişi 7:

Norboev Aleksey Norboeviç

1951, lisans mezunu

Veteriner, emekli

Zakamensk şehri, Podkirpiçanaya Sk.58

Aleksey Norboeviç, alan araştırma yaptığım bölgenin merkezinde oturuyor. Kendisi şaman soyundan gelen birisidir. Anlattığı efsaneleri çok ilginç içerikliler. Efsanelerin boş hikâyeler olmadığını, bir anlam taşıdığını bana söyledi.

Kaynak kişi 8:

Rinçinov Tsenge Tsirenoviç

1961, lisans mezunu

“Ajalay Tug” gazete redaktoru

Zakamensk şehri

Listvennaya Sk.14

Bu adam, çocukluğundan beri sözlü kültüre ilgisi olan biridir. Efsaneleri anlatırken çok canlanır, efsanede geçen olayların gerçekten yaşanmış bir olay gibi söyler. Bazı efsaneleri okumuş, bazı efsaneleri ise köy ihtiyarlarından duymuş.

Kaynak kişi 9:

Rıfat Cilde

1956, Üniversite mezunu

Emekli

Antalya Merkez

“Anamas” efsanesini anlatan Rıfat Cilde gençken Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirmiş. Efsaneyi okulda okurken duymuş. Öğrenciyken kendisi de bazı efsaneleri derleyip almış.

Kaynak kişi 10:

Şangaev Tsidenjap Maydarueviç

1930, ortaokul 5 sınıf bitirmiş

Avcı, emekli

Hurtaga köyü, Nimaeva Sk.33

Tsidenjap Maydarueviç, kendisi hayat boyunca avcılık yaptığını söyledi. Efsaneleri çok seven biridir. Ava çıkan avcılar taygada hikâyeleri anlatmayı severler, dedi.

Kaynak kişi 11:

Tarbaev Nikolay Pamajapoviç

1957, lisans mezunu

Dans öğretmeni, şarkı ve dans grubu müdürü

Zakamensk şehri, Podkirpiçnaya Sk. 12-1

Dağlarla ilgili efsaneleri anlatmasını rica ettiğimde bu adam, kendi köy dağlarının efsaneleri anlattı. Onun, efsaneleri anlatırken kendi vatanından çok gurur duyduğunu hissettim. Bir efsanenin bazı detaylarını hatırlayamadığımda, o efsanenin bir kitap içinde bulunduğundan söz etti.

Kaynak kişi 12:

Togmitova Dolgorma Tsidenjapovna

1970, lisans mezunu

Buryat dili öğretmeni

Zakamensk şehri, Yubileynaya Sk.12

Dolgorma Tsidenjapovna, ortaokulda öğretmendir. Bu kadın çok konuşkan ve bana en çok efsane anlatan kişidir. Dağlarla ilgili efsanelerin çok ilginç olduğunu söyledi. Efsaneleri anlatırken o da sesiyle inandırıcı bir hava katıyordu. Efsanelerin bazılarını köy büyüklerinden duymuş, bazılarını da öğretmenlik yaparken kendisi araştırmış.

Kaynak kişi 13:

Tunjinova Darima Batuevna

1950, lise mezunu

Aşçı

Ulekçin köyü, Tsentralnaya Sk.58

Bu kadın benim halamdır. Bana geçmişte olmuş çok olay anlattı, fakat dağlarla ilgili sadece bir taneydi. Onun söyledikleri beni çok ilgilendirdi. Anlatılanlar, gerçekten yaşanmış ve ders verici olaylardı.

Kaynak kişi 14:

Tsirenov Togtoho Dorjievıç

1935, Ortaokul mezunu

Marangoz, emekli

Zakamensk şehri, Holtorskaya Sk.27.

Togtoho Dorjiev, bana “Sayhanay Tabhar” efsanesini anlattı. Efsanede yer alan olaydan sonra dağın adı ortaya çıktı. Efsaneyi çok zaman önce büyüklerden duymuş.

C. Elektronik Kaynaklar

1. <http://angara.net/forum/t11737>
2. <http://baikal-iwf.ru/main/bar.php?id=8>
3. <http://www.newbur.ru/news/documents/1781>
4. <http://www.buriatia.ru/culture/dostopr.htm>
5. <http://www.baikal-dream.ru/ru/o-baikale/baikal-legends/35-olhon-legends/117-izhimey.html>
6. http://ebftour.ru/bajkal_i_yuzhnaya_sibir_.htm
7. http://minpriroda-rb.ru/burchudo/raion.php?SECTION_ID=651&ELEMENT_ID=7249
8. <http://www.newbur.ru/news/documents/1781>
9. <http://daogeo.ru/molodoj-bajkal/>
10. <http://www.baikal-dream.ru/ru/o-baikale/baikal-legends/36-khamar-daban-legends/115-heart-lake-legend.html>
11. <http://www.profistart.ru/ps/blog/4017.html>
12. <http://www.eolloe.ru/specpredlojeniya/vesna/ekskursionniie-marshrut-taieni-tugnuieskoie-dolini-po-sledam-chingixana.html?ml=5&mlt=system&tmpl=component>

13. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%BD-%D0%A5%D0%B0%D0%BD>
14. <http://baikal-iwf.ru/main/bar.php?id=8>
15. <http://www.itogi.ru/archive/2006/48/31804.html>

EKLER: Efsane Metinleri

EK 1: Türk Efsane Metinleri

Birinci ekte dağlarla ilgili topladığımız Türk efsane metinlerini bir sınıflandırma halinde veriyoruz. Sınıflandırmamız şu şekildedir:

- A. Dağ Adlandırmasıyla İlgili Efsaneler:
 - a. Bir Olaydan Sonra Adlandırma;
 - b. Şekline veya Özelliğine Göre Adlandırma;
- B. Dağlarda Yaşanan Olaylar;
- C. Dini Efsaneler:
 - a. Ulu Olduklarına ve Keramet Gösterdiklerine İnanılan Kişilerin Efsaneleri;
 - b. Ermiş Olduklarına İnanılan İki Kişinin Buluşmasıyla İlgili Efsaneler;
 - c. Ziyaret Yerleriyle İlgili Efsaneler;
- D. Aşk Efsaneleri;
- E. Dağda Taş Kesilme Motifiyle İlgili Efsaneler;
- F. Beddua ya da Dua Sonucunda Dağ Olanlarla İlgili Efsaneler.

A. Dağ Adlandırmasıyla İlgili Efsaneler

Dağın adı nereden geldiği önemlidir. Çünkü bazen onun adı çok şey anlatabilir: geçmiş tarihi olayları, savaşları, fetihleri, eskide yaşamış insanların hayatları, onların sevinçlerini ve ıstıraplarını... İnsanlar, dağlara ad verirken onun özelliklerine bakar. Başka bir deyişle, efsane adı altında bir halkın tarihini, gelenek ve göreneklerini, yaşam tarzlarını görebiliriz. Dolayısıyla, biz dağların adlarla ilgili

efsanelerini “**Dağ adlandırmasıyla ilgili efsaneler** ” başlık altında topladık. Aynı zamanda bu başlık içinde iki alt başlık bulunur:

a) Bir Olaydan Sonra Adlandırma:

“Kara Tufan” efsanesinde dağda olan bir tufandan dolayı dağın adı verildiği anlatılır. Bu acı olay hakkında da bir türkü bestelenmiştir, Ümmi türküsü... Bu türkü o yere hastır.

1. Kara Tufan*¹³⁶

Yüksek bir tepe, baktığın zaman sim siyah, yani madeni bir durumu var, taş. Tabi bu nerden kalmış... “Kara Tufan” aslında değilmiş o, başka bir şeymiş fakat orada bilmem ne beyleri varmış, uzun bi, kırk gün bir düğün etmiş orada. Anamas yaylasından gelin götürüyor. Neticede gelini alıp götürürken bir tufan olmuş, yağmur, dolu ve saire, affet olmuş. “Kara Tufan” ismi de oradan geliyo. Gelini sel alıyor, götürüyor. Hatta bizim Yazır’da derler “köyümüzün adını içen bilir, gahvemizin dadını...” bir de türküsü var onun. Ümmi türküsü. Bizim köye hastır o türkü. Alının gözüktüğü yere de “Boyalı Çay” derler. Kara Tufan kalmasının sebebi de affet geliyo, tufan geliyo, düğün ahalisini gelini melini götürüyo, türkü de ordan bestenmiş.

(İ. Ünlü)

Bu efsanede yoksul bir delikanlının bey kızına aşk olup anneni kızı istemeye beye gönderir. Fakat bey, kızını vermek istemiyor ve dağdaki ejderhayı öldürürsen kızımı veririm der. Oğlan dağa gider ve orada ölür. Annesi acı haber alınca dağa beddua söyler. Ondandır dağın adı “Karacadağ” olur.

2. Karacadağ Efsanesi

Diyarbakır beyinin dünya güzeli bir kızı varmış. Beyin yanında marangoz olarak çalışan yoksul bir delikanlı, bu kızı görüp âşık olmuş. Anasına gidip, beyin

¹³⁶ * simgesiyle kendimiz derleme yaptığımız efsaneleri işaretliyoruz.

kızını kendisine istemesini söylemiş. Anası her ne kadar, bu işin olamayacağını anlatmaya çalışmışsa da oğlunun yalvarmalarına dayanamayıp, beye gidip durumu anlatmış. Bey kadını dinledikten sonra:

“Benim de çok sevdiğim bir oğlum vardı. Bir gün atalarımızdan kalma değerli kılıcımızı alarak, dağda yaşayan ve insanların başına bela olan ejderhayı öldürmeye gitti fakat ejderha onu öldürdü ve kılıç da dağda kaldı. Eğer, oğlun bu ejderhayı öldürür, o kılıcı da geri getirirse kızımı ona veririm” demiş. Anası gelip olanları oğluna anlatınca, delikanlı anasıyla helalleşip hemen dağa gitmiş. Ejderha oğlanı görünce, ağzından ateşler püskürterek, daha delikanlı davranmadan, onu yakıp öldürmüştü. Oğlan can acısıyla öyle derin bir ah çekmiş ki, feryadı gökleri titremiş. Bu çığlığı işiten anası, oğlunun öldüğünü anlamış ve duyduğu büyük acısıyla şunları söylemiş:

Sandım olacak düğün

Kara gün oldu bugün

Oğlumu alan dağlar

Sen de karaya bürün

Acılı ananın bu ahı üzerine, dağ kararmış ve bundan böyle bu dağın adı da “Karacadağ” olmuş.

Recep S.Tatar, **Bu Toprağın Efsaneleri**, İstanbul, Su Yayınları, 2004, s.105.

Aşağıdaki efsanede kötü kaynananın lüzumu yüzünden gelini yanıp ölüyor. Böylece oradaki dağın adı “Gelincik Ana Tepesi” olur. Yürükler her yıl bu dağda bulunan gelinin mezarı yanına gelip kurbanlar keserler, dua ederler, erenlere erişen gelin kadından himmet umarlar. Bu efsane Buryat efsanelerine çok benzemektedir. Çünkü dağlarla ilgili Buryat efsanelerinde de zor hayatı yaşamış, çok ıstırap çeken biri ölünce dağ sahibi olduğu anlatılır. Sonradan Buryatlar da böyle bir dağ yanına gelip kurban keserler, dua ederler.

3. Gelincik Ana Tepesi

Isparta'nın kuzeyinde bir dağ vardır, bölgenin ünlü dağı Davras kadar yüce, onun kadar ünlü... Atabey ilçesine adeta tepeden bakmaktadır bu yüce dağ Karlı ve sivri tepesiyle ilçenin üzerinde bir heyula gibi yükselen bu dağ çok uzaklardan görüldüğü gibi, Eğridir ve Burdur gölleri de altın başaklı ovaların ortalarında birer ayna gibi parıldar buradan.

Güney ve batıdan gelen yürükler ilkbahardan sonbahara kadar bu dağın yamaçlarında yaylarlar. Sarıkeçili oymağının bir obası yine bir bahar günü bu dağın yamaçlarında çadırlarını kurar, yazı orada geçirmeye hazırlanır.

Geçen yıl da aynı yere çadır kuran obanın hatırı sayılır delikanlısı burada evlenmiş, gelin kadın ilk kınalı parmak aşını orada yaktığı bir ocakta kotarmıştı. Bu yıl da çadırlar kurulurken gelin kadına yemek hazırlamak düşer. Kaynanası da cadaloz mu cadaloz. Geline hemen ateşi yakmasını, üzerine sacı koymasını söyler. Gelin kadın ne yapsın, kaderi... Dolanır sağı solu, başlar çalı çırpı toplamaya, topladıklarını eski ocağa yerleştirir. Fakat ateşi yakmanın mümkünü yok, esen kuvvetli rüzgâr ateşin yakılmasını önler.

Ateşin hala yakılmadığını gören öfkeli kaynana elindeki oklava ile gelinin üzerine hücum eder, bakışları ile de gelini şaşkına çevirir. Ne yapacağını bilemeyen gelin, başını, geçen yıldan kalan küllerin arasına sokup saklamak ister.

Fakat bahtsızlık gelini burada da yakalar; ta geçen yıldan, çadırların söküldüğü günden kalan bir kıvılcım gelinin saçlarını tutuşturur. Derken gelin yanında yöresindeki çalı çırpı ile birlikte yanmaya başlar. Kısa bir müddet sonra gelin kül olup savrulur.

Yetişenler bir şey yapamazlar, ne yapabilirler ki... Kocası bir yandan, obanın güngörmüşleri bir yandan geline yanmaya başlarlar. Kötü kalpli kaynana da suçunu anlayıp af diliyor, yalvaramaya başlıyor. Gelinden arta kalan kemikleri ocağa gömüyorlar, orası, onun mezarı oluyor. O günden sonra dağın adı Gelincik Ana olarak söylenmeye başlıyor.

Yürükler her yıl mezarın başında kurbanlar keserler, dua ederler, erenlere erişen gelin kadından himmet umarlar.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 42, 1989, s.46.

4. Sarıkız Tepesi

Batı Anadolu'da, Marmara ve Ege Bölgelerini birbirinden ayıran Kaz Dağı'nın Edremit Körfezi'ne bakan yamaçlarında Sarıkız Tepesi adı verilen bir yer vardır. Burada, üzeri çakıl taşları ile örtülü bir mezarda, ermişlerden bir hatunun yattığı rivayet edilmektedir.

Anlatıldığına göre, çevre köylerden birinde çok güzel bir kız varmış. Pek çok delikanlı bu kızla evlenmek istemiş. Fakat kızın babası, bunca emekle, zahmetle büyüttüğü kızını öyle, kolayca gelin etmek istemez. Kızını rahat ettirecek bir koca bekler, bekler ki damadı ile öğünsün.

Fakat dünya kötülerin dünyasıdır; yalan da onlardan, iftira da... Derler ki:

“Senin kızın kötü yola saptı.”

Babası inanamaz, fakat ona tesir ederler. Adamcağız çaresiz kalır, bu lekeyi temizlemeye karar verir. Fakat yine öldürmeye kıyamaz, kendi vermediği canı nasıl alsın!.. Onu ancak gözden uzak tutmak ister ki dosta düşmana karşı yüzü olsun.

Baba, kızını alır yanına, katar kazlarını önüne; doğruca Kaz Dağı'nın yolunu tutar. Orada bir müddet birlikte kaz otlatırlar. Öğle olur, yemek yerler. Derken kızın babası, evladının bir anlık ayrılmasından istifade ederek oralarda uzaklaşır. Yol bilmeyen, iz bilmeyen kız ölüme terk edilir.

Kız ölmez. Dağda günlerce, aylarca yaşar. Yolunu kaybedenlere yol, izini kaybedenlere iz gösterir, onları kurtarır. Bilhassa kış günlerinde fırtınaya tutulanlara yardım eder.

Kızının ölmediğini, hayatta olduğunu öğrenen baba, dayanamaz, yollara düşer. Yüreği evlat ateşiyle yanmaktadır, bir solukta kızının yanına ulaşır.

Baba, Kartaltepe’de ölür; oraya Babatepe adı verilir. Kızın öldüğü ve bugün kabrinin bulunduğu yere de Sarıkız Tepesi adı verilir.

Sarıkız’ın bulunduğu yer, daha hayatta iken ışıklı imiş, çok uzaklardan aranın ışıkları götürülürmüş.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara: Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 42, 1989, s.45.

“Çökelez Dağı” efsanesinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki savaştan bahsedilir. Savaşta Ellez adlı yiğidin düştüğü olayından dağın adı “Çökelez” olur.

5. Çökelez Dağı

Çal, bağlı bulunduğu Denizli ilimizin 67.km. kuzeyinde, Çökelez Dağı eteklerinde kurulmuş küçük bir ilçe merkezimizdir. Çökelez Dağı, Büyük Menderes Ovası’nın ortasında yükselir. Bu dağa bu adın verilmesinin, benzer motiflerle süslü çok hikâyesi vardır. Aşağıda bunlardan birisini veriyoruz:

Vaktiyle Müslüman Türklerle küffar arasında bir savaş yapılmaktadır. Zamanla savaş bu dağın eteklerine intikal eder. Çarpışma esnasında Türklerden Ellez adlı bir yiğidin kafası kopar. Ellez bu duruma rağmen hemen düşen kafasını koltuğunun altına alır ve düşmanın üzerine doğru koşmaya başlar.

Yiğit, Ellez’in komutanı ise onun bir ara kötü durumda olduğunu görür; düşmandan kendisini koruması için de arkasından bağırır:

“Çök Ellez, çök Ellez!”

Bu emir üzerine hemen Ellez olduğu yere çöker ve onda ruhunu teslim eder, şehitlik mertebesine ulaşır.

Zamanla bu hadise unutulmaz ve yiğit er Ellez’in şehit düştüğü bu tepeye

Çökelez/ Çökelez Dağı adını verirler.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara: Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 42, 1989, s.51.

Aşağıdaki efsanelerde de savaşta kırk asker öldüğünü ve onların defnedildiği tepeye “Kırklar Tepesi” denildiği anlatılır.

6. Kırklar Tepesi 3

Bugünkü Kırklar Tepesi mevkiinde büyük bir savaş olmuş. Savaşın sonunda Müslümanlardan tam kırk asker şehit düşmüş. Savaşta şehit düşen askerleri buraya defnetmişler. Bundan sonra bu tepenin adı Kırklar Tepesi olmuş.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.96.

7. Kırklar Tepesi 2

Erzincan’ın kuzeyinde Kurutilek köyünde, şimdiki Askeri Garnizonunun bulunduğu yerde Kırklar Tepesi vardır. Bu tepede birçok mezar bulunmaktadır. Burada Kırklar Hazretleri yatmaktadır. Erzincan’ın ermiş kişilerinden olan Kırklar: “Ben ölürsem beni buraya defnedin” demiş. Aradan zaman geçmiş, kırklar dünyasını değiştirmiş, vasiyeti üzerine onu bu küçük tepeye defnetmişler. Defnettikten sonra Kırkların ayaklarının dışarıda kaldığını görmüşler. Bugün dahi bu durum belirgin olarak görülmektedir.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.96.

Efsanede iki dağın adları orada yaşamış iki oba reislerden dolayı verilmiştir.

8. Munzur ile Keşiş

Erzincan ili kuzeyden ve güneyden birer dağ silsilesi ile çevrilidir. Dağlar bir yay çizerek şehrin doğusunda ve batısında birbirlerine çok yaklaşarak dar geçitler meydana getirirler. Bu dağları çevrelediği Erzincan Ovası, her çeşit sebze ve meyvenin yetiştiği bereketli toprakların bulunduğu tarım alanlarıdır.

Vaktiyle bu bereketli topraklarda Munzur ile Keşiş adında iki oba reisi yaşarmış. Munzur'un obası Müslüman, Keşiş'in obası Hıristiyan olduğundan bu iki komşu hiç mi hiç geçinememiş. Bu kavgaların başlaması ve bitmesi günlerce sürer, daha biri bitmeden bir diğeri başarmış.

Öyle bir an gelmiş ki, hem obaların halkı, hem de oba reisleri barışmaya ve daha birbirlerine kötülük etmemeye karar vermişler. Fakat gelin görün ki, bu barışları uzun sürmemiş, obaların halkları yine birbirleriyle savaşmaya başlamışlar. Bu çatışma daha şiddetli olmuş. İnsanlar ölmeğe başlamış. Hem oba reisleri ve hem de obaların halkı son bir defa yine bir araya gelip barışmaya karar vermişler.

Bir araya gelen oba reislerinin kendi aralarında yaptıkları antlaşmaya göre, her iki oba halkı da ovadadan ayrılacak ve dağlara çekilerek yaşayacaklar. Bunun üzerine Munzur, obasının halkını alarak güneydeki dağlara, Keşiş'te kendi obasının halkını alarak kuzeydeki dağlara çekilmiş.

Bu insanlar yıllarca dağlarda yaşamışlar. Yaylalardaki toprakları ekip biçmiş, dağlardaki ormanları tahrip etmişler, sökülüp yakmışlar. Bunun sonucu zamanla bu dağların toprakları çorak hale gelmiş, ormanlar yok olmuş.

İşte Erzincan'ın kuzeyinde ve güneyinde bulunan Keşiş ve Munzur dağları bundan dolayı çıplak ve Erzincan Ovası da yıllarca ekilmediği için bugün yemyeşildir.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.98.

Bu güzel efsane Horasan pirlерinden olan Hasan Baba'dan bahseder. Hasan Baba şehirden yaşamaktansa dağlarda yaşamayı tercih eder. Çünkü insanların kalplerini okuyunca kimin zengin olmasını, kimin kadını elde etmesini planladığını,

kimin borcunu, derdini düşündüğünü gördü. Hasan Baba ermiş biriymiş, dünyasal düşüncelerden uzak... Türk ve Buryat efsanelerden gördüğümüz gibi böyle manevi seviyesi yüksek olan Türkiye’de ermiş babalar, Buryatia’da ise lamalar insanlardan uzak dağlarda mekân tutarlar.

9. Hasandağ 1¹³⁷

Kayseri’nin Hasandağı, adını Hasan Baba’dan alır. Bir zamanlar bu dağda mekân tutmuş, meczup Hasan Baba’dan...

Hasan Baba, Horasan pirllerindenmiş. Düşmüş yollara, kona, göçe Kayseri’ye gelmiş. Halk yalvarmış:

“-Kal bizim şehirde, sana bir mescid yaptıralım, imamlık edersin...” Hasan Baba: “- Etmeyin, eylemeyin, bırakın gideyim. Siz bana cemaat olamazsınız” demişse de, ısrar etmişler. Bir mescit yaptırılmış, Hasan Baba imamlık cübbesini giyerek cemaatin önünde namaza durmuş. Bir saat, iki saat, Hasan Baba rükua varmış. Kendinden gelmiş, cemaati unutmış, namaz vakitlerini birbirine ulayıvermiş. Bakmışlar olacak gibi değil cemaat: “-Bizi unutuyorsun..” diye dert yanmışlar. Hasan Baba:

“-Peki demiş, size unutmayayım.” Tekrar namaza durmuş? Bu sefer namaz surelerini okuyacağına, ardından, saf saf el bağliyan cemaatin kalplerini teker teker okumağa başlamış. Kimi, satacağı mala, nasıl hile karıştırsam da zengin olsam diye kuruyor, kimi göz koyduğu kadını elde etmek için planlar hazırlıyor, kimi borcunu, kimi derdini düşünüyormuş. Namazı bırakan kaçmış. Hasan Baba: “-Gördünüz mü? Siz bana cemaat olamazsınız, dememiş miydim? Bırakın beni de, Tanrı huzuruna arı duru çıkacak cemaat aramak üzere yola çıkayım..” diyerek Kayseri’yi terk etmiş.

Bir süre sonra, Hasan Baba’yı, civar dağda etrafına toplanan geyik, ceylan, kurt, kuzu gibi çeşitli hayvanlara vaaz ederken görmüşler. Bu dağa “Hasandağı” adını vermişler.

Mehmet Önder, **Bitmez-Tükenmez Anadolu**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları,

¹³⁷ Efsane adı sonunda 1, 2 rakamlarıyla efsane çeşitlemesini işaretliyoruz.

1970, s.157-159.

Aşağıda yer alan efsanede ise Türklerin Anadolu'ya gelince efsanelerin oradaki yerel mitoloji unsurlarını içine alıp yeni Türkleşmiş ve İslamlaşmış hali olarak anlatıldığı görülür.

10. Ankara'da Hacettepe

Mitoloji'de Kral Midas'a ait bir efsane var ki, bugün Ankara'da, bir diğer varyantıyla söylenir. Efsaneye göre, Kral Midas, şarap ilahi Baküs'e (Yahut Diyonizes'a) bir iyilikte bulunur. Bundan çok memnun olan Baküs, Kral Midas'a, kendisinden bir şey dilemesini söyler. Dünya malına tamahı olan ve altını çok seven Midas, fırsatı kaçırmaz: "Dokunduğum her şeyin altın olmasını isterim" der. Baküs onun tamahına gülererek: "peki" der. Artık, Kral Midas, neye elini sürerse, altın olmaktadır. Yerden bir taş alır, altın olur. Ekinden başaklarını koparır, altın taneler avucuna dökülür. Sevinerek sarayına koşar, kapıya dokunur, tokmak altın kesilir. Uşaklarına güzel bir yemek yapmalarını emreder. Sofra, kızartmalar, meyvelerle donanır. Midas, büyük bir iştah ile yemeklere el atar. Hepsi altın kesilir. Altın lokmalar, bir türlü boğazından geçmez. Su içmek ister, o da altın. İşte o zaman hatasını anlar. Baküs'e yalvarır: "Kusurumu bağışla, beni bu altın felaketinden kurtar!" der. Baküs, haris kralın haline acır. Gediz nehrinde yıkanmasını söyler. Midas, nehrde yıkanır ve başına gelen bu felaketten kurtulur.

Yıllar, yüzyıllar sonar, Ankara Türklerin eline geçmiş, İslamlaşmış. Devirler, insanlar değişmiş, ama efsane yaşamış. Fakat başka bir kılık, ayrı bir inanç içinde. Ve olmuş bir Hacettepe efsanesi.

Hacettepe, Ankara'nın göbeğinde, yüksekçe bir tepedir. Bir zamanlar, sevgililerin buluştukları, kavuşmaları, evlenmeleri için el açıp dua ettikleri hacette buldukları yer.

Bir zamanlar Ankara'nın çok tamahkâr, gözünü dünya malı bürümüş bir sultanı varmış. Her sabah bu tepeye çıkar, Tanrı'ya el açar, hacetini söylemiş: "Neyi

tutsam altın olsun!” diye yalvarırmış. Bir sabah Tepe’de Hızır’ı karşısında buluvermiş. Hızır: “Peki demiş. Git sarayına, neye dokunursan altın olacak.” Sevinerek gitmiş. Neye elini sürerse altın oluyormuş. Sofraya oturmuş, ekmeğe el atmış, altın. Yemeğe dokunmuş, altın. Başlamış ağlamağa. Derken, Hızır yine görünmüş: “Neye ağlıyorsun?” demiş. Sultan “Neye dokunsam altın oluyor. Açlıktan öleceğim. Beni kurtar” diye yalvarmış. Hızır: “Bu sana ders olsun. Git, hacette bulunduğu tepede yıkan abdest al, iki rekat namaz kıl, eski haline dönersin” demiş. Bunu yapmış ve altın belasından kurtulmuş.

Tepeye de Hacet Tepesi demişler.

Mehmet Önder, **Bitmez-Tükenmez Anadolu**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1970, s.178-179.

11. Gelincik Dağı

Gelincik Dağı, Çermik’in kuzey-batısındadır.

Bu dağdan bir gelin alayı geçiyormuş. Alaydaki küçük çocuklardan birisi, altını kirletmiş. O anda, bir şey bulamayan annesi, çocuğu bir yufka ekmeğiyle temizlemiş ve aniden tüm gelin alayı taş olmuş.

Şu anda, dağdaki insan dizisini andıran taş yığınları, işte bu gelin alaymış.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri: Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, Doruk, 1993, s.182-183.

Dağda dualar yapıldığı için dağın adı “Dua Dağı” olmuş.

12. Dua Dağı

Harput’a bakan yamaçta, kabristanlığın bulunduğu yere bu isim verilmektedir.

Eskiden, askerlerle Hicaz'a gidenler buradan dualarla uğurlanmış. Burada ayrıca, hacet namazı da kılarlarmış.

Onun için bu dağa, Dua Dağı ismi verilmiştir.

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006, s.186.

13. Hazar Dağı

Büyüklerimizden duyduğumuza göre, eskiden Hazar Dağından bin kişilik bir asker kafilesi geçiyormuş. Kışmış. Burada tipiye yakalanmışlar. Bin kişilik ordunun tamamı, burada telef olmuş.

“Hezar” aslında “bin” demektir. Bu dağ da ismini buradan almıştır.

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006, s.186.

14. Yılkı Atı ve Aygar Dağı Efsanesi

O, pırl pırl doru renkteki ve rüzgârın önünde özgürce uçuşan yeleleri ile adeta tanrılaşmış bir yaratık gibi görünürdü. Eşi benzeri onun yoktu. Onun adı da yoktu. Ama biz ona burada bir isim koyalım ve renginden esinlenip “Doru” diyelim adına.

Doru, havada tuttuğu dimdik başı, kavislenmiş kuyruğu ile sanki gökten yer yüzüne indirilmiş bir heykel, bir küheylan gibiydi. Kimi zaman güneşin doğmasına yakın, bir tepenin üstünde belirir ve bir süre öylece hiç kıpırdamadan durur, sonra da ansızın kaybolup giderdi. Acaba aşağıdaki köylerden bir kısrak kokusu mu almağa çalışırdı, yoksa kendi eşsiz güzelliğini sevgi ve sadakatini insanlara mı sunmaktı muradı bilinmez. Ama o her haliyle kendi dünyasına aitti. Nerede saklanırdı, nereye giderdi? Kimseler bilmezdi. Belki de uçarak bulutlar arasında kaybolurdu. Güzel

aygırın büyüüne çok kişi kendini kaptırmıştı. Ama bu adeta gökteki ayı ele geçirmek gibi erişilmez bir olaydı. Kurulan tuzaklar hep boşa gitti. Arada bir dar boğazlarda ya da sarp geçitlerde onu kısıtıranlar da oldu ama bir at değil de kutsanmış bir poyraz yeliydi sanki. Öyle alanlarda uçurumlardan atlıyor, kayaları aşılıyor ve göz açıp kapayıncaya kadar ortadan silinip kaybolup gidiyordu.

O zamanlar Aygar dağının sırtları, dereleri, vadileri bu günkü gibi köylerle dolu değildi. Olanlar topu topu üç beş köy onlar da üç beş evlik yerleşimlerdi.

O yıl Aygar dağlarında kış çok çetin geçti. Her zamankinden de çetin. O kadar çok kar yağdı ki dereler tepelerle birleşti. Kuşlar kurtlar av bulamayıp aç kaldılar. Ölenler öldü, kalanlar ise daha da vahşileştiler.

Doru vahşi hayvanları zaten yanına bile yanaştırmazdı. Gövde gücü ile değil hızı ile kaçırdı onlardan. Bir tepeden öbürüne kanat açardı adeta ve kurtulurdu. Ama bu kış başka bir kıştı. Kar çoktu.

Açlıktan gözü dönmüş bir düzine kurt poyraza açık yaylada kısıtıp düştüler Doru'nun peşine. O dev gibi gövdesinin ağırlığı ile değil bir tepeden bir tepeye yel gibi uçmak adım bile atamıyordu bu derin kar deryasında. Her sıçrayışında biraz daha gömülüp kalıyordu karlara. Kurtlar ise rahatça koşuyor, dönüyor, zıplıyorlar ve onu acımazsızca kovalıyorlardı. Sonunda akşamüstü kurtlar ile Doru karşı karşıya geldiler. Ve bu ölüm kalım savaşı son derece vahşi bir şekilde gece boyunca sürdü. Yürekler acısı bir kapışmaydı bu. Her iki taraf da ölüm kalım mücadelesi veriyordu. Ama şartlar ne kadar zor olursa olsun Yılkı atı idi, erişilmezdi ve bir efsaneydi o. Ona o güne kadar hiç kimse dokunamamış, hiç kimse sahip çıkamamıştı.

Bu uzun ve karanlık gece sona erdiğinde, beyinleri parçalanmış, kaburga kemikleri birbirine girmiş on iki salyalı kurdun leşi karlar üzerinde serilip kalmıştı. Doru ise savaştan zaferle çıkmış bir komutan gibi dimdik ortada, başı gözleri özler gibi havada, öylece duruyordu. Gövdesinde ne bir çizik, ne bir yara!.. Sadece beyaz köpükle örtülmüş vücudundan yukarılara doğru yükselen buharın buğusu kalır geride. Acaba o buğu ile mi buharlaşıp bir anda gözden kaybolmuştur bilinmez? Çünkü Doru yoktur ortalıkta. Onun nereye gittiğini, nasıl gittiğini ise, hiç kimse

söyleyememiştir.

Aygar Dağı'nın doru aygırı efsanelerde yaşadığı sürece, kim bilir belki de başka sefer başka bir isimle uzaktan uzağa kişneyerek size sesini duyulur. İsmi aygırdan alan Aygar Dağı'nın dorukları ise şimdi hal o asi yılki atını hatırlatır.

Merih Baran Erbuğ, **Efsaneler: Geçmişten Fısıltılar**, Ankara, Kim Yayınları, 2007, s.185-187.

15. Çomak Dağı

Zamanı evvel tahsildarlar vardı. Para tahsile gelmişler. Çomak dağında yapılmamış bir hadise. Sakarya'da yapılmış. Karşı köylerden bir tanesi. Tahsildar parayı tahsil edememiş. Borçlunun biriyle münakaşa etmiş. Borçlu adamı dövmüş. Mahkemelik olmuşlar.

Hakem soriyi. “Neynen dövdü seni?” “Çomaknan dövdü”. Ondan sonra bu dağların adı, Çomak dağı kalmış.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.190.

“Sandraz Dağı” efsanesinde tıpkı Buryat efsanelerinde de görüldüğü gibi dağların birbirine akraba oldukları anlatılır. Bu, bize göre hem Türk, hem de Buryat toplumunun aile yapısını gösterir. İki halkın aile yapısı birbirine benzer, akrabaya dayalıdır.

16. Sandraz Dağı

Yöre insanları, çevre dağların birbirlerine akraba olduklarına inanırlar. Çal Dağı ile Çiçekbaba Dağı birbirinin kardeşidir. Sivrisineği olmayan Atkuyruksallamaz Dağı ile Çiçekbaba Dağı pek geçinemezlermiş. Bu yüzden birbirlerini topa bile tutmuşlar. Atkuyruksallamaz Dağı top atmış yetiştirememiş. Çiçek Dağı'nın attığı top Atkuyruksallamaz Dağı'nı yarı bele kadar yıkmış. Bunun için Atkuyruksallamaz

Dağı, Çiçekbaba Dağı'na sen benden dırazsın, yani büyüksün demiş. Bundan dolayı bu dağın adı “Sandıraz” kalmış.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.191.

Dağ – bir sığınma yeridir. Savaş zamanında birincisinde dağ, ikincisinde melekler askerlere seslenmiş, sığının demiş. Böylece dağ onları düşmanlardan sığındığı için adı da “Sığın Dağı” olmuş.

17. Sığın Dağı

1) Sığın Dağı eskiden Morçalı adını kullanıyormuş. Nedeni evvelden bu dağlarda gavur durması imiş. Bu gavur Bodrum kalesine kadar yayılmış. Bu dağ uzaya uzaya Sığın dağı olmuş. Savaş zamanı dağdan bir ses gelmiş: “Askerler! Dağın ardına sığının” denmiş. Bu dağın tepesinde bir mezar vardır. Askerler bu dağa sığınmışlar bu yüzden adı Sığın Dağı olmuş.

2) Hoca, bu ovada harp oldu. Başındaki kumandana melekler seslenmişler. Mağlup oluyorsun, askerini arkandaki dağa sığındır diyor. Meleklerden söylenen bu. O zaman bu kumandan askerini sığındırıyor. Bi dane şehit vermiş. Bu dağın başındaki o şehit imiş. Sığın Dedesi bu şehitmiş.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.193.

18. Ölemez Dağı

Lokman Hekim'in yolu bir gün Ölemez'e düşer. Dağın doruklarından çevreyi izler. Çok etkilenir. Bir yanda yemyeşil dağlar, bir yanda yeşilliğin ortasında maviyle yeşilliğin karıştığı ve ayakları denize bağlı Köyceğiz gölünü görünce: “İnsan istese de burada ölemez,” der. Dağ adını buradan alır.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.195.

Aşağıda verilen efsanede Habib Neccar Antakya halkı hak dinine davet eden bir Müslüman'dır. Fakat onu öldürmüşler, türbesi dağda bulunduğu için dağın adı "Habib Neccar Dağı" olmuştur.

19. Habib Neccar Kıssası Dağı

Antakya ilçesinde iki yerde makamı bulunan Habib Neccar'ın Antakya halkını hak dine davet etmesi neticesinde öldürülmesi olayı halk arasında "Habib Neccar Kıssası" olarak adlandırılmaktadır. Bu hadiseye göre Habib Neccar'ın şehit edilmesinden sonra o dönemlerdeki adı "Silpius" olan dağda Cebrail (A.S)'in belirdiği ve bu dağdan yükselerek Antakya şehrini altüst ettiği rivayet edilir. Aynı zamanda Habib Neccar'ın bu dağda ölmesi inanişından dolayı türbesi buraya defnedilmiş ve dağın ismi "Habib Neccar Dağı" olarak değiştirilmiştir.

İnce Gül, **Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır İle İlgili İnanışlar Ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi, 2009, s.131.

20. Kırmızı Gelin Dağı

Dağ, Baskil'in güneyinde, kaza hudutları içinde olup, Nazaruşağı mahallesinin üst tarafındadır.

Vaktiyle iki düğün alayı yolda karşılaşmışlar. Yörede, düğün alaylarının yolda karşılaşması, uğursuzluk sayılıyormuş. Düğün alaylarının ileri gelenleri, birbirlerinden yol istemişler: "Bize yol verin, geçelim!" "Siz bize yol verin de, biz geçelim!"

Bunların arasında önce, münakaşa olmuş; sonra da dövüş çıkmış. Kavgada birçok insan ölmüş. Gelinlerden biri, kavgada daha fazla insan ölmesin diye, ellerini açıp Allah'a yalvarmış. "Tek bu kadar insan ölmesin, biz taş olalım" demiş. Allah da duasını kabul etmiş ve her iki düğün alayı da taş kesilmiş.

Dağın tepesinde devenin, gelinin ve düğün alayındaki insanların taş kesmiş

halleri bellidir. Bu yörede de, o taşların başka, taşlık, kayalık bir yer yoktur.

Gelinin başındaki örtüsü kırmızı olduğu için bu dağa, Kırmızı Gelin Dağı adı verilmiş.

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006, s.177.

21. Dümen Dağı ile Keşiş Dağı

Dağ köylerinde Uludağ'a Keşiş Dağı denilmektedir. Keles Harman-alanı köyü yakınlarındaki yüksekçe tepeye de Dümen Dağı adı verilmektedir. Efsane bu iki dağla ilgilidir.

Soğuk bir gış günü keşiş, Keşiş Dağının zirvesine çıkıyor. Çoban da Dümen Dağının tepesine çıkıyor. Bunnar yarış ediyollar, hangimiz daha fazala dayanacak diye. Dümen dağındaki çoban üşüyo, kepeneği dahıveriyor deyneğe. Keşiş de ordan bahıyor ki, çoban dayanıyor. Kepeneği çoban zannediyo. En sonunda keşiş ölüyor orda. Mezarı ordadır. Zirvededir.

Mustafa Cemiloğlu, **Bursa Dağ Köylerinde Türkmen Kültürü**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.124.

22. Kaz Avlusu

Söylenceye göre; Sarıkız'ın, kazlarıyla birlikte Sarıkız tepesinde yaşadığı yıllarda, Kazlar Kazdağından kalkıp zaman zaman Bayramiç ovasına iner, bağa, bahçeye tarlalara girip zarar verirlermiş.

Köylüler, kazlardan şikâyetçilermiş. Halkın şikâyeti olur da Sarıkız bilmez mi? Ve hemen eteğine taş doldurur başlar evliya sabrıyla avlu duvarı örmeğe. Bin metre çapında bir avlu çevirir kazlarına.

Kazlar da avludan bir daha dışarı çıkamazlar.

Tahtalı aşiretleri, bu dağa ilk geldikleri zaman, zirvede taşlarla çevrilmiş bir avlu ve içinde kaz tüyleri bulunca buraya “Kaz Avlusu” demişler, dağa da Kazdağı adını vermişler.

Zirvede yattığı rivayet edilen Sarıkız’ın türbesi yassı mermer taşlardan, çamur ya da harç kullanılmadan örülmüştür.

A.Ülker Erke, Şefika Şafak Gören, **Minyatürlerle Anadolu’dan Efsaneler**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997, s.56.

Bu efsanenin elimizde iki tane çeşitlemesi bulunur. Bir taraftan efsane ulu kişinin kerametle ilgili olduğu için efsanenin ikinci çeşitlemesini “Dini Efsaneler” içine yerleştirdik. Aşağıda ise Durdağı’nın adı nerden geldiğini anlatan çeşitlemesini veriyoruz.

23. Durdağı 1

Abdal Musa, Çataltepe’de Alanya Beyi’nin yaktığı ateşe girmesi için davet edilir. O da: “Beni seven peşimden gelsin” der. Müritlerden başka, dağ ve taş da yürür. Bunun üzerine Abdal Musa, sırtını dağa verir: “Dur!” der ve dağ durur. Bu dağın adı Durdağı kalır.

Hıdır Tekin, **Antalya Bölgesi Efsaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Edebiyatı, 2003, s.27.

24. Baba Geçti Efsanesi

Köyümüz efsane bakımından pek zengin sayılmaz. Tarihi eserlere ise hiç rastlanmaz. Köyümüzün aşağı yukarı üç tarafı dağlarla çevrilmiş gibidir. Bu dağ sırası batıdan kuzeydoğuya kadar uzanır. Bir uçta... Sultan Dağı ile birleşir. Bu dağlar ne yazık ki çırılçıplaktır. Orman bakımından son derece fakirdir. Bölge bozkır bakımından kurukçıl bitki örtüsüyle kaplıdır. Yağan yağmur suları ile topraklar soluğu Karamik Gölü’nde alır. Köyün güneyinde “Gürvelik” denilen bir su yaz kış

akar. Bundan köylüler gereği kadar faydalanırlar. Çünkü herkesin sebze ihtiyacını karşılayacak bahçeleri vardır. Sözü ettiğimiz, “Gürvelik” baba geçti, denilen bir yöreden doğan.

İşte bu “Babageçti” efsanesi köylüler arasında oldukça yaygındır. Bu efsanenin aslı şöyledir: Zamanla bir derviş köyün güneyindeki dağa gelmiş. Beraberinde iki oğlu da varmış. Bunlar taş atma yarışına girmişler. İlk oğlu atmış, köyün altında bir yere düşmüş. İkinci oğlunun taşı da Şuhut ilçesinin Çoru köyü yakınlarına düşmüş. Sıra babalarına gelmiş. Onun taşı da Şuhut ovasına ulaşmış. Çocuklar hayret ve şaşkınlıkla “Babamız bizi geçti” diye bağırılmışlar. Ondan sonra bu dağın adı “Baba Geçti Dağı” olarak kalmış. Gürvelik denilen su, bu dağdan doğar. Billur gibi pırl pırl akar. Yaz gecelerinde insana teselli veren bir dost gibi şırıldar durur.

Baba ve çocukların attıkları taşlar renk, büyüklük ve şekil bakımından birbirinin aynısıdır. Yuvarlak bir veya bir buçuk ton ağırlığındadırlar.

Köyün beş yüz metre kadar kuzeyinde bulunan bu taş, köylüler tarafından bir işaret olarak kabul edilir. Köye adeta gülümser durur.

Efsane Derlemeleri, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1975, s.68-69.

25. Uğuz Çayırı ve Uğuz Dağı Efsanesi

Uğuz Çayırı'nın yeri: Çıldır ilçesinin Kurtkale Bucağı ile ‘Meşe Ardahan’ da denilen Hanak ilçesi arasında ve Kür Irmağının solundadır. Örüset, Göğübe ve Konk köyleri arasında bulunan Uğuç Çayırı, çevresindeki dört köyün biçeneğidir. Bunun güneyinde Uğuz Dağı (veya Ziyaret Dağı: 2200m.) bulunur. Uğuz Dağı tepesinde “Kule” veya “Mağlısa” denilen harçla yapılmış bir yüksek kule ile, bunun dibinde bir tandır ocağı öreni vardır. Uğuz Dağı çevresinde Uğuz, Tahtayurt ve Ahaşen köyleri ile, Cocurta, Hamaç ve Zerebüt kışlakları bulunmaktadır.

Dedeler derler ki, çok eskiden Gürcülük'ten bile önceleri Cınıvızlar (Cenevizli/Romalılar) daha buralarda görünmeden, “Uğuz’un Dağı” ile çevresindeki

yaylaklarda, Uğuz (Oğuz) denilen çok iri yapılı bir millet yaşarmış. Bu Uğuzlar'ın bir beği varmış ki, çok geniş bir bölge (Ardahan, Ahıl, Kelek, Zegan, Posof, Şavşat) bunun mülkü imiş. Uğuz Dağı ile çevresi ve Kür/Ardahan Suyu üzerindeki kışlaklar, bu Beğ'in has – Otağı imiş.

Uğuz Dağı'nın yanında her yıl 300 araba ot biçmekte olan Uğuz'un Çayırı'nı, bu Beğ, her yaz bir Uğuz'a biçtirirmiş. Uğuz bu çayırın otunu bir güne biçer ve 300 yere “yığın” haline toplarmış.

Bu uzun-Uğuz, bir yaz günü yine bu çayırı biçerken bacısı da kendine “kuşluk” getiriyormuş. Sıcakta biçinle uğraşırken, kendi terinin buğusu gözlerini bürüyen Uğuz, çayırın gür bir yerinde kızgın kızgın çalışırken, bu sırada omzunda heybe “kuşluk” getiren ve yanına yaklaşan bacısını gözü görmüyor ve otlarla beraber ikiye biçiyor; bunu yaparken de o sırada deh düşmüyor (farkına varmıyor). Kolbaşında tırpanına masat vurunca kanı farkediyor. “Acaba bir hayvanı mı kestim” diye hayıflanıp ararken bacısını görüyor; ikiye biçilmiş ve alkanlar içinde yatıyor. Uğuz buna çok üzülen masatı yere vuruyor; ak taştan olan masatın yarısı kırılıp çayıra saplanıyor ki, bugün dışarıda kalan kısmı bir adam yükseliğindedir. Sonra cenazenin iki parçasını bu masatın dibine gömüyor. Kendisi de pek sevdiği bacısına bilmeyerek kıydığı için çok sarsılıp, kaderinden; Uğuz Dağı'nın tepesine çıkarak orada ölüyor.

Bir rivayete göre de, bacısının parçalarını alıp Uğuz Dağı'nın başına çıkıyor, orada bacısını kestiği anda fırlattığı masatın dibine gömüyor; kendisi de bacısının mezarına girerek ona sarılıp can veriyor.

Sonradan Uğuzlar, bu Bacı-Kardaş Mezarı'na bir Mağlısa (Kula) yaparak ziyaret yeri halinde her gün görmeye gidiyorlar.

Ramazan Korkmaz, “Çıldır Folklorundan Efsane Derlemeleri”, Erciyes, 10 (118), Ekim 1987, s.26.

26. Anamas Dağı

Eğridir Gölü ile Beyşehir Gölü arasında kalan bölgede, göllere, adeta paralel olarak uzanan bir dağ silsilesi vardır. Burada, 2110 metrelik yüksekliğiyle Anamas Tepesi dikkati çekmektedir. Bu dağ ile ilgili olarak Konya ve Isparta bölgelerinde şu efsane anlatılmaktadır:

Bu dağın eteklerinde birçok köyler vardır. Buralardaki halk geçimini, diğer dağ köylüleri gibi odunculukla, hayvancılıkla sağlarlar. Fakat çoğu fakirdir, kıt kanaat geçinebilmektedir. Böyle fakir ailelerden birinin küçük yaşta bir oğulları varmış. Annesi bunu daha o çağlarda hırsızlığa alıştıırır. Çocuk, komşuların kümeslerinden tavuk bulur, tavuk çalar; yumurta bulur, yumurta çalmaya başlar.

Derken çocuk büyür, onunla beraber cürümler de büyür. Delikanlı artık tavukla, yumurta ile uğraşamaz; dağ başlarında yol kesmeye, adam soymaya alışır. Düpedüz eşkıya olur bu küçük tavuk hırsızı.

Mukadder akıbet onu da yakalar. Hükümet kuvvetleri tarafından sarılır, çaresiz kalınca teslim olur. Muhakeme edilir, işlediği suçlar bir bir sayılır. Karar acıdır: Eski tavuk hırsızı, yeni eşkıya asılacaktır!

Bunu darağacının altına götürürler, son arzusunu sorarlar. Su ister, abdest alıp iki rekat namaz kılar. Namazdan sonra ellerini göğe kaldırıp Allah'a yalvarmaya başlar.

“Ya Rabbim, benim günahım olmadığını bilirsin. Ben masum bir çocukken anamın zoru ile bu yollara düştüm. Ya Rabbim, beni asma, anamı as.”

Ölüm korkusu ve heyecanı ile duasını yüksek sesle yapmaya başlayan delikanlıyı dinleyen ilgililer onun suçsuz olduğunu, asıl suçlunun anası olduğunu öğrenirler. Böylece delikanlı kurtulur.

İşte, o günden sonra, delikanlının eşkıyalık yapıp yol kestiği dağlara “anamı as”tan gelen Anamas adı verilmiştir.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 42, 1989, s.48.

Anamas Dağı efsanesinin halk arasında çok yaygın olduğunu gördük. Biz de Antalya bölgesinde Cevil Şahan'dan derlediğimiz bu güzel efsanenin bir çeşitlemesini aşağıda vermek istiyoruz:

27. Anamas*

Çocuk komşusunun yumurtasını çalmış. Annesi seslenmemiş. Bir gün bir tane getirmiş, bir dahaki sefer 2 tane, 3 tane getirmiş. Derkene çocuk büyüdükçe daha başka şeylere girmiş. Çocuğu yakalamışlar, bunu ne yapalım, asalım demişler. Hayır demiş, beni asmayın demiş, annemi asın. Çünkü annem beni teşvik etti, bir yumurta çaldığım zaman eğer onu getirme, bu haram deseydi ne olacaktı, çocuk hırsızlık yapmayacaktı. Onun için beni asmayın, annemi asın demiş, çünkü o beni teşvik etti. Onun için karşı dağlara Anamas derler.

(Şahan)

Bu efsane, Nuh Tufanından bahsedilen çok eski bir efsanedir. Nuh'un tufanda çarptığı tepeye "Süphan Dağı" adı verilir. Efsanede Hıristiyan ve İslam dinler karışımını görüyoruz.

28. Süphan Dağı

Efsaneler kaynağı Van Gölümüzün kuzey-batısında 4434 metrelik yüksekliğiyle, heybetli duruşuyla yurdumuzun yüce dağları arasında başlarda yer alan Süphan Dağı'mızın da çok eskiye dayanan bir hikâyesi vardır. Çevre halkının anlattığına göre bu dağımızın ad alması şu hadiseye bağlanmaktadır.

Hz. Nuh Aleyhisselam ile teknesine aldığı insan ve hayvanlar tufan suları üzerinde günlerce yol aldıktan sonra bir tepeye çarparlar. Sular altında kalan bu tepe, bir dağın su üzerinde kalmış yüksek tepeleridir. Teknelerinin bu tepeye çarpması üzerine Nuh Aleyhisselam, hadisenin yarattığı bir anlık tereddütten sonra şu sözleri söyler:

“Süphanallah (Allah’ı tenzih ederim, tesbih ederim)”

Daha sonra Nuh Aleyhisselam, suların alçalması ile geri çekilir. O günden sonra teknenin çarptığı tepeye Süphan adı verilir.

Halkın anlattığına göre teknenin bazı parçaları hala dağın tepesinde mevcutmuş.

Saim Sakaoglu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi: 42, 1989, s.47.

29. Çile Dağı

Ak Çiçek köyünün güneyindedir.

Çok eskiden, Allah’ın halis bir kulu varmış. Bu adam, çok temiz birisiymiş. O dağda, kırk gün çileye girmiş. Sonra bir savaşta şehit olmuş ve orada ölmüş.

Halk arasında bu şahıs “Çile Baba” olarak bilinmektedir. Mezarı bu dağın üzerindedir.

Derviş, bu dağda çileye girdiği için, dağa, Çile Dağı ismi verilmiştir.

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006, s.187.

30. Çölmek Tokuşturan*

Çölmek Tokuşturan neden olmuş vaktiyle o yerde şimdiki doğudaki Kürtlerin bir ağanın emrinde birkaç köy var ya bizim doğuda, orada bir adam yaşamış. Bey mayesinde tutsak adamlar var, uşak. Bu adamlar sayesinde bu adam, Bey, oraya bir bina yaptırmış kendisine. Yaşıyor orada. Mayesinde o tutsak adamlar var, koyun sürüsü var, sığır sürüsü var, çobanlar başında. O bir yatarga, dağda bi eşkıya. Eşkıyalar basıyor çobanı, elleri kıl iple bağlıyorlar çobanı. Kara köpeği varmış çobanın. Ona tüfek sıkıyorlar, onu öldürüyorlar, koyun sürüsü götürüyorlar. Beyin de

mayesinde adamları varmış yani uşakları. Şimdi Beyin bir kızı varmış, inek sağıyor. Birini sağmış, çölmeği oraya bırakmış. Öbür ineği sağıyormuş. O anda da çobanın başına eşkıyalar bu olayı yapmışlar. Çoban dişleriyle ipi çözmüş, bağladıkları ipi. İpi çözünce almış, kavalı almış. Kız da düdükten anlarmış, inek sağıyor ya. Çölmeği oraya bırakmış. Demiş ki, eşkıyalar koyunu bastı, kılın kolumu kesti, kara köpek kan kustu. Deyince kız öbür sığırı sağarken hemen o çölmeği salmış, tez gitmiş babasına haber vermeye. O çölmeği oraya salınca yüksek bir yerde salıyor, çömlek yuvarlanmış, öbür çömleğiyle tokuşmuş. Çömlek Tokuşturan ismi ismi oradan kalıyor. Babası da mayesindeki o tutsak adamları salıyor, eşkıyaların arkasından geçiyorlar, goyunun bi çarpışma oluyor. Ölen ölüyor, ölmeyen galıyor, goyunun gerisin geri alıp götürüyorlar, Çölmek Tokuşturan ismi de oradan galıyor.

(İ.Ünlü)

31. ***

...Günlerden bir gün, abdallarıyla Hacı Bektaş Hırkadağı tarafına seyre çıktı. Dağın üstüne gelince abdallara, tez varın dedi, bir ateş yakın. Abdallar, etraftan çerçöp yığdılar, ateşlediler. Hünkâr, ateş yanınca coşup sema'a girdi. Abdallar da ona uydular. Kırk kere ateşi dolandılar. Derken Hacı Bektaş, hırkasını çıkarıp ateşe attı, çekildi. Hırka, tamamıyla yandı, kül oldu. Sonra Hünkâr, o külü aldı, savurdu, bu külün düştüğü yerden odun bitsin dedi, dönüp makamına vardı.

Bu andan itibaren o dağın odunu, günden güne çoğaldı. Abdallar, gidip keserler, getirip yakarlar, ısınırlardı. Bu yüzden o dağa "Hırkadağı" dendi, odunu kıyamete dek bitmez.

Abdülbaki Gölpınarlı, **Vilayet-Name: Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1958, s.36. (164S)

b) Şekline veya Özelliğine Göre Adlandırma

Sınıflandırmamızın bu alt başlığa dağın adının onun şekil ya da herhangi bir özelliğinden dolayı verilen efsaneleri topladık.

32. Giden Gelmez*

Akseki tarafında varmış bir dağ, biz duyuyoruz. Yaban keçi avına gidermiş yalnız kalırmış yani, ölüsünü bile bulamazlarmış. Öyle bir dağların tavrı varmış insana karşı. Adını Giden Gelmez koymuşlar. Bir kişi yalnız olarak giderse geri dönemezmiş, kaybolurmuş yani. Ama nasıl kayboluyor, onu bilmiyor kimse. Ne ölüsünü buluyorlar, hiçbirisini bulmuyor. İki kişi giderse birbirine yardımcı oluyor tabi, ama ayrılıyorsa yine de kayboluyorlar.

(Şahan)

33. Altıntepe

Erzincan'da Üzümlü ilçesinin Güney-batısındadır. Tepenin eteğinde bir çiftçi çift sürerken sabanına bir tane altın takılmış. Bir süre sonra öküzlerin gitmediğini görmüş. Gidip baktığında bir kazanın içerisinde çok miktarda altın görmüş. Bunları alıp muhtara götürmüş. Muhtar da bunları ilgili yere teslim etmiş.

Daha sonra burada kazı yapılmış. Tarihi eşyalar, altın kazanlar hayvan heykelleri çıkmış. Şimdi bunlar Ankara Anadolu Medeniyetleri müzesinde sergilenmektedir.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.94.

34. Keşiş Dağı

Erzincan'ın kuzeydoğusunda, şimdiki Keşiş Dağında bir Keşiş oturmuş. O zamanlarda Erzincan'da hiç kış olmazmış. Bir gün Keşiş'in kızı su almak için yakınlarında bulunan göle gitmiş. Gölün kaymak tuttuğunu görmüş. Koşa koşa babasını yanına gelmiş ve durumu babasına anlatmış. Keşiş bu işe çok hayret etmiş.

Gölün bulunduğu yere gelmiş. Keşiş, gölün üzerinin buz tuttuğunu görmüş. Erzincan'a kışın geldiğini anlamış, buralarda durulamayacağına karar vermiş ve Erzincan'ı terk etmiş. Dağın adı da buradan kalmış.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.95.

35. Köroğlu Tepeleri

Tercan ilçe Merkezinin hemen güneybatısına düşen iki sivri kaya vardır. Köroğlu tepeleri diye adlandırılmaktadır. İnanişaya göre Köroğlu ününü bu kayalardan almıştır.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.97.

36. Hz. Ali Dağı

Hz. Ali'nin atı, ön ayaklarını batıya, arka ayaklarını da doğuya uzatarak, tüm dünyayı kaplamış. Bu dağdaki ayak izleri atın batıya uzattığı, ön ayaklarının izleriymiş.

Ali Dağı'nda açan bir çiçeğe de "Makam Çiçeği" denir. Bu çiçek Hz. Ali'nin atının terinin damladığı yerlerde açarmış. Kutsal sayılan bu "Makam Çiçeği" toplanarak, kurutulup saklanır.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri: Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, Doruk, 1993, s.183.

37. Kara Göbek Dağı

Simsiyah, sipsivri, göbeğe benzeyen bir dağdır. Bilahare bu dağın ismi "Muşar Dağı" olmuştur.

Simsiyah olması ve göbeğe benzemesi sebebiyle, dağa, Kara Göbek Dağı

denilmiştir.

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006, s.187.

38. Nurhak Adı Nereden Gelir?

Nurhak Dağı fosforlu olduğundan en karanlık günlerde dahi geceleri tepesi görülür. Yani biraz parlar. Halk bu parıltıyı nur olarak kabul eder. “İşte bu dağa her zaman nur doğar, bundan dolayı da Nurhak Dağı da denir” derler. Nurhak bucağı da adını bu dağdan alır. Zira dağın güney dibine kurulmuştur.

Efsane Derlemeleri, İstanbul, Hüsnüat Matbaası, 1975, s.46.

39. *¹³⁸**

Bingöl’de sıra dağlar, dağların üzerinde de büyüklü küçüklü sayısız krater gölleri vardır. Derler ki:

Bir zamanlar, Bingöl dağlarında sefere çıkan bir bölük asker, içecek su bulamaz, karşıdan gelen bölüğe suları olup olmadığını sorar. Onlar da, karşıdaki dağın ardında bir göl gördüklerini, oradan su alabileceklerini söylerler. Bölüktekiler, dağın tepesine ulaştığında, aşağıda bir değil, pek çok gölün olduğunu görür ve:

Burada bir değil, bin göl var! Derler.

O günden sonra, bu dağların adı “Bingöl” olur.

E. Ali Türkmen, **Anadolu Efsaneleri**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s.57.

B. Dağlarda Yaşanan Olaylar

¹³⁸ *** simgesiyle adsız verilen efsaneleri işaretliyoruz.

Bu başlık altında dağlarda olan ilginç olayları anlatan efsaneleri topladık. Her günkü hayatında yer alan bu sıra dışı olaylar uzun zaman içinde halk hafızasında kalıp anlatılmaktadır. Bu güzel efsane örnekleri halk zekâsı dolu, öğretici, kötülükleri aşağılayan, iyilikleri öven hikâyelerdir.

40. Çubuk Beli*

Dağdan geçen bir yol. Dağ zirvesine bel denir. Toroslardan Akdenize inen bir yol. Çubuk Beli denir. Burası çok rampalıdır, mazisi burada bir trafik kazası oluyor, trafik kazasında kadın ölüyor. Kadın öldüğü zaman kadının hakkında mani yakıyorlar.

Denizin dibinde Hatcem demirden evler

Ak gerden altında çiftedir benler Hatcem, Hatcem

Yol ver bana Çubuk Beli, geçeyim diyo.

Halvarlının ortasında pınarlar, harlar

Hatcem çıkmış ay gibi parlar

Kınalı parmaklar o beyaz eller

Ah, Hatcem, ah, Hatcem...

Kadının beyi ona ağıt yakıyor. Çubuk Belinin böyle bir mazisi var. Bir de Çubuk Belinde yeni yol yapılırken bir Yörük adama denk geliyor. Oranın bir İtalyan mühendisi varmış. Ona diyo ki bugün ikindi üzerisi diyo yağmur yağacak diyo. Burada fazla oyalanmayın diyo. Neden diyo, bilmem diyo, artık yağmur yağcak işte, ben böyle keşfediyorum diyo. Sen meteoloji misin diyo. Evet diyo. İkinci oluyor. Bir yağmur yağıyor, her yer sel sele, adamlar neye uğradığını bilemiyorlar. Ertesi gün çağırıyor yürüğü, diyo ki, sen diyo, nerden bildin bunu diyo. İşte benim diyo, koltuk altlarım terledi diyo. Onun için diyo yağmur yağacağını öyle bildim diyo. Lan diyo bu yörük meteoloji mühendisi olmuş diyo. Ve bi diyo burada bu bu yol çizmeyin diyo. Bu yolu diyo şöyle çizecektiniz diyo. Bana iki çuval saman diyo, bunu doldurun getirin diyo. Getiriyorlar, o eşeğe sarıyor, yüklüyorlar. Ona birer bıçak

dürtüyor, eşegi salıyor. Eşek gıray-gıray, gıray-gıray samanı dökerek gidiyor yani yolu çiziyor. Adam diyo bize ihtiyaç yok Türkiye’de diyo. Adamın meteoloji olmuş diyo, eşegi de yol mühendisi olmuş diyo, bize burada ihtiyaç yok diyo. Mühendisin yaptığı yol yıkıldı, yeniden şimdi eşegin çizdiği yol yaptılar. Çünkü eşek dik gitmez, yatay gider. Dağdan inerken eşek kendine göre böyle bi aykırı gider. Ona göre gittiği için öyle çiziyor yolu. Mühendisin yaptığı yol çok kazalar olmuş ama şimdi düzeldi.

(Şahan)

41. Kaşmer Dağı Efsanesi

“Urfa şehir merkezinin kuzeyine düşen Kaşmer Dağı adıyla bilinen dağda yaşlı bir çoban, koyun ve keçi otlamaktadır. Çoban her gün sürüsünü önüne katıp, dağın yamacına getirdiği zaman, bir keçi sürüden ayrılıp, dağın daha yukarisına çıkıp, sürüden ayrı olarak otlamakta ve çoban sürüyü toplayıp, köye götüreceği zaman gelip sürüye katılmaktadır. Bu olay günlerce devam eder.

Bir gün yaşlı çoban yine sürüsünü alıp, her zaman olduğu gibi dağın yamacına geldiğinde, bu haylaz keçinin sürüden ayrılarak dağa doğru tırmandığını görür. Çoban keçinin bu hareketine bir mana verememekle beraber, merakını mucip olur. Kendi kendine: “Günlerdir bu keçinin sürü ile beraber otlandığını görmediğim gibi sürüyü sulattığım zaman da bunun su içtiğini görmüyorum” der. Bu düşünceler içinde yaşlı çobanın merak ve hayreti daha da artar. Ve keçiyi takip ederek dağın üst yamaçlarına doğru çıkar. Keçinin burada yalnız başına otlamakta olduğunu görerek, yüzünde beliren tebessümle birlikte hayretini gizleyemez. Kendi kendine “sen buraya boşuna gelmiyorsun, bir haltlar karıştırıyorsun ama bunu anlayamıyorum. Fakat mutlaka öğreneceğim” der.

Çoban oturarak bir kayaya sırtını verir ve kavalını kendine has nağmeleriyle öttürmeye başlar. Kaval sesi yankı yaparak etrafı çınlatmaktadır. Ardan birkaç saat geçmiştir ki, keçinin otlanmayı bırakıp dik bir yamaca doğru gittiğini görerek hemen yerinden fırlar ve keçinin peşine takılır. Bir de bakar keçi iki dizi üzerine çökerek başını bir çukura sokar. Kısa bir müddet sonra geldiği tarafa yürümeye başlar. Yaşlı

çoban hemen çukurun önüne geldiğinde bir taraftan gelen koca bir su ikiye ayrılarak ayrı ayrı kanallardan aktığını görür. “Demek haylaz keçi, bu su için sürüden ayrılıyor, şimdi anladım” der. Kendisi de o billur gibi sudan içer yüzünü yıkar. Bu su ikiye ayrılıp, akmaktansa ben bir kanalı kapatayım bari hepsi bir kanala aksın, düşüncesiyle hemen civardan taş ve kaya parçaları toplayarak kanalın bir tarafını iyice kapatır ve suyun bu kanaldan akmasını sağlar. Aradan bir ay gibi bir zaman geçer yaşlı çoban yaşlı adam yine bir dağın yamacında sürüsünü otlanmaktayken, karşı taraftan birkaç atlının kendisine doğru gelmekte olduğunu görür. Adamların kılık ve kıyafetinden yabancı olduklarını ve uzaktan geldiklerini hemen anlar. Gelen atlılardan biri:

“Selamün Aleyküm”, Yaşlı Çoban: “Aleykümselam” der. Yabancılardan biri: “Beybaba, sen buralarda çobanlık mı edersin?” diye sorar. Yaşlı çoban: “Evet!” der. Yabancı “Biz çok uzaktan geliyoruz. Gelişimizin sebebi ise, bu yöreden Bağdat’a giden bir suyu arıyoruz. Bir ay kadar var ki, Bağdat susuzluktan kırılıyor. Senin böyle bir sudan haberin var mı? Yerini biliyor musun?” diye sorduğunda Yaşlı Çoban hemen durumu anlar. Eline büyük bir fırsat geçtiğini düşünür: “Oğlum, bu iş at üzerinde konuşulacak kadar kolay bir iş değildir. Hele atlarımızdan inin de biraz dinlenin” der.

Adamlar hemen atlarından inerek, büyük bir umutla: “Demek biliyorsun baba” derler. “Yok biliyorum demedim ama” der. Yabancılardan biri: “Aması ne baba?” derken hepsinin elleri kılıçlarına doğru gider ve Yaşlı Çoban’a büyük bir hiddetle “Bize bak çoban, biz sana derdimizi söylüyoruz. Bağdat halkı perişan ve susuz diyoruz. Sen bizimle alay ediyorsun. Ya şu suyun yerini gösterirsin ya da kafanı gövdenden şimdi ayırırız” derler.

Yaşlı çoban yaşlı ve tecrübeli olduğundan, böyle bir tehdide hiç önem vermeyerek, atlılara: “Şayet beni öldürürseniz, Bağdat halkı susuzluktan kırılmaya devam eder ve perişan olur. Ama bana iki teneke altın verirseniz suyunuz bir hafta kalmaz akar” der. Atlılar mecbur olur ve Yaşlı Çoban’a iki teneke altın verirler. Bir hafta sürmez Bağdat’a su akar. Yaşlı Çoban daha önce kapattığı bu kanalın önünü açar. Bu su Bağdat’a giden sudur.

Her yıl su kanalının önünü tıkayan yaşlı çobana Bağdat'tan gelen atlılar iki teneke altın vermek zorunda kalırlar. Ta ki, Yaşlı Çoban hastalanıp yatağa düşünceye kadar. Hasta yatağında oğluna zenginliğinin sebebini açıklar. Çoban: “Oğlum, Kaşmer Dağı'nın şu yamacında ikiye ayrılarak akan büyük bir su kaynağı vardır. Sağdakinin önünü kapatırsın. Şayet Bağdat hükümdarı atlılarını gönderirse sana iki teneke altın getirirlerse su kanalının önünü açar ve suyu bırakırsın. Her yıl böylece devam edersin” der. Fakat aç gözlü oğlu babasının sözünü dinlemez. Bağdat hükümdarının gönderdiği atlılardan “bana on teneke altın verin size suyun kaynağını göstereyim” der. Ve gelen atlılara Kaşmer Dağı'ndaki suyun kaynağını gösterir. Aç gözlü çobanın oğlunu atlılar hemen oracıkta öldürür. Baba sözü tutmayan oğlu bunu hayatıyla oracıkta öder.

Mehmet Kürtoğlu, **Urfa Efsaneleri**, İstanbul, Kent Yayınları, 2005, s.144-146.

Bu efsanede Artos Dağı'nın insanlaşmış bir hali vardır. Aşağıda onun, doğu ve batı rüzgârları barıştırmak istediği hikâyesi anlatılır.

42. Artos Dağı

Van Gölü'nün güney kıyılarında şirin bir ilçemiz vardır: Gevaş. Bu ilçemizin kuzey eteklerinde yer aldığı 3475 metre yüksekliğindeki Artos Dağı, rüzgârların olunca şiddetiyle estiği bir tepedir. Bu dağımız için şöyle bir efsane anlatılır:

Vaktiyle doğu rüzgârlarıyla batı rüzgârlarının arası açılmış. İki taraf da, her gün bora ve fırtınaları toplar, Artos Dağı üzerinde savaşırlarmış.

Artos Dağı'nın bu savaşa can sıkılır, kavgacıları barıştırmak ister. Her iki tarafa da haberler gönderir, “Gelsinler, barıştırayım.” der. Taraflar bu teklifi kabul ederler, gelirler Artos Dağı'nın tepesine. Hoşbeşten sonra asıl konuya gelirler. Sonunda, aralarındaki bu düşmanlığı kaldırmak için akraba olmaya karar verirler. Doğudan esenler kızlarını batıdan esenlerin oğullarına vermeye razı olurlar. Artos Dağı da sağdıç olur.

Bir gece ay ışığında gelin yola çıkar. Fakat damat itiraz eder:

“Yüzünü benden evvel başkalarının gördüğü kızı ben eş diye alamam.”

Ne ederlerse damadı fikrinden caydıramazlar. Sonunda yaşlılardan biri konuyu öğrenir, damadın yanına gelip der ki:

“Onlar senin karını kendi gözlerinin ışığıyla görmediler ki, ayın ışığı ile gördüler. Onun için karını yabancı görmüş sayılmaz.”

Yeniden düğün dernek kurarlar. Böylece aralarındaki kavga biter; geçimsizlik sona erer.

Fakat içlerinde dertli olan biri varmış: Gelin kız... Aydede, ışığında gelinin yüzünü gördükleri için Gevaş'ın kızlarına beddua eder:

“Yel gibi duyulmadan, elma gibi soyulmadan, ay gibi dolunmadan, boran gibi ulumadan ev bulamayınız.”

Meğer Gevaşlı kızlar, yazın sıcağından kurtulmak için, evlerinin düz damlarında yatarlarmış. Böyle günlerin birinde gelin kızı ay ışığı altında görmüşler. Böylece gelin kızın evliliği tehlikeye düşmüş.

Bu bedduadan sonra Gevaşlı kızlar ev kuracak bir yiğit, toy tutacak bir delikanlı bulamazlar. Kızlar sararıp solarlar, yaptıklarına bin kere pişman olurlar. Bir çare ararlar bu duruma. Akıllarına Gevi Ana gelir, Her zora bir çare bulan Gevi Ana bunların da derdinin çaresini bulur:

“Genemin süteli, sivin köteli bu işi halleder.” der.

Ev kuracak bir yiğit, toy tutacak bir delikanlı bekleyen Gevaşlı kızlar yaz gecelerinde yastıklarının altına bir buğday başağı ile bir elma koymaya başlarlar. Böylece Aydedenin bedduasını önlemeye çalışırlar.

Fakat Gevaş kızlarına kızgın olan Aydede, her gece damda yatan kızları görür, sütel başakla kötel elma var mı, diye yastıklarının altını yoklarmış. Bu sebepten Gevaş'ın kızları, ay ışığında çok kaldıkları için, ay yüzlü olurlarmış.

Saim Sakaoğlu, **101 Türk Efsanesi**, Ankara, Akçağ, 2003, s.226-227.

43. Mezir Dağı

Bu köyde, Mezir Çeşmesi yanındaki bir evin sahibi, et pişiriyormuş. Oradan geçen hamile bir kadın bu kokuyu duyup, evin kapısını çalmış ve ev sahibinden bir parça et istemiş. Fakat ev sahibi çok cimriymiş, hamile kadına, yanlış koku aldığını, o evde et pişmediğini söylemiş. Buna çok üzülen kadın da, köyün arkasındaki Mezir Dağı'na bakarak, "Bu dağ köyünüzün üstüne düşsün" diye beddua etmiş. Kısa bir süre sonra yer sarsılmış ve Mezir Dağı, köyün üstüne kaymış. Bütün köy, bu dağın altında kalmış.

Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri: Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, Doruk, 1993, s.181-182.

44. Fatih ve Kazdağı Türkmenleri

Osmanlı'nın büyük düşünüyü Sultan Murat Oğlu Şehzade Mehmet (Fatih Sultan Mehmet) gerçekleştirecektir. Şehzade Mehmet, bir gün dünyanın en ünlü hükümdarı, İstanbul fatihi olmak için yetiştiriliyordu. Büyükbabası Yıldırım Beyazıt, Amcası Musa Çelebi, Babası 2.Murat'ın başaramadığı işi, Şehzade Mehmet başaracak ve şehri Bizans'tan alacaktır. Ancak bu savaşta Bizans'ın yalnız karadan değil, denizden de kuşatılması gerekmektedir. Rumeli Hisar'ının yapımı tamamlanmıştır.

Gemi yapımı için sağlam ve uygun kereste gerekmektedir. Padişaha Midilli Adası karşısındaki dağlarda, Troya'dan bu yana boyları kırk metreyi aşan ağaçların bulunduğunu bildirirler.

Bunların yaşlarını, cinslerini tanıyıp kesimlerini yapabilecek erbablar aranıp bulunur. İşte böylece gelir Horasan Türkmenleri Toroslardan Kazdağlarına. Padişahın donanmasına ağaç keser, tahta biçerler... İstanbul'un fethinde Kazdağı keresteleri donanma gemilerine direk, kaydırak olur.

Fatih, hizmetleri karşılığı Tahtacı Türkmenlerine bu dağı verir.

Kazdağı'nı yurt tutan Tahtacı Türkmenleri, o günden bu yana her yıl ağustos ayının ortasında şölen düzenlerler. Sarıkız'da tüm insanlığa merhaba derler sevgiyle, kardeşlikle...

A.Ülker Erke, Şefika Şafak Gören, **Minyatürlerle Anadolu'dan Efsaneler**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1997, s.58.

45. ***

Ağrı Dağı, Anadolu'nun en yüksek dağıdır. Derler ki, Nuh'un gemisi bu dağın tepesinde konaklamış.

Eski günlerde Nuh adında bir peygamber yaşamış. Zaman, insanların heykellere, putlara taptığı zamanmış. Heykellere, putlara inanır, onlar için törenler düzenlemiş. Nuh, "Putlara değil, Allah'a tapın. O'na inanın" dermiş ama kimse dinlemezmiş. Üstelik bu putperest insanlar Nuh'u cezalandırmak istemişler. Ona kötülük yapmaya başlamışlar. İşte o zaman Nuh Allah'a yalvarıp, "Tanrım, beni ve sana inan insanları kurtar" diye dua etmiş. Allah'tan kendisine "Bir gemi yap ve bekle" emri gelmiş. Nuh gemisini yapmış. Gemi bittiği gün yağmur yağmaya başlamış. Öyle bir yağmur ki günlerce durmamış. Seller olmuş, ev, insan, hayvan, önüne ne çıktıysa sürüklemiş götürmüştü. Nuh bakmış ki seller her şeyi, insanları, putları alıp gidecek. Ne hayvan, ne de insan kalacak. Gemisine Allah'a inanmış insanları ve her hayvandan bir çift alarak kapıları, kapakları kapatmış. Yağmur yağdıkça sular yükselmiş, gemi yüzmeye başlamış. Günler, haftalar, aylar geçmiş. Gemi bir o yana, bir bu yana dolaşmış.

Neden sonra yağmur durmuş. Sular azalmaya başlamış. Nuh da gemisini durduracak bir yer aramaya kovulmuş. Bakmış, suyun hemen altında bir dağ tepesi. "Yüksel ey dağ!" demiş, "Sulardan çık da gemimi üstünde durdurayım." Ama dağ hiç oralı olmamış.

Bir başka dağ ise geminin geldiğini görünce alçalmış, alçalmış, suların altına

girmiş. Nuh görmesin diye.

Ağrı Dağı bunları görünce gümbür gümbür gürlemiş. “Nuh!” diye seslenmiş. “Nuh! Gel gemini tepemde durdur. Ben dağların en yücesiyim. Seni kabul etmek bana düşer.”

Böylece Nuh’un gemisi gelmiş, Ağrı Dağı’nın tepesinde durmuş.

Sular çekilip, topraklar kuruyunca geminin kapıları açılmış. Filler, ayılar, kuşlar, böcekler, tavşanlar hepsi inmiş. Yeryüzü gene hayvanlarla, insanlarla dolmuş.

Bizler hepimiz o gemiden inenlerin torunlarıymışız. Nuh’un gemisi de hala Ağrı Dağı’nın tepesinde dururmuş derler.

Serpil Ural, **Ağrıdan Zelveye Anadolu Anlatıyor**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989, s.1.

Tarsus yakınlarındaki dağda bulunan bir mağarada sıra dışı olay olur. Bu efsane çok eski olduğu anlaşılır. Yedi arkadaş acımasız kraldan gizlenerek bir mağaraya girip uyurlar. Uyanıp oradan çıktıklarında onların uyuyalı tam 500 yıl geçmiştir...

46. ***

Yedi Uyurlar Mağarası, Tarsus yakınlarında bir mağaradır. Derler ki, bir zamanlar yedi kişi, bu mağarada tam 500 yıl uyumuş.

Çok eski günlerde Allah’a inanmayan bir kral varmış. Kendisi inanmadığı gibi ülkesinde yaşayanlara da Allah’a inanmayı yasak etmiş. Sözüne uymayanlara büyük cezalar verir, hatta onları öldürtürmüş.

O ülkede yaşayan yedi arkadaş. “Biz Allah’a inanıyoruz. Bir adamın korkusuyla bundan vazgeçecek değiliz. Bari Kralın ve adamlarının bizi bulamayacağı bir yere gidelim” deyip gizlenecek yer aramaya başlamışlar. Araya araya, Encülüs Dağı’nda bir mağaraya varmışlar. Burası tam istedikleri gibi,

kimsenin kolay bulamayacağı bir yermiş.

Yedi arkadaş bu mağaraya yerleşmişler. Her yere onlarla birlikte giden köpekleri Kıtmir de yanlarındaymış. Az sonra uykuları gelmiş. “Nasıl olsa kimse bizi bulamaz” diye rahat rahat, hepsi derin bir uykuya dalmışlar.

Uyanınca “Acaba ne kadar uyuduk?” diye birbirlerine sormuşlar. “Bir gün uyuduk” demiş biri. Öteki “Hayır” demiş, “daha uzun olmalı. Bence tam iki gün uyuduk”. Sonunda “Her neyse” demişler, “ne kadar uyuduksa uyuduk, ama hepimiz çok acıktık. Hemen yiyecek bir şeyler bulmalıyız”.

Yedi arkadaş biri mağaradan çıkıp yürümüş, yürümüş. Yakındaki kasabaya varmış. “Önce ekmek alayım” diyerek bir fırına gitmiş. Ama fırıncı verdiği parayı görünce çok kızmış. Bu nasıl para böyle? Benimle alay mi ediyorsun? Bu para geçmez!” diye bağırılmış. Adamcağız, “Neden geçmez?” demiş, “Koca kral’ın parası geçmez olur mu hiç? İşte üzerinde Kral’ın resmi de var”. Fırıncı, “Ben böyle bir kral tanımıyorum” diye cevap vermiş.

Bu arada meraklı kişiler etraflarına toplamış. Herkes başka bir şey söylemiş. Sonunda, “Bu kral 500 yıl önce buralarda yaşamıştı” demişler. Adamın anlattıklarına inanmamış, onunla birlikte mağaraya gitmişler. Mağarada diğer altı kişi ve köpeği görünce şaşırıp kalmışlar. Tabii yedi arkadaş da tam 500 yıl uyuduklarını öğrenince çok şaşırılmışlar. İşte o günden sonra bu mağaranın adı “Yedi Uyurlar” mağarası kalmış. Tarsus yakınlarında en çok ziyaret edilen yerlerden biri de bu mağaradır derler.

Serpil Ural, **Ağrıdan Zelveye Anadolu Anlatıyor**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989, s.51.

47. Cebel-i Cur (Yüksek Dağ)

Bingöl yöresinde Elazığ- Bingöl sınırında hatta Bingöl’ün Palu ilçesi sınırında Sultan dağında bu olay geçiyor. Sultan dağının batı kısmı Elazığ’a, doğu kısmı da Bingöl’e aittir. 610’lu yıllarda Halid İbn-i Velid Diyarbakır’a İslam

ordularıyla birlikte gelir. Buralar fetih edildiği zaman Halid İbn-i Velid Kıbeysi bir İslam kumandanıdır. Aynı zamanda Peygamber efendimizin sancaktarlığını yapmış bir komutandır. Bu komutanı da Cebel-i Cur diyarında Palu'ya giderek Palu kalesini ve civarını almakla görevlendirir. Kıbeys komutasındaki ordusuyla birlikte Palu kalesine doğru Cebel-i Cur'dan (Yüksek dağ) yani, Çapakçur'dan (Bingöl) geçerek Palu kalesine yönelir.

Oradaki çatışmada Kıbeys yara alır ve ordu geri döner. Sultan dağına geldiğinde Kıbeys şehit olur, daha sonra aynen ordusu tarafından oraya gömülür. O gün bu gün, o yöre özellikle Bingöl'de ve civar köyler ve merkez dâhil olmak üzere bir sürü insanın ziyaretine açıktır. Halk özellikle yaz aylarında orayı ziyaret edip çeşitli dualarda ve isteklerde bulunur. Elazığ'ın Palu ilçesinden de oraya ziyarete gelen vardır.

Recai Bazancir, **Bingöl Efsaneleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, Van, 2010, s.102.

48. ***

Torasan Bey, Haçlı savaşlarında başı sıkıştıkça, o zamanlar ormanla kaplı olan ve oldukça da sarp olan bu dağa sığınmış. Vakit tamam olup hastalandığında yakınlarına:

“Bu dağ çok kutlu bir dağdır. Nice zaman beni bağrında barındırdı. Kâfir gözlerinden gizledi. Can tende iken, bize kol kanat gerdi. Cenazemizi de düşman gözlerinden gizleyecektir. Mezarımı tepeye yakın yere yapın” diye vasiyet eder...

Emr-i Hak vaki oldukça, Torasan Bey'in vasiyeti yerine getirilir ve bundan sonra dağ “Hasan Dağı” adını alır. Çevre halkı da burayı bir evliya durağı olarak görür.

Ali Berat Alptekin, “Dağların Yaratılışı İle İlgili Olarak Anadolu ve Balkanlarda Anlatılan Mitlerden: Hasan Dağı”, Erciyes, sayı 18 (214), Ekim 1995, s.6-8.

C. Dini Efsaneler

Din, toplumu etkileyen büyük bir faktör olduğu bilinir. Efsaneler ise, tıpkı özel bir ayna gibi, toplumun yaşamını yansıtır. Bu başlık altında Türklerin İslam içerikli efsane metinlerini koyuyoruz. İslam dininin bir kolu sayılan Tasavvufi mistik çevrelerde büyük şeyh ve dervişler halktan uzak dağlarda yaşamayı tercih ederler, dergâhlarını dağlarda kurarlar. Dolayısıyla, bu ulu kişiler etrafında oluşan efsaneler büyük oranla dağlarda geçer. Onların mezarları dağlarda bulunur. Ulu kişilerin şahsiyetleri halk tarafından hala kutsal sayılır ve büyük saygı gösterilir, mezarları ziyaret edilir.

a) Ulu Olduklarına ve Keramet Gösterdiklerine İnanılan Kişilerin Efsaneleri

Halk arasında büyük şeyhlerin ve dervişlerin keramet gösterdiklerini anlatan efsaneler çok yaygındır. Bu ulu kişiler olağanüstü güçleriyle taşları yürütürler, geyik donuna girebilirler, ateşe girerler, çok uzun mesafe bir anda geçebilirler. Mesela, “Baltası Gedik” efsanesinde Abdal Musa tek bir tomrukla ev yaptırır, yemek çoğaltır. Aşağıda ulu kişilerin dağlarda gösterdikleri kerametlerini anlatan efsaneleri veriyoruz:

49. Baltası Gedik*

Abdal Musa bu yatır olanı Baltası Gedik diyor ki ben evi yaptıracağım bana kereste getir gel. Gidiyor dağa, keresteleri alıyo, kesiyö, bunu sırtına alıyo, karşısına şeytan denk geliyo, bunun gözüne gözüküyor. Ya sen ne kadar kereste almış götürüyorsun ama Abdal Musa sana bir kaşık yemek yapmış diyo. Kızıyo bu böyle deyince, üstündekileri atıyo. geliyo fesinin kenarında bir tanesini unutmuş. Geliyo, onu indiriyö yere. Abdal Musa önüne yemeğe koyuyo. Yemeği koyduğunda bi kaşık yemek, yemiş yemiş bitmezmiş, hatta bidon olmuş halen bitmezmiş bu yemek. O tek bir fesinin kenarında kalan tomruk ile Abdal Musa bi ev yapmış. Yaşlılardan duyduğumuz rivayet yani Abdal Musa'nın oduncusuymuş, ondan da Baltası Gedik türbesi diye o ismi buraya vermişler. 14 asırda yaşamış bi kişi, zat. Ben Elmalılarda yaşadığımda Elamlı'nın yaşlılardan duydum, 15 sene çalıştım burada.

(M.Ünlü)

Bu efsanede yine Abdal Musa'dan bahsedilir. Abdal Musa şehirdeki Hıristiyanlarla size su çıkarsam siz bana hasattan verirsiniz diye sözleşmişler. Fakat Hıristiyanlar sözü tutmayınca Abdal Musa “su size yazın geçmeye kışın içmeye yaramasın”, demiş.

50. Uçar Suyu*

Durdağları'nın altında Gencele şehri varmış. Gencele şehrinin insanları o zamanki Hıristiyanlar yaşıyorlarmış burda. Abdal Musa 1200 yıllarında gelmiş buraya, tekkesini hanını hamamını kurmuş, hizmet etmeye başlamış bu şehrin insanlarına. Buradaki Hıristiyanları temizlemek için mesela gitmiş çarşıya karşı tarafına yani. Orda demiş ki onlara “ben size su çıkarsam, siz kuraksınız. Güz zamanı geldiğinde bana kaldırdınız hasattan pay verir misiniz?” Veririz demişler, öyle bi şey yaparsan. Neyse su çıkmış, gitmiş güz aylarında, mahsulü kaldırmışlar, demiş sen kimsin. Bize bu suyu çıkaracak öyle bir gücü, öyle bir kuvveti nerden aldın? O da böyle deyince bu su size yazın geçmeye kışın içmeye yaramasın. Şimdi mayısın biriyle onu arası bize akar, kışın ekim ayı geldiği zaman kesilir, öteki tarafa akar. Uçar suyun hikâyesi budur.

(M.Ünlü)

Alanya beyinin oğlu ava çıkıyor, orada geyik donuna giren Abdal Musa'ya ok atar. Ok onun koltuk altına vuruyor. Sonra beyin oğlu Abdal Musa'nın dergâhına geldiğinde Abdal Musa oku ona verir. Beyoğlu bu mucizeden çok etkilenir ve seninle kalacağım, sana hizmet edeceğim der. Sonra Alanya beyi gelir, oğlunu alıp gitmek ister. Çocuk eve dönmek istemeyince Abdal Musa'ya “sen oğlumu kandırdın, bana da bir mucize göster”, der. O zaman büyük bir ateş yakarlar ve Abdal Musa beyin elinden tutup ateşe girerler. Bu olaydan sonra Alanya beyi Abdal Musa'ya inanır ve geri döner.

51. Abdal Musa 1*

Abdal Musa bir vakit Toroslara ava gider. Abdal Musa geyik donuna girer, yani geyik olur. Alanya beyinin oğlu da kaygısızdır. Bu da ava çıkar okuyla. Toroslara çıktığında bakar bir geyik atar okunu. Abdal Musa'yı koltuğunun altından vuruyo. Ondan sonra geliyo türbeye yani dergâhına. İçeri giriyor Abdal Musa, bu da arkasından giriyo. Benim avımı verin. Abdal Musa tutuyo okunu veriyo, diyo ki bu senin okun diyo. O diyo ki ben gitmem. Ben burada kalcem, sana hizmet etcem. Alanya beyi neyle geldiye kesinlikle oğlunu götüremiye. Benim oğlumu gandırın diyi, büyüledin diyi. Ne yaptıysa götüremeyi. Bana diyi mucizeni göstereceksin diyi. Sana inanmam için. Ateş yakıyorlar, bana elini ver diyi Abdal Musa, ateşe giriyorlar, tutuyo elinden. Dergâhın eli kalıyor. Bana elini verdin, gönlünü vermedin, buyur diyor. Ondan sonra Alanya beyi kesin inaniyo, çekip gidiyo. Oğlunu götüremiyo, mezarlık hala türbenin içerisinde, oğlunun mezarı.

(M.Ünlü)

52. Ali Tepesi (Tilalo)

Ali, bir ağanın yanında çalışan yoksul, bekâr ve son derce temiz kalpli bir gençmiş. Bir gün ağası hacca gitmiş. O zamanlar hac, üç ay ile altı ay süren, uzun bir yolculukmuş.

Ali, ağasının geride kalan her şeyine, malına, mülküne çok iyi sahip çıkmış. Ağasının iki öküzü varmış. Birisinin bir gözü körmüş, birisinin kuyruğu kısaymış. Ali onları bile altın gözlüm, gümüş kuyruklum diye sever ve hiç incitmezmiş. Ahırlarını tertemiz tutar, yemlerini hiç aksatmadan tam zamanında verirmiş.

Bir gün, ağanın karısı pekmez helvası ve sıcak tandır ekmeği pişirmiş. Sonra da içini çekip “Ah ağan da burada olsaydı, o da yeseydi” demiş. Bunu duyan Ali, kadına “Bir kaba koy da götüreyim” demiş. Kadın gülmüş. “Galiba Ali'nin canı bir tabak daha helva istiyor ama bunu söyleyemiyor” diye düşünmüş. Bir kaba helva koyup Ali'ye vermiş, sonra da akşam namazına durmuş. Ali, kadın akşam namazını

kılana kadar ortadan kaybolup, yine geri dönmüş. Bu süre içinde helvayı, hacdaki ağasına götürmüştü.

Zamanı gelip, ağa hacdan dönünce, herkes köyün dışına çıkıp onu karşılamışlar ve elini öpmek istemişler. En arkada da Ali duruyormuş. Ağa, elini öpmek isteyen köylülere Ali'yi göstererek, "Siz gidip onun elini öpün" demiş ve elinde tuttuğu helva kabını herkese göstererek, Ali'nin bir akşam namazı süresi içinde, nasıl hacca gelip, kendisine helva getirip, geri döndüğünü anlatmış. Bunun üzerine herkes geri dönüp, Ali'nin elini öpmek istemişler fakat Ali köye doğru koşmaya başlamış. Bir taraftan da sırrı ortaya çıktığı için, "Allahım yer yarılrsa da içine girsem" diye dua ediyormuş. Birdenbire, üstünde bulunduğu tepe yarılmış ve köylülerin şaşkın bakışları arasında, Ali içine girip kaybolmuş. Geride öküzlerini güttüğü sopası kalmış. Bu tepeye, Tilalo "Ali Tepesi" adını vermişler ve bir türbe yaparak, sopasını da başucuna koymuşlar.

Şimdi oraya, çocuğu olmayanlar ve ruh hastaları giderek, dilek diliyorlar (Çocuk dileyenler "Sen bana bir çocuk verirsen, ben de sana bir kuzu, keçi, koyun... vs. keserim" diyerek adaklarının cinsini belirtirler).

Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri: Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, Doruk, 1993, s.179-180.

53. Mardin'in Adı

On yedinci yüzyılın tanınmış seyyahı Evliya Çelebi üç yüz yıl önce Mardin'i ziyaret ettiği zaman, kendisine bu şehrin kuruluşu hakkında çeşitli efsaneler anlatırlar. O da bunların çoğunu Seyahatnamesine kaydeder. Bunlardan biri de şöyledir:

Yunus Peygamber dinini yaymak üzere Mardin bölgesine geldiği zaman halk kendisine: Bize bir mucize göster sana inanalım, iman edelim. Burada bir dağ var. Bu dağda azgın bir ejder yaşar. Onu öldürür, bizi bu beladan kurtarırsan sana inancımız artar, derler. Yunus Peygamber, kılıcını kuşanır, ejderin yaşadığı dağa tırmanır. Ejderle çetin bir savaş başlar. Sonunda onu öldürür. O günden sonra bu

dağa “Yılan Dağı” demek olan “Küh-i Mar” burada kurulan kasabaya da “Mardin” denir. Mardin dağındaki büyük bir mağara “Yunus’un sığındığı yer” olarak tanınır ve ziyaret edilir(Güler,1998:193- 194).

Nuriye Sancak, **Mardin Efsaneleri**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Eylül 2008, s.112.

54. Yuşa Türbesinin Bulunuşu

Bugün Yuşa tepesi olarak anılan dağın ismi vaktiyle “Dev Dağı” imiş. Hz. Yuşa, üç bin yıl önce Dev Dağı’nda girdiği bir savaşta şehit olmuş. Kabrini, Trabzonlu Şeyh Yahya Efendi ortaya çıkarmış.

Bugün, Beşiktaş’ta türbesi bulunan Şeyh Yahya Efendi, Yuşa Peygamber’in kabrinin yerinin tespit etmiştir. Şöyle ki: Yavuz Sultan Selim, Trabzon’da valiyken, oğlu Sultan Süleyman dünyaya gelir. Kendisine bir sütanne tutulur. Aradan kırk küsur sene geçer, Sultan Süleyman padişah olur. Yahya Efendi de büyük bir âlim ve tasavvuf ehli olur. Nihayet bir gün padişah olan sütkardeşini ziyaret için İstanbul’a gelir. Kanuni kendisi için Beşiktaş’ta kışlık bir dergâh, bir de Anadolu Kavağı – Sütlüce’de yazlık bir dergah hazırlatır. Yahya Efendi, yazlık dergâhında iken bir gece rüyasında bir zat karşısına çıkar ve der ki: “Ben Yuşa Peygamberim, şu tepede yatıyorum. Gel yerimi tespit et ve beni ziyaret et!” Yahya Efendi sabah uyanır. “Hayırdır, inşallah, bu nasıl rüya?” der. “Yuşa Peygamber Filistin’de değil mi? Bu nasıl rüya?” der. Fakat ikinci akşam aynı zat, karşısına tekrar çıkıp: “Neden ziyaretime gelmedin. Yarın gel, beni ziyaret et!” der. Sabahleyin uyandığında bu defa, rüyanın etkisi Yahya Efendi’yi büsbütün sarar, akşama kadar, “Hayırlar ola, acaba bu neyin sesi?” der, düşünür. Fakat her halükarda hala Yuşa Peygamber’in kabrinin Filistin civarlarında olduğunu düşündüğünden gitmeye lüzum görmez. Lakin gece olup uyuyunca, yine rüyasında aynı zat karşısına çıkıp bu defa biraz da azarlayarak, tekrar aynı şeyleri söyler.

Sabah, gün doğar doğmaz bu defa Yahya Efendi müritleri ile birlikte onca yolu aştıktan sonra rüyada belirtilen tepeye çıkar. Tepeyi inceleyip, kabrin yerini

bulmaya çalışır. Bir taraftan oranın yerli ahalisini gözetler, onlardan bilgi almaya çalışır. Nihayet koyunlarını otlatan bir çoban görür ve kendisine, “Ne zamandır buralarda çobanlık yapıyorsun?” diye sorar. Çoban, “On senedir buralarda çobanlık yaparım” deyince, kendisine bu civarda olağanüstü gelen şeyler olup olmadığını sorar. Çoban bu soru üzerine Yahya Efendi’yi bir yere götürerek: “Efendim, şu yeri görüyor musun? Üzeri yemyeşil ot olduğu halde koyunlarımı her fırsatta bu otu yedirmek için buraya getiriyorum. Fakat koyunlarım nedense bu yerin sağından bir kısmı da solundan geçip gidiyorlar. Şu ilerde yine birleşiyorlar. Yani buraya basmıyor otunu da yemiyorlar” der. Bunun üzerine Yahya Efendi oranın, Yuşa Peygamber’in kabri olduğunu keşfeder. Hadiseyi Padişah’a nakleden Yahya Efendi oraya bir türbe inşa edilmesini sağlar. Bu makam o zamandan beri halk tarafından ziyaret edilir.

Ferhat Aslan, **Efsane Şehir İstanbul**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 111-112.

“Gök Dağı” efsanesinde hasta olan bir kız Gök Dağı’nın çağırışıyla bir sır olur ve kaybolur. Bir zamanlar sonra çobanlar onu bir mağarada genç kızlığından daha güzel ve sağlıklı olduğunu görürler.

55. Gök Dağı Efsanesi

Çok eski zamanlarda, bu dağın eteğindeki köyde taze bir gelin varmış. Bu gelinin kocası askere gitmiş ve yedi yıl dönmemiş. Gelin, hasretten verem olduğundan herkes ondan yüz çevirmiş. Tam ölmek üzereyken, rüyasında Gök Dağ’ın kendisine kucak açtığını görmüş. Geceleyin hasta yatağından fırladığı gibi, doğruca Gök Dağı’nın yamaçlarına koşmuş. Sabahleyin, herkesin kaybolup gitmesine akıl erdiremediği Gelin, bir sır olmuş.

Aradan aylar geçmiş. O’nu çobanlar görmüşler; bir mağarada genç kızlığından daha güzel, daha sağlıklı bir şekilde şarkı söylüyormuş. Çobanları görünce: “Bu dağın otu-suyu verem hastalığına şifadır. Burada otlayan koyunların

yüreklerinde kurşuni bir yağ oluşur. Hangi “veremli hasta” bu yüreğin yağını yese, şifa bulur” demiş. Çobanlar çok şaşırıp birbirlerine baktıklarında, gelin ortadan kaybolmuş.

Ramazan Korkmaz, “Çıldır Folklorundan Efsane Derlemeleri”, Erciyes, 10 (118), Ekim 1987, s.27.

Efsane, bir taraftan taş kesilme motifi içerir. Fakat biz daha çok dervişin gelecekte haber verme yeteneğinden dolayı bu alt başlığa yerleştirdik. Derviş, yardım eden kadına iyilik yapmak için tehlike hakkında bildirir ama kadın dervişin söylediğini yapmadan geriye bakınca taş kesilir.

56. Yamanlar Dağı Efsanesi

Ben İzmir’in Karşıyaka semtinde oturuyorum. Bizim Yamanlar Dağı’nda bulunan bir taş heykelin efsanesini anlatmak istiyorum. Yamanlar Dağı’nın arkasında ismini bu dağdan alan bir köy vardır.

Çok eski tarihlerde, günlerden bir gün, bu Yamanlar köyüne ak saçlı ak sakallı bir ihtiyar derviş gelmiş. Yoldan geldiği içinde aç ve susuzmuş. Bir evin kapısına gelmiş ve çalmış; Kapıyı açan köylü ne istediğini, sormuş, Yaşlı derviş durumunu izah etmiş, yiyecek ve su istemiş. Fakat köylü, ihtiyarı azarlayarak, “seninle mi uğraşacağım” diyerek kapıyı yüzüne kapamış. En sonunda genç bir kadından aynı istekte bulunmuş. Genç kadın yaşlı adamı içeri almış ve isteklerini yerine getirmiş. Adam bundan çok memnun olmuş ve o da kadına bir iyilikte bulunmak istemiş ve yakın bir zamanda bu köyde çıkacak bir tufandan söz etmiş: “Kızım, yakın bir gelecekte bu köyde bir tufan çıkacak. Sen çocuğunu al ve bu köyden uzaklaş; ama ne olursa olsun, insanların çılgınlıklarına ve yalvarmalarına rağmen arkana dönüp bakma” demiş ve oradan ayrılmış. Kadın bunun üzerinden çocuğunu alarak yola koyulmuş. Bir süre sonra köyde gerçekten tufan kopmuş; yer yerinden oynuyor, insanların çılgınlıkları dağları aşmış. Kadın dağdan inerken “bakmayacağım, bakmayacağım” diye kendine söz veriyormuş, fakat sonunda kendini yenemeyerek arkasına dönüp bakıvermiş ve o anda olduğu yerde taş

kesilmiş.

Şimdi o dağın tepesinde, kadının ve kucağındaki çocuğun heykeli o kadar açık ve belli bir şekilde duruyor ki, her gördüğümde o efsaneyi hatırlıyorum.

Ülkü Aksoy, “Yamanlar Dağı Efsanesi”, Erciyes, 12 (145), Ocak 1990, s.20.

Bu efsanede Hz. Ali'nin kerametlerden söz edilir.

57. ***

1) Eski çağlarda savaş olmuş. Hz. Ali savaşa gidecekken atına binmiş. Atı iki adım atmış, sonra bu taşın üzerine basmış. Atın ayak izi çıkmış.

Sonra Madran Dağı'ndan geçmiş. Orada da Hz. Ali'nin atının bir izi vardır.

2) Hz. Ali atıyla geçerken bir dağdan bir dağa bir adımla geçermiş. Yeşilyurt'ta izi var.

3) Yılanlı Dağında Hz. Ali'nin atının ayak izleri var. O zaman taş yumuşak olurmuş. Namazı kılıp, nalça atının izi var. Kendisinin izi var. Gökgedik Yörükleri en son 1961 yılında Yılanlı'ya çıktı. Hz. Ali'nin ayak izini o zaman görmüşler. Ne zaman bu izi görseler açıkta olsun diye süpürürlerdi.

4) Kızılbil ile Söğütlüdere arasında at izi olan bir kaya vardır. Hz. Ali'nin atının bu kayaya bastığına inanılır. İzi kalmış, buradan da Meseniz'e geçmiştir. Atın ayak izinin olduğu diğer yerler, Ören'de, Seki havzasında, Erendağ'da, Akdağ'ın yaka tarafındadırlar. Hepsinde Hz. Ali'nin düldülünün ayak izi olduğuna inanılır.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.429-430.

58. Durdağı 2

Abdal Musa Sultan ve Kırk Dervişi ateşe davet edildikleri an, kendisini takip

eden Kırk Dervişı'nin arkasından dağlar taşlar yürümeye başlamış, Durdağı'nın yürümesiyle Genceli şehri batmış; pek çok kimse helak olmaya başlayınca, o köyden Sultan'a ara sıra hediyeler getiren, bir koca kadın koşarak ardından "Aman Sultanım ne yapıyorsun, dağlar taşlar beraberinde geliyorlar" demesi üzerine Sultan: "Dur, ya dağ!" deyip dağı durdurmuş. Bugünkü Durdağı, ateşe davet edildiği Çataltepe'ye kadar kendisini takip eden taşlar ögle bir dizilmiş ki, sanki bir kişiyi takip eden tek kol insan yürüyüşü gibidir. Halen bu sıra taşlar mevcuttur.

Hıdır Tekin, **Antalya Bölgesi Efsaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Edebiyatı, 2003, s.27.

59. Sığın Dede

Avcı iken gidip bakıyordum herkes çaput bağlamış. Meke köyünde erene çok yakın olan taş ocağında, işçiler rakı içerken işçinin biri iyice sarhoş olmuş. Bir de bakmışlar ki Zihni kaybolmuş. Aramışlar, aramışlar sonunda zihniyi uzak bir dağda bulmuşlar. Koca eren içki içilmesini istememiş. Zihni'yi uçurmuş, karşı dağa usul kondurmuş.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.376.

60. Dua ile Devrilen Dağlar

Bundan 800 yıl kadar evvel, Türkistan'ın Seyram şehrinde Şeyh İbrahim adlı âlim ve fazilet sahibi bir zat vardı. Ölürken, yedi yaşındaki oğlu Ahmedi Gevher Şehnaz isimli kızına emanet edip, "Kardeşin, bu dünyaya nadir gönderilen bir ulu kişi olacaktır; ona göz kulak ol. Benim dergâhımda bağlı bir sofraya otur. Ne zaman ki Ahmet sofrayı kendi başına açabilir, zuhur zamanı geldi demektir. Vakti gelmeyince sırrını kimseye verme" diye vasiyet etti.

Hazreti Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim ölünce yedi yaşındaki oğlu Ahmet ve dünya güzeli kızı Gevher Şehnaz dar-ı dünyada bir başlarına kaldılar.

Küçük Ahmet sessiz, sakin bir çocuktur. Az konuşur, çok düşünür, içini dışına vurmaz, ablasının sözünden hemen hiç çıkmazdı.

Yaşadığı kadar keşif ve kerametleriyle şöhret bulmuş olan Şeyh İbrahim'in kızına söyledikleri gerçekleşiyor, küçük Ahmet o yaşlarda Tanrı tecellilerine erişiyordu. İşte bu yıllarda Baba Aslan, Seyram'a gelerek Cebrail'in, Ahmet Yesevi nasibi diye müjdelediği hurmayı çocuğa verdi ve onu irşada başladı. Baba Aslan'ın Ahmed'in yanındaki vazifesi bir yıl sürdü. Vazife bitince ömrü de sonra erdi. Bu nasipli hocanın ölümüne yer gök ağladı.

O devirlerde Türkistan'da Yesevi diye anılan genç bir hükümdar saltanat sürüyordu. Yazları Türkistan yaylalarında yazlar, kışları Semerkant kışlaklarında kışlardı. Av meraklısıydı. Bir ceylan ardında günü güneşi unuttur, atını iklimden iklime uçar gibi götürürdü.

Bir yaz Karaçuk dağında avlanmak istedi. Lakin yamaçlar çok yalçın, kayalar çok keskindi; başaramadı. Her davranışta atının ayakları kan içinde kalıyordu.

Bunun üzerine "Bu dağı ortadan kaldırmak gerek!" dedi. Ülkesinde ne kadar veli varsa hepsini davet etti. Ricalarda, senalarda bulundu. "Tanrının lutf-u keremi, Peygamberin inayeti, cemi cümlelerin himmeti ve dualar bereketiyle dağı yerinden indirin" dedi.

Emir emirdendi. Veliler ihram kuşanıp niyaza vardılar. Gözlerinin yaşı sel gibi aktı. Bu tazarru ateşinden Türkistan ülkesinde oynamadık yürek kalmadı, yalnız Karaçuk dağı kıpırdamadı bile!

Herkes hayretteydi. Arifler, âşıklar, sadıklar cümlesi bir aradaydı. Acaba içimizde eksik olan biri mi var, diye sorup soruşturdular. Nihayet uyanıklardan biri uyanık: "Şeyh İbrahim'in oğlu Ahmet çağırılmamış, o gönül ediyor" dedi. Hemen Seyram'a haberciler gönderildi. Fakat dünya güzeli Gevher Şehnaz:

"Bakalım zuhur zamanı gelmiş mi ola?" diye davrandı ve ilave etti: "Babamın dergâhına gidelim. Orada bağlı bir sofraya olacak, eğer onu açabilirse sizinle gidebilir".

Çocuk, Tanrı izniyle sofrayı kolayca açtı. Onu aldılar, acele Yesi şehrine

getirdiler.

Veliler meclis kurmuş, bir sofraya etrafında küçük Ahmed'in yolunu gözetlerdi. Ahmet kendi sofrasını açtı, içindeki bir somun ekmeği böldü dağıttı, böldü dağıttı. Yiyen yedi, yemiyen el uzatıp lokma istedi. Bir somun ekmeğin dünyayı da doyurdu, ahreti de...

Sonra çocuk Ahmet, babasının hırkası altında niyaza durdu. O niyaz ettikçe gök yüzünü salkım salkım kara bulutlar kapladı. Niyaz derinleştikçe göğün rahmet kapıları açıldı. Bir yağmur yağdı, bir sel boşardı ki Yesi, Yesi olalı böylesini görmemişti. Her yer suya batmış, velilerin seccadeleri dalgalar üzerine yüzer olmuştu.

Dem geldi, çocuk gözlerini açtı, başı göğe kaldırdı, hemen fırtına kesildi. Güneş çıktı. Hevenk hevenk kara bulutların düğümü çözüldü. Bir de baktılar Karaçuk dağının ne namı kalmış, ne nişanı. Cemi cümle "Allahu ekber!" diyip secdeye vardı.

İşte çocuk Ahmet böyle bir Ahmet'ti.

Hükümdar Yesevi küçük Ahmedin yanına geldi: "Bir niyazım daha var" dedi. "Adımın kıyamete kadar hayırla anılması için bana nazar kıl, kerem et". Bu niyaz da Hak katında makbul tutuldu.

Çocuk Ahmet tatlı tatlı hükümdara bakarak: "Âlemde bizi kim severse senin adınla beraber yadeylesin" diye dua etti. İşte o günden sonra, küçük Ahmet, Ahmet Yesevi olarak anıldı. Hükümdar da onun şanı gölgesinde asırlarca gölgelendi, hayırla yadedildi. Küçük Ahmet Tanrı sırlarını açsın açsın, büyümeye, pişip olgunlaşmaya başladı. Gün oldu, adı çocuk Ahmet Yesevi'den Hoca Ahmet Yesevi'ye yükseldi.

Nezihe Araz, **Anadolu Evliyalari**, İstanbul, Fatış Yayınevi, 1958, s.10-12.

61. Abdal Musa 2

...İlk yapıldığı zamanlar dergâhının önü çok çamur ve çok bataklıkmiş.

Dervişler bir gece: “Pirimiz, demişler, himmet et de dergâhın önü kaldırım döşensin!”

Abdal Musa o gece, çerağ ve meşaleler yakıp tef, kudüm, davullar çaldırıp dergâh yanındaki dağa varmış. Selam vermiş. Hak rızası için iki rekât namaz kılmış. Dağa seslenerek, kaldırım yapılması için, on iki bin taş istemiş.

Hemen bir gülbank çekmiş. Abdalları “Allah Allah!” diyip ellerini yüzlerine sürmüşler. Gece yarısı korkunç bir fırtına olmuş. Yerle gök birbirlerine girmişler ve çıkmışlar. Allahın celal tecellisi herkesi korkutuyormuş.

Sabah olup da dervişler tekkeden meydana çıkınca bir de ne görsünler? O bataklık yerde, üç yüz adım uzunluğunda, gayet iri taşlarla mükemmel bir kaldırım örülmüş. Abdal Musa dervişlerine gülmüş, dün gece Cenabı Hakka niyaz edip: “bir misafirhane yaptım, kaldırımı yoktur. Onu gönüller kabbesi etmek için, Seyyid-ül Kevneyn aşkına, on iki bin taş isterim ki gelip tarik-i Muhammedi üzere selama dururlar” diye yalvardım, demiş. Sonra, hücrelerine çekilivermiş. Onun için her şey mümkün ve her şey kolaymış. Kalbinde yanan iman ateşi bu kolaylığı ona veriyormuş.

Dergâhını inşa ettiği gün ocağında uyandırdığı ateş bir daha hiç sönmemiş ve dervişleri asırlar boyunca bu ateşi küllememek için büyük bir dikkat ve gayret göstermişlerdir.

Nezihe Araz, **Anadolu Evliyalari**, İstanbul, Fatış Yayınevi, 1958, s.98-100.

62. Hacı Bektaş, Gaib Erenlerle Hırkadağında

Birgün, Saru İsmail, Hünkâr’ın huzuruna varıp el kavuştu. Hünkâr, nedir İsmail’im dedi, gönlündekini dile getir, iştelim. İsmail, Erenler şahı dedi, Hırakdağının üstünde, iki çerağın yanmakta olduğunu gördüler. Hünkar, Gaib erenleridir, bizi görmeye geldiler. Onlar, makamlarından kalkıp buraya dek geldiler, biz de varalım dedi. Kalktı, Saru İsmail’le beraber Hırkadağına çıktı. Erenlerle oturup üç gece sohbet ettiler, sonra dönüp Karaöyük’e geldiler.

Halifeler, Saru İsmail’e, nereye gittiniz, ne tez geldiniz dediler. Saru İsmail,

tez geldiniz demek, ne demek? Biz, tam üç gün, üç gecedir Hırkadağında Gaib erenlerle sohbet ettik dedi. Halifeler, hangi üç gün, hangi üç gece? Bugün ikinci vakti gittiniz, daha gün kavuşmadı, geldiniz dediler. Saru İsmail, bu işin, erenlerin bir kerameti olduğunu anladı, sükûta vardı.

Abdülbaki Gölpınarlı, **Vilayet-Name: Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli**, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 1958, s.66. (164S)

63. Halil Evliya

Sis dağının doruk noktasında “Halil Evliya Tepesi” diye bilinen bir tepe vardır. Tepeye adını veren Halil evliya, söylencelere konu olan ermiş bir kişidir. Onunla ilgili söylencelerin en yaygını şöyledir:

Çok eskiden Sis Dağı eteklerinden geçen yorgun ve yoksul bir yolcu, karşılaştığı köylüden bir parça ekmek ister. Karlık olarak köylünün tarlasında çalışabileceğini söyler. Köylü, çantasındaki azığı yorgun yolcuya paylaşır. Yemekten sonra cebindeki keseden çıkardığı parayı yolcuya uzatır. “Şu yoldan sapmadan çarşıya in; bir kot tohumluk mısır alıp geri dön” der.

Yabancı yolcu çok geçmeden bir kot mısır alıp döner. Köylü memnun olur. Yolcuya seslenir:

- Şu karşıda görülen tarla benimdir. Bu tohumu o tarlaya ek. İşi bitirince emeğinin karşılığını, ekmeğini, katığını vereyim.

Yabancı yolcu kazmayı ve tohumu alarak tarlaya gider. Köylü de evinin önündeki çimenden onu izler. Yaklaşık 20 dönümlük tarlanın yarım saatte ekilip bitirildiğini görünce şaşkınlık içinde kalır. Ne olup bittiğini anlamak için tarlaya doğru yollar.

Tarlaya yaklaşınca yolcuyla birlikte 30-40 kişinin bir arada kuzu kızartması yediğini görür. Köylünün şaşkınlığı bir kat daha artar. Olanları düşününce karşılaştığı yolcunun bir ermiş ya da Hızır olabileceği kanısına varır. Hiç belli etmeden yolcuya yeni bir öneride bulunur:

- İstersen seni yanıma alayım. Üç kızım var. Beğendiğinle evlen. Birlikte yaşayalım.

Yolcu razı olur. Birlikte eve gidip kızlarla tanıştırlır. Yolcu, kızları görünce kendi kendine: “Kızların ikisi çok güzel. Onların nasıl olsa koca bulur. Üçüncü topal. Onunla evleneyim de sevabını alayım” diye düşünür. Kararını evdekilere duyurur. Yolcunun kararı herkesi sevindirir. Çok geçmeden düğün, dernek evlenirler.

Düğünden sonra yeni damat, eşiyle birlikte evin çevresinde dolaşırken içecek su kaynağının nerede olduğunu sorar. Yanındaki eşi, evin yakınlarında içecek su kaynağı olmadığını, uzak yerlerden su taşımak yüzünden çok yorulduklarını söyler.

Damat elindeki bastonu hızla yere vurur. Yerden kol kalınlığında su çıkar.

Bu olay bir anda yörenin her yanına yayılır. Uzak olsun yakın olsun haberi alanlar olay yerine akın eder. Görenler şaşkınlık içinde kalır. Görenler de görmeyenler de buralara yolu düşen garip yolcunun bir ermiş olduğuna inanır. Ondan sonra Halil evliya adıyla anılır.

Ne var ki, Halil evliyanın evine akın edenin ardı arkası kesilmez. Gelenlerin olur olmaz dilekleri, istekleri dayanılmaz boyutlara ulaşınca evliya birdenbire ortalarda görünmez olur. Ne olduğunu, nereye gittiğini hiç kimse anlayamaz.

Yıllar sonra köylülerden biri Halil Evliya'nın Sis Dağı kayalıklarının birindeki kovukta öldüğünü rüyasında görür. Hep birlikte oraya gidilir. Halil evliyanın ölü olarak orada yattığı görülür. Sala konularak Sis Dağı tepesine çıkarılır. Bir mezar açılıp içine gömülür. O yüzden Sis Dağı'nın en yüksek tepesine “Halil Evliya Tepesi” denir.

Haydar Gedikoğlu, **Doğu Karadeniz Masallar, Öyküler, Söylenceler, Destanlar**, Trabzon, Serander Yayınları, 2008, s.132-133. (238S)

64. Kırklar Tepesi 1

Kırklar Tepesi'nde kırk şehit yattığını hemen hemen herkes bilmektedir. Ancak buraya ne zaman gelip, ne zaman şehit oldukları bilinmemekle birlikte, halk tarafından mübarek sayılarak ziyaret edilir.

Rivayete göre burada kırk şehit yatarmış. Her şehidin bir gözesi varmış. Yani kırk şehide kırk göze Hak tarafından verilmiş. Her şehit kendi gözesinde abdest alıp, Hüdaya niyazda bulunmuş.

Erzincan ovasının bir kısmı göl imiş. Adı geçen gözeler Kırklar Tepesi'nin ön kısmında olup, ayakları göle bakarmış. Daha sonraları depremler ve jeolojik sebeplerden dolayı Kemah Boğaz'ında açılma olmuş ve gölün suları çekilmiş.

Bundan sonra Handeresi'nden gelen seller ile gözeler kum çakıl altında kalarak kaybolmuş. Kırkların kırk gözesine Günebakan Gözeleri de denir. Kaybolan bu gözelerin ayakları Erzincan'ın güneyindeki çayırlarda çıkmış. Bu gözenin adına Cünabet Gözesi denmektedir. Asıl Günebakan Gözesi'dir.

Kırklar hakkında Hafız Ömer tarafından yazılan bir şiirde: Kendisinin Kırklara hizmet ettiğini, onların nasıl ibadet ettiklerini gördüğünü yazmaktadır. Kur'an okuduktan sonra acıktıklarını ve bir sofraya istediklerini, ondan sonra gaipten bir sofraya geldiğini, üzerindeki yemeklerin dünya nimetlerine pek benzemediğini belirtmektedir.

Ayrıca Kırkların onüçer kişilik üç sofraya olup yemeğe oturduklarını, yemeklerin yeşil çini tabaklarda geldiğini de söylemektedir. Yemeklerin dokuz kab olduğunu da işaret eden şair, türbelerinin yapılmasına müsaade etmediklerini, türbesiz şehit olduklarını belirtmektedir. Yavuz Sultan Selim Kırklara türbe yaptırmış, ertesinin türbenin çatısının bir tarafa, taşlarının bir tarafa savrulduğu söylenmektedir.

Erzincan'da yatan başka bir şehit Sultan Seydi'nin de Kırklar ile beraber olduğu onların toplantılarında bulunduğu söylenmektedir.

Ruhi Kara, **Erzincan Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Ankara, 1993, s.95-96.

b) Ermiş Olduklarına İnanılan İki Kişinin Buluşmasıyla İlgili Efsaneler

Türkiye’de iki ermişin birbirine kerametlerini gösterip yarışmasıyla ilgili efsaneler de bolca bulunur. Genellikle dağ ermişi ve şehir ermişi arasında şehirli üstün çıkar ve şehirde nefsinin tutmak daha zor olduğunu söyler.

65. Hasan Dağı

Niğde ilimizin kuzey-batısında, Melendiz Dağları’nın batısında ve Aksaray ile Ortaköy arasındaki düzlükte 2727 metrelik yüksekliğiyle, İç Anadolu’nun sayılı dağlarından biri olan Hasan Dağı’nın, niye bu adla anıldığının şöyle hikâyesi vardır:

Biri Aksaray’da kelikçilik yapan Ali Baba, diğeri dağda bir kulübede oturan iki arkadaş varmış. Bunlar çok iyi arkadaşarmış, arkadaşlıkları ömür boyu devam etmiş. İkisi de çok mütedeyyin, İslam’a bağlı kimselermiş. Bunları ikisi de zamanla ererler, halkın “ermiş” dediği kimselerden olurlar. Ama her ikisi de, “İnanmazlar” düşüncesiyle bu özelliklerini kimselere açamazlar.

Bir gün Ali Baba, dağda oturan arkadaşı Hasan Dede’yi ziyarete gider. Laf arasında Ali Baba arkadaşına erdiğini söyleyince Hasan Dede de:

“Yahu, nasıl erersin? Ben de erdim.”

Her ikisi de durumu izah ederler. Bunları ayrı ayrı yerde oturdukları için, nasıl olsa bir vesileyle arkadaşının ermişliğini anlayacağını, öyle bir günün geleceğini düşünürler. Ali Baba oradan ayrılıp Aksaray’a gelir.

Bir Temmuz günü, öğle sıcağında Hasan Dede, çıkışına dağdan kar doldurup Ali Baba’nın dükkânına gider. Beş-on kiloluk kar çıkışını Ali Baba’nın dükkânının güneş gören bir yerine asar. Fakat kar bir türlü erimek bilmez. Ali Baba da çıkının bir kenarından içindekinin kar olduğunu görür.

Ali Baba’nın dükkânının yakınında bir kadınlar hamamı varmış. Hamamdan çıkan kadınlardan biri çarşafını gererken farkında olmaksızın göğsü açılır. Hasan Dede bu manzarayı görür ve kadına karşı arzu duymaya başlar. Bu arada Hasan Dede’nin dağdan getirdiği karlar da erimeye başlar. Arkadaşının bu halini gören Ali Baba der ki:

“Ya Hasan Dede, dağdaki ermişle şehirdeki ermiş arasındaki farka bak.”

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi:42, 1989, s.53.

66. Hasandağ 2

Hasandağı'nda Hasan Baba, bu civardaki Alıdağı'nda da Ali Baba adında iki veli varmış. Hasan Baba, Ağustos sıcağında mendiline kar doldurur, bir damla eritmeden Ali Baba'yı ziyaret edermiş. Ali Baba da, dağında hiç eksik olmayan ateşten korları alır, mendiline koyarak, Hasan Babayı ziyarete gelir, saatlerce sohbet ederlermiş. Bu ziyaret sırasında ateşle dolu mendil sararmazmış bile..

Bir başka efsaneye göre, Hasan dağında münzevi bir veli, Kayseri'de küçük bir dükkânda kunduracılık edeb bir başka veliyi ziyarete karar vermiş. Hasandağlı veli, bir öğle sıcağında mendiline kar doldurmuş, inmiş dağdan girmiş şehre. Sora sora kunduracı velinin dükkânını bulmuş. Kar dolu mendilini tavana asarak bir köşeye oturmuş. Kunduracı da, ocaktan bir tutam kömür ateşi almış, o da bir mendile koyarak tavana asmış. Başlamışlar sohbe... Tam bu sırada dükkâna bir kadın girmiş. Ayakkabı ölçüsü vermek üzere eteğini hafifçe sıyırmış, Hasandağlı velinin gözleri, ister istemez kadının beyaz tenine ilişivermiş. İşte ne olduysa bu anda olmuş, tavanda aslı duran kar dolu mendilden başlamış sular “şıp şıp” diye damlamağa.. o zaman kunduracı veli dayanamamış. Dostuna: “Hasandağı'nın tepesinde, tek başına evliyalık etmek iş değildir. Kudretin varsa, karış halkın arsına, nefsinin tut, göster kendini...” demiş...

Mehmet Önder, **Bitmez-Tükenmez Anadolu**, Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1970, s.157-159.

67. Kubbe (Ahmed) Dede ve Azhar (Asar) Dede

Dörtyol ilçesinde türbeleri bulunan Kubbe (Ahmed) Dede ve Azhar (Asar) Dede inanişına göre kardeşirler. Kubbe Dede, ilçe merkezinde yaşamakta ve geçimini

ayakkabı yaparak sağlamaktadır. Azhar Dede ise Amanos Dağları Mıgır Tepesi'nde yaşamakta ve nefesine zarar gelmesin diye nadir zamanlarda şehre inmektedir. Kardeşi Kubbe Dede'yi ziyaret ettiği zamanlarda yaşadığı dağdan bir sepet dolusu kar getirmekte ve bu kar yaz mevsiminde dahi kendisi yaşadığı yere çıkana kadar erimemektedir. Bir yaz günü, elinde bir sepet kar ile kardeşini ziyarete gelen Azhar Dede, kardeşi Kubbe Dede'nin (kendisi kadına bakmadan) bir kadının ayak ölçüsünü toprağa bastırıp izini çıkararak aldığını görür. Azhar Dede bu sırada nefesine hâkim olamaz ve kadının ayaklarına bakar. Bunun üzerine sepetteki kar erimeye baslar. Kubbe Dede bu olay üzerine kardeşine; “Dağda evliya olmak kolay is, önemli olan bunu şehirde başarabilmektir” der.

İnce Gül, **Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır İle İlgili İnanışlar Ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi, 2009, s.94-95.

68. Şarik-Şivan

Palu'nun güneyinde Akdağ denilen yüksek dağlar sıralanmıştır. Bu dağların zirvesine burada Şarik-Şivan denilir.

Şarik ile Şivan bacı –kardeşmişler. Akdağ'ın en yüksek tepesine Murat'tan su taşıyıp bir camiye yapmışlar.

Şivan'ın samimi bir arkadaşı Diyarbakır'da kunduracılık yapmakta imiş. Şivan, yetmiş, ehil kişilerden biriymiş. Zembiline Akdağ'ın serin, sade ve temiz suyunu doldurup Diyarbakır'daki arkadaşına götürmüş. Arkadaşının dükkânına girip selam vermiş ve sepetteki suyu arkadaşına takdim etmiş. Birbirlerin sorup sual etmişler.

Bir müddet sonra, arkadaşının dükkânına kadın müşteriler gelmiş. Usta bunların ayak ölçülerini almaya başlamış. Şivan da elinde olmayarak kadınların bacaklarına bakmış. Bu bakma neticesinde zembildeki su damlamaya başlamış.

Kunduracı dönüp Şivan'a şöyle demiş: “Şivan! Dağ başında insanın kendini muhafaza etmesi, nefesine hakim olması kolaydır. Ama iş o ki, insan kendini böyle şehirlerde muhafaza edebilsin.”

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık,

2006, s.149.

69. İki Horasanlı

Kimi der ki, Kayseri’de Hasan Dağı’nda, kimi der ki, İslahiye’de Gavur Dağları’nda; kiminin dediğine de bakarsan Edremit üstünde Kazdağı’nda bir ermiş kişi yaşamıştı bir zamanlar... kimi kimsesi olmayan bir kendi halinde; hemen hiç konuşmayan bir yaşlı dervişti. İnsanlardan uzak, yalnızlığı ve ıraklığıyla Tanrıya yakın bir kaya kovuğunda yatıp kalkıyordu.

Ne zaman nerden gelmişti? Ne yer, ne içerdi? Kimlerle görüşürdü? Kimse bilmezdi.

Dağa odun kesmeğe giden köylüler görürdü onu: hiç konuşmadan, kesilmesi gereken ağaçları işaretler, köylülere gösterirdi. Köylüler, işaretli ağaçlardan başkasını kesemezlerdi; keserlerse başlarına türlü kötülüklerin geleceğini bilirlerdi... kiminin eşeği ölürdü, kiminin bir kolu veya bir bacağı sakat kalırdı veya çocukları bir onulmaz hastalığın elinde kıvrım kıvrım kıvranırlardı da, alıp dağa, o kim olduğu bilinmeyen yaşlı dervişe götürüp duasını almadan ve bir daha işaretsiz ağaç kesmemeğe yemin etmeden hastası iyi olmazdı.

Köylülerden başka bir de çobanlar görürdü onu. Sürünün önüne düşer, o zamana kadar hiçbir çobanın görüp bilmediği otlaklara götürürdü. İneğe, danaya; sığıra, davara bir bir elini sürer, ertesi yıla elini sürdüğü her bir davar ve her bir sığır en azından ikiz doğururdu.

Ama bu derviş; bu yaşlı, ı ışık yüzlü bembeyaz sakalında gökyüzünün nuru ve toprağın huzuru parıldayan, her yerde görünüp her yeri bilen bu derviş ağaçlar kadar sessizdi. Sağır mıydı? Dilsiz miydi yoksa?

Sağır değildiyse, dilsiz değildiyse konuşmamağa nasıl tahammül edebiliyor, köylülerin yalvarışlarını, minnet ve şükran çağırılarını nasıl duymamazlığa gelebiliyordu?

Bir insan, gören ve duyan insanların içinde herhangi bir insan dilsiz ve sağır

olmadan böyle bir mihnete kolay kolay katlanamazdı.

Adını da kimse bilmiyordu. Bütün yalvarmalar ve yakarmalar boşuna gitmişti. Derviş, Allah'ın hiçbir kuluna olsun adını bağışlamamıştı.

Bunun üzerine Veli dediler ona.

Dervişi bilen tanıyan bütün çobanlar; görüp seven her yolcu ve kendilerinin her işine yardımcı olan yoksul oduncularla bütün köylüler adını bilmedikleri için bu yaşlı dervişe Veli dediler; Veli Baba diyen de oldu. Adsız derviş böylece, bütün çevrenin gönlünde adlanıp Veli oldu.

Fakat çevrede yaşayanlar sadece çobanlar değildi; sadece yoksul oduncular, köylüler ve yolcular değildi. Çevrede-bu çevrede artık, Kayseri mi olur, Edremit mi, yoksa İslâhiye mi, her nereyse oraların birinde-gönlü aydın kimseler de vardı. Bunlar, gönül gözüyle görür, Tanrı diliyle konuşur kimselerdi. Kurdun, kuşun, cümle yaratıkların ve insanların bir derin uykuda yatıp uydukları, yeryüzünün ve gökyüzünün varlığını bile unuttukları, karanlık gecelerin ikinci yarısında bile hala uyanık, nizam-ı âlem, dostluk ve kardeşlik uğruna bir mum alevi inceliğinde kendilerini yakıp bir ulu davayı aydınlatmak için niyaz üstüne niyaz tazeleyen bu gönlü aydın kişiler Veli Baba'yı da, dağı da, dağın en üst doruğunda buzlu karların ortasında yaşayan Veli Baba'nın arkadaşını da biliyorlardı. Bildiklerince anlattıklarınca Veli Baba, çok yıllar önce Doğu'dan... yiğitlerin harman, güzellerin seyran ve velilerin devran olduğu Horasan Elllerinden gelmişti. Yalnız değildi; iki kişiydiler. İki de çocukluktan yeni kurtulmuş delikanlılığa yakın çağlarını yaşıyorlardı. Horasan Ellerinin her zaman yakan güneşi gözlerinde; yıldız ışıklı gecelerinin ıslak karanlığı saçlarında yer etmişti. Yüzlerinde bütün Türkistan'ın sessizliği için için kaynıyordu: şimdi kabarıp taşacaktı sanki... biraz sonra durdurulması imkansız bir Türkistan seli veya fırtınası başlayabilirdi. Yüzleri böyleydi işte bu Horasanlı iki delikanlının.

Geldiler...

Yıl Miladın 1071'inci yılıydı.

Horasan'ın batısında bir yeni ve bir büyük Türkiye doğum sancılarında dinleniyordu.

Bu iki Horasanlı, ağaç sessizliği içinde, sancıların başladığı yerden sancıların ortasına yürüdü.

Artık Kayseri'de Hasan Dağı mı, Edremit üstünde Kazdağı mı, yoksa İslahiye'ye başvermiş Gavurdağları mı hangisi ise birinin eteğine geldiler.

Daha geride-veya daha üst yanda, yukarıda-büyük Türkiye kurulurken doğum sancıları içinde, bu iki Horasanlı ilk defa konuştu. Biri ötekine: “Burada dursak gerek!..” dedi.

Öteki: “Dursak gerek!” dedi ve sustu.

Dağa bakıyorlardı.

Gözlerinde bir Horsan güneşi gülümsedi. Yüzlerindeki Türkistan sessizliği gerilmişti.

Biri ötekine: “Yürüsek...” dedi ve sustu.

Dağa yürüdüler.

Dağ, daha ilk adımda, bu iki çift ayağın huzurunu hissetti. Bunca yıldır, tırmanan bunca huzursuz ayağın içinde bir çift yabancı ayak, ilk adımında bütün dağı fethetmiş gibiydi. Yumuşak ve cömert bir uysallık ile bağrını bu iki çift ayağa açan dağ; bir gizli ürperişin heyecanı ile eteğinden, göğe ser çekmiş doruğuna kadar için için kaynadı.

Dağa tırmanan iki Horasanlıdan biri uzun boyluydu. Bir ulu kavak zarafetiyle kıvrak, dimdik yürüyordu. Daha kısa boylu olanı bir Orta Anadolu söğüdünün yaylışı ve toprağa kol kanat gerişi gibiydi. Dağ, her adımıyla biraz daha Horasanlı, her soluk alışıyla biraz daha Türkistanlı oluyordu.

Bu iki adam, Horasan erlerinin bu iki öncüsü dağdan hiçbir şey almıyorlardı, fakat her adımlarında dağa, kendilerinden bir parça katıyorlardı: dağda zaman

değişiyor, dağda mekân değişiyor, dağda insan ve hayvan değişiyordu.

Uzun boylu Horasan Eri, dağın yarı belinde duruverdi.

Sanki bir ses duymuştu.

Dağ, bilinmez gizliliğinde saklı ve için için kaynarken taa en derin gizliliğinden konuşmuştu galiba... ya da, en yüce doruğunda, göğün yeryüzü olduğu veya toprağın gökyüzüne karıştığı noktasında bir şimşek, ulu sessizliği bozmadan bir şeyler söylemişti.

Uzun boylu Horasan Eri durmuş, o ulu sessizliği dinlemeğe başlamıştı. Gözü dağın doruğundaydı.

Yüzündeki Türkistan sessizliği kopacak derecede gerilmişti.

Bu gerginliğin üstünde ince ter teneleri küçücük kabarcıklar halinde boncuklanıyordu. Boynunda iki damar oklavalaşmıştı... yüreğindeki olanca kanı beynine, beynindeki olanca kanı yüreğine taşımakta zorluk çekiyordu...

Neden sonra yüzünde gerilen Türkistan sessizliği yumuşadı; terler durdu ve boynundaki iki damar inceldi... bir gün doğumu içinde açılan gözleri; dağın, buldukları yerde kelleşmiş, ağaçsızlıktan damar damar çatlamış boz topraklarına çevrilmişti.

“Sen...” dedi ötekine; “Sen burada kalacaksın. Dağın bu yamacını yeşertecek, şu yamaçtaki ağaçlığın söyünmesini önleyeceksin. İzin verilene, dilin çözülene kadar kimseyle konuşmayacaksın... böyle buyruldu!”

“Sen...” dedi öteki; “Benden ayrılacak mısın?”

Bir kutsal yalnızlığın başlangıç acısını taşıyan bu soru birden dökülmüştü dudaklarından... hemen topladı kendini; “Sus, söyleme...” dedi. “Anladım. Pirimin dediğini yapacağım. Demek istediğim yalnızlık korkusu değildi... Sen olmazsan, ben Horasan’daki Şeyhimle nasıl konuşacağım? Sen delil oluyordun şimdiyece, ben buna alışmıştım...”

Uzun boylu Horasan Eri arkadaşının sırtını sıvazladı. “Ben daha yukarıya, doruğa çıkacağım. Orda buzlar ve karlar arasında ikinci buyruğu bekleyeceğim” dedi. “Yılda bir kere sen beni görmeğe geleceksin, bir kere de ben seni yoklayacağım.”

Bakıştılar.

Yıllardan çok daha uzun, saniyelerden çok daha kısa süren bu bakışma anında söylenecek ne varsa söylendi aralarında. Hal dili ve gönül gözü söyleşmesiydi. Bittiğinde ikisinin de içinde bir parça yorgunluk vardı.

Sonunda uzun boylu Horasan Eri: “Eyvallah” dedi. Bir eli göğsündeydi ve boynu hafifçe sağ yanına eğilmişti. “Gazan şimdiden mübarek ola!..”

Dağa, dağın en yüce doruğuna, buzlar ve karlar ülkesine doğru vurdu gitti.

Ardından bir kopkoyu yalnızlık, alışkanlığın ayrılış sızısı ve bir dağbaşı ıssızlığı kalmıştı... bir de, kısa boylu Horsan Eri: Orta Anadolu söğütlerinin toprağa yayılışı ve kol kanat gerışı gibi tek başınaydı.

Kelleşmiş, ağaçsızlıktan çatlamış dağ yamacını süzdü; sonra karşı yamacın yemyeşil ağaç denizi zümrütlüğünü...

Yeni ve büyük Türkiye'nin kuruluşundaki doğum sancılarında, bu kısa boylu Horsan Erinin payına ve nasibine düşen bunlardı: yeşil ağaç denizinin zümrüdünü kelleştirmemek ve şu görünen kelliği zümrüdleştirmek...

Çobanlar, yoksul oduncular, köylüler gelip geçen yol düşkünü yolcular ona- bu kısa boylu Horsan erine-Veli Baba adını verinceye kadar yıllar geçmiş; kellik zümrüd olmuş, zümrüdlere daha da yeşermiş, söyünmemişti. Ve dağ bütünüyle-ve bütün çevre yanılla, insanlarıyla-Horasanlı olmuş, Horsan'dan esen yelin serinliğinde yenilenmiş, yeniden doğmuştu.

Bu arada, dağın doruğunda buzlar ve karlar arasında yaşayan uzun boylu Horasanlı yıllık ziyaretlerini yapmış, aşağı inmişti. Dağın orta belinde yerleşen kısa boylu Horsan Eri de-Veli Baba-aynı şekilde günün gelince yukarı çıkmış, gönül ve ruh

yoldaşını ziyarete kusur etmemişti. Bu ziyaretler, her yıl, ardı kesilmeden devam etmişti.

Uzun boylu Horasan Eri, yukarıdan aşağı inerken, hediye olarak her inişinde bir mendil dolusu kar getirirdi Veli Baba'ya... Veli Baba'nın oturduğu kaya kovuğunun bir köşesine asar, o mendil dolusu kar orada, ertesi yıl uzun boylu Horasanlı gelinceye kadar erimeden o mendilin içinde durur, kaya kovuğunu serin tutardı.

Veli Baba da, aşağıdan yukarıya çıkarken, her çıkışında, büyük bir ateş yakar, iri kor parçalarını bir mendile doldurur, uzun boylu Horasanlının oturduğu buz kovuğunun bir kıyısına mendili bırakır, mendilin içindeki kor ateşi sönmeden ve çevresindeki buz eritmeden bir yıl boyunca kovuğunu sıcak tutardı.

Bir gün, kel tepelerin iyice yeşerdiği, yeni ve büyük Türkiye'nin doğum sancılarında durulduğu bir gün, uzun boylu Horasanlı son ziyaretini yaptı Veli Baba'ya. Yine elinde bir mendil dolusu kar getirmişti.

Kucaklaştılar.

Birbirlerini süzdüler.

İkisi de ak saçlı ve ak sallıydılar.

Gülümsediler.

Gökyüzüyle yeryüzü kucaklaşıyordu sanki; gökyüzüyle yeryüzü birbirini süzüyor, gökyüzüyle yeryüzü birbirine gülümsüyordu. Yıllar kadar uzun, saniyeler kadar kısa sürdü.

Sonunda uzun boylu Horasanlı: “Seni son ziyaretim bu” dedi. “Artık iyice aşağıya, şehre inmem gerek... böyle buyruldu.”

“Evet” dedi Veli Baba da: “Biliyorum. Şehirde eskicilik yapmak düştü payına. Amma nasıl yapacaksın? Bunca yıldır buz ve kardan başka şey görmedin. Eskicilikten murat nedir?”

Uzun boylu Horasanlı, Veli Baba'nın belli belirsiz bir kibir batağına kaydığını hisseti... yanılıyor muydu acaba?

“Horasan'daki Pirim böyle buyurduysa” dedi; “bu buyruk en doğru ve en güzel buyruktur. Eskici, eskiyen bir şeyi yenileyen insandır. Eski bir ülkeye yeni bir iman gerek... Horsa Erleri boş yere mi dört bir yana salındı sanırsın?”

Bu, son konuşmaları oldu.

Veli Baba belirsiz bir üzüntü içinde, elindeki mendilleri uzattı. “Sana biraz kar, biraz da kor getirdim dağdan” dedi; “Özlemişsindir...”

Şehirlilerin faltaşı iriliğinde açılmış şaşkın gözleri önünde Eskici Baba kısaca: “İyi ettin...” dedi. “Geldiğine de, getirdiklerine de iyi ettin. As şu duvara.”

Veli Baba, içindeki belli belirsiz bir üzüntü huzursuzluğuyla, duvara üst üste çakılmış iki çiviye kar ve kor dolu mendilleri astı. Kar dolu mendili üstte, kor dolu mendil alttaydı ve dükkândaki şehirliler farkında olmadan ayağa kalkmışlardı. Mendilde erimeyen karın ve mendili yakmayan korun korkunç şaşkınlığı yüzlerinde ve gözlerinde şekilleniyordu. Bu ne biçim işti böyle? Şimdiyece görülmemiş bir olay şimdi, şu anda, nasıl oluyor da gözlerinin önünde gerçek olarak duruyordu? Ve Eskici Baba'nın kılı bile kıpırdamıyor, şu yaşlı, saklı, yorgun derviş duvara çakır asar gibi karı ve koru mendiller içinde yan yana asıyordu.

Şaşkınlık hayranlığa, hayranlık korkuya, korku paniğe döndü... Dükkândan fırlayıp kaçtılar.

Ancak o zaman Eskici Baba başını kaldırıp Veli'ye baktı. “Niçin?” dedi; “Bu kişileri perişan etmek niçin? Bu kerametle ne kazanmak istiyordun?”

Veli Baba'nın içindeki belirsiz üzüntü belirli bir sıkıntı halinde büyüyordu. “Hiçbir şey düşünmedim” diyebildi; “Maksadım seni ziyaret etmektir.”

Sustular.

Eskici Baba çocuk çediklerini dikmeğe devam etti.

Duvara asılı duran kar ve kor dolu mendiller öylece duruyordu.

Veli Baba'nın içindeki sıkıntı sessizlik nisbetinde büyüyordu.

Kapıdan bir kadın girdi.

Mevsim yazdı; yaza göre giyinmişti kadın.

Yaza göre giyinmiş kadın şehrin eskilerindendi, yerliydi. Horasan kadınlarına benzemiyordu. Daha bir beyaz, daha bir değişik, daha bir salınılıydı. Serbestliğine daha bir serbestti. Gülüşü, konuşuşu, oturuşu ve davranışı, Horsan kadınlarının saflığından ve temizliğinden hayli uzaktı.

Yıllar yılı yalnız, yıllar yılı dağla, ağaçla, toprakla... yıllar yılı gökyüzüyle kendi kendine kalmış ve yaşamış olan Veli Baba, eskici dükkanının havasını birdenbire değiştiren bu yabancı yerli kadınına bakakaldı.

İçindeki sıkıntı gitmiş miydi ne? Dağı unutmuş muydu ne? Toprağı, gökyüzünü unutmuş muydu ne?

Kadın ayakkabısını da çıkarmıştı.

Kadın, çıplak ayağını Eskici Baba'nın tezgâhına koymuş ölçü veriyordu. Eteğini hafifçe kaldırmıştı. Ayak bileğinden diz kapağına kadar...

Birden döndü Veli Baba'nın gözlerinde dükkân; Eskici Baba, kadın, kadının çıplak ayağı, çedikler ve ayakkabılar ve dükkân birbirine karışıp dönmüştü. Bir öldürücü sıcaklık içinde boğulur gibiydi; terlemişti de.

Bir yanık kokusu... bir duman... sonra bir cızırtı... sönen bir korun cızırtısı... Ve bütün bunların arasında Eskici Baba'nın yarı alaylı bir sesi: "Veli!.." diyordu; "Mendil alevlenip delindi; kor düştü... korun cızırtısını duydun mu?.. Karın yarısı eriyip kuru söndürdü... korun söndüğünü gördün mü?"

Silkiniverdi Veli Baba; beynine saplanıp kalan çıplak kadın ayağını çıkarıp atmak ister gibi birden silkiniverdi. Kor dolu mendil yanıp kül olmuştu. Yere dökülen karların üstüne, asılı duran kar mendilinden biraz su damlamış ve korları

söndürmüştü.

Kadın, olanlara bakıp gülüyordu.

“Niçin? Niçin? Niçin?” diye inledi Veli Baba; “Niçin böyle oldu?”

Eskici Baba'nın gözlerinde dolu bir hüznün buharlaştı. “İnsansız dağ başlarında evlilik kolay şey kardeş” dedi yavaşça. “Ama, insanların arasında, şehirde, görüyorsun ki, karlar kolayca eriyor ve bütün korları söndüren oluyor. Sönmemek gerek kardeş... sönmemek gerek!”

M. Necati Sepetçioğlu, **Türk-İslam Efsaneleri**, 2.b., İstanbul, Yağmur Yayınevi, 1975, s.20-30.

70. Deniz Ermişi ile Dağ Ermişinin Buluşması

Derler ki, her yıl Ağustos'un ikinci haftasında en sıcak gecede Deniz Ermişi, atlar bir Yunus'un sırtlarına, Yalova içindeki derenin denizle birleştiği yere gelirmiş. Sonra:

“Ya Allah Bismillah, yürü ya mübarek!” dermiş.

Yunus kayarcasına, uçarcasına dereden yukarıya, dağlara doğru yüzermiş. Göz açıp kapayınca kadar Yunus, Samanlı Dağlarına varır, derenin kaynağında Deniz Ermiş'ini sırtından indirirmiş.

O anda dağın tepelerinden Dağ Ermiş'i de uçarcasına derenin kıyısına gelirmiş. Yörede beyaz büyük bir kaya varmış. O kayanın dibine aynı anda varırlarmış. Dağ Ermişi cebinden bir kartopu çıkarıp kayaya bırakırmış. Deniz Ermişi de bir beyaz balık alır, kayanın üzerine bırakırmış. Sonra iki Ermiş kucaklaşmış. Birden şimşekler çakar, bulutlar kaynaşır, fırtınalar çıkarmış.

İşte Ağustos'un ikinci haftasındaki gürültü işte budur. İki ermiş, yedi gün yedi gece konuşur, söyleşirlermiş. Gidecekleri zaman yine kucaklaşmış. Giderken biri balığı kayadan alıp denize bırakır. Ak balık hemen yüzermiş. Dağ

Ermış'i bir haftadan beri gece gündüz kayada duran kartopunu alır cebine koyarmış.

Deniz Ermış'i yine Yunus'un sırtına binip denize iner Dağ Ermış'i de yine dağlara dönermiş.

Her yıl bu sürekli tekrarlanırmış. Eğer bir yıl buluşmazlarsa o yıl kış şiddetli geçer, yaz kurak olur, ekin, sebze, meyve büyümezmiş.

Nuri Taner, **Yalova Efsaneleri**, Yalova, Ortipa Yayıncılık, 1998, s.101-102.

71. Karaoğlan Tekkesi Efsanesi

Denizden beş yüz altı yüz metre yükseklikte Karaoğlan Dağı tepesinde bir Tekke var. Karaoğlan Tekkesi. Orası çok yokuş, çok serin. Hatta yazın bile üşürsün. Oranın her sene "mayası" olur. Aşağıdan ovalılar da gelirler ama çok az gelirler. Çok yokuş olduğu için gözü almaz gelsinler...

Söylentilere, efsanelerine göre Karaoğlan Tekkesi bir, bir de Yenice'de, ovada bir Tekke varmış. Yenice Tekkesi. Akbaba kalırmış orda. Bir de Ortaköyünde yani Karaçanların altında bir Tekke varmış, adı Bozoğlan'mış. Şimdi Ortaköy köy bile dil. Yalnız mezarlık kalmış. Bunlar üç kardeşmişler. Birisi Yenice' de kasabada, birisi Ortaköyde, birisi Karaoğlan'da evliyalık yaparmış.

Karaoğlan'daki evliya bir gün Yenice'ye Akbaba'ya giderken almış mendilini, bir mendil soğuk su götürmüş. Yenice'deki evliya ayakkabıcılık yaparmış. Karaoğlan evliyası asmış suyu oraya, duvara demiş: - Birader, kardaşım. Sana Karaoğlan'dan yalnız bir mendil buz gibi su getirdim, serinliyesin diye.

Fakat o anda çok güzel bir kadın gelmiş bir çift ayakkabı ismarlama. Neyse Akbaba, ayakkabıcı ya, ayakların ölçüsünü alırken ne de olsa tabi kadın eteklerini yukarı çekmiş. Çok ta beyaz baldırları varmış. Baldırlarını görünce Karaoğlan'daki Tekke içi bozulmuş. Bir de ne baksın kardaşı, o Yenice'deki Tekke, Akbaba yani; Mendilden su başlamış damlamağa... Demiş: "Birader kendini topla, kendine gel" demiş. Bak su damlamağa başladı. Karaoğlan'daki Tekke kendine gelmiş. Mendilden

de su damlamamış o zaman. Akbaba demiş: “Ya demiş, Karaoğlan’da, dağda, balkanda evliyalık yapmak kolay, kasabada yapmak zor işte”.

Abdürrahim Dede, “Karaoğlan Tekkesi Efsanesi”, Batı Trakya Türk Folkloru, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1978, s.22.

c) Ziyaret Yerleriyle İlgili Efsaneler

Bu başlık altında dağlarda bulunan ziyaret yerler etrafında oluşan efsaneleri topladık. Gördüğümüz gibi Türkler hala bu ziyaret yerlere giderler, kutlu sayarlar. İnsanlar bu kutlu yerlere şifa bulmaya, çocuk istemeye, dilekte bulunmaya giderler. Bazen adakta bulunurlar, kurban keserler.

72. Şehcu

Amasya’daki Şeyhcu köyünün yakınındaki yokuş çıkılınca, çamlarla örtülü bir dağın eteğinde dağ ile köy arasında gür bir kaynak da bulunmaktadır. Şeyhcu köyünde önceleri bir tekke de varmış. Buradaki yatırın Hz. Ali soyundan geldiği ve adının Şeyhcu olduğu ileri sürülüyor.

Bu zat öleceği zaman benim ayrıca mezarım yoktur, mezarım olmayacak, beni ziyaret etmek isteyen, bu dağdaki çamları ziyaret etsinler, ben bu çamlarda gömülüyüm, çamlara balta vuran, bana vurmuş olur diyor.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.50-51.

73. Hüseyin Gazi Dağı

1400 metre yükseklikteki Hüseyin Gazi Dağının zirvesine yakın Hüseyin Gazi Türbesine, eski tekke harabesine ziyaretçiler gelmekte ve o çevreye yakın çalılara bez bağlamakta, mağara ve kuyuyu ziyaret etmekte, dilek dilemekte ve adak adamaktadır.

Evliya Çelebi zamanında burada yüz Bektaşî dervişini havi bir tekke olup, her yıl çok kalabalık bir ayin yapılırdı.

Ankara'ya hâkim bir noktada olan bu dağ, türbe ve Hüseyin Gazi vesilesiyle halen de ziyaret edilmektedir.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.51.

74. Katırs Baba

Erzurum'un Şenkaya ilçesine bağlı Teketaş köyünde "Katırs Baba" adında bir dağda bulunan ziyaretgâh vardır. Bu zatın tarihçesi bilinmemekle beraber, felçliler (çocuk felci dâhil) ve bilhassa çocuğu olmayan kadınlar gelerek orada namaz kılar ve kurban keserler. Burada adak sunarlar. Yapılan dua, namaz, ziyaret ve adak sunmaların kendilerine bir uğur getireceğine inanırlar. Bu yatırım "yüzü suyu hürmetine" umduklarına nail olacaklarına inanırlar.

Yeğeni kısmı çocuk felcine uğramış birisi, çocukken götürülen yeğenin hiçbir fayda görmediğini söylemektedir. Olumlu bir sonuç elde edilmese de ilgi devam etmektedir.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.63.

75. Mayıs Yedisi

Erzurum'un İspir ilçesine yakın bir köyde dağda iki taş arasındaki bir ziyarete köylüler yılda bir defa Mayıs'ın 7.günü gidiyorlar. Ziyaret gününe göre buraya (Mayıs Yedisi) adını vermişlerdir. Ziyaret edilen yerin hemen yanında su çıkmaktadır.

Buradaki inanca göre Mayıs'ın yedisinde bu ziyarete gidilerek oradaki sudan

içilip yıkanılırsa insanda bulunan bütün hastalıklar ve üzüntüler bir yıl boyunca ortadan kalkıyor.

Buraya, dağdaki ziyaret yerini bir gün boyunca ziyaret etmektedirler.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.63.

76. Cunudün Dağı

Ali Rıza (Yalgın), 6.1.1931 tarihinde Gaziantep'in doğusunda (ilk makalesinde – Günü Dağı) “Cunudün” Dağı denen bir yerde, delikli bir taş (kaya) olduğunu, “deliğinden ancak bir insanın geçebileceğini, kadınların öksüren (boğmaca) çocukları bu delikten geçirdiklerini, böylece öksüren çocukların iyileştiğine inanıldığını söylüyor.

Ali Rıza (Yalgın), **Anadolu'da Sihirli Taşlar**, Atsız Mecmua 15, Nisan 1932, Sa. 12, s.299-300.

77. Gelincik Tepesi

Isparta ilinin Senirkent ilçesinde 2700 metre kadar yükseklikte Barla Dağında Gelincik Tepesi ziyaret edilen bir yerdir. Burada türbe bulunmamaktadır. 1-1.5 metre büyüklüğünde birkaç taşın bulunduğu tepeye ekseriya göçebe Türkler 9,10 saat yürüyüşle çıkıyorlar.

Ayrıca yayla zamanlarında dağa çıkanlar oraya uğruyorlar. Bilhassa romatizması, bir ağrısı olanlar, oradaki kovuğa ağrıyan ayağını sokuyor.

Yakın yıllara kadar burada adak adanmaktaydı. Aynı zamanda aşirete mensup veya bunları görerek ona uyan diğer bir kişiler, dağın eteğindeki bir kuyuya dilek dileyip taş atıyorlar.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi

Basımevi, 1973, s.66.

78. Dağdaki Mağaralar

Mersin'in Fındık Pınarı yaylasında bulunan bir dağda iç içe girmiş uzun bir dehlizi andıran rutubetli ve karanlık mağaralar bir ziyaret ve adak yeri halinde kullanılmaktadır.

Mağara'nın içerisinde bulunan birçok girinti ve çıkıntılara ip bağlanmakta ve adak adanıp ayrıca 2 rekât namaz kılınmaktadır.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.67.

79. Topuz Dağı veya Tekke Dağı

Ürgüple İncesu arasında 13000 metre kadar yükseklikte Topuz Dağı veya Tekke Dağı denilen yerde, dağ üzerinde *Şeyhin Mezarı* ve yanında müritlerin mezarları olan bu tekke binası önem taşıyor. Bunun hemen birkaç yüz metre yakınındaki köy koruluğu bulunmakta ve etrafında hayvan otlatılmamaktadır.

Oba denilen İncesu halkı ve yakın köylüler bu tepeye hayvan otlatmağa geldikleri gibi burada adakta adanmaktadır. Kurban kesileceği zaman bu dağa çıkılarak kurbanı orada kesiyorlar. Aynı zamanda dilek de dilenen – çocuk isteği gibi v.b. – dedenin yanında bulunana yarım metre kadar yükseklikteki taşın üstüne çıkılıyor.

Taş üstüne çıkan gözünü yumuyor, şayet dileği olacaksa yönünün değişeceğine inanılıyor.

Buradaki dedenin yanında testisi var, devamlı su dolduruluyor. Buraya hergelen bir kibrit kutusu bırakıyor ve oradaki gaz tenekesi dolduruluyor. Buraya ziyaret için genellikle yazın geliniyor.

Buradaki taşlarla, İncesu'daki yapılardaki taşlar aynıdır.

Mezarları olan zatların, İslamlaştırma için oralara gelen dervişler olduğu sanılıyor. Kitabesi okunmuyor.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.68.

80. Kırklar Dağı

Trabzon'a yakın bir köyde Kırklar Dağı kutlu bir dağ olarak tanınıyor.

Trabzon'a yakın bir köyün yakınındaki bu ziyaret yeri yaylalıklarda bulunan bir tepedir. Kışın buraları karla kaplı olduğundan ancak yazın, bilhassa Temmuz, Ağustos aylarında ziyaret olmakta ve Cuma günleri tercih edilmektedir.

Bu Kırklar Dağı denilen yüksek dağa, bazı dileklerde bulunmak, dertlerden kurtulmak için gidiliyor. Orada ibadet ediyorlar. İbadet edenler bu Kırkları görmüyorlar, fakat daima onların yanlarında olduğunu hissediyor ve buna inanıyorlar.

Birlikte getirilen sulara burada okuyup üflüyorlar ve şifalı su haline getirdiklerine inanıyorlar. Kırklardan ayrılırken oraya tespih bırakıyorlar. İnanca göre, orada bırakılan tespihler o yerde durdukça bırakan şahsın hesabına ibadet ediyorlarmış. Oradan ayrılırken, dertlerini de bırakma anlamını taşıyan bez, çaput bağlama olayı görülüyor. Muhakkak üzerlerinden alınan bir şeyi bu ziyaret yerine bırakmak bir adet halindedir.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.71-72.

81. Üçoğlan Yaylası Ziyareti Efsanesi

Kozan'ın Üçoğlan Yaylası'nın kuzeyinde üzerinde bir iki ulu ağacın

bulunduğu taştan oluşmuş bir tepe vardır. Bu dağda eskiden evliyalar varmış. Havaların kurak gittiği zamanlar tepeye çıkılır, Allah rızası için kurban kesilir, namaz kılınır, yağmur duası edilir. Bu işlemlerden sonra yağmur yağacağına inanılır.

Erman Artun, **Adana Halk Kültürü Araştırmaları I**, Adana, Altın Koza Yayınları, 2000, s.46.

82. Gümülek Dağı Efsanesi

Adana'nın Tufanbeyli İlçesi'nde Gümülek Tepesi'nde, şehit mezarlığı vardır. Halk, kurak aylarda yağmur duası için şehit mezarlığına ve yanındaki mağaraya giderek ziyaret eder ve kurban keser. Halk bu işlemden sonra yağmur yağacağına inanır.

Erman Artun, **Adana Halk Kültürü Araştırmaları I**, Adana, Altın Koza Yayınları, 2000, s.46.

83. Dağda Yağmur Duası

Sinop ilinin Boyabat ilçesinin batısında, 4 kilometre uzaklıktaki Akyrk köyünde halkın ziyaret ettiği bir dağ vardır. Bilhassa kuraklık zamanında yağmur duası için çıkılıyor. Burayı bu sebeple ziyaretin tarihçesi şoyledir:

Bir kuraklık zamanında halk yalvarıp yakarıyor. Birden çok bol yağmur yağıyor. Fakat yağmur güney tarafındaki dağ yönünden yağmağa başlayınca o yn ilgi çekiyor. Zaten hemen her zaman yağmur bulutlu o tarafta belirip sonra yağmaktadır. İşte bu yönde yağmur yağmadığından önce hep oraya devamlı bakan köylüler, o dağda bir ihtiyağı görüyorlar. İhtiyar, 2 rekât namaz kılıyor, sonra kayboluyor. Bunu gören halk biraz sonra başlayan yağmurun hikmetini bundan biliyorlar. Daha sonra her kuraklık olduğu zaman pek yüksek olmayan bir tepeye köylüler yağmur duasına çıkıyorlar.

İhtiyarı nazma kılarken gördükleri yerde bulunan, ihtiyağın üzerinde namaz

kıldığı, seccade büyüklüğünde bir taş ve onun yanında ufak bir ağaç bulunmaktadır. Bu ağaca aynı zamanda bez, çaput bağlanmaktadır.

Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1973, s.70-71.

84. Kırklar Dağı Ziyareti (Çelkani)

Sultan Şeyhmus'tan ileride bulunan, suyu şifalı olan Kırklar Dağı adlı bu kutsal ziyaret yerine sadece çocuğu olmayan kadınlar götürülürmüş. Çocuğu olmayan kadının üstüne su dökülerek bu soğuk suyla banyo yaptırılmış. Tüm bunlardan sonra kadın hamile kalır ve çocuğu olurmuş. Bu ziyaret yerine sadece çocuğu olmayan kadınlar çocukları olsun diye gidiyorlarmış.

Nuriye Sancak, **Mardin Efsaneleri**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Eylül 2008. s.76.

85. ***

Samandağı ilçesi Hıdırbey köyünde bulunan “Hz. Musa Dağı”nın Hz. Musa'nın Hz. Hızır ile Samandağı denizinden çıktıktan sonra geldiği ve burada zaman geçirdiği yer olduğu rivayet edilir. Bu nedenle bu dağa halk arasında “Hz. Musa Dağı” ismi verilmiştir.

İnce Gül, **Hatay'da Bulunan Ziyaret-Yatır İle İlgili İnanışlar Ve Bu Ziyaretler Etrafında Oluşan Efsaneler**, Sakarya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi, 2009, s.140.

86. Hira Mağarası*

Peygamber Efendimiz Muhammed ara ara Nur dağında Hira mağarasına gidermiş. Düşünürmüş Allah-ü tealayı. Dermiş ki beni yaratan kim. Sonra düşünürken düşünürken (mağara hala Mekke'de hacılar tarafından ziyaret edilir) Allah-ü Teala melek Cebraili göndermiş, ilk ayet inmiş orda. Peygamber Efendimiz

gidermiş ara ara o mağaraya, eşi Hz. Hatice annemiz ona yemek götürürmüş. Ve o mağarada inmiş ilk ayet. En önemli bir dağ olayı olarak budur.

(Bıyık)

87. Şeytan Taşlama Dağı

Gene İzmir Körfezinin, (İzmir'den 45 kilometre uzaklıkta) Urla çevresinde İçmeler'de taşla ilgili bir efsane ve ziyareti ilgili işlemi görüyoruz. Söylentiye göre Roma hâkimiyeti döneminde, kralın güzel kızının-Prenses- karnı şişmeye başlıyor. Babası kızının günah işlediğini sanarak kızıyor ve kızını iki ağabeyisine teslim ederek, bunu götürün, öldürün, kanlı gömleğini getirin, diyor. Üç kardeş yola çıkarak halen İçmeler'in bulunduğu yere geliyor. Kardeşlerini öldürmeye kıyamayınca, kardeşlerinin gömleğine tavşan kanı sürüp babalarına veriyorlar. Orada kalan prenses bir süre sonra susuyor. Ve bir kayanın dibinde kaynayan sudan biraz içiyor. Fakat su tuzlu olduğundan fazla içemiyorsa da, gene karnı ağrıyıp müşhil etkisi yapıyor. Karnı da dümdüz oluyor. Doğru babasına koşup durumu anlatıyor. Bu şifalı suyun bulunduğu yeri onarıyorlar, herkesin faydalanacağı hale getiriyorlar. Kız ölümünden sonra oraya gömülmeyi vasiyet ettiğinden onu bu İçmeler'in yanındaki tepeye gömüyorlar. İçmeler şifalı etkisini yapıyor ve gelenlerinin birbirlerine birer taş verir: Bu taşı tepedeki mezara bırakıp gel, yoksa şifa bulamazsın! Denildiğinden, İçmeler arasında 200 metre kadar yükseklikte bulunan mezara gidip bir taş bırakıyorlar. Böylece tepedeki mezar, günümüzde 60-70 metre kadar taşlarla yükseliyor. İçmeler'den su içenler mutlaka o tepeye çıkan mezar tepesine ufak, büyük bir taş bırakırlar. Ama bugün halk bu işi şifa bulmak niyetiyle değil de şeytanı taşlamak üzere yapar. Zira prenses için başında günahkâr olarak tanınmıştı. Zamanla o taşların kulları günaha çağırın şeytanı taşlamak için çıkardığına inanılmaya başlamış. O yüzden de bugün buraya “Şeytan taşlama yeri” denmektedir.

Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s.150.

D. Aşk Efsaneleri

Bu gruba içinde dağ motifi içeren aşk konulu efsaneler girer. Bu efsanelerde dağ bazen birbirine âşık olan gençlerin sığındıkları mekân olur, bazen de dağlar tıpkı insanlar gibi canlı, birbirine âşık ya da birbirine akraba olabilen varlıklar olarak anlatılır.

88. Anamas Hikâyesi*

Zamanın birinde Anamas'a gelmeden Tuta yaylasında yörüklerden bir grub bütün akrabalar bir arada olmak kaydıyla bir oba kurmuşlar. Obanın içinde teyze çocukları, amca çocukları hep beraber bir anda yaşarlarmış. Tabi oba ve de davar, koyun, keçi, bunların etinden sütünden yararlanarak oraya oba kurulmuş. Rakım 1700 küsür. Anamas kendisi 2 bin metrenin üzerindedir. 1700 rakımda bunlar oba kurmuşlar. Obada hikâyenin başlangıcı ailenin bir tanesinin iki kızı ve bir oğlu varmış. Kızın bir tanesi amcasının oğluna âşık oluyor. Aileler buna karşı çıkıyorlar, yıllarca karşı çıkıyorlar. En sonunda çocuklar Tuta yaylasından elele verip Anamas Dağına tırmanıyorlar. Anne her zaman bu ilişkiye karşı olduğu için gece ramaya çıkılıyor. Çocuklar meşalelerle aranıyor, ama bulunamıyor. Anne geriye döndüğü zaman neden bunu yaptım diye kahrından kendisini çam ağacına asıyor. Aradan 2-3 gün geçtikten sonra Anamas'ın tepesinde çocukların da ölüsü bulunuyor. Anamas'ın adı da işte bundan geliyor, anam as...

(Cilde)

89. Bozdağ Efsanesi

Bozdağ, Ege dağlarının efesidir. Dumanlı başının Ödemiş ovasından görünüşü insanı büyüler. Heybetli, vakur bir görünüşü vardır. Yöreye efelik ruhunu bu dağın aşıladığını söylerler. Kötülere aman vermediği, kadını, çocuğu, güçsüzü ve bir de sevdalılarını koruduğuna inanılır.

Anlatılan efsaneye göre:

Bozdağ bir zamanlar karşısındaki Kızdağ'a âşıkmiş. Birbirlerine karşılıklı göz kırpar, bulutlarla haber, rüzgârlarla kokularını gönderirlermiş. Fakat, günlerden bir gün aralarına başka bir dağ girivermiş. Koca Bozdağ, bu yeni bitme dağ yüzünden sevdalısı Kızdağ'ına artık ne selam, ne de koku göndermez olmuş. Bu duruma Kızdağ pek üzölmüş, üzüntüden saçları dökölmüş, kel olmuş.

Sonunda, bu yeni bitme dağa çok kızan Bozdağ bir gün koca bir dağ parçasını üzerine atıvermiş. Aralarına giren yeni bitme dağ çökmüş, bir çukur halini almış... Bu çökerttiğı dağın çukuruna "Gölcük Yaylası", saçları dökölen sevdalısına da zamanla "Keldağ" demişler.

Bozdağ'da bu kaya fırlatma huyu o zamandan beri süregelmiş. Korumak için, kötöleri yok etmek için habire koca koca kayaları savurmuş durmuş. Hele bağırina sığınan sevdalıları korumak için daha da hassas, daha da acımasız olmuş.

Bozdağ'ın başı dumanlıdır, zirvesine yanından geçen bulutlar takılır, dik başını çepeçevre sarar. Bu efelerin başlarına puşu bağlamasını Bozdağ'dan öğrenmişlerdir...

Şeref Üsküp, **Efeler Diyarından Bozdağefe Efsanesi**, İzmir, Hür Ve Efe Matbaası, 1994, s.7.

90. Süpürgeç Dağı ile Karadağ

Süpürgeç Dağı, Tunceli ilimizin Pertek ilçesinin kuzeyinde yer almaktadır. Karadağ ise Murat Nehri'nin ötesindedir. Vaktiyle Süpürgeç ile Karadağ iki arkadaş imişler. Gönöl bu ya, ikisi de aynı genç kıza aşık olmuşlar. Aralarında bir rekabet başlamış:

"Bu kıızı ben alırım, sen alamazsın!"

"Sen alamazsın, ben alırım!"

Bu delikanlılar uzun yıllar birbirleriyle kavga etmişler, fakat yenişememişler. Bu arada sevdikleri kız da ölmüş. Zamanla Süpürgeç ile rakibi de ölmüş. Ancak

aralarındaki kavga bitmemiş. Şimdi bile Süpürgeç ile Karadağ'ın birbirlerine top attıkları söylenir.

Söylenildiğine göre Süpürgeç'in atığı toplar Karadağ'ın yüzünü karartmış. Karadğ'ın attığı toplar ise Süpürgeç'in tepesini uçurmuştur. Bugün Karadağ'ın yüzü siyahtır. Süpürgeç'in tepesi ise düzlüktür.

Saim Sakaoğlu, **101 Türk efsanesi**, Ankara, Akçağ, 2003, s.224-225.

91. Büyük Ağrı ile Küçük Ağrı Efsanesi

Derler ki, Büyük Ağrı ile kız kardeşi Küçük Ağrı yeryüzündeki dağların padişahı sayılan Kafdağı ailesindedir. Küçük Ağrı, Dağlar Padişahı eski Kafdağı'nın oğlu, yeni Kafdağı ile beşik kertmesi nişanlı imiş.

Günlerden bir gün Büyük Ağrı, Dağlar Serdarı olarak ordusunu almış ve yetmiş yıl sürecek bir sefere çıkmış. Rastlantı bu ya, Dağlar Padişahı eski Kafdağı da bu sırada ölüvermiş. Onun yerini alma sırası Büyük Ağrı'nın olduğu halde onun seferde olmasından yararlanan yeni Kafdağı tahta el koymuş. Seferden dönünce durumu öğrenen Büyük Ağrı bu duruma çok üzölmüş ve kız kardeşini de alarak Kafdağları ülkesinden ayrılmış, Aras'ın yanındaki yere, şimdiki yerine yerleşmiş.

Yaşlı, yorgun ve üzgün Büyük Ağrı başını kız kardeşinin dizine koymuş ve uykuya dalmış. Yıllar sonra nişanlısını özleyen yeni Kafdağı hem kendisini bağışlatmak hem de nişanlısını istemek amacıyla Büyük Ağrı'ya elçi göndermiş. Küçük Ağrı dizinde uyuyan ağabeyini uyandırmış, o da elçileri azarlayıp kovmuş ve kız kardeşinin dizinde yeniden uykuya dalmış.

Nişanlısını barışçı yollardan alma çabaları sonuçsuz kalan yeni Kafdağı artık bu işi güç zoruyla çözümlenmekten başka yol kalmadığına inanmış ve ordusunu toplayıp Büyük Ağrı'ya saldırmış. Ancak Büyük Ağrı tümünü tek başına bozguna uğratmış.

Yeni Kafdağı yedi kez birbirinden güçlü ordularla Büyük Ağrı'ya saldırmış

ama her seferinde de geri püskürtülmüş. Bu Küçük Ağrı da için için nişanlısına kavuşmak ister ama ağabeyinden çekinirmiş. Çıkar yol kalmadığını gören yeni Kafdağı, sonunda hileye başvurmaya karar vermiş. Küçük Ağrı'ya sessizce yaklaşmış ve kendisiyle gelmesini işaret etmiş. Küçük Ağrı ağabeyini derin uykuda sanmış, yavaşça dizini onun başı altından çekip kaçmayı denemiş, ancak Büyük Ağrı öksürüp ağzından dumanlar çıkararak uykuda olmadığını göstermiş. Kafdağı kaçmış ve çevredeki köyler yerle bir olmuş.

Kafdağı haksız iş yaptığı için lanetlenmiş ve nişanlısından yoksun kalmış. Küçük Ağrı her 70-80 yılda bir ağabeyini uykuda sanarak dizini çekmeye çıkışacak, her seferinde de Büyük Ağrı öksürüp yeri göğü sarsarak onu uyaracaktır.

Recep, S.Tatar, **Bu Toprağın Efsaneleri**, İstanbul, Cağaloğlu, 2004, s.80-82.

92. ***

Ferhat, Amasya civarında yaşayan ünlü bir nakkaşmış. Derler ki Ferhat, sevdiği kız için koca bir dağı delmiş.

Nakkaş nedir bilir misiniz? Nakkaş, eskiden binaları süsleyen, duvarlarına, kapılarına resimler yapan, nakışlar işleyen kişiye denirmiş. Ferhat'ın yaptığı süsler öyle güzel öyle alımlı imiş ki, kimse daha güzelini yapamazmış.

O günlerde Amasya'da bir Sultan varmış. Sultan kız kardeşi için bir köşk yaptırmak istemiş. Çok güzel olması için "Süslerini Ferhat yapsın" demiş. Böylece Ferhat, yeni yapılan köşkü süslemeye başlamış.

Sultanın kız kardeşinin adı Şirin'miş. Şirin, adı gibi şirin ve çok güzel bir kızmış. Ferhat Şirin'i görür görmez sevmiş. Şirin de Ferhat'ı pek beğenmiş.

Çok geçmeden Sultan, Ferhat ile Şirin'in birbirlerini sevdiğini duymuş. Ferhat'ı Şirin'den uzaklaştırmak için, hiç olmayacak bir iş yapmasını istemiş: "Şu dağın ardındaki suyu buraya getirirsen Şirin'i sana veririm" demiş.

Dağ, koca bir dağmış. Toprağı, kayaları demir kadar sertmiş, ama Ferhat,

Şirin’le evlenmeyi çok istiyormuş. Başlamış dağı delmek için çalışmaya. Yılmamış, usanmamış, gece gündüz çalışmış. Sonunda dağın ortasında bir delik açmayı başarmış. Dağın ardındaki suyu bu delikten geçirip Amasya’ya akıtmak için de bir su yolu yapmış. Su, bu yoldan akıp Amasya’ya ulaşmış.

Sultan, dağın delindiğini, suyun da geldiğini görünce çok şaşırılmış. Şimdi ne yapsın? Şirin’i Ferhat’a vermemek için, “Sen dağı delmeye uğraşırken Şirin öldü” demiş.

Ferhat çok üzülmüş. “Ben de kendimi öldüreyim” diye düşünmüş. O anda Şirin, Sultan’ın hapsettiği yerden kaçıp ortaya çıkmış. Böylece Ferhat ile Şirin birbirlerine kavuşmuşlar. Artık söylenecek başka şey kalmadığı için, Sultan büyük bir düğün yapmış. Ferhat ile Şirin’i evlendirmiş.

Amasya yakınlarındaki Elmadağ, Ferhat’ın Şirin’e kavuşmak için deldiği dağdır derler.

Serpil Ural, **Ağrıdan Zelveye Anadolu Anlatıyor**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1989, s.13.

93. Tortum Çağlayanı Bir Çoban Kızıydı

Bu şirin ilçe merkezi Erzurum iline bağlıdır. Tortum’un kuzeyinde Tortum gölü yer alır. Altı yüz metre genişlikte, on km. uzunlukta çok güzel bir göldür. Tortum gölü ve çağlayanının meydana gelişini açıklayan güzel bir masal yaratmıştır:

Vaktiyle Tortum gölünün yerinde incecik bir dere çağlıyordu. Bu derenin kıyılarında bir çoban kızı kuzularını otlatırdı... İnce belli, uzun saçlı, deli dolu bir kız. Hiç durmadan türküler çağırırdı. Hemen derenin yanı başında bulutlara doğru yükselen Kemerlidağ, her gün ona baka baka abayı yaktı. Çoban kızına aşık oldu. O uslu, o sessiz dağ, yanıp tutuşuyor, başında öbek öbek dumanlar tütüyordu. Ne yapsın, nasıl davransın, bilemiyordu. Derdini bir türlü kıza açamıyordu. Çok sıkılgandı çünkü. Çoban kızı, sürüsü önünde, şarkılar mırıldanarak yanı başından geçip gidiyordu da bir kelimecik olsun ona açılmıyor: “Ey çoban kızı seni

seviyorum. Ne olur, bir kerecik olsun yüzüme bak,” diyemiyordu.

Bir bahar günüydü. Kemerlidağ renk renk çiçeklerle süslenmişti. Dağ kocaman elleriyle bir demet sarı yayla çiçeği topladı. Çok geçmeden çoban kızı, önünde sürüsü, dere kıyısında göründü. Bir şarkı tutturmuştu kız. Dağ gözlerini kapattı, onun şarkılarını dinlemeye başladı. Tam önüne geldiğini anlayınca gözlerini açtı, uzun koluyla elindeki çiçeği kıza uzattı.

“Çoban kızı, güzel çoban kızı!..” dedi. “Seni seviyorum! Ne olur, bir kerecik olsun yüzüme bak!”

Çoban kızı başını kaldırdı, Kemerlidağ’a baktı. Baktı ama bu bir sevgi bakışı değildi. Gözlerinde alay vardı. Dağ sarsıldı. Fakat asıl onu yıkan, acılara boğan kızın kahkahalarla söylediği şu sözler oldu:

“Şuna bakın, bana aşık mış!.. Sen kucağında barındırdığın ayılara, domuzlara, çakallara aşık olsana budala dağ!..”

Dağ donup kaldı, bir kelime olsun konuşamadı. Neden sonra ah diye bir çığlık işitildi. Ardından koca Kemerlidağ’ın güldürt! diye bir derenin önüne yıkıldığı görüldü. Çoban kızının ödü kopmuştu. Devrilen dağı aşır oradan çıkamadı. Sular toplana toplana büyük gümüş bir göl oldu. Kıyısında mavi süsenler açan, üzerinde yeşil başlı ördekler uçan bir göl.

Nice zaman sonra çoban kızı gölün bir kıyısından korka korka çıktı, şimdiye kadar hiç geçmediği küçük bir dere boyunca akmaya başladı. Biraz ilerleyince önünü derin bir uçurum kesti. Caşş diye aşağı düşüverdi. O günden beri yüz binlerce yıl geçti, hala Tortum gölünden çıkan sular baş döndürücü yükseklikten atlayıp durur. İnatçı Kemerlidağ, devrildiği yerden çekilmemiştir, hep öyle kalmıştır. Eğer bir çekilecek olsa, arkasındaki gölün suları birden boşanır, önüne gelen köyleri, kentleri silip süpürür. Yüreği yaralı dağ, belki de bu yüzden orada, ilk devrildiği yerde yatıp durmaktadır.

Hasan Latif Sarıyüce, **Anadolu Efsaneleri**, 2c., 2.b., İstanbul, Nehir Yayınları, 2006, s.102-105.

94. Ağrı Dağı Efsanesi

On sekizinci yüzyılda Beyazıt bir sancak merkezidir ve sancak beyi de Mahmut Han'dır. Bir gün, Mahmut Han'a ait olan, keçe bellemsinin üzerinde güneş ve ağaç motifleri bulunan kır bir at, Ağrı Dağı'nın eteklerinde yaşayan Ahmet'in kapısına gelip durur. Atı ilk gören, Sofi olur. Yaşlı Sofi, Ahmet'e atı nereden bulduğunu sorar. Ahmet, ata dair bir şey bilmediğini söyler ve töre gereği atı üç kez götürüp çok uzak bir yere bırakır; ama at her defasında geri döner. Bunun üzerine Ahmet, atın artık kendisine ait olduğunu, kim isterse istesin vermeyeceğini söyler: "O benim kismetimdir," der.

Bu arada Mahmut Han da kaybolan atını aramaktadır. Ağrı Dağı'nın eteklerindeki Sorik köyünde yaşayan Ahmet'in evinde olduğunu öğrenince atını beyler aracılığıyla ister. Ancak Ahmet atı vermeye niyetli değildir. Mahmut Han atını almak için Ağrı Dağı'na gider, burada Sofi'den gayrı kimseyi bulamaz; bulamayınca da yaşlı adamı sarayına getirip zindana atar. Kürt Beyleri atı ve Ahmet'i bulacaklarına dair Mahmut Han'a söz verirler. Mahmut Han da çeşitli armağanlar vererek onları geri gönderir.

Paşanın üç kızı vardır. Bunlardan Gülbahar diğer iki kız kardeşinden çok farklıdır. Zindandaki Sofi'yle ilgilenir. Sofi, Gülbahar'a kaval çalar. Ağrı Dağı'nın kinini, nefretini dile getiren Ağrı Dağı türküsünü duyan Gülbahar mest olur.

Mahmut Han, Ahmet'i getirmesi için Mikan aşiretinden Musa'yı Hakkari'ye gönderir. Sonra da yanında Ahmet'le dönen Musa'yı onunla birlikte zindana attırır. Zindandakilere yiyecek götüren Gülbahar, Ahmet'i görür görmez ona aşık olur. Hatta bir gece zindancı Memo'dan izin alarak Ahmet'le görüşür.

Gülbahar'la Ahmet böylece birbirlerine aşık olur. Mahmut Han ise bir ferman çıkarıp atının kırk gün içinde bulunmasını, aksi takdirde Sofi, Ahmet ve Musa'nın idam edileceğini bildirir. Bunun üzerine Gülbahar, kardeşi Yusuf'tan yardım ister. Korkak bir kişiliğe sahip olan Yusuf buna yanaşmaz. Ancak konuyu kimseyle paylaşmayacağı konusunda da kız kardeşine söz verir. Çare aramaya devam eden

Gülbahar, bu sefer de Demirci Hüso'ya başvurur. Hüso da Gülbahar'ı Kervan Şeyhi'ne gönderir. Kervan Şeyhi, yıldızlara bakar ve ona derdine derman olabileceği müjdesini verir. Gülbahar, ertesi gün Demirci Hüso'nun dükkanının önünde bir at görür. Demirci Hüso bu atı alıp Mahmut Han'a götürür; fakat Mahmut Han, getirilen atın kendisine ait olmadığını söyler.

Aynı gece Ahmet ile Gülbahar Zindancı Memo'nun odasında birlikte olurlar. Kıskaçlıktan deliye dönen zindancı Memo aşıkları öldürmeye yeltense de, vicdanı son anda buna engel olur.

Bu arada Mahmut Han halkın arasına tellalları salarak cumartesi günü zindankilerin asılacağını duyurur. Bunun üzerine Demirci Hüso atı serbest bırakır. At, Beyazıt'ta şahlanır ve sonra yönünü Ağrı Dağı'na çevirip gözden kaybolur.

Gülbahar ne yapacağını bilemez bir haldedir. Son çare olarak zindancı Memo'dan, içerdekileri serbest bırakmasını ister. Memo, Gülbahar'ın saçından bir tutam almak koşuluyla isteğini yerine getireceğini söyler. Ertesi gün Memo'yu kayalıkların üstünde cansız bedeniyle upuzun yatarken bulurlar. Ömrü boyunca büyük bir aşkla sevdiği kadının bir tutam saçını tuttuğu elini kimse açamaz.

Diğer taraftan, her şeyi bilen Yusuf, büyük bir korku içindedir. Çünkü Yusuf, babasının İsmail Ağa'ya, Gülbahar'la Ahmet'in gelip ona yalvarmazlarsa ikisinin de gözlerini oyacağını söylediğini duymuştur. Bunun üzerine babasına her şeyi anlatır. Halk saraya yürür. Halkın öfkesinden korkan Mahmut Han, Gülbahar'ı ve Ahmet'i serbest bırakır.

Halk Ahmet'i ve Gülbahar'ı Kervan Şeyhi'ne götürür. Şeyh de onları, yanlarına halifesi İbrahim'i katarak Hoşap Kalesi'nin beyine gönderir. Hoşap kalesi Beyi gençlere sahip çıkar. Molla Muhammet adlı birini Mahmut Han'a gönderir. Ama umduğu haberi alamaz. Kalbi kinle dolan Mahmut Han, genç çifti geri istemektedir. Hoşap Kalesi'nin Beyi ise vermemekte kararlıdır.

Mahmut Han, Erzurum'daki Rüstem Paşa'ya mektup yazar ve yardım ister, ancak Rüstem Paşa ona Gülbahar'ı Ahmet'e vermesinin daha doğru olacağını bildirir. Hoşap Kalesi'nin Beyi, Molla Muhammet'i yeniden gönderir ve Bey'in ne

yapmak lazım geliyorsa yapmasını, kendisinin her şeye hazır olduğunu bildirir. Mahmut Han tedirginlik içindedir, çevredeki ahalinin sarayın yüzüne yürümesinden ve Osmanlı'nın gözünden düşmekten korkmaktadır. Sonunda kızı bir şartla vermeyi, kabullenir: Ahmet, Ağrı'nın tepesine çıkacak, orada büyük bir ateş yakacaktır. Ahmet bunu kabul eder. Ahmet'in dağa tırmanışı, her geçen gün daha fazla insanın oraya gelmesine neden olmakta, heyecanı artırmaktadır. Mahmut Han ve İsmail Ağa da en az halk kadar tedirgindir. Heyecan o kadar artar ki, sonunda Mahmut Han, Ahmet zirveye çıkamasa da kızı ona verdiğini ilan etmek zorunda kalır; ama Ahmet Ağrı Dağı'nın tepesine çıkmış, ateşi yakmıştır.

Bütün bu olanlardan sonra Ahmet Gülbahar'ı alır ve gider, ancak ona dokunmaz. Gülbahar bunun nedenini öğrenmek isteyince de ona kendisini zindandan nasıl kurtardığını sorar. Gülbahar'ın anlattıklarının ardından Ahmet bir şey söylemeden oradan uzaklaşır. Gülbahar onu takip eder; ancak Küp gölü denen yerde sevgilisini kaybeder.

E.Ali Türkmen, **Anadolu Efsaneleri**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s.29-32.

95. Gelinkaya

Akşehir'de Sultan dağlarının, Gelinkaya en yüksek zirvesi sayılıyor. Buna olan inanç şöyledir: Akşehirli fakir bir delikanlı eşraftan birinin kızını istiyor, zengin aile vermiyor. Âşık genç, kızı Sultan dağı tepesine kaçırarak orada evleniyor. Tepe, Sultantepe adını alıyor. Çocukları oluyor. Gelin, çocuklar saadetimizi gölgeler diye tek çocuğunu uçurumdan aşağıya atıyor. Tanrının buyruğuyla, kayanın üzerine çıkıp çocuğunu atan gelin orada derhal taş oluyor. Sivri, bir insandan biraz daha büyükçe bir taş. Uzun bir dörtgen şeklindeki taşa bir kısım halk bu söylentiyle ilgilenip inanıyor.

Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987, s.155.

96. Karaoğlan Efsanesi

Eski zamanlarda çok yiğit delikanlı varmış. Yani Kabadayı bir delikanlı varmış. Adı Karaoğlan'mış. Bir Rum kızına âşık olmuş. Rum kızı da onu çok severmiş. Aşk olmadan beşik olmaz. Fakat Rum kızını almak için Rumlar katiyetle razı olmazlarmış. Fakat kız illede seninle evlencam. Karaoğlan da "illede ben bu kızı alcam" dermiş. Aylar geçmiş Allah'ın rızasıyla Rumlar katiyen bırakmamışlar kızı almağa. Ne yapsınlar iki aşık?

Bir gice Karaoğlan almış Rum kızını dağlara kaçmış. Kaçmış ama arkalarından Rum çeteler yürümüş, kızla çocuğu yakalasınlar. İkisini de öldüreceklermiş. Karaoğlan görünce yüzlerden çete gelmiş onu kovalama, ne yapsın, kıza demiş. "Kız, ben seni götürüyüm bir köye, yerleştireyim. Sonra kalkayım bunlardan cenk etmeye. Sonra gelir alıram seni." Kız "Pekiy" demiş. Zor tabi ayrılmak. Ama başka çare yok. Neyse götürmüş kızını bir köye. Kime bıraksın sevgilisini? En emniyetli insan kim? Karaoğlan demiş, en emniyetli insan olsa olsa imamdır. Bırakmış kızını imama dönmüş. Rum çetelerle günlerle savaşıp, vurmuş, öldürmüş. Velhasıl Rum çeteyi bir tane kalmamasına öldürmüş. Dönmüş. Demiş "Ben şimdi sevgilimi imamdan alayım da işte bundan sonra karık yuva kurar, çoluk çocuk sahibi oluruz, ev kurarız, yaşarız." Fakat bir de ne gitsin görsün... İmam tabi Karaoğlan yokken kıza vurulmuş. İstemiş kızla yatsın. Kız namusluymuş. Karaoğlanı seviyormuş. Onun için yatmamış imamları. İmam da öldürmüş kızını onun için. Karaoğlan sevgilisini ölü bulunca deli olmuş. Almış kızın kafasını kesmiş, boynuna asmış. Öylece dolanma başlamış dağlarda. Günlerden geçmiş öyle, bağırır, ağlamış. En nihayet iki yamaç arasında uzanmış ölmüş orda. Ondan sonra bizim dağların adı Karaoğlan diye kalmış. Öldü yerde rüzgar sankim bir türkü söylüyor hep. Acı acı. Hatta rüzgar bütün köyü manalandırır böyle. Türkü çağırırmış gibi...

Abdürrahim Dede, "Karaoğlan Tekkesi Efsanesi", Batı Trakya Türk Folkloru, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1978, s.25.

E. Dağda Taş Kesilme Motifiyle İlgili Efsaneler

Bu başlık altına dağda taş kesilme olayı anlatan efsaneleri koyuyoruz.

97. Çeç Dağı

Çeç kelimesinin ne manaya geldiğini belki hepimiz bilmeyiz; ama, “Arpa, buğday çeç olur/ Güzeller güleç olur” türküsünü dinlemeyenimiz yok gibidir. Çeç kelimesinin en güzel manası, ona en yakışanı, bence şu olabilir: Çiftçinin kavurucu yaz güneşinin altında, alnından damlayan ter daneleri.

Nevşehir’in Avanos ilçesinde, halkın Çeç Dağı adını verdiği bir tepe vardır. Bunun üzeri, anlattıklarına göre, bir masa üzeri kadar düzdür. Hiç, üzeri düz olan dağ da olur muymuş demeyiniz. Elbette olur. Hem, hikâyesi bu oluşu ne güzel anlatıyor.

Vaktiyle çiftçinin biri ekinlerini harmanladıktan sonra kurttan kuştan, hırsızlardan korumak için büyük bir yığın haline getirir. Kendisi de başında beklemeye başlar. Mal bu, “Canın yongası” demişler. Ama herkesin öyle çok malı yok ki saklasın. Fakiri var, yoksulu var.

Bir gün biri çıkar gelir çiftçinin karşısına. Fakirdir, yoksuldur. Biraz buğday ister çiftçiden. Belki o koca yığından alındığı belli olmayacak kadar az bir buğday... ama çiftçi hiç oralı olmaz. Üstelik fakir köylüsünü bir güzelce de azarlar, sonra da kovar. Fakirin dili yok ki bir şeyler söylesin, taş yürekli kalbi yok ki kötü laflar etsin. Dediği sadece “Allah, seni de, buğdayımı da taş yapsın!”

Bugün Çeç Dağı adı verilen burada, dikkatlice bakılırsa, ayrıca insana, orağa, yabaya benzer taş parçalarının olduğu görülür. Merhametsiz çiftçi bütün varlığı ile birlikte taş olmuştur.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi:42, 1989, s.16.

98. Kardeşler Tepesi

Üzerine efsane söylenen tepelerimiz çoktur. Tokat-Turhal yolu üzerindeki Dökmetepe, Konya’nın merkezindeki Alâeddin Tepesi bunlardan birkaçıdır. Sivas

ilimizde de böyle bir tepe efsanesi anlatılır.

Anadolu'da eşkıyaların kol gezdiği devirlerde, can ve mal emniyetinin bulunmadığı yıllarda, insanlarımızın korkusu, her türlü tasavvurun üstündedir. Ana ile babanın evladından, kardeşin kardeşten, karının kocadan ayrı kalmasına sebep olan bu eşkıya baskınları çok ocakları yıkmış, pek çoklarında da derin yaralar açmıştır.

Sivas'ı Malatya'ya bağlayan yolun Kızılırmak Nehri'ni geçtiği yerde Kardeşler tepesi adı ile anılan bir yer vardır. Bu bölgede çiftçilik yapan iki kardeş bir eşkıya baskını sırasında birbirlerinden ayrılmak zorunda kalırlar. Her biri bir yana kaçmak, canlarını eşkıyaların şerrinden kurtarmak için uğraşır. Bunlar bir daha görüşmekten, belki de sağ kalmaktan o kadar umutsuzdurlar ki ayrılırlarken birbirlerine söz verirler:

“Bir daha buluşursak taş olalım.”

“Bir daha buluşursak taş olalım.”

Aradan geçen zaman zarfında her ikisi de hayatlarını kurtarmayı başarırlar. Fakat birbirlerinden habersizdirler. Bir müddet ayrı ayrı yerlerde çalışırlar. İkisi de kendi işinde gücünde iken bir gün Kızılırmak'ın kenarında karşılaşırlar. Her ikisi de unutmıştır verdikleri sözü. Orada ikisi de taş olur.

Yakın zamana kadar tepelerin şekli insana benzermiş. Zamanla yağmur, rüzgar gibi tabiat hadiseleri sebebiyle bu şekil bozulmuş. Bu gün bu tepelerin insana benzerliği kalmamıştır.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi:42, 1989, s.19.

99. Sivri Tepe

Karadeniz'in incisi Trabzon'umuzun en büyük ilçe merkezlerinden olan Vakfikebir ile Tonya arasında Sivri adı ile bilinen bir tepe vardır. Bu tepenin üç

taraflarında düz ve geniş bir ova uzanır. Vaktiyle Rum kâfirleri bu ovada at koşturur, kılıç kuşanır, ok atarlarmış. Ovadan bakılınca heybetli bir görünüşe sahip olan Sivri'nin tam tepesinde ise veliler yatarmış.

Bu Rum akıncıları Müslüman Türklerin üzerine seferler yapar, gafil yakaladıklarını esir alırlarmış. Sivri'nin eteğinden geçerken de atlarının nallarını söker, böylece gürültü yapmadan geçerlermiş. Çünkü Sivri'nin tepesinde yatan velilerden korkarlarmış.

Yine böyle bir seferden dönen Rumlar, gafil avladıkları bazı Müslümanları iplere bağlamış, atlarının terkinde getiriyorlarmış. Fakat bu sefer atlarının nallarını sökmeyi unutmuşlar. Bir yandan zaferin, bir yandan da memlekete dönmenin verdiği sevinçle “Zito, zito” diye bağırarak, nara atan Rumlar Sivri'nin eteklerine gelince kendilerini ele vermişler. Tepedeki bütün ermişler yerlerinden doğrulmuş ve kâfir askerlerini taşa tutmuşlar. Kırmızı lekeleri olan beyaz elbise giyen veliler kır atlarına binerek Rum kâfirlerinin peşine düşmüşler. Nihayet onları Kumyatak Ovası'nda yakalamışlar. Rum kâfirleri kılıçlarına sarılıp bunlara hücum etmişler; fakat muradlarına erememişler. Çünkü hepsi, velilerin duaları ile orada taş kesilmişler.

O günden sonra Kumyatak Ovası'nda Müslüman Türkler at oynatırlar. Her gece Sivri Tepe'deki veliler ateş yakarlarmış; ertesi gün de bu ateşin dumanları Sivri'yi kaplar, velileri gizli tutarmış.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi:42, 1989, s.21.

100. Ağrı'ya Çıkan Çoban Efsanesi

Ağrı'nın eteklerinde koyunlarını otlatmakta olan bir çoban dağın doruğuna gözlerini dikmiş, dağa hayran olmuş. Doruğa tırmanmayı düşünmüş, ancak tüm çabalarına karşın karlı tepelere varmayı başaramamış. Sonunda çaresiz kalıp Tanrı'ya yakarmış:

Tanrım, Ağrı'nın tepesine çıkmama izin ver, dönüşte sana yedi kurban

keseceğim.

Tanrı çobanın dileğini kabul eder ve çoban doruğa ulaşır. Çevreyi dilediğince seyreder ve bir süre sonra dağdan inip sürüsünün yanına döner. “Adam se de, Tanrı ne yapacak kurbanı!” der, sözünde durmaz. Tanrı da bu davranışa kızarak çobanı ve sürüsünü taş haline getirir. Bugün Ağrı Dağı’nın yamacında görülen taşların çoban ve sürüsü olduğu söylenmektedir.

Recep S.Tatar, **Bu Toprağın Efsaneleri**, İstanbul, Cağaloğlu, 2004, s.83.

101. Ağrı Dağı’ndaki Develer Efsanesi

Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı arasındaki büyük taşların efsanesi şöyledir:

Bir gün kırk develi bir kervan Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı arasındaki yolda susuz kalmış. Kervan susuzluktan kırılmak üzereyken, kervancıbaşı son çare olarak Tanrı’ya yalvarmaya başlamış:

-Tanrım, sen şu iki dağın arasından bir pınar çıkar. Ben, adamlarım ve develerim doya doya su içelim, sana bir deve kurban edeceğim.

Kervancıbaşının dileği kabul edilmiş. Tanrı’nın bağışladığı pınardan hepsi doyasıya su içmişler.

Susuzluğunu gideren kervancıbaşı verdiği sözde durmamış. Tanrı buna çok kızmış, yer gök korkunç gürültülerle sallanmış. Kervancıbaşı, adamları ve develeri taş kesilmişler.

Bugün Büyük Ağrı ile Küçük Ağrı arasındaki taşların bu taşlar olduğu rivayet edilir.

Recep S.Tatar, **Bu Toprağın Efsaneleri**, İstanbul, Cağaloğlu, 2004, s.82-83.

102. Deveci Dağı 1

Amasyalı bir adam birkaç sene sürecek kıtlık olacağını duyar. Kıtlık boyunca sıkıntı çekmemek için Kayseri'den erzak getirmeye gider. Devecidağı'na geldiğinde bir veli yolunu keserek, nereye gittiğini sorar. O da, "uzun bir müddet devam edecek bir kıtlık olayı olacağı söylentisi duyduğunu, tedbir almak için Kayseri'ye erzak almaya gittiğini" söyler.

Adam ikinci sefere giderken aynı veli aynı yerde adamın yoluna çıkararak, yine nereye gittiğini sorar. O da durumu tekrar anlatır. Veli:

"Öyleyse şu parayı al. Orada bir eskici var, bunu lütfen bir sadaka olarak ver," der. Adam, Kayseri'de eskiciyi bulur. Fakat eskici parayı kabul etmez, başka bir fakire gönderir. O fakir de:

"Benden daha fakir bir dul kadın var, parayı ona ver," der. Dul kadın parayı kimin gönderdiğini, sorar. Kadın:

"Ben, çocuklarıma sabah çorbasını içirdim, öğlene de hazırlığım var, Allah'a şükür. Benden daha madura ver," der. Parayı almaz.

Adam, parayı kimseye veremedi geri döner. Devecidağ'nda veli karşısına çıkar ve parayı ne yaptığını sorar. Adam:

"Senin sadakamı kimseye kabul ettiremedim," der.

"Ne dediler?" der.

"Eskici parayı almadı, başka bir fakire gönderdi. O fakir de dul bir kadına gönderdi. Kadın da "Benim öğlene kadar yiyeceğim var, götür başkasına ver," dedi. Ben de kimseye veremedi geri getirdim. İşte paran," der. Veli:

"O kadın bir günlüğünü düşünmüyor da, sen üç beş seneyi nasıl düşünüyorsun inançsız adam. Allah, seni taş kessin," der. Adam orada develeriyle beraber taş kesilir.

Zekeriya Karadavut, **Yozgat Efsaneleri: İnceleme-Metin**, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Konya, 1992, s.172-173.

103. Deveci Dağı 2

Beyler, bahar mevsimini dağlara çıkarak yaylalarda geçirirler. Ladik (Gümüşsuyu)'ten bir bey de o yıl yaylaya çıkar. Üç gece üst üste çok korkulu bir rüya görür. Dayanamaz hale gelir.

"Yarabbi, bana bu korkulu rüyayı bir daha göstermezsen rızan için deve

kurban edeceğim,” der. Aradan aylar geçer deveyi kurban etmez. Aynı rüyayı tekrar görmeye başlar, yine kurban vaat eder. Bir müddet rüya görmez. Kurbanı kesmeyince aynı rüyayı tekrar görmeye başlar. Üçüncü defa kurban vaat eder. Ama bunu da kesmez.

Bey, develeri suarıp yatırır. Kendisi de çobanıyla beraber yemek yemek için oturur. Bu sırada bey, çoban ve develer oldukları yerde taş kesilirler.

Zekeriya Karadavut, **Yozgat Efsaneleri: İnceleme-Metin**, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Konya, 1992, s.174.

104. Hazine

Mastar Dağı, Elazığ’ın güney-doğusundadır. Hadise, İçme nahiyesinin Zenteriş (Değirmenönü) köyü yakınlarında geçmiştir.

Mastar Dağında, Romalılardan kalma define olduğuna inanılmaktadır.

Çok eskiden adamın biri, burada hazine aramaya gitmiş. Hiçbir şey bulamadığı gibi, gece karanlıkta kazı yaparken karşısına birisi çıkmış. Adam, çok korkmuş. Donup taş şeklinde kalmış. Aynı heykel gibi kalmış.

Yıllar sonra, Mastar Dağının tam kuzeyinde, şimdiki asfaltın iki-üç kilometre yakınında, dereye, çocuklar oynarken o altınlara rastlamışlar. Altınların bir kısmını çocukların elinden köylüler almışlar.

Derler ki, “Bu altınların aslı Mastar’da imiş.” Fakat halihazırda, bulan gören kimse yok. O zaman, tesadüfen, çocuklar dereye biraz altın bulmuşlar.

İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri: İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2006, s.178.

105. Dağ Erenin Taş Olması

Binlerce yıl önce insanların dağlara, ırmaklara ulu dedikleri anda “Aygır ve

Şimşir” dağları geçinemez duruma gelmişler. İkisinden birinin ölmesi gerekirmiş. Dünya ikisine de dar gelince Aygır Dağı hançerini çekmiş. Erenler bu kavgayı istememişler. Erenlerden biri kavgayı durdurmak istediğinde Aygır Dağı çektiği hançerini erenin kalbine saplamış ve eren oracıkta taş kesilivermiş. Hemen orada ulu bir çınar yükselmiş. O gün bu gündür yöre insanı her dileği için buraya gelir. Erenin mezarı başında dua ederler ve çınarın altından geçerler. Erenin taş kesilmiş halini görmeye gidenler şifa bulurlar.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.156-157.

106. Yılanlı Dağı

Eskiden kale ve Tavas yolu bu dağların olduğu tarafta imiş. Yağ yüklü deve kervanı ile Kale ve Tavas’a giden bir kervan varmış. Katar yükünü Muğla’daki Yağcılar Han’ından yükleyip yola koyulmuş. Kervan bir müddet ilerledikten sonra, kervan başı büyük bir aptes ihtiyacı duymuş ve ilk konakladığı yerde ihtiyacını gidermiş. Fakat taharet yaparken ekmek ile temizlemiş. Allah da nimet ile taharet yaptığı için kervancı başını ve develerini o anda taş haline getirmiş. Bugünkü dağ görüntüsü deve şeklinde olmasının sebebi bu imiş.

Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi, 2003, s.165-166.

107. Taşbaş Dağı

Nizip ilçesinde Taşbaş Dağında mağaraya benzeyen bir mahalde bulunan üç kız kardeşin, “burada eğlenip, saçlarını tararken uzaktan yedi delikanlının geldiğini görerek korkarlar, kaçamazlar “hep birden namusumuz gideceğine taş kesilelim de kurtulalım” derler. Duaları yerine gelir. Delikanlılar, bunların üzerine yürüdükleri zaman kızların üçü de taş kesilirler.”

Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s.127.

108. Sırçalı

Sırçalı dağında Türklerle kâfirler savaşıyormuş. Sayıları az olan Türkler, zor durumda kalmış. Kâfirler iyice sıkıştırmış. Türkler ya ölecek ya da esir olacakmış. Bu durumların ikisine de razı olmayıp Allah'a dua ederek kendilerinin ya çalı ya da taş olmalarını istemişler. Allah da bunların dualarını kabul etmiş, onları orada çalı yapmış, Dağın adı bundan dolayı "Sırçalı" olmuş.

Halk bu dağın ağaçlarına dokunmaz. Dokunduğu zaman başlarına felaket gelirmiş. Poyrazlı köyündeki Çerkezler buna inanmazlar ve oradan odun getirmeye giderler. Bundan sonra Çerkezlerin başından felaket eksik olmaz. Sık sık adamları ölmeye başlar. Tövbe ederek bir daha oradan odun getirmezler.

Zekeriya Karadavut, **Yozgat Efsaneleri: İnceleme-Metin**, Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Konya, 1992, s.182.

F. Beddua ya da Dua Sonucunda Dağ Olanlarla İlgili Efsaneler

Bu grup efsanelerde çeşitli sebepten dolayı insanların beddua ya da dua sonucunda dağa dönüşmesi anlatılır.

109. Büyük ve Küçük Ağrı

Derler ki, dünyada dümdüz bir oviden yükselerek boyunu gösteren dağların en yükseği Ağrı'dır. Hatta ilave ederler, Everest tepesi birçok dağların en yüksek tepesidir. İşte, dümdüz bir ovada yükselen dağların en yücesi ile küçüğünün hikâyesi:

Vaktiyle Sürmeli Çukuru'nda iki kız kardeş varmış. Bunlar birlikte dolaşır, evlerinin odun ihtiyacını karşılaşırlarmış. Yine bir gün evlerine götürmek üzere ormanda odun hazırlarlar, odunları bağlarlar. Sıra sırtlarına yüklemeye gelince büyüğü:

"Bacım, kurbanın olayım, gel, şu yükü benim sırtıma yükleyiver."

Bacısı odunları ablasının sırtına yüklediği gibi acı bir cevap vermekten de geri kalmaz:

“Ben senin hizmetçin değilim ki kaldırayım. Kocaya gitmekte benden çabuk davranırsın da bir çöpü mü sırtına yükleyemiyorsun.”

Derken iki kardeş kavga etmeye başlarlar. Sonunda düğüşmekten yorgun düşerler. Fakat dilleri hala işlemektedir. Birbirlerine beddua etmeye başlarlar:

“Allah seni öyle bir dağ etsin ki yaz kış üstünden kar eksik olmasın.”

“Sen de öyle bir dağ olası ki başından yılan çıyan eksik olmasın.”

Her ikisinin duaları kabul olur. Bugün biri Büyük Ağrı, diğeri de Küçük Ağrı olarak göğe baş çekmektedirler. Ayrıca büyüğünün tepesi daima karlı, küçüğü de yılanlı, akreplidir.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi:42, 1989, s.25.

110. Büyük Ağrı, Küçük Ağrı ve Murat Suyu

Anlatıldığına göre Büyük Ağrı Beyazıtlı bir kadınmış. Beyazıtlılar uzun boylu, geniş omuzlu olurlar. Bu kadın da uzun boylu, geniş omuzlu dağ gibi bir kadınmış. Kocası da Beyazıt taraflarındaki pek çok aşirete hükmeden bir ağa imiş; İran hududuna kadar bütün yaylalar bununmuş.

Beyazıt ağasının Dehol ve Sinek taraflarının ağaları ile aralarında bir kan davası vardır. Bir gün Beyazıt ağası diğere ağaların sürülerini çobanları ile birlikte kaldırtır. Bunun üzerine kavga olur. Dehol ve Sinek ağaları Beyazıt ağasının kardeşini öldürtürler. O günden sonra araya kan davası girer.

Bir gün Beyazıt ağası adamlarını alır, Dehol taraflarına gider. Aynı gün Dehol ağaları da adamları ile birlikte Beyazıt ağasının topraklarına girerler. Ağanın karısını, yedi oğlunu, yedi gelinini, yedi torununu sıraya dizerler. Ağa, kadına kocasının yerini sorar. Kadın da:

“Bilmiyorum” der. Beyazıt ağasının oğullarından, gelinlerinden ve

torunlarından birer tanesini yedi kurşunla vururlar. Kadına tekrar kocasının yerini sorar. O yine: “Bilmiyorum” diye cevap verir. Oğlanlardan, gelinlerden ve torunlardan birer tanesi daha altı kurşunla öldürülürler. Derken altışar tanesini öldürmüşler. Yedinci torununun adı Murat’mış. Dehol ağası tüfeğini Murat’ın boğazına dayar, kadına kocasının yerini söylemesi için baskı yapmaya devam eder. Yerde yatan oğullarına, gelinlerine ve torunlarına kılı bile kıpırdamadan göz yuman kadın altı aylık Murat’ın ölmesine razı olmaz. Murat’ın öleceğini görünce dudakları kıpırdar, bir şeyler söylemek ister. Bunu fark eden Murat: “Ana, yerlerini söylersen günahım boynuna olsun” der. Bunu duyan kadın dağ gibi dikilekalır, konuşamaz. Ağalar öldürülmeleri için emir verirler. Mavzeri Murat’ın boğazına sıkırlar. Murat: “Sağ ol ana” deyip yere yıkılır. Kadının gözlerinden yaşlar Murat’ın üzerine damlamaya başlarken ağalar atlarının sürüp giderler.

Murat, yaranın tesiriyle su ister. Fakat Tendürek’in (Yanıkçukur) suyu olacak... Anası alır kucağına Murat’ını, Beyazıt’tan Diyardin’e kadar götürür. Yolda Murat’ın kanı damlar, dere olur; kanı damlar göl olur. Bir ara dinlenmek için çocuğu yere koyar, kalktığı zaman orada bir göl meydana gelir. Burası şimdi Balık Gölü’dür. Balıkların rengi de Murat’ın kanından ötürü hep kırmızıdır.

Çocukla kadın Tendürek’e gelirler. Murat orada iki avuç su içer. Çok geçmeden de ruhunu teslim eder. Kadın ağlar, ağlar. Daha sonra da Murat’ın cesedini çalı ile, çöp ile çevirir, memleketine döner. Bu hadiseden üç gün sonra Tendürek dağının karnından uzun bir su çıkar, başlar akmaya.

Ana kadın Beyazıt’a döndükten sonra, şimdi Büyük ağrı’nın olduğu yere gelir. Gözünün önünde yedi oğlu, yedi gelini, yedi torunu birer birer canlanır. Ellerini açar, Allah’a yalvarmaya başlar:

“Allah’ım, gözümün önünde oğullarımı, gelinlerimi, torunlarımı vurdular; evimi, yurdumu talan ettiler; yüreğim kabardı, dağ gibi oldu. Allah’ım, benim canımı al da bu dertlerden kurtulayım. Canımı almazsan beni burada dağ eyle de el âleme ibret olayım.”

Biraz sonra bir Acem rüzgârı eser, bir hışıltı olur. Rüzgâr kadının kulağına bir

ses getirir, çok zayıf bir ses... Der ki:

“Anaaa.”

Kadın böyle bir bakar ki ne görsün... Murat gelmiş, dizinin dibinde durur. Kadının duası Allah indinde kabul olur. Kendisi başında yaşmağı ile, oğlu da onun dizisinin dibinde dağ oluverirler.

Bugün, bizim Büyük Ağrı dediğimiz dağ Beyazıt ağasının karısı, Küçük Ağrı dediğimiz dağ ise en küçük oğlu Murat’tır. Kadının Murat’ı Tendürek’e gömdüğü yerden fişkırın su da Murat Suyudur.

Halkın ifadesine göre bugün, Cuma geceleri Büyük Ağrı’dan ince bir ışık yakılır. O gece dağdan inilti gelir. Beyazıt halkı, köylüler bilir ki Murat acıkmıştır. O, şimdi ufak bacakları ile anasının yanına gelecektir. Başını anasının dizine koyan Murat biraz dinlenir. Anası onu emzirir, yedirir, içirir, altını temizler; sonra Murat’ını yerine bırakır. İşte o zaman sabah olur.

Murat Suyu da her yıl Nisan-Mayıs aylarında taşar. O günler Murat’ın öldürüldüğü günlerdir. Murat, acısından ağlar: Murat kan ağlar; Murat kan kusar. O günlerde su, hep “Murat, Murat” diye akar.

Saim Sakaoğlu, **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Gençlik ve Halk Kitapları Dizisi:42, 1989, s.26-27.

111. Alaca Dağ ve Kohu Dağı

Finike-Demre-Elmalı üçgeninde yüksek dağlar var. Anadolu tarihinin en yaşlı ağaçları burada yaşıyor. Bunlar Hz. İsa’yla yaşıt sedir ağaçlarıdır. Çok görkemli ağaçlar; dağlar gibi ağaçlar. Efsanemize konu olan bu bölgedeki iki yüksek dağdır. Kohu Dağı ve Alaca Dağı, Ernes Yaylası’nın üstünde yükselir. 2400 metredir. Üst kısmı çıplaktır; ama biraz daha görkemlidir ve Alaca Dağ’dan daha yüksektir. Efsanemiz bu Kohu Dağı’yla ondan 50 metre daha az yüksek olan Alaca Dağı’nın atışmasına dayanıyor. Alaca Dağ Finike’den görünmez. Daha bir arkaya düşen

Elmalı ovasıyla Finike arasında gizlenir. Yüksekliği 2350 metrelerdedir. Alaca Dağ belki daha görkemlidir ve ihtişamlıdır. Vaktiyle bunlar iki genç kızmış ve birbirleriyle biraz ağız dalaşına, bir atışmaya girmişler: “Sen daha çirkinsin, ya da sen daha verimsizsin; ben daha verimliyim” tarzında.

Bu iki genç kız güzellik-çirkinlik, zenginlik-fakirlik, işe yarar-yaramaz tarzında birbirleri ile sık sık atışıyorlar. Karşılıklı şimşekler birbirlerine gönderiyorlar. Neticede bunların atışması bir iddia ile sonuçlanıyor. Belki Kohu Dağı’nda oturan kız aşağılandığını hisseder. Görkemli olan Alaca Dağ’daki kızla verimli olan Kohu Dağı’ndaki kız atışma sırasında baya üzülür. Belki güzellik çok önemli değildir, geçicidir, önemli olan yaralı olmak, ömrünün sonuna kadar yaralı olmak, yaşlılığında yaralı olmak.

Kohu Dağı’ndaki kız güzellik karşısında yenildiğini anlar. Ağlar. Göz yaşı döker. Fakat gün gelir bu kızların her biri bir dağa dönüşür. Alaca Dağ şu anda kupkuru. Suyu yoktur. Ovaları susuz kalır. Ama Kohu Dağı’nın her yanından delik, delik su akar. İnsanlar o sulardan yararlanır. Çünkü o kızın gözyaşları; güzelliğin karşısında yenilen kızın gözyaşları bugün pınar olmuştur.

Hıdır Tekin, **Antalya Bölgesi Efsaneleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve edebiyatı Anabilim Dalı, Halk Edebiyatı, 2003, s.27.

112. Hasan Dağı ile Ekecik Dağı’nın Kavgası

Niğde ile Aksaray vilayetleri arasında, Hasan ve Ekecik iki kardeşmiş. Bunlardan Hasan büyük, Ekecik ise küçükmüş. Bu iki kardeş birbirleriyle devamlı münakaşa ederlermiş. Biri: “Ben büyüğüm, sen küçüksün”.

Diğeri: “Sen insanları sevmezsin, ben uzun boyluyum, sen kısasın” gibi sözlerle durmadan birbirlerine laf atarlarmış. Onların bu hali etrafındakileri olduğu kadar, annelerini de üzermiş.

Bir gün bu iki kardeş, çok şiddetli bir kavgaya tutuşmuşlar; onları hiç kimse ayıramamış. Birbirlerine saldırdıklarında Hasan’ın başı, Ekecik’in de kolu kopmuş.

Faciayı gören anne feryadlar içinde: “Hay, dağ taş olaydınız” demiş.

Annenin sözünü daha bitirmesiyle, bu iki kardeş dağ olmuşlar.

Ekecik’in kopan kolunun yerinde bir uçurum meydana gelir, geçilmez bir yer olur. Hasan’ın başı yerinde de bir göl oluşur. Ve orada, insanın omuz başlarına benzeyen iki sivrilik görülür.

Duyanlar, işitenler derler ki, bu iki dağ hala birbirleriyle münakaşa ederlermiş. Biri: “Senin başın dumanlı, sen kimseye geçit vermezsin”; diğeri de: “Sende vahşi hayvanlar, bende beyler eğleşir; sen küçüksün, ben büyüğüm dermiş”.

Ali Berat Alptekin, “Dağların Yaratılışı İle İlgili Olarak Anadolu Ve Balkanlarda Anlatılan Mitlerden: Hasan Dağı”, Erciyes, sayı 18 (214), Ekim 1995, s.6-8.

EK 2: Buryat Efsane Metinleri

İkinci ekte Buryat efsane metinlerini de sınıflandırdık. Buryat efsanelerinin sınıflandırması şu şekildedir:

- A. Dağların Oluşumuyla İlgili Efsaneler;
- B. Mitolojik Efsaneler;
- C. Dağ Adlandırmasıyla İlgili Efsaneler:
 - a) Bir Olaydan Sonra Adlandırma;
 - b) Şekline veya Özelliğine Göre Adlandırma;
- D. Dağlarda Yaşanan Olaylar;
- E. Dini Efsaneler:
 - a) Ulu Olduklarına ve Keramet Gösterdiklerine İnanılan Kişilerin Efsaneleri;
 - b) Budizm İçerikli Efsaneler;
- F. Dağ Sahibiyle İlgili Efsaneler;
- G. Aşk Efsaneleri;
- H. Tarihi Efsaneleri.

A. Dağların Oluşumuyla İlgili Efsaneler

Bu başlık altında dağların oluşumunu anlatan efsaneleri topladık. Bu efsanelerde dağlar nasıl ortaya çıkar, eskiden onların var olduğu yerde daha önce ne bulunurdu ve nasıl değişiklikler oldu gibi sorulara cevap verilir.

1. Nasıl Dağlar Yükseldiler?

İyi insanlar her şeyi bilir. Onlar sadece insanoğlunun nasıl var olduğunu değil dağların da nasıl meydana geldiği hakkında fikir sahibidir. Buryat halkı, bu yerlerde

uzun zamandır yaşıyor. Buryat halkına göre dağlar hayvanlardan meydana gelmiştir. Bu çok zaman önce olmuştur. O zaman ormanlarda samur, sincap yok, sular içinde balık yok, fare ardından koşan tilkiler de yoktu... Çokça orman var, ağaç dalları büyük, yaprakları ise bir ev kapatacak kadar kocamanlardı. Şimdi o ormanlardan kalmadı. Hava her zaman sıcaktı ve hiç kar yağmazdı. Bol bol yağmur yağardı. Burada yaşabileceklerini hisseden hayvanlar sıcak yerlerden buralara göç etti.

İlk zamanlarda her şey çok iyiydi, hayvanlar çoğalıyordu. Hayvanlar o kadar çoğaldı ki hayvanlar için yer daralmaya başladı. O hayvanlar çok büyüktü. Bir hayvanı doyuracak yemden şimdi bin geyik doyurulabilir. Hayvanların artık yiyeceği kalmayınca yavaş yavaş ölmeye başladılar.

Hayvanlar her yerde yatıp ölmezdi. Onlar ölmek için bir yer bulup o şekilde ölürdü. O hayvanla şimdiki dağlık yerleri seçerdi. Sonra başka hayvanlar gelir, onların üstüne yatarı. Böylece ölen hayvanlardan dağlar yükseldi. Kocaman hayvanların yaşadığı dönemin üzerinden binlerce yıl geçti, onlardan oluşan bu dağlar ise halen duruyor. Hayvanların çok olduğu yerde büyük dağlar, az olduğu yerlerde ise küçük dağlar meydana geldi.

L.Ye.Eliasov, **Baykal Predaniyeleri**, Ulan-Ude, Buryat. Kn. İzd-vo, 1966, s.43.

2. Nasıl Dağlar Oluştular?

Sayan dağlarını kim duymamış ki? Doğadan başka hiçbir yaratık bu güzelliği yaratamaz. Sayan dağlarına bakarken insanın aklına farklı düşünceler gelir: Sayanlar nasıl meydana geldi, nasıl oluştu? Bu, çok önceki zamanlarda olmuştur. O zamanlarda canlı varlıklar yoktu. Dağlar oluşmadan evvel yeryüzü buz altındaydı. Buzlar o kadar büyüktü ki, onlar erirse dağlar su altında kalırdı. O buzlar yavaş yavaş erimiş, sonra ondan oluşan su, buhar halinde havaya yükselmiş. Yeryüzüne yetecek kadar su kalmış. Buzların erimesiyle yer dümdüz olmuş. Bu şekilde birkaç yüzyıl geçti. Güneş yeri ısıtırken yeryüzü o kadar çok ısınmış yanardağlar her yere püskürmeye başladı. Daha sonra bu dağlar soğumaya başladı, dağların doruklarını buzlar kapladı. Eteklerinde ise hayat başladı. Soğuk hava doruklardan aşağıya

esmezdi. Dağlar arasında vadiler meydana geldi, vadilerde hava ne sıcak, ne de soğuk olurdu. Ormanlar meydana geldi, hayvanlar çoğaldı. İnsanlar buranın yaşanabilecek yerler olduğunu öğrenince buraya geldiler ve hala burada yaşamaya devam ediyorlar. Orada yaşayan tüm insanların hayatlarını yalnız Sayanlar bilir. İnsanların da bu dağlara sevgisi o kadar büyük ki kendilerinden daha çok Sayan Dağları hakkında konuşurlar.

L.Ye.Eliasov, **Baykal Predaniyeleri**, Ulan-Ude, Bur.Kn.İzdv-vo, 1966, s.41-42.

3. Sayanlar

Sayanlar meydana gelmeden burası bir ovaydı. Bu ovada, açgözlü bir şaman yaşardı. Her şey ona az geliyor, herkesi kendi idaresi altında tutmaya çalışırdı. Bir gün hayvanlar ve kuşlar İrkut nehrine gidip su içmek için şamandan izin almak istediler. Fakat şaman hayvanlara izin vermeyip buna daha çok kızarak kendi kölelerine kocaman dağları inşa etmeleri emrini verdi. Böylece bu dağları hiçbir hayvan geçemesin! Bu şekilde Sayanlar meydana geldi: yüksek, soğuk, yazın bile dorukları karlı... Hayvanların oradan kaçmalarına İrkut nehri yardım etti. Bu sebeple Sayanlarda çok az hayvan bulunur. Ancak karlı pars, kırmızı kurt gibi ender hayvanlar orada yaşar.

<http://angara.net/forum/t11737>

Aşağıdaki efsane taş kesilme motifi içerir. Efsaneye göre iki kardeş bir kıza aşık olur. Bu kız yüzünden büyük kardeş annesiyle birlikte dağ olur, küçüğü ise kaya olur.

4. İki Kardeş Efsanesi

Bir bölgede bir kadının iki oğlu vardı. İkisi de çok yakışıklı, ama farklıydılar: biri açık tenli, sarışın, neşeli, öbürü ise esmer, saçları kömür gibi siyah, ciddi...

Herkes o kardeşleri çok severdi ve onların güzelliğine hayran kalırdı. Aynı zamanda orada güzel bir kız da yaşardı. Kız kendi başına ormanda gezmeyi severdi, kuşlarla, hayvanlarla konuşurdu. İnsanlar o kızın garip olduğunu söylerdi. İki kardeş

o kıza aşk oldular. Kız ise bir seçim yapmadan ikisiyle gezer, ikisiyle de uzun sohbetler yapardı. Çok geçmeden kardeşler kız için çatışmaya başladılar ve dışarı çıkıp kılıçla vuruştular. Küçük kardeşi abisini tam vuracakken annesi araya girer ve küçük kardeş abisini vurmadan dehşetten taş kesildi. Annesi nasıl gelip durduysa öylece dağ olarak kaldı. Büyük kardeş ise kız adını andığı an kayalı bir dağa dönüştü. Fakat kız ise nehir olup başka sevgiliye vardı. Böylece iki kardeş- iki dağ doruğu, onların arasında anne, kutsal dağlar kalırlar.

<http://baikal-iwf.ru/main/bar.php?id=8>

Aşağıda verilen grubun son iki efsane mitolojik motifleri içerir. Mesela, “Bargajan Dağları” efsanesinde Araaha, “Geser” destanı içinde yer alan bir canavardır.

5. Bargajan Dağları

Büyükler Bargajan Dağlarının nasıl ortaya çıktıklarını şöyle anlatırlar: Çok zaman önce Araaha diye bir hayvan vardır. O hayvan toprak altındaki solucanları ararken Bargajan ovasını ikiye ayırarak alt üst eder. Onun kazdığı bu topraklar dağ olurlar. Böylece Bargajan Dağları meydana gelir.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.136.

Han Şargay kahramanı da Buryat mitolojisinden alınan bir şahsiyettir. Yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi Han Şargay göklerden inen bir Tanrı oğludur. Buryat eski evren resmine göre Han Şargay yerüstü dünyasının üst katmanına girer, batıdaki dağlarının en büyüğü sayılır. Bu kahraman halk arasında ünlüdür, pek çok efsanede yer alır. Onun, Tanrı mekânından insan dünyasına indiğini, göklerden gelen beyaz kuğunun doğurduğu bir çocuk olarak anlatıldığını görürüz.

6. Haan Şargay Dağı'nın Nasıl Oluştığı Efsanesi

Bir yaşlı adam Moğolistan topraklarında avcılıkla uğraşır, adamın bir tane sarı köpeği vardır. O zamanlarda silah yoktur. Sadece ok kullanılır. Adam avcıdır,

ormanlara gidip avcılık yapar. Orada Baykal adlı büyük bir göl bulunur. Adam köpekle birlikte gölün civarında da avcılık yapar. Adamın adı Sagaalay'dır, o Moğol'dur.

Bir gün avcılık yaparken gölün kenarında üç tane kuğu görür. Kuşlar gökyüzünden inip gölün kıyısında elbiselerini çıkararak yüzerler. Elbiselerini çıkardıklarında kuşlar kızlara dönüşür. Avcı onları nasıl tutacağını düşünmeye başlar. Kuşlar her zaman kıyafetlerini bir yerde bırakırlar. Bir gün Sagaalay bir ağaç arkasında gizlenir. Kuşlar her zamanki gibi gelip suya girerler. Kuşlar suya girdiklerinde adam elbiselerini çalmaya çalışır. Fakat kuşlardan ikisi elbiselerini alıp uçar, biri kıyafetsiz kalır. Kalan kuşu avcı yakalar. Böylece onlar aile olup birlikte avcılık yaparlar. Onların bir tane çocuğu olur. Çocuk büyünce yakışıklı, yetenekli bir avcı olur.

Çocuk yedi yaşına gelir. Adamın evinde çok güzel bir sandık vardır. Sandık içinde gümüş ve altın, güzel kıyafetler vardır. Çocuğun babası sandığını hiç kimseye göstermez ve anahtarını her zaman yanında taşır. Çocuk sekiz yaşına geldiğinde annesine: 'Siz güzel elbisem var dediniz, onu bana gösterin'-der. Annesi kocasına: 'Çocuk elbiseni göster diyor',- der. Babası göstermez. Çocuk babasından rica eder. Yedi gün sonra yine çocuk babasına sorar. Annesi: 'Gösterelim, çocuğumuz görmek istiyor',- der. Babası ocağı yakar, annesi yıkanır. Çocuk yanında mutlu bir şekilde durur.

Annesi oğluna kuğu elbiselerini göstermek için giyinir. O zamanlarda evin yukarısında tütün için delik olur. Annesi muhteşem güzel elbisesini giyip ocağı üç defa dolanıp uçmaya başlar. Sonra evin üzerinde üç defa dolanıp: 'İyi ve mutlu yaşayın,'- diyerek gider. Çocuk ağlaya ağlaya kalır.

Biraz zaman geçer ve sonra babası ölür. Oğlu da aynı babası gibi avcı olur. O avcılık yaparken bağıturlara rastlar. Bağıturlar: 'Sen kimsin? Nereden geliyorsun?'- dediklerinde çocuk hepsini anlatır. Onların kendilerine çağırdığında olumsuz cevap verir.

Oğlu büyüyünce düşmanla karşılaşır ve onu yeneri. Bu çocuğun adı Haan

Şargay'dır. Çocuk annesinin söylediği gibi Moğol topraklarından kuzeye Tunhen yerine gider, orada da avcılık yapar. Zaman geçer, Moondo'ya gelip ölür. Turan'dan çıkan sıcak suda yıkanıp Turan'a yerleşir. Turan'ın manevi sahibi Haan Şargay olur.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 23-24.

B. Mitolojik Efsaneler

Bu gruba Buryat mitolojisinden kaynak alan dağlarla ilgili efsaneleri sıraladık. Mitolojinin büyük bir temsili "Geser" destanıdır. Destanın başkahramanı Geser, insanlara yardım etmek için göklerden inen Tanrı oğludur. Yeryüzüne inince korkunç canavarlarla, insanlara zarar veren kötü yaratıklarla mücadele eder. Halk arasında Geser'in şahsiyeti, ona ait eşyaları hala bir kutsallık taşır. Bu aşağıda verilen efsanelerde görülür. Örneğin, Sayan Dağları efsanesinde dağlar, destan kahramanı Geser'in pehlivanlarına benzetilir. Ayrıca pehlivanların sayısının otuz üç olduğu belirtilir. Otuz üç sayısı Buryat halkı tarafından kutsal sayılır.

7. Sayan Dağları

Tunka vadisinin kuzey tarafında bulunan Doğu Sayan Dağlarına, İsviçre Dağları'na benzediği için Tunka Alpleri derler. Otuz üç tane sivri zirve sanki sonsuz bekçilik yapan otuz üç pehlivan gibidir... Tunka vadisinin ünlü bir şair ve halk edebiyatı ustası Şagdar Bayminov'un anlattıklarına göre bu dağlar destan kahramanı Geser'ün taşa dönmüş askerleridir.

<http://www.newbur.ru/news/documents/1781>

8. Han Dağı 1

"Han Uula" adı Türkçe Han Dağı anlamına gelir. Efsaneye göre bu dağ üstünde Geser'in kılıç ve okları muhafaza edilmektedir.

L.Ts.Malzurova, **Legendı İ Predaniya Hongoodorov**, Ulan-Ude, İzd-vo BGU, 2006, s.56.

“Buha Noyon”, “Şargay Noyon” ve “Baraghan Dağı” efsanelerinde Buha Noyon, Şargay Noyon ve Hajar Sagaan Noyon Geser gibi göklerden gelen Tanrı oğullarıdır. Onların göklerden yere indiği dağlar kutsal sayılır, orada oboo’lar kurulur. Bu oboo’ların yanında yerli halk özel günlerde dualar yapar, buraları ziyaret eder.

“Buha Noyon” –Türkçeye “Öküz Bey” olarak çevrilir. O, yerüstü dünyasının üst katmanına giren Baykal bölgesinin meşhur yönetenlerindedir. Halkın manevi koruyucusudur.

9. Buha Noyon*

Übgen Dağı’nın yakınlarında “Buha Noyon” adlı yüksek ve sivri doruklu bir dağ bulunur. Bu dağın adının nereden geldiğini anlatan hikâyeye şöyledir:

Efsaneye göre göklerdeki Tanrıların üçüncü oğlu bir iskete kuşu donuna girip insanlara yardım etmek için yeryüzüne iner. Yeryüzüne inince kuş öküz olur. Böylece öküz düşmanlarla mücadele ettikten sonra zamanı geldiğinde ebedi dünyaya dönmek için yola çıkar. Yolda Tünhen Dağlarını geçerken yüksek bir dağ doruğunda dinlenir. İnsanlar onun dinlendiği bu dağa “Buha Noyon” adını verirler. Bu dağ kutsaldır. Halk Buha Noyon koruyucusundan sağlık, iyilik ve bolluk diler, onun onuruna yılda iki defa şamanlar özel dualar eder.

(Togmitova)

10. Şargay Noyon*

Buryat halkı için büyük bir bağıtur¹³⁹ olan Şargay Noyon da göğün üst katından insanlara yardım etmek için iner. Kendi yüksek vazifesini gerçekleştirdikten sonra öbür dünyaya geçmek için Sayan Dağlarına doğru gider. Yolda Hühe Hada adlı bir dağ doruğunda gece kalır. Bundan sonra bu dağ kutsal olur. Şu an dağda yılda iki kez şamanlar tarafından ayinler yapılır.

¹³⁹ Bağıtur – Türkçe pehlivandır.

(Togmitova)

11. Baraghan Dağı

Baraghan Dağı – Buryatlıların kutsal bir mekânıdır. Buryat mitolojisine göre bu dağ, göklerden inen on üç hükümdardan biri olan Hajar Sagaan Noyon'un indiği yerdir. Eskiden beri Barhan Dağı'nın eteğinde küçük düz bir yerde dağ sahibine yapılmış tapma oboo'su bulunur.

<http://www.buriatia.ru/culture/dostopr.htm>

Jima Dağı – Baykal gölünün büyük bir adası olan Olhon'da bulunur. Bu ada Baykal gölünün gizemli yerlerinden biri sayılır, bu adaya gölün kutsal merkezi derler. Efsanede anlatıldığı gibi Jima Dağı'na göklerden Ügüte-Noyon adlı Tanrı oğlu yere iner. Onun, dağ doruğunda bulunan kendi sarayını, yerli şamana verdiği söylenir. Ayrıca efsanede bu dağda büyümlü bir ayının yaşadığından söz edilir.

12. Olhon

Olhon adasının doğusunda İjimey yerinde bulunan Jima Dağı hakkında çok efsane mevcuttur. Bu dağ Olhon adasının en yüksek yeridir, onun yüksekliği 1276 metredir.

İjimey “ejin” kelimesinden gelir, “sahip, dağ sahibi” anlamına gelir.

Eski şaman mitlerinin anlattıklarına göre gökyüzünün oğlu ve yıldırım tanrısı Ügüte-Noyon, Olhon adasında ünlü Olhon şamanı Nagre-Bo ve onun karısı Zagra Hatun yanında komşu olarak oturmak ister.

Bu yüzden Ügüte-Noyon kendi sarayını şaman ile karısına verip kendisi ise Burhan mağarasında yaşamayı tercih eder.

İnanca göre dağda zincirle bağlı kocaman bir ayı yaşar. Buryatlıların anlattıklarına göre bu ayı daha önce bir avcı, bir şaman, bir bağıtatur ya da bir Han'dır.

Eskiden beri Buryatlılar arasında bu dağa tırmanma yasaklanır, hatta

aşağıdaki ormanına girmek bile yasaktır.

<http://www.baikal-dream.ru/ru/o-baikale/baikal-legends/35-olhon-legends/117-izhimey.html>

Bu güzel efsane Buryatlılar için büyük önem taşıyan bir efsanedir. Onun içinde Ehirid ve Bulagat adlı Buryat soylarının ortaya çıkışı anlatılır. Efsaneye göre Ehirid ve Bulagat soylarının atası yukarıda gördüğümüz Buha Noyon'dur. Fakat burada Buha Noyon, Buha Baabay¹⁴⁰ olarak da anlatılır. Efsanede Tayja Noyon'un kızı Buha'dan hamile kalır ve çocuk doğurur. Babası çocuğu istemez ve onu Buha Noyon kayası altına koyarlar. Oradan Asuyhan adlı şaman kadın çocuğu bulup alır. Böylece o çocuktan Ehirid ve Bulagat soyları ortaya çıkar.

Bu efsanede Buha Noyon kayasının yine dağda bulunduğunu görürüz.

13. Ehirid-Bulagat'ın Soy Efsanesi

İlk önce Buha Baabaymız (Öküz baba) öküze binip yeryüzünde kendi soyunun var olması için gezer. Onun gezdiği deniz kıyısında üç kişi oturur.

- Siz kimsiniz?- diye Buha Baabay sorar.
- Biz büyük olanları yazıya geçiriyoruz,- diye cevap verirler.
- Sen ne yapıyorsun?- diye onlar sorduğunda:
- Ben yeryüzünde kendi soyumu yaymak için geziyorum,- der Buha Baabay.
- Biz kamçımızı üç defa vurduğumuzda yeryüzünün etrafını üç defa dönüp gelme gücüne sahibiz. Bizimle gelir misin?- diye Buha Baabay'ya teklif ederler.
- Evet, gelirim,- diye cevaplar Buha Noyon. (Noyon – bey, memur anlamında).

Bu üçü beraber giderler. Giderken o üç kişi kamçıyı üç defa vururlar. Buha yeryüzünü üç defa döner.

O zaman deniz kıyısında küçük bir bebe ağlar. Onun suya düşeceği esnada

¹⁴⁰ Baabay – Türkçe baba'dır.

Buha onu sudan uzak bir yere koyar. Öbürleri Buha'ya gelip bağırlar:

- Siz kaldığı yerinde döndünüz!
- O anda siz ne gördünüz?- diye sordu Buha.
- Küçük çocuk suyun yanında ağılıyordu,- dedi öbür üçü.
- Ben onu sudan uzaklaştırdım, hadi gidelim, bakalım.

Gidip gördüklerinde o çocuk gerçekten sudan uzak bir yerdeydi. Böylece Buha haklı çıkar. Üç insan:

- Öküz ve atımızı değiştirelim mi? – diye sordular.
- Değiştirelim,- cevapladı Buha Baabay.

Değiştirdiler. Buha Noyon ata binip denizin diğer bir kıyısına çıkmak ister. Kamçısını üç defa deniz suyuna vurur, deniz suyu ikiye ayrılıp Buha Noyon atla denizin öbür kıyısına geçer. Öbür kıyıya geçince kamçısını aldığında deniz suyu yine yerine gelir. O üç kişi öküzle deniz ortasında kalırlar.

- Öküzünü nasıl sürdüğünü bize söyle,- diye Buha Noyon'dan rica ettiklerinde Buha şu cevabı verir:
- İki boynuz arasında büyük baltayla vurun, o zaman öküz gitmeye başlar.

Üç kişi baltayla öküzün iki boynuz arasına vurur, öküz ölür. Üç kişi denizin ortasında kalırlar. İnsanlar onların “Beyaz zaman ne zaman olacak?” sorusunu hala sorduklarını söylerler. Çünkü inanca göre beyaz zamanı gelince büyük bir kuraklık olacak ve bu kuraklık denizi yok edecek derler.

Buha Noyon öküze dönüşüp yoluna devam eder. Karşısına otlanan inek sürüsü çıkar. Buha Noyon kızıl bir öküz olarak sürüye girer. Sürü içindeki bir öküzle vuruşur, kızıl öküzü yener. Gece ise bir genç olup Tayja Han'ın kızıyla kalır. Sabah olduğunda inek sürüsüne girer. Bir gün Tayja Han'un çobanı Han'a gelir ve şunu söyler:

- İnek sürümüz içinde değişik bir öküz dolaşiyor. Bizim öküzle vuruşup onu yeniyor.

Tayja Han kendisi öküzleri vuruşturur. Onun öküzü kızıl öküzden korkarak hemen yenilir. Tayja Han kendi öküzünü bir vurup kızıl öküzü iki vurup onları birbirinden ayırır. Kızıl öküz ise sinirlenip Tayja Han'ın evinin köşesine vurur ve evi yamuttur. Sonra Buha Noyon sağ tarafta bulunan yüksek dağa çıkıp taş kesilir. Tayja Han'ın kızı ise hamile kalır ve çocuk doğurur. Babası bu haberi duyunca kızına:

- Nereden çocuğu buldun?- diye sorar.
- Bir gün hava çok sıcaktı, onun için çok terledim ve sonra uyudum. Uyandığımda içimde bir şey oluşmuştu.

Çocuk doğunca onu demir beşiğe koyarak sağ tarafta bulunan yüksek dağdaki Buha kayası altına koyarlar.

O zamanlarda Asuyhan adlı çocuksuz bir odigon “kadın şaman” oralarda yaşar. Kocası öldükten sonra halk onu köyden uzaklaştırmak ister. Çocuksuz olduğu için ocağına su akıtıp, evinin kapısını kapatırlar. Han kızı çocuğunu kayanın altına bırakırken o anda odigon ocağından bir uçkun sağ tarafa düşer. Bunu gören Asuyhan ne olduğunu anlar ve şunu söyler:

- Benim çocuğum olacak, bekleyin, ocağıma su akıtmayın, kapımı kapatmayın.

Sonra kadın şamanlık yapmaya başlar ve ruhlar ona şöyle der: “Sağ tarafta bulunan yüksek dağda Buha taşı altında demir bir beşik içinde çocuk yatıyor, onu getirip kendi çocuğun yap”. Ruhların söyledikleri gibi o dağa gider. Kayaya geldiğinde Buha taşı çocuğu vermek istemez. Tekrar eve dönüp şamanlık yapmaya başlar ve ruhlar şunu söyler: “At kesip onun sağ kemiğini Buha taşı önüne koy”.

Asuyhan tekrar ruhların söylediği gibi yapar. O zaman Buha taşı çocuğu verir. Kadın Buha taşı altından demir beşiği alır, ama çocuğu beşikten çıkaramaz. Üçüncü kez eve dönüp şamanlık yapar: “Sağ kemiğinin yanına bir kaşığı beşiğe doğru koy”,- diye ruhlar tavsiyede bulunurlar. Asuyhan, tekrar ruhların söylediklerini yapar. Böylece beşiğin demir kasnağı kendisine açılır. Çocuğu alıp eve gelir, ona Bulgat adını koyar. Çocuk büyüyünce deniz kıyısına gidip oynar. Asuyhan oğluna sorar:

- Oraya gidip kiminle oynuyorsun?
- Sudan iki tane çocuk çıkıp benimle oynuyor,- der çocuk.

Bir gün Asuyhan kıyıya gider. Oraya beyaz kilim sererek üzerine bolca yemek koyup oğluna şunu söyler:

- Bu yemeklerden yiyin, arki (sütten yapılmış alkollü içki) için, beyaz kilim üzerinde oynayın.

Bulagat sevinerek annesinin söylediği gibi yapar. Asuyhan ise kıyıda bir yerde gizlenip oturur. Çocuklar uydukları zaman kilimin dört ucundan tutup alır. Çocuklardan biri uyanıp:

- Süt deniz annem, Sümber dağ babam! – dediğinde birden deniz dalgalanmaya, Sümber Dağı yeri sarsmaya başlar. Çocuklardan birisi kurtulup denize girer. Asuyhan birini tutup kendi çocuğu yapar. Ona Ehirid adını verir. Ehirid ve Bulagat büyüyünce avcılık yaparlar. Bulagat okla kızıl tilkinin kuyruğuna vurur ve onu çantasına koyar. Beraber avcılık yaptığı arkadaşlar tilkiyi vurunca, tilkinin kuyruğunun olmadığını görürler. Daha sonra birbirlerine:
- Tilkinin kuyruğunu gören var mı? – diye sorarken Bulagat'ın çantasında bulurlar.

Avcı arkadaşları ona kimin oğlu olduğunu sorduklarında çocuk babam yok, annem Asuyhan der. Ehirid ve Bulagat'ın soyları devam eder. Ehirid'ten Ehiridler, Bulagat'tan Bulagatlar oldu derler.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 29-32.

C. Dağ Adlandırmasıyla İlgili Efsaneler

Bu başlık altına Türk efsane sınıflandırmasında olduğu gibi dağ adlarının ilginç bir olay sonucunda ortaya çıktığı ya da onların şekil veya özelliğine göre verildiği anlatılmıştır.

a) Bir Olaydan Sonra Adlandırma

14. Çocuk Oboo'su*

Köyün doğu tarafında çocuk oboo'su bulunur. Onun hikâyesi şöyledir. Hoyho soyundan gelen Angay adlı birinin çocuğu yoktur ve bu kişi batıya gidip bilgin kişiden yardım ister. Bilgin kişi Angay'a, güneşin doğduğu yerde sivri doruklu bir dağ olduğunu ve onun oraya gidip dağ sahibine ikramda bulunmasını ister. O zamandan beri bu oboo'ya çocuk oboo'su derler.

(Togmitova)

Bu efsane içinde dağın ilk adı değil halkın kullandığı ikinci adının nereden geldiği anlatılır.

15. Bayan Sogto 1*

Bu çok yüksektir ve Ehe-Tsakir köyünün kuzey-batısında bulunur. Yerli halk kayalı Bayan-Sogto Dağına “kızgın, Lusuud”¹⁴¹ dağı derler. Bu dağ doruğunda oboo ayini yapılır. Dağ ayini erkekler için iyidir, sahibi onları korur. Dağa tapma günü yazın orta ayının 15'idir. Kadınların oraya gitmesi ve yanına votka alması yasaktır. Ayinde ancak lekesiz kırmızı ineğin sütünden yapılmış süt ürünleri kullanılır. Köy gençleri askere giderken mutlaka bu dağa tırmanıp dua ederler.

Yaşlılar Bayan-Sogto Dağı'na kızgın, tehditkâr derler. Bunun sebebi şudur: Yirminci yüzyıl başlarında Aşhuugay lama dağ ayinini her yıl yaptığı yerde değil de başka bir yerde oturarak yapar. “Burada otursam aşağıya düşmez miyim?”- diye düşünür. Dağdan indikten sonra Bayan-Sogto üzerinde kara bulutlar toplanır, birden sert bir rüzgâr eser ve Aşhuugay lama, hatasını anlayıp tekrar dağa tırmanır. Bu defa eski, her zaman oturduğu yere oturup tekrar dua eder.

Dağın “Lusuud” adının nereden geldiğini anlatan başka bir hikâye daha bulunur. Eskiden bu dağ doruğunda büyük bir göl vardır. Yazın su içmek için göle her yerden çok hayvan gelir. Bir gün avcılar bütün gölü çevreleyerek orada ancak

¹⁴¹ Lusuud – Budizm'de sular sahibi.

küçücük bir yer bırakıp tuzak kurarlar. Öbür gün geldiklerinde tuzakta çok büyük bir balık vardır. Bu olaydan sonra göl kurumaya, sular sekiz tane dere olup dağın dört tarafından aşağıya akmaya başlar.

(Togmitova)

16. Yehe¹⁴² Oboo*

Oboo, Borto köyünden kuzeye iki km. mesafede bulunur. Ayine köy nüfusu tamamıyla katılır, üç erkek oyunu düzenlenir. Eskide Yehe oboo üzerinde üç gün boyunca dua edilir, yirmi-yirmi beş tane koyun kurban edilirdi. Yirmi sekiz tane cilt kitap okunurdu. Ehe oboo'nun diğer adı Dondob Norbuuling'dir. Onu Matuu zengin kurmuştur. Buryat halkı göçebe halinde yaşayan bir halktır. Hayvanlarının iyi otlanması için bir yerden başka bir yere göç ederek yaşarlar. Bununla birlikte Uya'nın dört tane erkek çocuğu vardır. O, Hongino yerine göç ederken Mele vadisinde oturan Gonjgloo Zaarin'i¹⁴³ evden kovup de onun evinde yaşamaya başlar. Gojgloo ve onun kardeşi Bürinse Taabay ikisi büyük şamanlardır. "Neden sen kendi evinden çıkarılıp böyle oturuyorsun? Kim olduğunu hatırla" der abisi kardeşine. Böylece Gonjgloo doğuda bulunan ayin yerine gelip siyah keçi keserek ayin yapar. Bundan sonra Uya'nın soyu, hayvanları yavaş yavaş yok olmaya başlar. Sadece tek çocuğu Matuuyla kalan Uya çok korkar. Bir tane samur kürkü, altın yular gibi hediyeler getirip Gonjgloo'nun ayaklarına kapanıp özür diler. Gonjgloo ise ona şöyle der: "Senin soyunu devam edecek bu çocuğun kalacak, fakat sen çok büyük bir hata yaptığın için öleceksin" der. Gerçekten Uya çok olmadan ölür.

Matuu üç yaşında öksüz kalıp bir aileye verilir. Matuu'nun torunları şimdi Borto köyünde yaşarlar. Büyüyünce Matuu çok zengin biri olur. Onun at sürüsünün sayısı 800'e kadar çıkar. Matuu, Öksüz tepesinde büyük bir oboo kurar. Büyüklerin dediklerine göre Matuu oboo'yu yanlış yerde kurduğu için sonucu iyi olmaz derler. Oboo'yu Öksüz tepesinde kurduğu için öksüz çocuklar, tek kadınlar çoğalır diye anlatırlar.

¹⁴² Yehe – Türkçe "büyük" çevrilir.

¹⁴³ Zaarin- yüksek şaman seviyesidir.

Bu oboo'nun ön tarafında hiç ağaç yoktur. Oboo'ya çıkan insanlar uzaktan görünür. Oboo ayini yasaklandığı zamanlarda, tepenin arka tarafındaki ağaçları, odun için keserler. Fakat son 50 yıl içinde ön tarafta ağaçlar çoğalmış ve şimdi hiçbir şey görünmüyor. Oboo dört tarafı ağaçlarla çevrili, güzel bir görünüme sahiptir. Sadece öksüz tepesinde kurulması iyi olmamıştır. Son zamanlarda oboo'nun ayinini lamalar yaparlar. Geçen yıla kadar Tsibigjap Dansarunoviç Soktoev ayin yapardı, şimdi genç Tümen lama ayin yapmaya başladı.

(Togmitova)

17. Sayhanay Tabhar*

Tudhalat vadisinden çok uzakta, Hohyurta vadisinde Sayhanay Tabhar Dağı vardır. Efsaneye göre Moğol komutanı Söoher Noyon'un ordusuyla birlikte düşman tarafından takip edildiği yol buradan geçer. Sayhanay Tabhar Dağı onları düşmanlardan koruduğu için Moğollar bu dağa minnet duyarak Sayhanay Tabhar - "İyi Dağ" adını verirler. Yaşlıların söylediklerine göre bu dağda Moğolların büyük bir kazanı vardır. Bu kazan o kadar büyüktür ki, Buryatlıların evde kullandıkları kazandan dokuz kat büyüktür. Derler ki, savaştan önce kazanın kenarı toprak üzerinde 15-20cm. kadar görünürdü. Onun içinde bir genç sedir ağacı vardır. Halkın düşüncesine göre bu sedir ağacı büyüdüğü için kazan toprak altına girmiş olabilir.

(Tsirenov)

18. Haan Uula*¹⁴⁴

On sekizinci yüzyılda Tünhen yerinden buraya sınırı korumak için Han adlı biri gelir. Çevredeki dağlar arasında yalnızca bir dağ çok yüksektir, ona "Han Dağı" adını koyar. Bu dağda, her yıl Ağustos ve Eylül aylarında, iyi bir gün seçilip ayin yapılır. Ayinden sonra üç erkek oyunu düzenlenir.

(Dampilova)

¹⁴⁴ Uula – Türkçe dağ'dır.

Aşağıda verilen efsanelerden Buryatlılarda destan geleneğinin güçlü olduğu anlaşılır. İnanca göre dağ sahipleri destanlar dinlemeyi çok severler. Destan anlatan insanlara bolluk, iyilik bahşederler. Buryatlılarda destan anlatma kuralları vardır. Destanları ancak kış gecelerinde veya ava gidenler av yapmadan önceki gece anlatırlar.

19. Bürin Han

Bu olay çok eskiden, Bürin Han Dağı'nın daha adsız, çokta büyük bir dağ olmadan önceki zamanlarda olmuştur. Bir gün avcılar bu dağa tırmanırlar. Onlar yemek yedikten sonra uyumadan önce efsane ve destanları anlatmaya başlarlar. Birbirine hayatta gerçekleşmiş hikâyeleri anlatırlardı... Avcılar arasında çok destan bilen biri ve diğeri, hayaletleri görebilen biri vardı.

Destancı arkadaşının hikâyelerini anlatırken etraftaki dağ sahipleri gelip onun başına, omuzlarına, vücuduna oturup dinlerler. En son yaşlı bir kadın gelip destancının vücudunda oturacak bir yer bulamayıp burnu üzerinde oturur.

Destancı destanlarını anlatmaya, dağ sahipleri ise dinlemeye devam ederler. Birden yaşlı kadın burnundan kayar ve kayarken burnunun içindeki tüye dokunur. Tüyüne dokunduğu için hapşırır. Böylece destancı anlatmayı keser ve dağ sahipleri yaşlı kadını suçlamaya başlarlar: “Sen yüzünden o anlatmayı kesti, biz bu kadar güzel hikâyeleri dinlerken sen niye geldin buraya? Yarın bunun için destancıya senin ineğini vereceğiz”-dediler. Derken bütün bunları o hayaletleri görebilen arkadaş görür ve duyar.

Öbür gün avcılar ava çıkar. Hayaletleri görebilen arkadaş ise gece kaldığı yerde arkadaşlarını bekler. Avcılar az sonra dönerler. Destancı avcı büyük bir geyik getirir.

Hayaletleri görebilen arkadaş, “demek ki yaşlı kadının ineği buymuş” diye içinde düşünür.

Avcılar eve zengin av ile dönerler; böğürtlen, çokça et, ceviz götürürler.

Avcıların gittiği dağda şifalı sular bulunur, onlardan içen her hastalıktan iyileşir. “Ne kadar zengin, güzel, şifalı bir yerdir!” diye anlatırlar. Destanları anlatan adam gece şöyle bir rüya görür. Rüyasında büyük bir adam ona gelip: “Benim adım Bürin Han’dır!”- der. Destancı bağırarak uykudan uyanır: “Bürin Han geldi, Bürin Han geldi”- der.

Böylece dağın adı “Bürin Han” olur. Bu olaydan sonra bir yüzyıl geçti, ama dağdaki şifalı sular şimdiye kadar mevcuttur.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemni**, 5 c., Ulan-Ude, İzd-vo BSHA, 2007, s.215-216.

“Sogto Dağı” efsanesinde de dağın eski “Mavi Dağ” adının neden verildiği anlatılır.

20. Sogto Dağı

Sogto Dağı’nın tepesinde kocaman bir yılan ortaya çıkıp insanları rahatsız etmeye başlar. Köyde yaşayan Gungar adlı bir genç avcı Sogto Dağı’nın tepesine gidip yılanla üç gün ve üç gece savaşıyor. Yılanın başını zorla kestiğinde ondan mavi kan akar. Akan kandan yerdeki taşlar mavi olur. Bu taşlara insanlar ‘tantal’ taşları derler. Bu taşlardan dolayı dağın eski adı ‘Mavi Dağ’ olmuştur.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 27.

Babja Baras Bağatur Buryatların halk kahramanıdır. Onunla ilgili iki tane efsane bulduk. Bu efsanelerin içeriği birbirine benzer. Biz ikisini bir arada vermeyi uygun gördük. Çünkü efsane içerikleri hemen hemen aynı olmakla birlikte dağların isimleri farklıdır. Birincisinde Gederge Dağı, ikincisinde ise Bağatur Dağı anlatılır.

21. Babja Bağatur

Eskiden Buryatlar Aga bölgesinin Onon nehri kıyısında yaşarlar. O zamanlarda onların bir bağaturu vardır. Onun adı Babja’dır. Halk arasında Babja Bağatur diye söylenir.

Buryatlar, Moğolistan topraklarından gelen küçük bir kabiledir. Onların sürüleri çok az olduğu için bazen Moğolistan topraklarından hayvan kaçırlar. Moğollar ise: “Buryatlar bizim sürülerimize saldırmaya başladılar, onlarla savaşalım” diyerek büyük bir orduyla Neli Narhan Dağını geçterler.

Bu haber Babja Bağatur’a ulaşır. Fakat Buryatların Moğollarla savaşmak gücü yoktur. Babja, halkına Sereg Narhan (Çam ordusu) yerinin birçok yerinde ateş yaktırıp, dumanlar çıkartıp insanları oradan oraya koşuşturup bekletir. Bunları yaparken Moğollar güneyde bulunan Gederge Dağı’na kadar gelir. İki tarafı Onon nehri ayırır.

O zamanlarda selamlaşma geleneği vardır. Babja yayına ok yerine puro yakıp yerleştirerek düşman tarafına atar. Bu ok nehrin öbür kıyısına geçip üç atı vurarak, yere düşer. Baktıklarında puronun ateşi yanmaya devam eder. Şimdi sıra Moğollara gelir. Bunlardan biri bağatura cevap vermek için aynı şekilde oku atar. Ok nehrin ortasına düşer.

- Peki, siz ne için geldiniz? Savaşmak istiyorsanız savaşalım, benim ordum şurada duruyor,- der Babja Bağatur.

Moğollar bakarlar ki, nehrin öbür tarafında birçok insan koşuşup duruyor, toz, duman çıkıyor... Moğollar aralarında konuşurlar:

- Ne yapalım, bu yapılmaz bir iş gibi gözüküyor. Onların bağaturu ok attığında bizim üç atı vurdu. Bizim okumuz ise Onon nehrin ortasına düştü.

Moğollar, biz geri çekilirsek iyi olur diye anlaşırlar ve o yerden geri çekilirler. Böylece Moğolların geriye çekildiği dağa “Gederge” adını koyarlar. “Gederge” Türkçeye “Geriye” olarak çevrilir. Gerçekten Gederge (Geriye) adlı bir dağ Onon nehrinin kıyısında vardır. İnsanlar, dağın adının bu olaydan dolayı koyulduğunu söylerler. Böylece Buryatlar Moğollar tarafından rahatsız edilmeden çok iyi yaşamaya başlarlar.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.93-94.

22. Babja-Baras

Buryatların Babja Baras Bağatur ile ilgili pek çok efsanesi vardır. Aga ve Muhorshibir bölgelerinde dağ adlarının konuluşunu açıklayan efsaneler mevcuttur. Onlardan biri Bağatur Dağı'dır, Türkçe tercümesi Yiğit Dağı'dır. Efsaneye göre Onon nehrinin sol kıyısında Budala köyünün yanında bulunan Bağatur Dağı'nın adı Buryat kahramanının adından gelir. Bir gün Babja Baras bağatur Hondoli kardeşiyle birlikte Moğolistan'dan Onon nehrini geçerek bir sürü at kaçırır. Budala yerine gelince dağlar arasında bir atı öldürüp yemek isterler. Etini ateşte pişirmeye başlarlar. Bunu yaparken Moğollar arkalarından gelirler. Onlar at kaçıran kardeşleri Onon nehrinin öbür kıyısında görürler. Moğol bağatur kardeşlerden tütün sorarlar. İki kardeş tütünü okuna yerleştirip atarlar. Moğollar onu alıp geri atmak için aynı Şekilde yaparlar. Ama Moğolların oku Onon nehrini geemededen suya düşer. Babja Baras ve Hondoli gülerek: 'Sizin oklarınız ocuk oklarına benziyor', derler. Böylece Moğol bağaturlar iki kardeşten korkarak geri dönerler. O zamandan beri bu dağ "Bağatur Dağı" olmuştur. Bu dağ Onon nehrinin sol kıyısında bulunur ve o yerlerdeki en yüksek dağ sayılır.

V.ř.Gungarov, "Toponimiçeskie Legendı i Predaniya Hori-Buryat", Poetika Janrov Buryatskogo Folkloru, Ulan-Ude, 1982, S.40.

"Alhanay" efsanesinde Buryat halkının tarihi bir Şahsiyeti olan Baldjin Hatun'dan bahsedilir. Baldjin Hatun'la ilgili başka bir efsane de "Tarihi Efsaneler" içinde yer alır. Aşağıdaki efsaneyi ise, içinde olaydan sonra dağa ad verildiği için bu alt başlık altına yerleştirdik.

23. Alhanay

Bir Buryat efsaneye göre eskiden Baldjin adlı bir Hatun yaşar. O, bir Moğol Bey'le evlenip Moğolistan'a gider. Fakat düşmanların kini yüzünden rahat yaşamaz. Baldjin Hatun'un eve dönerken düşmanlar, dağların yanında onu yakalayıp öldürürler. Ölmeden önce kadın: "Alhanı! (Tr. ldrecekler!)" – diye bağırır ve bu söz dağın adı olarak kalır. Hatun'un adı ise yanındaki bir gln adı olur. Efsaneye

göre kadını bu gölün yanına gömerler.

Alhanay dağıyla ilgili çok efsane oluşmuştur. Derler ki, bu dağın üstünde Cengiz Han'un devriyesi vardır. Baykal'ın arkası Buryatlılar arasında Alhanay Dağı Buddistlerin kutsal yeri olarak ün kazanmıştır.

http://ebftour.ru/bajkal_i_yuzhnaya_sibir_.htm

24. Oboo Lusuud*

Bu oboo Ust-Burgaltay köyünün 15 km. kuzey-batısında en yüksek dağın doruğunda bulunur. Köyün yaşlılarından biri bu ismin nereden geldiğini şöyle anlatır. Ust-Burgaltay'da ilk datsanın¹⁴⁵ kurulduğu zamanlarda (1820'lerde) yerli lamalar astrolog lamaya: “Hayvanlarımız çok düşmeye başladı, neden bu oluyor?” diye sorarlar. Astrolog onlara cevap olarak: “Köy yakınlarındaki en yüksek dağ bulup onun üzerinde Lusuud'a¹⁴⁶ kurban keserek ikram etmelisiniz” der. Yerli halk söylediklerini yapar. Köyün doğusunda iki tane yüksek dağ; Ünder Baruun ve Dabaanay Ünder bulunur. Bunlardan birini seçmeleri gerekir. Güneşin ışığı ilk hangi dağ üzerine düşerse onu seçeriz diye anlaşılır. Karar, büyük lamalar ve köyün büyükleri tarafından verilir. Bir sabah herkes dışarı çıktığında güneş ilk ışıklarının Baruun Dabaan üzerine düştüğünü görürler.

Böylece Baruun Dabaan'ın doruğunda yazın ilk ayında lamalar durmadan üç gün boyunca “Yum” kitabı okurlar. 1930'larda kurban kesmek yasaklanır. Lamaların oradaki ağaçtan yapılmış oturacakları ve yazlık, atlarını bağladıkları yerler 1958 yılına kadar vardır.

(Togmitova)

Aşağıdaki efsanede lamaların Übgen oboo'suna yeni Budist “Dondok-Norbuuling” adı verildiği anlatılır.

¹⁴⁵ Datsan – Budist tapınağı

¹⁴⁶ Lusuud – sular sahibi

25. Burgaltay Yerin Übgen Oboo'su*

Bu oboo, Burgaltay köyünden kuzey batıya üç km. uzaklığında alçak bir dağ doruğunda bulunur. İlk defa bu oboo'ya Hoyho soyundan insanlar kurban kesmeye başladılar. Bu yaklaşık olarak 18.yüzyılın başında olur. İlk önce ayini şamanlar yaparlar, fakat bölgeye Budizm yayıldıktan sonra yönetici rolü lamalar devraldılar. 19. yüzyıl ortalarında Tibet'ten davet edilen bir lama bu oboo'ya “Dondok-Norbuuling” adını koyup onun tören düzenleme kitabını hazırlamıştır. 1940 yılına kadar burada uzun ağaçların üzerinde, ağaçtan yapılmış çeşitli hayvan figürleri durur. Onlar arasında kuşların kralı – Han Garuudi kuşunun yapımı vardır.

O figürlerden bazıları çürür, bazıları ise halen durur. İlginçtir ki, oboo'nun en başta yapılan sırığı hiçbir yangında yanmamıştır. Bu oboo'ya köyde yaşayan herkes saygı duyar ve her yıl yazın ortasında tören düzenlerler.

(Togmitova)

“Olaydan sonra adlandırma” adlı alt başlığa giren son efsanede ise dağın adının ulu kişinin adından geldiği söylenir. Bu tip efsane örnekleri çoktur, biz sadece bunlardan birini anlattık. Ulu kişiler önce sıradan insanlardır, fakat bir gün Tanrının armağanı ile insanüstü güçlere sahip olurlar. Mezarları dağlarda bulunduğu için halk bu dağları onların ismiyle adlandırır.

26. Hur'gan Tööbii*¹⁴⁷

Kuru ot toplama zamanında iki tane kıza Tanrı tarafından insanlara yardım etmeleri için mucizeler verilir. Zamanla kızlardan biri Sanaga köyünde, öbürü – Borto köyünde yüksek dağların sahibi olur. Borto köyündeki kızın adı Hurgan Tööbii'dir. Onun sahip olduğu dağın adı da “Hurgan Tööbii Dağı”dır. Bu dağda, yılda iki kez şaman tarafından ayin yapılır.

(Togmitova)

¹⁴⁷ Tööbii – Türkçe nine'dir.

b) Şekline veya Özelliğine Göre Adlandırma

Bu alt başlığa dağa adının herhangi bir özelliğinden dolayı verildiğini anlatan efsaneleri yerleştirdik. Fakat aşağıda verilen efsane içinde, dağın şekline göre yanında bulunan köyün ismi ortaya çıktığı anlatılır.

27. Bürge*

Bürge köyünün adının nereden geldiğini anlatan efsaneler vardır. Bunlardan biri Baruun Dabaan adlı dağla ilgili olan efsanedir. Bu dağ şekil olarak semeri anımsatır. Dağın arka tarafı hafifçe yüksek, ön tarafı ise alçaktır. Bu iki taraf arasında uzun yolcululuğa çıkanları koruyan, köyün kutsal yerlerinden biri olan Bata Sagaan Dağ belii uzanır. Dağ, şekil olarak semeri anımsattığı için köyün adı “Semer” olmuştur.

(Togmitova)

28. Han ve Hatun Dağları*

Mele köyünden Hongino'ya doğru gidildiğinde Han ve Hatun Dağları bulunur. Onlar yan yana duran çok yüksek dağlardır. Ondan dolayı dağlara bu isimler verilmiş olabilir. Bu dağların ayini çiçeklerin açıldığı Haziran ayında yapılır. Önce ayine on üç vadiden insanlar katılırdı, on üç koyun başı koyulurdu. Çok insan katıldığı için Han ve Hatun adları verilmiş de olabilir. Ayinden sonra Han Dağı'nın eteğinde üç erkek oyunu düzenlenir. Ayin düzenleme yasağı kalktıktan sonra bu son on yıl içinde yine ayinler yapılmaya devam eder, fakat az insan toplandığı için bayram yapılmaz.

(Danjalov)

29. Hatuu Gurbaljan*

Efsaneye göre Mele köyümüzü “Sert Üç” olarak adlandırırılar. Bunun nedeni köyün etrafındaki dağlardır. En batıda bulunan dağa Aslan Dağı derler. Çünkü şekil

olarak aslana benzer. Onun doğusunda bulunan dağa Fil Dağı derler. Doğuda uzanan başka bir dağa ise Ejderha Dağı derler. Dağlardan dolayı insanlar bu yere Sert Üç derler, Mele köyünün de sert bir yer olduğunu söylerler. Fakat gerçekte bu böyle değildir. Çünkü başka bir efsaneye göre bu yerlerin sahibi “Gelenlere bakarım, burada yaşayanlara iyilikler dilerim” diye söylenmiştir. Bu sözleri içeren efsane köy efsanemizdir.

(Danjalov)

“Rinçin Han” efsanesinde dağın eski adı Buha-Noyon’dur. Budizm’in gelişiyle birlikte lamaların kara inanç sayılan Şamanizm ile mücadele ettiği bilinir. Zamanla dağ ayinlerini sadece şamanlar değil onların yanında lamalar da geçirmeye başlarlar. Bu cereyanla birlikte lamalar bazı dağlara, yeni, Budizm’e uygun adlar koyarlar. Buha Noyon dağının “Rinçin Han” olarak adlandırılması bu sebeptendir.

30. Rinçin Han*

Köyün kuzey-doğusunda Rinçin Han Dağı yükselir. Eskiden burada yaşayan insanlar bu dağa soylarını korumak amacıyla ibadet ederlerdi. Sadece bu bölgenin insanları değil, ayrıca Baykal gölünün batısındaki, güneyindeki Buryatlılar da Buha-Noyon’u baba diye sayarlar. Ona şu sözleri söylerler: “Buha Noyon babamız, Budan Hatun annemiz...”

Rinçin Han dağının biraz kuzey-doğusunda Öküz doruğu bulunur. Uzaktan bakıldığında öküz yatıyormuş gibi görünür. Efsaneye göre Buha-Noyon orada vefat eder. Bu oboo’nun ayinini Tünhen bölgesindeki lama ve şamanlar yapar.

(Tarbaev)

31. Han Dağı 2

Han Dağı’nın önceki adı Haşhargata’yymış. “Haşhargata” Türkçeye “bağırışlı, sesli” olarak çevrilir. Dağa bu adın verilme nedeni; eskiden dağdaki taşlar farklı bir

ses çıkararak düşerlermiş.

Sonradan büyüklerin söylediğine göre buraya Nagandana Hoca'nın "değişimi" (Budist ruh göçü inancına göre Nagandana Hoca'nın sonraki hayatta başka bir insan olup doğmasıdır) doğudan gelip bu dağa Han Dağı adı koyar.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.136.

32. Uran-Düşe¹⁴⁸ Dağı

Sanaga vadisinden çok uzakta olmayan Sehir nehrinin yukarısında Uran-Düşe Dağı bulunur. Bu dağ düzlük yerden yükselir ve düz dorukludur. Uzaktan bu dağ gerçekten örsü hatırlatır. Derler ki, bu dağda Cengiz Han atına, nal taktırmış... Başka bir efsaneye göre Zakamna, Moğolistan ve Tunka topraklarının kesiştiği yerde bulunan bu eşsiz dağın sahipleri - doksan dokuz göksel demircidir. Anlatılanlara göre dağın çevresinde bazen kırmızı bir ışık oluşur. Işık oluştuğunda denilir ki, göksel demirciler gökten yere inip sevdikleri işi- demirciliği- yapıyorlar. Demirciler bu yeteneğini ancak seçilmiş, layık olan insanlara verirler. İnanca göre, demirci soylar şaman soylarından daha güçlülerdir. Yerli halk bu benzersiz dağın kendi bölgesinin kalbi olduğunu söyler ve dağın yerine gidip tanrılara taparlar.

<http://minpriroda->

rb.ru/burchudo/raion.php?SECTION_ID=651&ELEMENT_ID=7249

33. Mongolto

Buryat Cumhuriyeti'nin Kijinga bölgesinde Kuorka köyünün yakınında Mongolto (Mongol – Moğol, Mongolto – Moğol ile) adlı sıradağlar vardır. S.Jigjitov'un söylediğine göre o yerlerde Moğol askerlerinin mezarları bulunur. İnsanlar o mezarların hepsini soymuşlar. Arkeologlar tarafından özel bir araştırma yapılmadığı için bu mezarların kime ait olduğunu söylemek zordur. Buryatlara ait da olabilirler. Ama Buryatların toprağa verme (gömmе) tarzları farklıdır. S.Jigjitov'e

¹⁴⁸ Uran-Düşe – Türkçe örs'tir.

göre o mezarlarda bakır eşyalar ve bakır paralar bulunabilir. Yerli halk o mezarları ‘mongoloy hadalgaan’ (Moğol mezarları) ve mezarların bulunduğu dağları ise Mongolto olarak adlandırır.

V.Ş.Gungarov, “Toponimiçeskie Legendı i Predaniya Hori-Buryat”, Poetika Janrov Buryatskogo Folkloru, Ulan-Ude, 1982, S.40.

34. Yablonoviy¹⁴⁹

Yablonoviy sıradağı hakkında çeşitli düşünceler vardır. Gmelin’e göre, büyük taşlar elma denildiği için bu sıradağlar “elmalı” adını almıştır. Fişer ise Yablonoviy sıradağlarının gerçek isminin yabani elmadan aldığını düşünür.

D.G.Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etniçeskoy Buryatii: Toponimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.63.

35. Hamar-Dabaan

Hamar-Daban Dağı’nın adı hakkında şu söylenir; Sayan Dağları’ndan doğuya uzanan bu dağ şekil olarak kemerli bir burnuna benzediği için insanlar ona “Hamar-Daban” – “Burun Dağı” adını verirler.

D.G.Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etniçeskoy Buryatii: Topnimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.65.

Aşağıda verilen efsanede iki dağ da Cengiz Han’ın ismiyle anılır ve bu dağların onun pehlivanları olduğu söylenir: Büyük Bağatur ve Küçük Bağatur...

36. Büyük ve Küçük Bağatur

Delyun-Boldok yerine uzakta olmayan bir yerde iki tane dağ vardır: Büyük Bağatur ve Küçük Bağatur. Dağlarda şekil olarak kâseye benzeyen yere “Taş

¹⁴⁹ Yablonoviy – Rusçadan Türkçeye elmalı olarak çevrilir.

Kâsesi”, küçük bir çam ormanına benzeyen yerine ise “Çam Ordusu” derler. Doruklar hakkında söylenen efsaneler Cengiz Han’ın şahsiyetine bağlanmıştır. Bu doruklardan birinde bir çukur bulunur. Çukurun adı - Cengiz Han Kâsesi’dir. Öbür durağında ise Cengiz Han onuruna şaman kuttörenler yapıldığı söylenir.

D.G.Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etničeskoy Buryatii: Topnimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.36.

37. Gurban Baytahad (Üç Tane Taylamamış Kısrak)

Bada karayolu istasyonu yanında üç tane çokta büyük olmayan dağ vardır. Yerli efsaneye göre orada halk arasında ünlü olan Babja-Baras Bağatur yaşıyormuş. Bu dağların adı Gurban Baytahad; Buryatça “üç tane taylamamış kısrak” anlamına gelir. Ayrıca o yerlerde Ülzege Ganga ve Darhinta Buural Baabay oboo’ları bulunur. Oraya genellikle Şilin, Zakulta, Bada, Gangata soyları gidip şaman geleneklerine göre ibadet ederler.

D.G.Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etničeskoy Buryatii: Topnimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.102.

D. Dağlarda Yaşanan Olaylar

Bu başlık altına dağlarda yaşanan olayları anlatan efsaneleri sıraladık.

38. Soğanlı Dağ*

Bu olay Darhan’da bulunan Soğanlı Dağı’nda olmuştur. Dağın büyük, zor ulaşılan ve tehlikeli olan kayaları üzerinde soğanlar yetişirmiş. Soğanlardan dolayı insanlar bu dağa “Soğanlı Dağ” derler.

Bir gün on sekiz yaşında bir kız ile yedi yaşında olan kardeşi, Buyanov adlı zengin akrabalarını ziyaret etmişler. Buyanov’lar Soğanlı Dağı’nın yakınlarında otururlarmış. Kız çok güzelmiş, uzun saçlı, saçlarında gümüş süsleri varmış. Dağdaki soğanları duyan kız dağa gidip soğan getirmeyi düşünmüş. Böylece yanına küçük kardeşini ve ip alarak yola koyulmuş. Uzun bir yol yürüdüktan sonra dağdaki kayaya

varmışlar. Dağ doruğu ağaçsızdır. Dorukta sadece iki-üç tane çam ağacı ve kaya başında bir tane incecik ağaç bulunur. Soğanlar aşağıda zor ulaşılan kayalıklardadır. Kız, ipin bir ucunu ağaca diğer ucunu da beline bağlayıp, kardeşini dorukta bırakıp aşağıya inmeye başlamış.

Fakat incecik olan ağaç kızın ağırlığını kaldıramayıp kırılır ve kız aşağıya düşmeye başlar. Bunu gören küçük kardeşi ablasına yardım etmek isterken kendisi de aşağıya yuvarlanmış. Sonra insanlar onları büyük kayaların dibinde bulmuşlar.

Bu olaydan sonra o dağa Acı Soğanlı Dağı derler.

Şimdi o köyde Buyanov soyundan kimse yoktur ve bu hikâyenin gerçek olup olmadığı belli değildir. Bu acı hikâyeyi çocukluğunu Darhan'da geçiren Namsaraev kardeşler anlatmışlardır.

(Togmitova)

39. Çin Dağı*

Köy yakınlarında çokça dağ bulunur. Çin dağının hikâyesi de şöyledir. Eskiden bu dağ üzerinde hiç yol yoktur. Fakat Çinliler bu dağ üzerinde bir yol yapıp gizlice gelir giderlermiş. Anlattıklarına göre yolu yapan zavallı, soğuktan ve açlıktan ölen insanların mezarları dağdadır. Yapılan yol o zamanlarda çok iyiymiş, şimdi bile dağı geçmek isteyenler yaya, atla ve at arabasıyla geçebilirlermiş.

(Togmitova)

40. Bayan Sogto 2*

Bayan-Sogto Dağında bümbe¹⁵⁰ saklandığı söylenir. Eskiden bir adam kumar oynayarak her şeyini kaybeder: hayvanlarını, paralarını, mülkünü... O adam, Bayan-Sogto Dağı'nın sahibinden ipek kuşağı tutarak yardım istemiş: "Eğer her şeyimi geri

¹⁵⁰ Bümbe – İçinde para, altın gibi değerleri eşyaları koyup oboo'lar, suburganlar, dağlarda saklanan bir kaptır.

alırsam sana çok para ve altın vereceğim”, der. Oyuna döndüğünde her şeyini geri alır. Adamın, geri aldığı tüm paraları dağ sahibine teşekkür ederek verdiğini söylerler.

(Togmitova)

41. Sagaan Taabay*

Sagaan Taabay Dağı Yehe oboo'suna yakın bir yerdedir. Dağ ayinini lamalar düzenlerler. Orada dağın sahibine beyaz yemekler ikram edilir. Çünkü Sagaan Taabay Dağı'nın sahibinin sütlü yemekleri çoğalttığına, hastalıklardan, ölümden koruduğuna inanılır. Eskiden Sagaan Taabay Dağı'nda bir suburgan¹⁵¹ vardır. Bu suburganla ilgili olay Sovyet döneminde gerçekleşmiştir. Başka bir yerden gelen yeni köy muhtarı suburganı yok ederek orayı atların dinlendiği yere dönüştürür.

Bir gün o, üç kadına suburganı kaldırmalarını emreder. Onlardan biri olan seksen beş yaşındaki Garma adlı kadın şöyle anlatır: “Muhtar bize üç tane yak¹⁵² verip suburganı parçalayıp getirmemizi emretti. Biz suburgana el kaldıramadan ağlaya ağlaya aşağıya iniyorduk. Fakat geri gönderilerek suburganı zorla parçalayıp aşağıya indirdik. Bize emreden köy muhtarı işinde uzun çalışmadı, vefat etti, onun çocuklarından da kimse kalmadı. Böylece biz Buda dininin güçlü bir din olduğunu buradan anlayabiliriz.”

Bu yıl Sagaan Taabay Dağı doruğunda tekrar suburgan inşa edildi. Köyümüzün büyüklerinden biri Pama Tsiren Tabhaev'in gençlerle birlikte onu bir gün içinde kurduklarını anlattığını duymak ne güzel...

(Togmitova)

¹⁵¹ Budist kültüne ait bir yapı

¹⁵² Tibetsiğiri

42. Hanjid Zaarin Taabay*

Hanjid Zaarin Taabay Hamnhigan halktan biridir, şeklini değiştirebilen bir şamandır. Onun iki tane oğlu vardır. Ölmeden önce iki çocuğuna: “Dağa tırmanın, orada dört tane işaretlemiş olduğum dört tane melez ağaç olacak, onlar üzerinde alacak kurun ve orada beni defnedin”- der. İki çocuğu dağa gidip sadece üç tane ağaç bulurlar, dördüncü ağacı bulamadan, onun yerine bir direk yapıp aşağıya inerler.

O zamanlarda köyde Minaahay adlı başka bir yerden gelen bir lama yaşar. Şaman, Minaahay’ı çağırıp: “Sen, Minaahay, gidip bana o ağaçları bul”- diye rica eder. Minaahay dağa tırmanıp ağaçları bulup, şamanın söylediklerini yapar. Bunun için şaman şöyle der: “Minaahay’nın soyunu bin yıl kadar korurum, Hamniganların¹⁵³ ise soyu biter”. Gerçekten de Hamniganların soyu şu an yaşadığımız yerde tükenmiştir.

(Şangaev)

“Ünder Baabay” efsanesinin elimizde iki tane çeşitlemesi bulunur. İçinde olay anlatılan efsaneyi aşağıda veriyoruz.

43. Ünder Baabay 1*

Moğolistan’da bir kişinin dokuz tane erkek çocuğu vardır. Onlardan biri Han kızına aşk olur ve onu kaçıır. O zaman çocuğun babası onlara: “Kızın babası bir Han’dır. O sizleri rahat bırakamaz, siz buralardan gidin”, der. Böylece çocuk kardeşleriyle kızı alıp kuzeye doğru gider. Han ordusu da arkadan gider. Anlattıklarına göre çocuklar Buryat’a gelirler. Buryat halkı arasında bu olay şu sözlerle anlatılır: “Sagaatay yerinde kılıçlarla vuruştunuz, Tugal taşında ok kılıçlarını sakladınız, Gegetey’de geri gittiniz, Hotgoldooşo’do vuruştunuz”...

Çocuklardan biri olan Bühe Şargay, kardeşler arasında en güçlü olan kişidir. Bühe Şargay kardeşlerine: “Siz yola devam edin, ben burada kalıp düşmanlara yol vermeyeceğim”, diyerek yolda kalır. Düşman onu bulamaz, fakat yanında doğum

¹⁵³ Evenk halkı Buryatlar Hamnigan derler.

yapacak kadın ve doğum yapacak bir deve vardır. Kadının doğum sancıları başladı derken deve de doğurmaya başlar. Bu sesleri duyan düşman onları bulup öldürür. Böylece Bühe Şargay ölünce oradaki bir dağın sahibi olur.

Yola devam eden kardeşler ise bu yerlere kadar gelirler: Yuhta'da Turanhay Sagaan Noyon, Zakamensk'da Baaday Noyon, Tümer Noyon, Dulaan Han Taabay. Diğer ikisi Moğolistan'a dönerler. Onlardan birisi Dayan-Deerehi'dir. Bu dağların ayinler şaman tarafından yapılır.

(Norboev)

44. Hongor ve Hatun Dağlar Hakkında Efsane

Çok eskiden, kocaman bir kuşun yumurta olduğu, kocaman bir balığın yavru olduğu zamanlarda büyük dağlar da küçücük tepelerdir.

Gegetey köyümüzün Hatun Dağının kocası Hongor Dağı'dır. Bu ailenin iki tane erkek çocuğu ve bir tane Ühin adlı kızı vardır. Hongor Dağı'nın sahibi büyük oğluyla batıya giderken Ühin kızı onlarla gitmek ister. Tam o an büyük bir deprem başlar. Deprem bittikten sonra baba oğluyla birlikte nerede durmuşlarsa o yerde kalırlar, arkalarından giden kız ise düzlük ortasında yalnız kalır.

Yaz döneminde şöyle bakıldığında Hongor Baba'nın gözünden sanki yaşlar akıyormuş gibi görünür. Dağ doruğunda bulunan ağaçlar ise sanki onun saçlarıymış gibi gözüktür.

Eskiden beri bu kutsal dağlara tapılır, ayinler yapılır. Dede ninelerimizin söylediklerine göre Kız Dağının doruğuna kadınların çıkması yasaktır.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 4 c., Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2007, s.260.

Aşağıdaki efsanelerdeki olaylar dinin yasaklandığı Sovyet döneminde olmuştur. Bundan dolayı insanlar dağ ve oboo ayinlerini idareye bildirmeden gizlice yaparlardı.

45. Gizli Ayin Töreni

Köyümüzdeki yaşlı bir kadın bize şunu anlatmıştı. Olay 1950'lerde Tibet lamanının kurduğu Belçir'in oboo'yu tapma töreninde olmuştur. Çok insan toplanmış, inek sağcılar da gelmişlerdir. Ayin olurken birden araba sesi gelir. İnsanlar memurlar geldi diye düşünerek korkarak ormana saklanmak için koştular. Fakat yola baktıklarında hiç araba yoktur. Sadece ayini yapan Tsibdenov Sodnom Dorjievîç ayin yerinde ellerini yukarı kaldırıp eğinir.

İnsanlar ellerini kaldırıp kime eğiniyorsun diye sorduklarında: "Sessiz durun, Burin Han gelip duruyor, Bayan Ulaan gelip duruyor ve Rinçin gelip duruyor"- diye cevap verir. Onlara selam verir ve ayine devam eder.

Sodnom Dorjievîç'tan başka kimse bunu göremez. Olaydan sonra halk, ayini saklanıp yapmamıza rağmen bütün dağ sahiplerimiz geldi derler. Olay insanları hem şaşırttır, hem ürkütür ve inanç onlara verir.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 2 c., Ulan-Ude, Nonparel, 2005, s.57.

46. Dağda Bir Olay

Bu olay 1941-1945 savaşı zamanında olur. O korkunç yıllarda insanlar, savaşa giden akraba ve köylülerin sağlığına, onların sağ geri dönmelerini dileyip dua etmek için gizli Bayan-Hangay Dağına tırmanıp orada Gök Tanrı ve dağ sahiplerden yardım isterler.

Bir gün babam üç tane dedeyle birlikte dağ doruğuna gelip Tsebeg lamayı beklemişler. Babam ve adamlar önceden lama ile hangi gün geleceklerini konuşmuşlar. Fakat herhangi bir sebepten dolayı o gelmemiş. Lamanın gelmemesine şaşırmışlar, sonra geri dönmeye karar vermişler.

Onlar geri dönmek için toplanırken aniden, düz bir taş üzerinde getirdikleri bir şişe votkanın kapağı kendi kendine gürültüyle açılmış. Adamlar şaşka kalmışlar. Bunun ne anlama geldiğini konuşurlarken bunun bir simge olduğunu düşünmüşler. Böylece adamlar kendileri ayin yapmış, askerler için dua etmişler.

Halen de bu köydeki insanlar bu ilginç olayı anlatırlar.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemni**, 5 c., Ulan-Ude, İzd-vo BSHA, 2007, s.218.

47. Sogto Dağı'nın Sahipleri

Bir gün Vasilyev adında bir Rus avcı, Sogto Uula'nın eteğinde avcılık yaparken bir tane hayvan görüp onun boynuzlu geyik olduğunu düşünerek onu vurmuş. Vurduğunda acayip sesler çıkar. Avcı çok korkar, eve döner. Öbür gün gidip baktığında onun kocaman bir yılan olduğunu görür. Yılan güneş altında uzun zaman kaldığından biraz erimiş gibi görünür. Vasilyev vurduğu yılanın dişi olduğunu ve erkeğin gelip onu bulacağını anlayınca ailesini alıp Terge köyüne göç eder.

Sonra Sogto Dağına jeologlar gelip dağı patlattıklarında orada yaşayan erkek yılan Hangiragta Dağına doğru göç eder. Onu görenler yılanın çok büyük, kocaman olduğunu söylerler.

Birgün Vasilyev Darhan'da avcılık yaparken tırıs onun sağ omzuna saldırır. O zaman Vasilyev: "Sogtoha, beni unutmamış", - der.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.27.

48. Barhan Dağı

Barguzin vadisinde, Rus Kazaklar ve Batı Buryatlılar gelmeden önce Bargutlar ve Evenkler yaşarlar. Onların tapma yeri kutsal dağı Barguzin, sıradağların en yüksek doruklarından biri olan Barhan Dağı'dır. Bu dağ Baraghan ve Yarıgto köylerinin yakınlarında bulunur. Efsaneye göre Moğol hâkimiyeti zamanında Bordjigin altın soyundan gelen bir tane soylu Han burada ölür. Onu defnedenler ise Cengiz Han'ın özel hassasına giren "Keşiktenler" diye adlandırılan Bargut askerleridir.

<http://www.newbur.ru/news/documents/1781>

49. Sarı Dağı

Çok uzun zaman önce şimdiki Baykal gölü yerinde Sarı Dağ bulunurmuş. Bu dağı insanlar “Sarı Dağ” ya da “Bayga-Gal” (Dik Ateş) diye adlandırmış. Ondan ateş çıkarmış. O zamanlarda orada yaşayan halklar bu ateş hakkında haber alıp göl yanına gelmişler. Bir gün Bayga-Gal her zamnkinden daha güçlü bir şekilde yanmaya başlamış ve çok büyük bir yangın haline gelmiş. Sonra bu dağ yerine Bayga-Göl oluşmuş, Bayga Gölü. Bu göle çok nehir akmaya başlamış: Uda, Selenga, Barguzin ve diğer 360 büyük ve küçük nehirler.

<http://daogeo.ru/molodoj-bajkal/>

50. Kalp Gölü

Hamar-Daban Dağları’nda bulunan Komar ve Çerskiy doruklarının eteklerinde kalp şeklinde bir göl bulunur. Gölden bir tane nehir akar. Bu göl ve nehir hakkında şöyle bir efsane vardır:

Bir gün Mangutayka adlı güzel bir kız ormanda koşar. Ondan rahatsız olan Hamar-Daban Dedesi kıza kızar ve onu dağlar arasındaki derin bir boğaza atar.

Mangutayka ağlar ve onun gözyaşları küçük nehirler olup akar. Fakat Dede acımasızdır. O zaman kız kalbini alıp Hamar-Daban Dedenin ayaklarına atar ve ondan bir göl oluşur.

<http://www.baikal-dream.ru/ru/o-baikale/baikal-legends/36-khamar-daban-legends/115-heart-lake-legend.html>

Bayan-Tugud Dağı’yla ilgili elimizde iki tane efsane vardır. Aşağıdaki efsanede olay daha ağır bastığı için efsaneyi bu başlık altına yerleştirdik.

51. Bayan-Tugud Dağı

Bu sivri dağ İvolga Buryatlılarının en önemli tapma yeridir. Dağın sahibi – siyah ata binmiş koyu mavi renkli elbiseli bir kadındır. Efsaneye göre eskiden atlı bir

kadın Hori-Buryatlıların yaşadığı yerlere gidermiş. Bir gün kadın dağın güney tarafında durup, atını oradaki tek bir ağaca bağlayıp, sonra da hastalıktan ölür. Onun atını özgür bırakır, kadını ise buralara göç eden Buryatlılar defnedeler. Sonradan Tübşenten soyundaki insanlar atını tutup etini yerler. Ondan sonra Tübşenten soyundaki insanlar hastalıklardan dolayı ölmeye başlar. Onlar, o ağacın yanına gelip ibadet ettikten sonra ancak hastalıklar biter. O zamandan beri Tübşenten soyu bu ağaç yanında koyun keser, ağaca süt yemekleri ikram ederler.

İnsanlar, İvolga yerinde Bayan-Tugud ve Ülzeete-Ünder Dağları arasında sık sık ata binen kadını gördüklerini söylerler. Bu yerin anormal bir tapınma yeri olduğunu söylerler.

D.G.Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etničeskoy Buryatii: Toponimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.101.

V. Dini Efsaneler

a) Ulu Olduklarına ve Keramet Gösterdiklerine İnanılan Kişilerin Efsaneleri

Bu alt başlık altında ulu kişilerle ilgili dağlarda meydana gelen olayları içeren efsaneleri topladık. Bu ulu kişilerin insanüstü güçleri vardır ve onlar mucizevî şeyler yapabilirler. İslam'da olduğu gibi Şamanizm'de ve Budizm'de de anlatılmayan insan güçleri karşımıza çıkar. Biz bu gruba daha çok Şamanizm etkisinde kalan efsaneleri veriyoruz. Budist içerikli efsaneleri ise ayrı bir alt başlığa ayırdık.

Dağlarla ilgili topladığımız efsaneler bazen birbirine çok yakındır. Mesela, aşağıdaki efsane “Ünder Baabay” efsanesini hatırlatır. Belki bu efsaneyi de “Ünder Baabay”ın bir çeşitlemesi olarak sayabiliriz.

52. Dulaan Han Efsanesi*

Dulaan Han'ın dokuz erkek ve dokuz kız çocuğu vardır, onların hepsi şamandır. Savaşa giderken Han şamanlara savaşa ne zaman başlamak iyi olur, zafer getirir diye sorar.

Bir gün evli olmayan küçük oğlu Dayan-Deerehi başka bir Han'ın hanımını kaçıır. Han orduyla birlikte kadını geri almak için Dayan-Deerehi'nin arkasından yola koyulur. Uzun yıllar süren savaş sonucunda Dulaan Han'ın oğulları yenilmeye başlar. Düşman ordusu Dulaan Han'ı yakaladıklarında o balığa dönüşür, balık tavşana, tavşan ise dağ üzerinde kurşun olarak akar. Bu sözlere şaman çağırımlarında rastlanır.

Böylece Dulaan Han Nurta köyünün manevi koruyucusu olur. Onun oğullarından biri -Ünder Baabay Haytsagal'da öldürür, öbür iki kardeş Moğolistan'da kalır. Orada kalan kardeşlerden biri Dayan Deerehi, Moğolistan'ın Hubsugul bölgesinde bulunur.

(Togmitova)

53. Lebeentey*

Lebeentey eski bağıaturlardan biridir. Anlattıklarına göre onun iki gözünün arası normal insanlardan daha geniştir. Lebeentey'in Rusya çarına gittiğini söylerler. Çar ise, Lebeentey'i çok güçlü ve büyük bir adam olduğu için yanında tutmak ister. Fakat o çarın yanında yaşamak istemez ve evine geri dönerken çar onu yakalamaları için arkadan askerleri gönderir. Böylece Lebeentey yolda dövüşerek zorla da olsa evine döner. Dalahay köyüne ulaştığında küçük bir dağ eteğinden duman çıktığını görür ve dumana doğru gider. Eve emekleyerek girdiğinde oradaki yaşlı bir kadın deri işlerle uğraşır. Kadın bir tane kız torunuyla birlikte yaşar. Kadın kızına: "Kızım, dışarı çık ve bak, adamın atı bizim yörelerden mi?"- der. Kız çıkar, bakar "Bizimkilerin atına benziyor", der. Bunun üzerine yaşlı kadın dağa çıkar, dağda siyah kuşu yakalayıp ufalar, bir şeyler yapar ve merhem olarak Lebeentey'e sürer. Sonra: "Oğlum, sen git, düşmanların yaklaşıyor",-der. "Nasıl ben sizi bırakıp gidebilirim, bir çare bulurum",- diye cevap verir Lebeentey.

Bu kadın Lebeentey bağıaturun ninesidir, mucizeleri olan bir kadındır. Düşman yaklaşınca nine dışarı çıkıp eline bir hayvan derisi alarak şöyle bir yapar, düşmanları uzağa atar.

Lebeentey'in ikizi vardır. O eve döndüğünde kötü insanlar kardeşini Lebeentey zannedip öldürürler. Hayvanlarını götürür, evini yok ederler. Lebeentey öcünü almak için düşmanlara gider ve onları dağıtır. Daha sonra “Moğolistan’da, o güzel yerde atların nal sesi yok olmasın” diye söyleyip Moğolistan’a gider diye anlatırlar.

(Norboev)

Bu efsane içinde dağdan bahsedilmiyor fakat Daniin Tööbii dağın sahibidir. O, şaman soyundan gelen büyük bir şaman ve mucizeleri olan bir kadındır. İnanca göre kadın ölünce dağın sahibi olur. Aşağıdaki efsanede ise onun dedesinden bahsedilir.

54. Daniin Tööbii*¹⁵⁴

Daniin Tööbii Buryat halkının destan ve efsanelerine giren Şargay Bağaturun kızıdır. Tünhen’den gelir. Onun adı Sanjay-Handa’dır. Hurtaga köyündeki Umayha’da, nehrin öbür yakasında ayinler yapılır.

Onun dedesi şekil değiştirebilen bir şamandır. Adı Şoyndol’dur. O dede, ağaca çok hızlı bir şekilde tırmanıp başını ağaç dalına asıp aşağıya iner. Tabağı eline alıp onu ağacın yukarısına bıraktığında tabak, ağacın üzerinde aşağı doğru çevrilmeden doğru bir şekilde durur. O zaman dede: “Tabağı sokarak, hadi düşürün”-der. İnsanlar onu eve çağırırlar. Yazın Zede nehri yağmurlardan dolayı çok coşkun akar. İnsanlar dede gelmez diye düşünürken o, nehre girer, sağa sola sürüklenmeden direkt çıkar. Atına baktıklarında atın kuru olduğunu görürler. Bazen onu çağıran ailenin evine geldiğinde: “Neler hazırladınız verin, ben işinizi yolda bitirdim”-diyerek atına binip gider. Böyle mucizeleri olan bir insandır.

(Norboev)

55. Sagaan Dağı

¹⁵⁴ Tööbii – Türkçe nine

Çok eskiden bir dağ eteğinde Hori Buryat soyundan insanlar yaşar. Bir aileye başka kabileden gelin gelir ve oradaki halk onu sevmez. Gelin onların aşağılık hareketlerine dayanamayıp bir gün onlara büyücülük kabiliyetini gösterir: on parmağından on yılan çıkar, kendisi de tilkiye döner. Bunu gören aile ve ailenin akrabaları genç kadından korkmaya ve ona saygı duymaya başlar. Bu olaydan sonra gelin hayatı boyunca saygı ve sevgi ile yaşar. Eceli geldiğinde kadın, onu Sagaan Dağı doruğunda defnetmelerini ve mezarını büyük taşlarla kaplamalarını söyler. Onun mezarı bugüne kadar orada durmakta ve köyün halkı mezarı korumaktadır. İnanca göre kadın dağ sahibi olur. Dağa tırmanan herkes dağ sahibine süt ve et yemeklerinden ikram eder. İşlerinin iyi gitmesini ve bol şans olmasını dileyerek dağa taş alıp çıkarlar ve oradaki oboo'ya ilave ederler.

<http://www.profistart.ru/ps/blog/4017.html>

56. Alhanay

Alhanay kült kompleksi Baykal'ın arkasındaki Buryatlıların geleneksel tapma yeridir. Aga Özerk bölgesindeki Duldurga yerinde bulunan bu dağlık alan Dayr sıradağlarının bir parçasıdır. Alhanay Dağı işte bu yerdeki en yüksek dağdır. Onun yüksekliği – deniz seviyesinden 1664 metredir. Dağın batı ve doğu yamaçlarından büyük ve küçük nehirler akar. Alhanay kuzeyde Sohondo adlı dağlarla birleşir. Bu dağın ve bütün dağ kompleksinin eski adı Alag Han'dır. Alag Türkçe “renkli” demektir. Dağ, bazı yerlerde taş likenle kaplıdır ve bu sebepten dağ güneşte rengarenk olur. Böylece dağın adı Alag Han (Rengarenk Han) olur. Dağlar arasında doruğu en yüksek dağ Alag Han'dır. Volkanik oluşumludur. Doruğunda eski krater bulunur ve kraterin içinde bir göl vardır. Gölün suyu şifalıdır. Derler ki, bu yerlerin üç tane büyük sahibi vardır: Hühe Uula, Han Uula ve Alag Han. Eskiden Alag Han'ın doruğunda Cengiz Han'ın askerleri devamlı bulunmuş.

Dağın adının nereden geldiği ile ilgili birçok efsane vardır. Onlardan birine göre eskiden Alag Han adlı büyük bir bağatur vardır. O zamanlar insanlar ve hayvanlar büyük bir kara felakete maruz kalırlar. Bütün canlılar ölmeye başlar. Alag Han bu felakete mücadele eder. Onun atı çok güçlü ve güzeldir. Atın burnundan ateş

püskürür, ayakları altından taşlar fırlardı. Alag Han'ın büyüğü bir kamçısı vardır. Onu vurduğunda kara felaket yavaş yavaş biter. Alag Han beyaz atıyla nehirleri, tüm köyleri, dağları dolaşır ve felaket biter. Halk yine mutluluk içinde yaşamaya devam eder.

Fakat bu uzun sürmez. İnsanlara bu defa kızıl felaket gelir. Önce çocuklar ve yaşlılar, ardından diğerleri ölmeye başlar. Alag Han düşünür taşınır. Onun kamçısı bu felaketi yenemez. Bu defa Alag Han dağ olmayı düşünür, böylece kızıl felakete engel olup insanları korumak için büyük bir dağ olur. Bu dağ hala durur, zamanla insanlar onu dağların en yüksek doruğu Alhanay ya da Alag Han'ın ismiyle adlandırmaya başladılar.

D.G., Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etničeskoj Buryatii: Toponimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.13-14.

b) Budizm İçerikli Efsaneler

Bu alt başlık altına Budizm konulu efsaneleri sıraladık. Aslında özellikle dağlarla, dağ kültürüyle ilgili efsanelerde din unsurlarını birbirinden ayırt etmek zordur. Çünkü onlarda hem Şamanizm hem de Budizm etkileri o kadar karışmıştır ki zamanla bir bağdaştırma oluştu. Buna rağmen aşağıda Budizm'in ağır bastığı efsaneleri veriyoruz.

57. Dayanşa Lama

Halk, yoga pratiğine hayatını vermiş olan "Tamçi" tapınağının lamasını "Dayanşa" olarak adlandırır. Bu lama pratiğini dağlarda yapar. O, dağlardan en çok Toyon Dağı sever.

Bir gün, lama Toyon dağındayken hırsızlar gelir. Dayanşa ise üstün güçleri sayesinde bunu anlar ve mantralarını okumaya başlar. Neticede, gelen hırsızlar bütün

gece evini bulamadan evin civarında dolaşırlar. Sabah olunca Dayanşa lama hırsızlara gülümseyerek karşılar ve onlara: “Yolunuz zordu, buyurun evime, beraber çay içelim,”- der.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.72.

58. ***

Bir gün, kuraklar zamanında insanlar, yağmur duası için Dayanşa lamaya gelirler. Dayanşa lama onlarla birlikte dağa çıkar ve gereken ayini yapar. Ayinde, katılanlara çabuk eve dönmelerini söyler. İnsanlar evlerine gelir gelmez şidetli bir yağmur yağar.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.72.

Yeşil Tara – Budistlerin Tanrılar panteonuna giren kadın Tanrı’dır. İnanca göre kişi zor durumlarda Yeşil Tara’nın mantrasını okursa Tanrı gelip ona yardım eder, onu kötülüklerden korur. Bu efsanede ise kadının Yeşil Tara’dan mantraları okuyup yardım istemesiyle dağın sahibi ona zarar veremez. Çünkü o, dağı geçen kadını göremeden sadece bir ayağı topal Yeşil Tara’yı görür.

59. Kadın ve Yeşil Tara

Bir Buryatlı kadın, komşu vadide yaşayan akrabalarını görmek için yola çıkar. Yolu Toyon Dağı üzerinden geçer.

Akşam olur. Toyon Dağı halk arasında korkunç bir yer olarak bilinir. Kiminin atı burada kaybolmuş, kiminin koyunu yem olmuştur... Dağı geçen yolcular elini kolunu kırmıştır. Bu dağın böyle bir ünü vardır.

Kadın dağa sağlam çıkar, fakat tam doruğunda iken korkmaya başlar. Korkmamak için içinden Yeşil Tara'nın mantrasını okur. O, bu mantrayı dedesinden uzun zaman önce duyduğu için bir hatayla okur.

Böylece kadın dağdan sapsağlam iner ve o dağdan vadiye geçtiği zaman komşu dağın sahibi Toyon Dağı'nın sahibine sorar:

- Az önce geçen kadına sen ne yaptın?
- Hangi kadın? Buradan sadece bir ayağı topal olan Yeşil Tara geçti, - diye Toyon Dağı'nın sahibi cevap verir.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.74.

“Dağın Sahibi” efsanesinde, gizemli olaylar anlatılır. Pirangalay lama kaybolan kadını Çelsana Dağı'nın sahibinden yardım isteyerek bulur. Bu efsanede Budizm ve Şamanizm bir aradadır.

60. Dağ Sahibi

1964 yılında Kijinga köyü civarında kocasıyla birlikte koyunlarını güden kadın kaybolur. Onu her yerde arar fakat bulamazlar. Böyle olunca insanlar köyün ihtiyarı Pirangalay lamaya başvurmaya karar verirler.

Pirangalay'ı kadının yaşadığı eve çağırırlar ve lama bu gibi olaylarda yapması gereken duaları okur. Sonra Pirangalay evin yanındaki çalılara yaklaşıp şunu söyler:

- Az sonra kadın bu çalılardan çıkacak. Siz onu mutlaka yakalayın yoksa onu daha görmeyeceksiniz.

Çok geçmeden kaybolan kadın gerçekten çalılardan çıkar ve etrafta toplanan insanlara tuhaf bir bakış atıp koşmaya başlar.

Kadını yakalayıp zorla evine getirirler.

Birkaç gün daha kadın böyle tuhaf davranır. Sonra kendine gelince şunu anlatır:

- Ben tanımadığım bir kadına rastladım. O kadın kendisinin bizim civardaki bir dağın sahibi olduğunu söyledi. Bu atlı kadın beni onunla beraber gezmeye çağırdı ve biz gittik.

Kadının güzel ve uzun saçları vardı, yolda şarkılar söylüyordu. Onun şarkılarıyla içimde neşeli ve rahat oluyordu.

Acıkınca yolda bilmediğim bir meyve bulup yiyorduk. Meyvenin rengi kırmızı-turuncu gibiydi, onu yiyip doyuyordum.

Tarlada bir tınaz yanında dinlendiğimiz zaman tınazı almaya gelen insanlar beni görmesinler diye dağ sahibi elimden tuttu ve böylece görünmez oldum.

Kadınla Baykal gölünün yanında olan büyük bir toplantıya gittik. Orada uzun bir pipo içtik.

Eski bir mezar geçerken her yerde evleri ve evler arasında dolaşan insanları gördüm. İnsanlar bir şeyler konuşuyor, yakınlarında bir köpek havlıyordu.

Bir hastanenin yanındayken bizi, anne babasıyla birlikte gezen beş yaşında bir kız gördüm. Kız benim yanıma gelmek istedi fakat dağ sahibi beni oradan aldı ve ormana doğru götürdü.

Bundan sonra kadının sigara ve kibrite ihtiyacı oldu ve biz Çelsana Dağı'na doğru gittik. Bu dağın sahibi aksakallı ihtiyar dağ eteğinde bizi karşıladı ve kadına kızgın bir tavırla:

- Sen neredeydin? Bu kadını her yerde arıyorlar... Onu hemen evine götür!

Böylece kadın beni evime istemeyerek getirdi ve atından itti. Ben düştüm ve kendime geldiğimde yanımda birçok insan vardı...

İşte böyle bir hikâye...

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.119.

61. Efsane

Amithaşa kasabasında obo töreni (yer sahibi sayma bayramı) düzenlemek için bir dağ seçimi yapılırken birden tanımadık bir insan gelir ve oradaki bütün soyların ihtiyarlarını üç defa gezer. Sonra o, kuzeye doğru gider ve o uzaklaştıkça onun boyu da uzadıkça uzar. Bir dağa yaklaşıncaya boyu o dağın yüksekliği ile bir olur ve o herkesin önünde dağ ile bir olur. Böylece ihtiyarlar, obo töreni için bu güzel Ülirte adlı dağı seçerler.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.146.

62. Yer Sahibine İkrâm

Bir sürücü, dağa çıktığında her zaman yol kenarına birkaç tane buğday atarak dağın sahibini ikram ederdi. Zamanla bu sürücü yaptığının doğru olup olmadığından şüphelenir ve bunu bir gün Sodnom lamayı arabayla bırakırken ona doğru olup olmadığını sorar. Lama ona şöyle cevap verir:

- Eğer sen bir defa yer sahibine ikramda bulduysan bunu tekrar ve tekrar yapman gerekir. Aksi halde yerin sahibi sana kızar ve zarar verebilir. Eğer sen ikramda bulunmadıysan o seni tanımaz ve zarar vermez.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.214.

Aşağıda verilen efsanede kimin daha güçlü olduğu anlatılır: şaman mı ya da lama mı? Efsaneye göre yarışmadan lama birinci çıkar ve şaman “bana da bir doruk ver” dediğinde lama, ona derin bir boğazdaki tepeyi gösterir.

63. İki Doruk

Tibet’te en güçlü sayılan bir şaman, ünlü bir lama olan Milarepa’nın mı yoksa kendisinin daha güçlü olduğunu öğrenmek ister. Bir gün şaman, Milarepa’ya, yarışmayı teklif eder.

Şaman ve Milarepa, Kaylas adı taşıyan bir dağı seçer ve onun doruğuna ilk çıkacak olanın daha güçlü olacağı bir sözleşme yaparlar. Böylece ikisi dağa çıkmak için hazırlanmaya başlarlar.

Şaman üç gün boyunca koruyucu ruhlardan yardım ister. Sonra davuluna binip dağ doruğuna doğru yavaş yavaş yükselemeye başlar.

Şaman yükselirken Milarepa’ya ise içine cin girmiş bir genci getirirler. Lama gence yardım etmek için cini kovmak zorunda kalır.

Şaman, davulunun güçlerini kullanarak tırmanmaya devam eder. Fakat davulunun güçleri ancak dağın ortasına kadar yeter. Şaman, davulunu taşların arasına saklayıp yürüyerek tırmanmaya başlar.

Milarepa o çocuğa yardım ettikten sonra yükselişe hazırlanmaya başlar fakat bu defa nehirde boğulan bir kızı getirirler ve Milarepa kızı kurtarmaya çalışır.

Şaman, zorla ter toz içinde dağ doruğuna ulaştığında Milarepa’nın ondan önce geldiğini görür. Büyük yoga ustası lotus pozunda oturup gülümser. Onun vücudundan güzel bir ışık etrafa saçılır. Bunu gören şaman Milarepa’ya şöyle der:

- Zafer senin oldu, dünyanın en yüksek doruğu şüphesiz sana aittir. Fakat Tibet’in ünlü bir şaman olan bana da bir doruk ver. Benim doruğum biraz daha alçak bir doruk olsun...

Milarepa ise ellerine kar alıp ondan bir kar topu yaparak aşağıya atar. O yuvarlak kar topu aşağıya derin bir boğaza düşerek karlı bir tepe oluşturur...

- İşte bu senin doruğun, - diye cevap verir Milarepa.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.243-244.

Sonraki efsanede Budizm felsefesinde yer alan boşluk bilimi anlatılır. Orada bütün olguların aslında boşluk olduğu söylenir. Başka bir deyişle, formlar (algıladığımız dış dünya) aslında gerçek değildir. Buda'ya göre *aslında "gerçek zihin" beyinde yahut vücudun içinde oluşmaz. Beyinde oluşturduğumuz düşünceler "gerçek saf zihin" değildir; dış dünyaya bağlı yorumlardan, deneyimlerden ve egodan "ben" düşüncesinden oluşur.*¹⁵⁵

64. Şeytanı Yenen

Goman tapınağında okuyan bir öğrenci daha çok Budizm'in boşluk bilimiyle ilgilenir. Bu öğrenci birkaç defa boşluk bilimini iyice öğrenmek için aynı sınıfı birkaç defa tekrarlar.

Bir zaman sonra bu öğrencinin okulu biter ve o lama olarak vatanına dönmek için yola çıkar.

Akşam üzeri lama bir dağın yanında bulunan küçük bir köye gider. Yerli halk ona nereye gittiğini sorar. Lama kuzeye gittiğini söyler. Halk, ona gece köyde kalmasını, yoluna sabahtan devam etmesini söyler. Ona eğer şimdi yola çıkarsa gece dağ geçidinde olacağını söylerler.

- Dağ geçidinde birçok insanı öldüren bir şeytan yaşıyor. Oraya gece çıkmak çok tehlikeli, herkes gündüz geçmeye çalışıyor, - der yerli halk.

¹⁵⁵ Wikipedi'den alınmıştır.

Fakat okulunu yeni bitiren ve kendi gücüne güvenen lamayı bu durdurmaz. “Bir ruhtan korkmak mı var! Hayır!” – der ve yolunu devam eder.

Dağın doruğuna varınca terk edilmiş bir ev görür. O eve girip ateş yaktığında büyük bir rüzgâr ortaya çıkar. Bu rüzgâr o dönemin asker elbiseli bir adama döner.

- Sen benim boş olduğumu sanarak benimle buluşmak mı istedin? – diye sorar şeytan, – Seni canlı canlı yediğim zaman benim boş olmadığımı göreceksin. Sen bilgilere güveniyorsun, fakat senin bilgilerin hiçbir şeydir.
- Ben senin yok olduğunu sana ispatlayacağım, - der ve lama yerden eline taşlar alır.
- Elimde kaç tane taş var?
- Yedi.

Doğru cevabı duyunca lama, o taşları bırakıp tekrar yeni taşlar alır. Ama bu defa eline kaç tane aldığını saymadan:

- Şimdi elimde kaç tane taş var? – diye sorar.

Bu defa şeytan cevap veremez. O korkunç bir çığlık çıkararak havada duman gibi kaybolur.

Açıklama: İlk şeytan lamanın düşüncelerini okuyarak doğru cevap verir. Sonra lama eline kaç tane taş aldığını saymadığında şeytan buna cevap veremez.

O şeytan, insan korkularının yansımasıydı. Eğer lama ondan korksaydı öldürülürdü.

İ.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.375-376.

“Han Dağı” efsanesinde ise dağ ayini düzenleme töreninde yer alan sıra dışı olaylar anlatılır. Budizm’de reenkarnasyon veya ruh göçü anlayışı vardır. Aşağıdaki efsanede dağ sahibine saygı duyma ayini ile yeniden doğma olayı anlatılır.

65. Han Dağı 3

Deede-Tori köyünde bir tane oboo'nun ayine hazırlandığı esnada oraya Sayan Dağları'ndan yaşlı bir lama yürüyerek gelir. Doksan yaşında olan adam oboo ayini kutsal kitaplarını okuyarak geçirir. O okuyup bitirince aniden ortaya büyük bir rüzgâr çıkar. Baktıklarında lama: “Buraya gelsene!” diye söyleyerek kavanoza bir şey koyup kapatmış gibi olur.

Lama, dağ sahibini aynı zamanda rüzgârın da sahibi olduğu için onu kavanoza kapatır. Sonra dört tane güçlü ve güreşçi genci yanına alıp kalanlara: “Siz çabuk eve dönün”, der.

Atlı insanlar atsızlar yanlarına alıp çabuk eve dönerler. Sonra büyük bir fırtına başlar ve ağaçlar kökleri ile birlikte topraktan ayrılır. Dağda kalan o dört kişi ise ağaca taşa tutunarak hayatta kalır.

Olaydan sonra uzun yıllar sonra bir genç lama gelip dağ ayini tekrar yapmaya kalkışır. Yerli halkın bu oboo'nun ayinini sadece bir yaşlı lama yapmıştır, ondan sonra hiç kimse yapmadı demesiyle o genç: “Oboo ayini yapan benim”- diye cevap verir.

O yaşlı lama sonraki hayatta başka bir insan olup doğarak tekrar ayin yapmaya gelmiştir...

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemni**, 5 c., Ulan-Ude, İzd-vo BSHA, 2007, s.270-271.

E. Dağ Sahibiyle İlgili Efsaneler

Bu gruba dağların sahiplerini anlatan efsaneleri topladık. Efsaneleri yerleştirirken biz daha çok dağ sahibinin görünüşüne, karakter ya da onun dağ sahibi olmadan önceki hayatıyla ilgili özelliklerini anlatan efsanelere önem verdik.

66. Bunhan Töobii ya da Üheriin Töobii*

Oboo, “Burgaltayn Adag” yerinden kuzey-batıya 5 km. uzaklığında yüksek

bir dağ doruğunda bulunur. Onun diğer adı Bunhan'dır. Bu oboo köy oboolar arasında en önemlisi ve en büyüğüdür. Son zamanlarda lamalar ayin yapmaya başladılar. Fakat onun yanında şaman ayini de devam eder. Tibet'ten gelen yüksek seviyede olan bir lama oboo'ya Barşam-Bambaraa adı verip onun ayin kurallarını hazırlamıştır.

Oboo'nun nasıl kutsal olduğunu anlatan hikâye şöyledir: “Burgaltay köyünün Şüher soyundan gelen Mağşam'ın karısı Haara soyundan gelen şaman kızıdır. Bir gün işini bitirip eve dönerken evdekilere şöyle haber gönderir: “Ben eve döndüğümde Üher Dağı'nın yanında beni, bana siyah koyun başı ikram ederek karşılayın”. Fakat evdekiler bunu yapmaz ve kadın dönerken tam söylediği yerde onun boz atı onu düşürür. Kadın burada ölür ve bu dağın sahibi olarak kalır. Uzun zaman içinde onun semeri ve şaman aleti uzun bir melez ağacının dalında asılı görülür. Bu kadının ölüm tarihi ya 18.yüzyılın sonu ya da 19. yüzyılın başıdır.

Bu oboo'da her yıl yazın ortasında ayin yapılır.

(Togmitova)

67. Hayrhan Taabay*

Bu olay çok önceki zamanlarda olmuş. Onun efsanesi atalarımız tarafından kuşaktan kuşağa anlatılır. O kadar eskidedir ki, büyük Hayrhan-Taabay Dağı'nın küçük bir tepe olduğu, Zede nehrinin küçük bir dere olduğu zamandır. O zamanlarda yerli halk böyle büyük bir arazide avcılık yaparak yaşar. Avcıların avı her zaman bereketli olur, çünkü Hayrhan-Taabay herkese bereket verir. Yerli halk Harhan'a saygı gösterdiği için o da halka iyi bakar. Her gün avcılar çok yüksek dağa tırmanıp Hayrhan'dan ailelerine iyilik, sağlık, bereket isterler. Tapma töreninden sonra küçük bir bayram yapılır: yemek pişirilir, at yarışması, güreş düzenlenir, okçuluk yapılırdı. Bütün bunlar çok yüksekte, dağda olur. Uzun zamandır Hayrhan'nın sahibi uyur. En son 1941 yılındaki savaş zamanında ondan yardım isterler. Ve sonra ancak 2002 yılında tekrar geleneği başlatırlar. Hemen hemen bütün gün Hayrhan-Taabay'yı görmek için yüksek dağlara tırmanırlar. Hayhan Taabay Dağının sahibi askerlik

yapmış, çar idaresini temsil etmiş, 18.yüzyıllarda sınır çizilmesinde katılmış bir kişidir.

Derler ki, ayin yapan insanlar arasında bir lama ve bir kadın vardır. İş bittikten sonra onlar inmeye başlarken birden orman genişleyerek ağaçlar görünmez olur, geniş bir yola dönüşür. Yer rengârenk olup yolda çok güzel bir at arabası ortaya çıkar. Arabada asker bir adam, asil soylu biri oturur. Aksaçlı bağaturun elinde gümüşten yapılmış ağır tutamlı kamçı ve pipo vardır. Herkes şaşa kalır. Orada duran lama bunun çok iyi bir simge olduğunu, Hayrhan –Taabay’ın kendisi gelip insanlara kendini göstermesinin onlara yardım edeceğinin işareti olduğunu anlatır. Eskiden her yıl erkekler saygı töreni yaparlardı. Fakat zamanla dağlara gitmek zor olmaya başlar, iyi atlar olmadığı için de tören yeri daha yakın bir yer yapılır. Bundan dolayı Mihaylovka köyünde Hayrhan Taabay Dağının iki tane tapma yeri vardır: eski ve yeni.

(Tsirenov)

68. Habarjaanay Oboo*

Bizim Dalahay köyümüz bölgenin en uzak yerinde bulunur. Dağlık bir yerdedir. Her vadi içinde kutsal dağlar, oboolar vardır. Habarjaanay oboo, köyün arka tarafındadır ve otların sahibidir. Her ilkbahar kutsanır. Oboo’nun adı Seren-Dulma’dır. Lama tarafından ayin yapılır. Dağa sadece erkekler çıkarlar. Ayrıca köyümüzde Sagaan Taabay, Han Uula, Dabaatın Uula diye kutsal dağlar vardır.

(Dampilova)

69. Dabaata’nın Oboosu*

Çiçeklerin açıldığı ve yaprakların yeşerdiği zamanlarda ayin yapılır. Oboo’nun sahibi kötü bir şey olmadan önce ses çıkararak haberini verir, fakat bu sesi herkes duymaz, farklı insanlar duyar.

(Dampilova)

70. Sagaan Taabay Oboosu*

Bilçir yerinde bulunur. Bu oboo ormanların sahibidir, avcılarını koruyucusudur.

(Dampilova)

Aşağıda verilen efsanenin elimizde iki tane çeşitlemesi bulunur. Buraya alan araştırmamızda derlediğimiz efsaneyi koyduk. Efsanede daha çok dağ sahibinden söz edilir. İkinci çeşitlemesi “Aşk Efsaneleri” başlığı altındadır.

71. Ünderey Tööbii*

Bayangol yerinden doğuya 3 km. uzaklıkta bulunur. Bu dağı bütün köy halkı kutsar. Ünderey tööbii ya da Tebhen Tööbii çok akıllı, mucizeleri olan kadındır. Efsaneye göre o şöyle der: “Zor zamanlarda herkese bakacağım, herkesi koruyacağım”. Bu dağ ayinini hem lama, hem şaman yapar.

(Dampilova)

72. Heltegey*

Sahir köyünün batısında Heltegey adlı oboo bulunur. Oboo'nun ön tarafından Zede nehri akar. Köy halkı yazın ilk ayında beyaz yemekle ayin yapar. Oboo'nun sahipleri Heltegey'nin Taabay Tööbii yani Dede ve Nine'dir. Onlar beyaz atla dolaşır, köy insanlarını gittikleri her yerde korur, Esege Malaan Tengriyle birlikte insanlara bolluk, iyilikler verirler.

(Dampilova)

73. Üç Kız Kardeş*

Çok eski zamanlarda Sanaga vadisinde üç şaman kız kardeş burada yaşar. Şimdi Sanaga'da Hestin, Utaata'da Tudhaltın, Dalahay'da Huştın Tööbii dağlarına çok büyük saygıyla tapılır, ayinler yapılır. Onlar arasında orta kardeş en ünlü olanıdır. Efsaneye göre o, Lebeentey bağaturun annesidir. Lebeentey'nin Tünhen'de öldürüldüğü acı haberini alınca kendisi yaşamak istemez ve kendini intihar eder...

(Rinçinov)

74. Bağatur Han*

Sanaga köyü 5 kutsal dağın arasında bulunur. Şekil olarak yuvarlak bir çanak içindeymiş gibidir. Köyün adı çanak kelimesinden gelir. Efsaneye göre Cengiz Han bu yerde ordusuyla geçerken çanağını unuttur. Onun için köyün adı Buryatça Sanaga olmuştur. Köy dağları Bağatur Han Dağından başlar. Bu dağ köyün güney-batısında bulunur, 9 vadiyi kapatarak tam merkezinde Sanaga köyünün vadisini genişletir. Bağatur Han Dağı'na başka dağlardan ayrıca bir usulle tapılır: 4 yaşındaki inek ve balık kurban edilir. Neden diye sorarsak efsaneye göre Bağatur Han'ın sahibi Rus bir adamdır. O, 17.yüzyılda buralara gelir. Moğolistan ve Çin arasında sınır çizildiğinde Rus kazaklar (askerler) sınırı korumak için buralara gelir. O zamanda herhangi bir felaketten dolayı askerinin biri burada ölür ve bu dağın sahibi olarak kalır. Ayin yapmak için dağa hem erkekler, hem de kadınlar giderler. Fakat zööhey'i (geleneksel bir yemek) ancak erkekler pişirebilirler. Şimdi ayin lamalar tarafından yapılsa bile şamanlar da ayin yapmaya devam eder. Şimdi Moshooshoton soyundan gelen biri şaman usulüyle ayin yapıyor.

Bağatur Han kendisi asker olduğu için köydeki gençlere bakar, gençler askerliğe giderken oradan toprak alıp giderler. Derler ki, dağın sahibi ses çıkaran, boz atı üzerinde kılıcını elinde tutan biridir.

Ayinden sonra üç erkek oyunu düzenlenir.

90 yaşındaki Daşeeva Dari nine şöyle anlatmıştı: ayin devam ederken bir kadın kızartılan etten mi ya da ikram edilecek yemeklerinden mi azıcık tadına bakmış ve sonradan kör olmuş. Bu olay gelecek kuşaklara örnek olur.

(Tarbaev)

75. Baruun Uula*

Köyün batısında Baruun Uula bulunur. Bu dağımızın adı Han Hurmasta'dır. Derler ki, sahibi çok güçlü Tüdeb Balbar adlı birisidir. O, dört bağıturlarla korunur. Ayine kadınlar katılamazlar.

(Tarbaev)

76. Gelen-Şembe*

Güneşin doğduğu tarafta Gelen-Şembe Dağı bulunur. Başka dağlardan küçük olmasına rağmen çok güneşli, güzel bir dağdır. Yerli halk bu dağa datsan arkasındaki dağ der. Budist dininin yayılmasıyla bu Müngen Dobuun yerinde datsan kurulur. Datsan'ın adı Daşa-Pünsegling'dir. Onun açılmasıyla birlikte Gelen-Şembe Dağının eteğinde birkaç tane suburga kurulmuştur.

Derler ki, datsan bayramlarında tsam¹⁵⁶ dansı olurken dağ sahipleri tanrılarla birlikte dans ederler. Bağıtur Han ve Han Hurmasta dört tane bekçiyle beraber kılıçlarını çıkararak dans ederler. Diğer dağların sahipleri ise sakinlerdir.

(Tarbaev)

77. Behetey Uula ve Şuluun Tolgoy*

Ayrıca Sanaga köyünde Behetey Uula, Şuluun Tolgoy ve soy oboo'lar bulunur. Behetey dağı çok yüksek bir dağ değil, ortası kemerle (kuşakla) bağlanmış

¹⁵⁶ Budist dini dans

gibi küçük taşlarla çevrilidir. Behetey Dağı'nın başka ismi Bayan-Zürhen'dir. Dağın sahibi sağ omzunda sedir ağacı tutmuş gibi görünür. Bu şaman anlamlı olduğunu gösterir. Köy arkasında bir dağ daha vardır, adı Şuluun Tolgoy, sahibi Gubilhaa'dır.

(Tarbaev)

“Hüühen Bumbay” efsanesinde bir kızın nasıl bir dağ sahibi olduğu anlatılır.

78. Hüühen Bumbay*

Hüühen Bumbay adlı kız ailenin tek çocuğudur. Kız, büyüyünce Moğolistan'dan gelen biriyle evlendirilmek istenir. Fakat kız misafirler evdeyken dışarı çıkıp intihar eder. Evlenmek istemez. Başka efsanelere göre ise onu köyünden zengin biriyle evlendireceklermiş. Kızın anne babası şaman soyundan gelen insanlardır. Babasının adı Baanti'dir, Baanti'nin kızıdır. Kızın ruhu da dağ sahibi olarak kalır.

(Norboev)

79. Bayan Ulaan Dağı – Bizim Taptığımız Dağ'dır.

Çok eski zamanlarda uzaktan bir akrabamız “Biz Bayan Ulaan Dağı'na çıkıp ayin yaparız” demiştir. Fakat sonraki yıl dağa tapma zamanı geldiğinde “Bu yıl koyunlarımızın hepsi yavruladı, ikram için verecek koyunumuz yok” demiştir.

Fakat bundan çok zaman geçmeden bu adamın koyunlarını kurt kapar. Fal baktırdıklarında:“Sakalını omuz üstünden arkaya bırakan bir dağ sahibi alacağını aldı” - demişlerdir.

Bayan Ulaan Dağı'nın ön tarafı ağaçsız, sadece arka tarafı ağaçlıdır. Baktığında gerçekten de sakalını arkaya bırakmış bir adam gibi görünür.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemni**, 3 c., Ulan-Ude, İzd-vo BGSHA, 2007, s.260.

80. Bayan-Hangay

Bizim Bayan Hangay Dağımızın ayini üç yıl içinde arka arkaya hekim şaman kadın Valentina Batuevna Baltahinova yapmıştır. Ayin yapma sebebimiz kocamın çok hastalanmasıdır.

İlk yıl Valentina Batuevna'yı davete çağırdığımızda: "Dağımızın sahibi uzun boylu, yakışıklı, kara sakallı, samur şapkasının kuyruğunu arkaya çevirip giymiş, ipek elbiseli adamdır"- diye söylemiştir.

O, babanıza oturacak hazırlayın dediğinde çocuklar oturacağı Münhe-Tsiren abimize düşünüp ince ince yapraklı ağaçları kesip onlardan hazırladılar. Biri gelip "Münhe-Tsiren abimize bu oturacak olur" dediğinde "Bu oturacak Münhe-Tsiren'e değil ki, bu Bayan Hangay'nın sahibine olacak" dedi gülererek. Bunu duyunca hepimiz şaşsa kaldık.

Sonra ayin olurken kadının o oturacağına dağ sahibini çağırıp davet ettiğini gördük.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 2 c., Ulan-Ude, Nonparel, 2005, s.47.

81. Han-Hongor Dağı

Han-Hongor Dağı Hayagta'daki dağlarımızdandır. Onun önünde Bunhan adlı dağ bulunur. İki dağ arka arkaya dururlar. Bunhan Dağına Banzaraktsatan soyundakiler ayin yaparlar. Tarbaev soyundan insanlar Altan Dağına taparlar.

Eskiden Han-Hongor Dağı'na insanlar, Mantarlı dağ derlerdi. Fakat dağ sahibi bu adı sevmediği için lamalar dağa Han-Hongor adını verdiler.

Han-Hongor Dağı üzerinde sık sık beyaz gökkuşağı oluşur. Bu gökkuşağı olduğu zamanda insanlar dağ sahibi yürüyor derler.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 4 c., Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2007, s.20.

82. Ulaanay Dağı

Kuzeyden, Ünilge yerinden bir şaman Ulaanay Dağı'nın üzerinden geçmek için dağın yanına gelir. Fakat dağın sahibi o şamanın üzerinden geçmesini istemediği için yanında bulunan göl kenarında kırmızı bir buzağa dönüşüp gölden su içiyordu. Şaman yaklaştığında buzak onu o kadar vurdu ki, denize kadar vurdu.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 135.

83. Dağın Sahibiyle Görüşmesi

Bizim buralarda Tsirempilov Dorjo adlı biri vardı. Bir gün o Ünder Dağı'na avcılık yapmaya gider. Orada otururken birden küçük bir esinti olur. Kızıl ata binmiş biri yanına gelip selamlaşır ve:

- Marmut'a mı avlıyorsun?- diye sorar.
- Evet, ava çıktım,- diye cevap verdikten sonra ona baktığında on un üst dudaksız olduğunu görür. Dorjo, bu dağın sahibinin üst dudağının olmadığını başkalarından duymuştur. Onu hatırlayıp Ünder Baabay bana kızmış olabilir diye düşünüp otururken:
- Tamam, sen devam et,- der dudaksız adam.

Tekrar küçük bir esinti olur ve dudaksız adam kaybolur.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 4 c., Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2007, s. 306.

84. Hamar-Dabaan

Djida Buryatlılar ve Sartullar, Hamar Daban dağlarının doruklarından biri olan Burin Han Dağı'na tapanlar. 1600 metre yüksekliğindeki bu dağa harika bir göl ve 12 tane küçük oboo saklanmıştır. Efsaneye göre bu dağın "sahibi" kahverengi elbiseleri giymiş, başına Buryat şapkası takmış, açık renkli ata binmiş bir adamdır.

<http://www.newbur.ru/news/documents/1781>

85. Bayan-Tugud

İvolga Buryatlılarının tapma yeri - Bayan Tugud Dağı herkes tarafından bilinir. Dağın sahibinin; koyu mavi elbiseli, siyah ata binmiş bir kadın olduğunu söylerler.

<http://www.newbur.ru/news/documents/1781>

86. Bain-Hada

Çok güzel bir dağ olan Bain Hada, Asya'nın en büyük dağlarından biri ve Tugna vadisinin ziynetidir. Narsatuy köyüne 3 km. uzaklıkta bulunur. Bu dağ hakkında bolca efsane bulunur. Bu efsanelerin birine göre bu dağın sahibi Bain Han'dır. O, simsiyah elbiseli bir adamdır; kara yağız ata binip dağları geçer, dağ yanında yaşayan insanları ve hayvanları korur. Bundan dolayı Bain Han yanında sürüler çok, şifalı sular boldur. Oradaki insanlar ise iyi kalpli, misafirperverdir ve onlar barış içinde yaşar, Bain-Han'a taparlar.

<http://www.eolloe.ru/specpredlojeniya/vesna/ekskursionniie-marshrut-taieni-tugnuieskoie-dolini-po-sledam-chingixana.html?ml=5&mlt=system&tmpl=component>

87. Sagan Ubugun

İnanca göre Burin Han doruğuna her yıl, Buryatlılar tarafından büyük saygı duyulan bu yerlerin sahibi Sagan Ubugun gelir. Gelip gözlerini eliyle güneşten koruyarak etrafa bakar, Buryat sürülerine ve otlaklarına... Nereye bakarsa oraya lütuf, himmet ve saadet gönderir, toprağa ve sürülere bolluk verir. Büyüklerin dediklerine göre bazı yaşlılar onu görmüşlerdir.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%BD-%D0%A5%D0%B0%D0%BD>

88. Ünder Baabay 2

“Ünder Baabay” Buryatça “yüksek, çok saygılı” anlamına gelir. Eskiden yerli halk bu dağı “Ehe Dabaan Geçiti1” diye adlandırırlardı. Küçük Geçit ise Haratsay köyü yakınlarında bulunur. Başka bir çeşitl genç bir kazak, beş kardeşi ve hamile bir kadınla birlikte deveye binip Moğol takibinden kaçarlardı Büyük dağa geldiklerinde kardeşinin karısının doğum sancıları başlar. Bu yüzden kayalarda gizlenmek zorunda kalırlar. Moğollar geçerken deve ses çıkarır. Bu ses ile herkesi bulup öldürürler. Bir kazaklardan birinin ruhu dağın sahibi olarak kalır. O, develerin dağ üzerinden geçmesini yasaklar, bundan dolayı buralarda develer yaşayamazlar. Ayrıca kadınların da dağ üzerinden geçmesini yasaklar ve onlar “Kadın Geçit’inden” geçer. Halk, Ünder Baabay sahibinin uzun boylu, saçları açık, kazak elbiseli, üç siyah atı olan Rus asıllı bir adam olduğunu söylerler. Moğol karısı ise onun yanında olur. Ancak 2.Dünya Savaşından sonra halk, büyük bir lamayı getirip Budist kitapları okutup dağ üzerinden hem erkek ve hem de kadınların engelsiz geçmesini sağlar. Ünder Baabay askerleri korur. Gençler askere gitmeden önce Ünder Baabay Dağı’ndan taş alıp giderler. Her yıl yazın ilk ayında halk, toplanıp tapma ayini yapar ve sonra “Erkeklerin Üç Oyunu” düzenlenir.

L.Ts.Malzurova, **Legendı İ Predaniya Hongoodorov**, Ulan-Ude, İzd-vo BGU, 2006, s.23.

Bu efsanede inek ve buzağı örneğiyle dağın sahibinin yardım sever, merhametli olduğu gösterilir. Dağ sahibi yılanı ok vurarak onları ölümden kurtarır.

89. Üher Çuluun*¹⁵⁷

Oyor köyünün ön tarafında Üher Çuluun adlı büyük bir kaya vardır. Zede nehrinin ortasında ise başka bir kaya durur. Bu kaya uzak mesafeden de görünür. Ona, Üher kayanın buzağı derler. İşte bu kayalarla ilgili şu efsaneler vardır. Bir inek buzağıyla otlarken kocaman bir yılan çıkıp buzağı yemek için ineği uzaklaştırmaya çalışır. Oralarda bulunan büyük bir dağın sahibi Burin Han, olanları görüp ineği ve

¹⁵⁷ Üher Çuluun – Türkçe inek kayası’dır.

buzacı kurtarmak için yılanla okla vurur. Böylece Burin Han onları kurtarır. Fakat inek ve buzağı ise taş kesilirler. 1975 yılında çokça yağmur yağar. Zede nehri coşkunca aktığında taşı akıntıya kapılıp gitmek ister. İnsanlar o zaman İnek kayasının böğürdüğünü anlatırlar. Ama buzağı kayası suya kapılmaz, halen de durur.

(Tunjinova)

Efsanede çaresiz durumda kalan Erdeni-Haybzan Galşiev memleketindeki kutsal dağa tapar ve dağın sahibi onu ölümden kurtarır. Efsanede Budizm ve Şamanizm unsurları mevcuttur. Erdeni-Haybzan lama olmak için Tibet'e okumaya gider. Orada onu haksız yerde suçlayıp ona idam cezası verirler. Hoca'dan yardım istediğinde, Hocası memleketteki güzel bir Tanrı'dan yardım istemesi gerektiğini söyler. Böylece Erdeni-Haybzan kurtulur.

90. Dorombo Lama Erdeni-Haybzan Galşiev

Erdeni-Haybzan Galşiev gençken okumak için Tibet'e gider. Orada, kutsal kitapları çok güzel ve çok güçlü bir sesle okuduğu için yarışmalarda hep birinci olur.

O okuduğu zaman tabaklardaki sular çalkanır, yan tapınaktaki ağır Budda heykelleri düşer. Okurken kendisi bile başının ikiye bölüneceğinden korkar. Bu yüzden okurken başına bakırtan yapılmış yuvarlak bir şey takar. Bir defasında Erdeni-Haybzan bin lamadan fazla lamanın olduğu bir yarışmada birinci olur. Diğer lamalar onu kıskanmaya başlar. Onun kötü ruhlarla birlikte olduğuna iddia edip, ona idam cezası verilmesini isterler.

Yarım yıldan fazla Erdeni-Haybzan hapiste kalır, oradan nasıl kurtulacağını düşünür. Bir çare bulamadığı için kendine en yakın olan insandan, hocasından yardım isteyerek ondan şöyle bir cevap alır:

- Senin memleketinde, Buryat'ta, çok güzel bir tanrı yaşıyor. Ancak bu tanrı seni kurtarabilir. Çabuk ondan yardım iste!

Kijinga adlı bir köyde doğan Erdeni-Haybzun hangi tanrı olabilir diye uzun bir zaman düşünür. Sonra da Çelsana Dağı'nın sahibiden Ak Dede'den yardım istemeye başlar.

İdam günü gelir, Erdeni-Haybzun kendi kaderine boyun eğer. İçinden; eğer başka bir hayatta insan olarak doğarsam kötü insanlara karşı çok dikkatli olacağım diye düşünür.

Sabah erkenden onu idam yerine getirirler, hâkim hükmü okur ve cellât ellerine kılıcı alır. İki tane bekçi Erdeni-Haybzun'u alıp cellâdın yanına getirirler. O anda nereden datsan damları üzerinde beyaz ata binen, sarı tilki derisinden yapılmış şapka takan, geyik derisinden elbiseler giyen, sekiz oklu yay elinde tutan büyük bir insan hayaleti görünür. Onun oklarının ucundan ateş çıkar. Bekçiler, cellat ve hâkim şaşaa kalır. Lamalar çok korkar, Erdeni-Haybzun'a verilen ölüm cezası kalkar.

Derler ki idam yerindeki taştan döşemede o adamın ayak izleri hala görünür. Efsaneye göre bu Çelsana Dağı'nın sahibi Ak Dede'nin at izleridir.

D.G., Damdinov, **Legendi İ Predaniya Etničeskoj Buryatii: Toponimika İ Kulturologiya**, Ulan-Ude, İzd-vo BGSŞA, 2008, s.112.

Bu efsanede dağın sahibi hakkında bilgiler bulunmadığı halde dağın özelliğinden söz edilir.

91. Oroso Hayrhan*

Ünilge'de Oroso Hayrhan Dağı bulunur. Buraya Hasuurtay soyundan insanlar gelip ayin yaparlar. Eskiden Moğolistan'dan Moğollar da gelip ayin yaparlardı. Oroso Hayrhan dağının doruğunda tabak şeklinde bir çukur vardır. Burada çeşitli çiçeklerle güzel bir görüntü vardır. İnsanlar gelip bu yeri temizleyerek ayin yaptıklarında topraktan su çıkmaya başlar ve bu çukur suyla dolar. Oroso Hayrhan dağına herkes tırmanamaz. Doruğa tırmananların dağ doruğuna su götürmesi yasaktır. Aşağıda da kalanlar ise yemek pişirirler. Ayinden sonra yemek yenilir, bayram yapılır.

(Togmitova)

G. Aşk Efsaneleri

92. Tübhen Kızı Kaçırdıkları Hikâyesi*

Mele köyünün masal ve efsaneleri Tünhen yeriyle bağlantılıdır. Çünkü buradaki halkın ataları Tünhen'den yüksek Hamar-Dabaan, Hongor dağlarını geçip buraya gelmişlerdir. Bu efsanelerinden biri iki gencin Tübhen adlı kızı kaçırmaları hakkındadır.

Bata, Bişihay'nın çocuklarından biridir. Bata bir gün Tünhen'e gittiğinde orada bir kızla tanışıp ona âşık olur. Kız da ona âşıktır, ikisi gelecek sonbaharda düğün yapmayı planlarlar.

Bata sevinç dolu bir şekilde eve döner. Fakat çok olmadan kışın Tübhen'in başka birisine verileceği hakkında haber alır. Bata Tünhen'e gitmeye karar verir. Şaranhan'un Eryen adlı arkadaşını yardım etmesi için çağırır. Onlar büyük, soğuk, buzlu dağları geçerek Tünhen'e ulaşırlar. Tübhen'in yaşadığı köydeki insanlar onları istemeyerek karşılar. Çünkü kızı başka bölgeden birine vermek istemezler.

Bata çok güçlü ve yetenekli biridir. Arkadaşı Eryen de çok güçlüdür. Bata arkadaşına: "Ben atımı koşuşturarak insanları kamçımla vuracağım, sen ise onları düşene kadar yumrukla"- der. Böylece Bata orada toplanan insanları kamçıyla, arkadaşısı ise yumruklarla vurur. Bu yüzden müstakbel kayın validesi damadı kabul etmek zorunda kalır.

Böylece Bata aşkına kavuşur ve üçü geri dönerler. Tübhen çok dürüst, iyi bir insandır. O, beş çocuğu doğurur, çocuklardan biri şaman olur. Bu kadın çok akıllıdır, ölmeden önce yüksek bir dağın eteğinde gömülmek ister ve: "Ben oradan ailelerinize bakacağım, onları koruyacağım",- der.

Bu yüzden, Bayangol'daki yüksek dağa "Ünder Tööbii" derler. Yakınlarında bulunan Mele ve Bayangol köylerindeki insanlar ona taparlar.

(Dampilova)

93. Aşk ve Ölüm Doruğu

Köyün birinde bir genç ile kızın birbirlerine âşık olurlar. Onların soy ilişkileri ile akrabalıkları yakın olduğu için büyükler buna razı olmazlar. Yasaklanan aşk daha güçlüdür. Kız ninesine çok güçlü ve insanlara yardım eden dağ ruhlarının nerede bulunduğunu sorar. Eskiden insanlar dağlara boş yere tırmanmazlardı. Avcılar bile ancak büyük avcılardan dağlar hakkında bilgi alırlardı. Fakat birbirine âşık gençler dua edip dağa tırmanırlar. Yol çok zorlu bir yoldur. Doruğa gelirler, güneşin altındaki doruklara, yakınlarından geçen kartallara, bulutlara bakarlar...

Gözler ve kalpler hayatı başkaca görmeye başlar. Kız erkeğe bakar, fakat onun yüzünü değil başka birinin yüzünü görür. Erkek ise kıza baktığında kızın güzelliğini değil, onun acı dolu annesini görür. Gençler aşağıya iner, düşünür ve bilge dağların onlara ne söylemek istediklerini anlarlar.

Onlar ayrılır ve ikisi de mutlu bir hayat yaşar. Derler ki, kendinden korkmayan sadece cesur insanlar dağlara çıkar, bazıları oradan akıl dolu iner, çünkü kendi kusurlarını orada bırakırlar. Bu yüzden bu doruğun adı aşk ve ölüm doruğudur.

<http://baikal-iwf.ru/main/bar.php?id=8>

H. Tarihi Efsaneler

Sınıflandırmamızın son bölümüne tarihi şahsiyetlerle ilgili dağ konulu efsaneleri koyuyoruz. Bu efsanelerde Cengiz Han, Gün Savva, Baldjin Hatun gibi Buryat tarihinde yer alan şahsiyetlerden bahsedilir.

94. Burhan Haldun Dağı

Efsaneye göre Cengiz Han Burhan Haldun Dağı yanında İh Horig'de bulunan soy mezarında defnedilmiştir. Geniş bir tabutta Cengiz Han, altından yapılmış bir tahtta oturmaktadır.

Mezarını bulup açmasını diye çok tedbir alınmıştır. Cengiz Han'ı

gömdükten sonra kimse bu yeri bilmesin diye mezarın üzerinden çok büyük bir at sürüsü koşturulur.

Başka bir efsaneye göre onun mezarı bir nehrin altındadır. Anlattıklarına göre nehrin sularını kısa bir zaman için kapatıp Cengiz Han'ı onun altına gömerler. Ondan sonra nehrin sularını tekrar açarlar. Bu törene katılan insanları da Cengiz'in nerede defnedildiği bilmesin diye öldürürler.

<http://www.itogi.ru/archive/2006/48/31804.html>

95. Baraghan Dağı

Baraghan Dağı'nın kutsal doruğunda efsaneye göre Cengiz Han'ın torunlarından biri yaşar. Yerli halk bu dağda, Moğol kılıçları, kalkanları ve mızrakların temrenlerini bulur.

<http://www.itogi.ru/archive/2006/48/31804.html>

Bu efsanede Gün Savva – Rus çarı tarafından doğu sınırlarını çizmek ve korumak için gönderilen bir komutandır.

96. Gün Savva

Efsaneye göre Gün Savva ve Sesen Ugan arasında Müngete Dağı'nın hangi topraklar içinde kalacağı hakkında bir yarışma olur. Gün Savva Sesen Ugan'dan inek derisi büyüklüğünde kendisine toprak verilmesini rica eder. Sesen Ugan ona izin verir. Fakat Gün Savva inek derisini alıp keserek onu uzun bir şerit haline getirir ve bu şeritle Müngete Dağı'nı kuşatır. Böylece Gün Savva Müngete Dağı'nı kendi toprakları içine alır.

L.Ts., Malzurova, **Legendı İ Predaniya Hongoodorov**, Ulan-Ude, İzd-vo BGU, 2006, s.20.

Baldjin Hatun – gerçekten yaşamış tarihi bir şahsiyettir. Tarihi olaylardan dolayı onu öldürmüşlerdir fakat onun hatırası halk hafızasında hala yaşamaktadır.

Baldjin Hatun’la ilgili pek çok efsane bulunur. Aşağıdaki de onlardan biridir...

97. Baldjin Hatun

Baldjun Hatun hakkında pek çok efsane bulunur. Bunlardan birine göre Bargu-Moğollarının ülkesinde bir Bööbey-Batur-Beyle Han yaşar. Han, oğlunu Baldjin Hatun’la evlendirir ve gelinin anne babasından kızına başlık olarak verilen on bir Hori Soy halkına hükmetmeye başlar. Ayrıca on bir soy Hori halkı Han’a vergi ödemek zorunda kalır. Bööbey-Batur-Beyle Han’ın Hatun’u öldü. Fakat Han, yaşlı olmasına rağmen tekrar genç bir kızla evlenir. Genç kız Han’ın oğluyla ilişkiye girer, bu yüzden Baldjin Hatun’la ilişkileri çok gergindir. Bu gerginlikten sonra oğlu Day-Hun-Tayçji karısını ve on bir Hori halkını alıp kuzey-batıya doğru kaçar. Bu olay yaklaşık olarak 1595 yılında olmuştur. Onlar Argun nehri geçip Ülirenge nehrinin yanına gelip bırakılmış şehri yeniden düzelterek oraya yerleşirler. Şehre “Huanday” adını verirler. Kısa bir zaman sonra Bööbey-Batur-Beyle Han’ın ordusu oğlunun peşinden gider. Day-Hun-Tayçji tekrar ve tekrar babasından, Onon nehrinin sağ ve sol kıyılarına kaçar. Bu şekilde, Horiler burada da üç yıl içinde yaşarlar. Fakat babasının genç karısı onları rahat bırakmaz. O, onların nereye yerleştiğini öğrenip Han’a söyler. Bööbey-Beyle Han ise ordusunu son defa gönderir ve Han’ın askerleri Baldjin Hatun’u yakalayıp öldürürler. Baldjin Hatun’u bir dağın yanına gömerler. Olaydan sonra dağın adı “Baldjin’in Tologoy” veya “Baldjin Dağı” olur. Dağdan beş km. uzaklıkta Baldjin gölü bulunur. Bu göl şimdiye kadar da mevcuttur, Tura nehrinin kaynağının yakınındadır. Baldjin Hatun’a ait semer Aduun Çuluun*¹⁵⁸ dağın eteklerinde bırakılmıştır. Bundan dolayı buraya “Altın Semer” denir ve şimdi de bu adla anılır.

D.G.Damdinov, **Legendi Ĭ Predaniya Etničeskoy Buryatii: Toponimika Ĭ Kulturologiya**, Ulan-Ude, Ĭzd-vo BGSŞA, 2008, s.57.

¹⁵⁸ Aduun Çuluun – Türkçe At Taşı olarak çevrilir.

EK 3: Buryat Efsanelerinin Orijinal Metin Örnekleri

Бабжа-Барас

Однажды Бабжа Барас-батор с братом Хондоли пригнал из Монголии табун. Они переправили табун через реку Онон. На горе в местности будалан закололи кобылицу и начали жарить мясо на вертелах. В это время подоспела погоня из Монголии во главе с могусими баторами. Они остановились на Южном берегу Онона и увидели братьев, которые сидели и ели мясо. Монгольские баторы попросили закурить, так как у них по пути вышел весь табак. Бабжа привзал свой кисет к стреле и отпустил тетиву. Стрела перелетела через Онон и упала около монголов. Баторы закурили и поблагодарили братьев. После этого они по примеру Бабжа привязали кисет к стреле и один из монголов выстрелил. Стрела не долетев до другого берега упала в реку. Бабжа Барас- батор и хондоли посмеялись над монголами и сказали: « ваши стрелы детские и воевать вы сможете только с детьми, но не с баторами как мы.» испуганные монгольские баторы повернули своих коней обратно и вернулись нисчем. С тех пор гора на которой были братья – баторы, была названа в их честь Батором. Эта гора стоит на левом берегу Онона и является самой высокой в тех местах. Гору, которая на правом берегу называют Тэхэрээ (поворачивать обратно, возвращаться).

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.93-94.

Монголто

В верхней кижинге недалеко от села Куорка, по южному берегу реки Хэжэнгэ тянется хребет под названием Монголто. Как рассказывает сказитель С. Жигжитов, это название хребет получил от старых захоронений. По преданию там похоронены монгольские воины. На этих сопках находят наконечники стрел, медные стремяна. По словам С. Жигжитова, почти все

могилы подверглись ограблению. Могилы эти пока не обследованы археологами и потому трудно сказать, откуда они. Возможно они принадлежат и бурятам. Правда буряты до недавнего времени хоронили умерших прямо на земле. Сам. С. Жигжитов утверждал, что можно было найти медные изделия (посуда, конские принадлежности, стремяна и т.д.) , а также медные и серебряные монеты. Быть может поэтому и называют эти могилы монголой хадалгаан (монгольские сокровища).

V.Ş.Gungarov, “Toponimiçeskie Legendi i Predaniya Hori-Buryat”, Poetika Janrov Buryatskogo Folklor, Ulan-Ude, 1982, S.40.

Баргажанай хаданууд

Баргажанай хаданууд уюн дээрэхэ бии болооб гэж үбгэд хэлсэдэг бэлэй. Баргажагай хаданууд юун дээрэхэ бии болооб гэхэдэ, Арааха гэжэ амитан байһан юумэ. Тэрэ амитан Баргажанай газарые малтажа, хорхой бэдэржэ хоёр тээшэньмалтажа хаяһан. Тэрэ малтаһан шорой хада боложо ургаһан юм гэжэ хэлсэдэг байгаа.

V.Ş.Gungarov, **Mifүүд Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.136.

Хаан Шаргай хадын бии болоһон тухай

Нэгэ үбгэн Монголдо агнажа ябадаг байгаа. Тэрэ үбгэн гансал шара нохойтой, тэрэнээ дахуулаад, агнуурида гарадаг хэн.

Нохойнь ехэ хусадаг, оройдоо улигдаагүй байгаа.

Урданай сагта түмэр буу гэжэ байгаагүй юм. Манза номо баряад ябадаг байгаа. Тэрэ хүн ангууша байгаад, ойдо гаража, гүрөөһэ агнадаг байгаа. Тэндэнь нэгэ ехэ Байгал далай нуур шэнги далай байһан юм. Нохойго

дахуулаад, нуур зайжа агнадаг абйгаа. Тэрэ Сагаалай гэжэ нэрэтэй монгол х үн
хэн.

Агнуури хэжэ ябахатаа, гурбан саган шубуу тэрэ далай дээрэ харадаг
байгаа. Тэдэнь тэнгэрийнээ буужа ерээд, далайн ерьедэ хубсаһаа тайлаад,
шунгадаг байгаа. Эдэнь эхэнэрнүүд байһан юм. Тэрэ хүн хайшан гэжэ эжэниие
барихаб гэжэ бодобо. Тэдэ гурбан хабсаһаяа нэгэл газарта орхидог байба.
Сагаалай ерээд. Бургаһаа модной сана хоргодоод хэбтээ. Харахадань , шубууд
ерээд, уһанда оробо. Орохотойнь адли хубсаһыень абаха гэбэ. Хоер
шубуудынь үрдижэ, хубсаһаа абаад ниидэшоо. Нэгэниинь абажа шадаагүй.
Тэрэ шубууе ангуушан барижархиба. Тэрэнь хубсаһаагүйгоор ниидэжэ шадахаа
болишоо. Бэрхэ, шуран ангуушан байгаа. Тиигэжэ тэдэ сугтаа байдаг, хада
уулаар агнадаг болоо. Нилээд удаан ажал хэжэ һуугаа. Хоюулаа гэрлээ,
үхибүүтэй болоо. Хүбүүниинь хүдэр шанга, сэбэр хайхан шарайтай, баабай
шэнгээр ангууша болохоор шэглээ.

Долоо наһатай болоо. Үбгэн ехэ гоё абдаратй байгаа. Абдартай ехэ
мунгэ алтатай, гоё хайхан хубсаһатай бэлэй. Нэгэшье хүбүүндээ харуулдаггүй,
абдараа хаагаад, оньһоёоходо абаад ябадаг зантай хэн. Найма наһандаа хүрөөд,
хүбүүн эжыдээ хэлээ: «Намда гоё хайхан хубсаһан бии гэгшэ хэмнайт,
харуулыт». «Хүбүүмнай харуулыт гэнэ», - гэжэ эжыень үбгэндөө хэлээ.
Баабайнь харуулаагүй. Тэрэ хүбүүн эхымни хубсаһа харуула гэжэ баабайгааа
нэхэбэ. Нэгэ долоо хоноод, хүбүүн баһа баабайдаа оробо. Эжынь үбгэндөө
хэлэбэ: «Үзүүлэе , хүбүүмнай найматай болоод, харахам гэжэ байна». Үбгэнтэн
гала ехээр түлибэ, эжынь бээе ехээр угааба, арюудхаба. хүбүүниинь ехэ баяртай
хаража байна.

Эжынь хүн хубсаһаа харуулха гэжэ гаргажа үмдэбэ. Урдань задагай
галл түлидэг байгаа. Айбхабтар хайхан хубсаһаа үмдөөд эжынь гала гурба
тойрон ниидэбэ. Гэр дээрээ гурба тойроод « хайн хайхан һуугаарайгты» - гэжэ
хэлээд , ниидэжэ ябашоо. Заахан хүбүүн бархираад лэ үлэшөө.

Нилээд удаан ажа хуугаад, баабайнь наһа бараа. Баабайдаа адли хүбүүн ангууша болоо. Тэрэ хүбүүн агнажа ябатараа баатарнуудтай дайралдаа. Тэдээнэй:

-Хэн юун гээшэбши, хаанаһаа ябанаһ? – гэхэдэнь, байһан байдалаа бултыень хөөрөжэ үгөө.

- Маанадтай ябажа манай н үхэр боложо шадаха г үш? – гэжэ хураба.

- Үгыб , - гээ.

Тэрэ жаахан хүбүүн ехэ болоод, дайсаниие дараһан байгаа. Хүбүүн Хаан Шаргай гэжэ нэрэтэй һэн.

Хүбүүн эжынгэй хэлэһэнэй ёһоор, Монголһоо хойшо манай Түнхэн нютаг зорижо, агнажа ябаа. Ябаа, ябаа, нилээд удаан ябаад, Мон (Моондо) ерэжэ бэеэ бара. Туранай халуун уһанда бэеэ бэрхэлээд, хөөргэлөөд, хуури Туранда хэһэн юм.

Тиигээд Туранай Хаан Шаргай эзэн болоһон юм.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 23-24.

Согто уула

Согто уулын оройдо абарга могой бии болоод, х үн зондо амар заяа үзүүлхээ болёо һэн ха.

Тиихэдэнь энэ нютагта ажаһууһан гунгар гэжэ нэрэтэй залу ангууша хүбүүн Согто уулын оройдо гаража, гурбан үдэр, гурбан һ үни дайралдаба. Тиигэжэ арай гэжэ тэрэ абарга могойн тархиень таһа сабшадань, могой хүхэ шуһаар урадажа, һүүлдэнь загсаһадань, хүхэ шулуун болоһон. Тэрэнь тантал гэжэ бодос болоһон. Энэ уула энээн дээрэһээ анхан Хүхэ хада гэжэ нэрэтэй байгаа.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 27.

Согто уулын эзэдүүд

Согто уулын хаяада Васильев гэжэ ород ангуушан агнажа ябатараа, эбэртэй г үрөөлэн байна гэжэ ханаад, мэргэлжэ будухадань, ехэ тур-няр гээ ха. Тиихэдэнь айгаад , гэртээ гүйжэ ерээ. Үглөө үдэрынь ошожо харахадань, алахан юумэнь абарга могой байхан юм. Тиигээд тэрэн наранда хайлашахан байгаа. Хайшан гээд мэдээ юм, Васильев абарга могойн эмэ могойень алааб, эрэ могойнь ерэжэ аллаха гэжэ гэр б үлэээ абаад тэрьелээ. хүнндөө Тэргэ гэжэ нютаг зөөжэ абаашахан юм.

хүлдэ геологуудай ерэжэ, Согто уулые тэһэлхэдэнь, эрэ абарга могойнь Хангирагтын уулада зөөжэ ошоо. Бухал шэрэһэн шэнги мур гаргаад ябашахан гэхэ.

Нэгэтэ Васильев ангуушанай Дарханай хажууда ой соо агнажа ябахадань, шэлүүһэн модон дээрэһээ хүрэжэ, баррун мүрыень гэмтээгээ. Тиихэдэнь: «однако, Согтоха меня не забыл», - гэхэн юм гэхэ.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.27.

Хан уула

Хан уула анхан Хашхаргата гэжэ нэрэтэй байхан. Урдань оройхоонь шулуун мухаряад хүрэжэ ерэдэг, хашхараан гарадаг байгаа.

Тиигээд нэгэтэ нара гараха зүгһөө Нагандана багшын хубилгаан ерэжэ обоо тахиһан, хан уула гэжэ нэрлэһэн юм гэжэ үбгэд хэлсэгшэ.

Урдань Сагаан тэмээтэ хүн тэндэ ябана гэлсэдэг хэн.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s.136.

Улаанай хада

Хойноһоо, Үнгэһээ нэгэ ехэ бөө ерэбэ. Тэрэ хадаа Улаанай хада дээгүүр сэхэ гараха гэжэ ерэбэ.

Улаанай хадын хажууда нэгэ нуур байба. Тэрэ нуурһаа Улаанай хада нэгэ заахан улан буру болоод, уһа уужа байба. Тэрэ бөөгөө нэгэ мүргөөд, газар далай хүрэтэр хаяба.

V.Ş.Gungarov, **Mifüüd Ba Domoguud**, Ulan-Ude, Belig, 2001, s. 135.

Как на Земле горы появились

Кто на свете не слыхал о наших высоких Саянах? Стоят они зимой и летом белее снега, красивее разукрашенных дворцов с позолоченными дверями, окнами и крышами. Осветит солнце Саяны, и тогда можешь на них любоваться целыми днями. Глаз не оторвешь от них, когда они блестят столькими цветами, которых нигде не отыщешь. Ни человек, ни какая другая сила кроме самой природы, не может создать такой красоты. Долго, видать, природа работала, прежде чем вылила такую громадину. Поднимаются Саяны до самого неба, и нет еще человека, который прошел бы по их вершине вдоль и поперек. Вот когда человек полюбуется на Саяны, тогда ему в голову и приходят разные мысли: как же Саяны произошли, откуда они взялись? Ведь не человек же их поставил, не бог же их сотворил, а было видно, такое время, что вся природа, весь мир над созданием гор работали. Было то дело в такую пору, когда людей на Земле не было, лес не рос, звери не бегали и птицы не летали. Ни чего еще этого на Земле не было, и она сама еще не знала, что на ней будет. До появления гор вся Земля во льду лежала, было его столько много, что если бы он весь растаял сразу, то земля покрылась бы водой выше, чем теперь Саяны поднимаются. Но природа так не хотела и того не получилось. Лед таял помаленьку, вода испарялась и поднималась кверху. На земле осталось столько воды, сколько надо было, чтобы она не растрепалась от

горячего солнца. Когда лед растаял, Земля стала ровной, как ладонь. Стояла так Земля много сотен лет, а солнце ее все грело и грело. Наконец она так прогрелась, что весь жар в себе удержать не могла. Земля стала извергать из себя жар, ну так, как сейчас вулканы работают. Только раньше их было много. Таким жаром начала дышать Земля в том месте, где теперь Саяны. Выбросила из себя Земля столько разных камней, железа, золота, что все это взгромоздилось в такую гору, которую теперь и за месяц не обойдешь. Сначала вся эта гора была горячей, но потом остыла, да так остыла от ветров, что вся покрылась вечным льдом. А внизу, под Саянами, когда они застыли, началась жизнь. С вершущек холод до низу не доходил, его уносил ветер. Между горами образовалась долина, в ней стало тепло – ни жарко, ни холодно. При таком тепле начал расти лес, а потом в нем появились звери. Когда люди узнали что в этих местах можно жить, они пришли сюда, поселились, так до наших дней и живут. И что тут было между людьми, как они раньше жили, - одни Саяны знают. Только человек полюбил Саяны и рассказывает о них больше, чем о себе.

L.Ye.Eliasov, **Baykal Predaniyeleri**, Ulan-Ude, Bur.Kn.İzdv-vo, 1966, s.41-42.

Как горы выросли

Добрые люди обо всем знают. Они домыслили, не только откуда человек взялся, но и допытались своим умом, как горы поднялись. Наш народ в здешних местах давно живет и все говорит, все от зверей идет. Был это давным-давно, когда ни соболя, ни белки здесь не водилось и лисицы за мышами не бегали, и рыба в воде не водилась. Кругом здесь водились леса, а ветки у них были такие, что одним листом можно было целый чум покрыть. Теперь на земле таких лесов нету. А может где и есть, но мы не знаем. Время тогда стояло теплое, пригожее, снега не выпадали, дождь шел как из самовара вода, - всех пригревал. Почуяли звери, что жить им здесь будет пригоже, и стали они тянуться из жарких стран к нашим местам.

Сначала все было хорошо, жили они в наших лесах, как у царя за пазухой, всего хватало, и стали они плодиться на свою смерть. Расплодилось тут зверей так много, что ни леса, ни мамы (места с хорошим кормом) не доставало. Те звери были громадные. Чтобы пропитаться одному, надо было ему столько корма, что теперь тысячу оленей накормить можно. Корм те звери по всей нашей земле съели и начали вымирать. Звери не пропадают где попало, они себе выбирают место, уходят туда, там ложатся, а потом пропадают. Выбрали звери те места, где теперь горы тянутся. На те места они приходили, ложились и пропадали. Потом подходили другие звери, забирались на пропавших и тоже там оставались. Вот так из пропавших зверей и росли горы. Прошло, может, тысячу лет, когда все громадные звери вымерли; на местах, где они собирались, появились горы, которые и теперь стоят. Где много зверей пропало, там большие горы, где их меньше пропало, там горы низкие.

L.Ye.Eliasov, **Baykal Predaniyeleri**, Ulan-Ude, Buryat. Kn. Izd-vo, 1966, s.43.

Хаан-хонгор уула

Хаан-Хонгор уула гээшэ манай Хаяагай уула юм. Наада тээнх Бунхан уула гэжэ бии. Хоёр уула зэргэлээд байдаг. Бунхан уулые манай Банзаракцатан угай хүнүүд тахидаг юм. Тарбаевтан алтан уулые тахидаг. Хаан-Хонгор уулые Сархяагта гэжэ урдань нэрлэдэг байхадань, энэ уулын эзэн нэрыем нютагаархид буру хэлэнэ гэжэ гомдоходонь, ламанар Хаан-Хонгор уула гэжэ нэрлэхэн гэдэг.

- Хаана ошообши? – гэжэ хэн нэгэнхээ мүнөөшье хурахалашни: «Сархяагта ошообди», - гэжэ харюусадаг байгаа. Тиихэдэнь урдань ехэ гайхадаг байгаа. Мүнөө:

- Энэ уулатнай Сархяагта бэшэ, Ханн-Хонгор уула гэжэ нэрэтэй бэшэ юм гү, - гэжэ хэлэгшэб.

Хаан-Хонгор уула холонготой, дээгүүрэнъ үе-үе болоод лэ, саган холонго татаатай байдаг. Сагаан толоной бии болоходо: «Хаан-Хонгор уулын эзэн ябана» - гэжэ хүнүүдэй хэлэхэниие нэгэнтэ бэшэ дуулахан байнаб.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 4 с., Ulan-Ude, İzd-vo BGSNA, 2007, s.20.

Хонгор, Хатан ууланууд тухай домог

Урдын урда сагта абарга томо шубуунай үшөө үндэгэн байха сагта, абарга томо загаһанай жараахай байха үедэ хада ууланууд һаял бии боложо байгаа.

Манай Гэгээтэй нютагай Хатан уулын үбгэн Хонгор уула байһан. Энэ бүлэ хоёр хүбүүдтэй, Үхин гэжэ нэгэ басагантай байһан. Нэгэтэ газар ехээр хүдэлжэ, хада ууланууд баһал хүдэлжэ байба. Хонгор Баабайн ехэ хүбүүнтээ баруун хойшоо ябахадань, хойноһоонь басаганиинь дахалдаба. Газарай хүдэлхээ болишоходонь, Хонгор Баабай хүбүүнтээ ябаһан газартаа үлэжэ, харин дахаһан Үхин басаганиинь гансаараа талада үлэшэһэн байгаа.

Зунай сагта ажагдан харахада, Хонгор Баабайн нүдэнһөө нулимса гоожожо байһан шэнгээр харагдадаг. Харин толгой дээрэнъ ургажа байһан ой модон толгойнь үһэн шэнгээр үзэгдэдэг юм.

Эртэ урда сагһаа мүнөө болотор хүнүүд энэ уулые тахидаг, харин Үхин толгойдээрэ басаган хүн гаража болохогүй гэжһэн хорюултай юм гээд, үбгэд, хүгшэд хөөрэдэг.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 4 с., Ulan-Ude, İzd-vo BGSNA, 2007, s.260.

Хан уула

Хан-уула, в переводе «царь-гора». По легенде, на этой горе хранятся меч и стрелы Гэсэра.

L.Ts.Malzurova, **Legendı İ Predaniya Hongoodorov**, Ulan-Ude, İzd-vo BГУ, 2006, s.56.

Үндэр баабай

В давние времена местные жители называли гору Ехэ Дабаан, что переводится как большой перевал. Малый перевал находился возле деревни Харацай. Один молодой казак, по другим версиям – пять братьев казаков вместе с беременной женой верхом на верблюде спасался от преследователей из Монголии. Когда они достигли Большоого перевала, у жены начались предродовые схватки, и они были вынуждены были укрыться в скалах. Преследователи проходили уже мимо, как вдруг заревел верблюд. По крику тут же нашли беглецов и всех убили на месте. Дух убитого казака превратился в хозяина этой горы, именуемого с тех пор Үндэр баабай. Он наложил с тех пор строгий запрет табу на верблюдов., они почему-то не приживаются, а также на всех женщин (они не имели права переходить через этот перевал, а обходили дальней северной стороной через так называемый Женский перевал – Эмгэдэй дабаан). Когда изредка Үндэр баабай показывается в облике высокого русского мужчины в казачьей форме верхом на вороном коне или на тройке лошадей, рядом жена – монголка. И только после войны жители улуса всем миров пригласили ламу высшего ранга и совершили большой молебен. Уговорили Үндэр баабай, чтобы разрешил беспрепятственно проезжать, проходить всем мужчинам и женщинам. Он, считается, покровительствует служивым людям. Каждый год юноши перед отправкой на службу берут камни с родины. В начале лета совершается здесь молебен, затем устраивается «Эрын гурбан наадан».

L.Ts.Malzurova, **Legendı İ Predaniya Hongoodorov**, Ulan-Ude, İzd-vo BГУ, 2006, s.23.

Гун Савва

В одной из легенд о Гун Савве описывается спор между послами Гун саввой и Сэсэн Уганом, кому должна отойти Мунгэтэ уула. Для большей веры слушателей в мудрость Гун Саввы в предании приводится просьба об отводе небольшого участка земли размером со шкуру коровы. Изрезав шкуру в длинную ленту, гунн Савва опоясал серебряную гору и сумел отвоевать ее у Сэсэн Угана.

L.Ts., Malzurova, **Legendi i Predaniya Hongoodorov**, Ulan-Ude, Izd-vo BGU, 2006, s.20.

Баян-Хангай

Баын-Хангайемнэй ехэ эмшэн, удаган байһан Валентина Батуевна Балтахинова гурбан жэл хойно, хойноһоонь тахижа, тайлгание хэжэ үгэһэн юм. Ушарынь гэхэдэ, нүхэрни ехээр үбдэһэн байгаа.

Нэгэтэ манай уряалаар Валентина Батуевна түрүүшынгээ жэлдэ тахихадаа:

- Баян-Хангайнгытнай эзэниинь ехэ томо үндэр , сэбэр найхан , хара нахалтай, һуулыень хойто руугаа унжуулһан булган малгайтай, торгон дэгэльэй хүн юм байна, - гэжэ хэлээ бэлэй.

- Тэрэ Баабайдаа Талбага бэлдэгты, гэхэдэнь, манай түрэлэй хүбүүд Мүнхэ-Цэрэн ахатандаа бэлдэхэмнай гэжэ һанаад, ургажа байһан бургааһанай набша намаае гүрэжэ, талбага хээд:

-А-аа, хамаагүй, иигээд лэ болохолдоо, Мүнхэ-Цэрэн абгайда болоно бэээ, гэж тэдэ хүбүүдэмнай нэгэнэй хэлээд асаржа табихадань:

- энэтнай, Мүнхэ-Цэрэн, абгайдатнай бэшэ, энэ уулынтнай Баабайн талбага болохол,- гэжэ Валентина Батуевнагай энеэжэ байгаад хэлэхэдэнь, бултадаа айжа, гайхашоод байгаа бэлэйбди.

Удаань тэрэмнай Баян-Хангай Баабайе:

- эндэ һуугты, - гэжэ байгаад урижа, тайганаа хэжэ эхилээ бэлэй.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 2 с., Ulan-Ude, Nonparel, 2005, s.47.

Нюусаар обоо тахилга

Табяад онуудаар түгэд багшын бүтэһэн Бальчиры обоогой тахигдажа байхада болоһон ушар тухай манай нютагай хүгшэн Долгор Жамьяновна Бадмаева иигэжэ хөөрэхэн: тиихэдэ олон хүн зон суглараад, Баруун хаалишадшые ерэнхэй, обоогоо тахихаяа байтарынь, гэнтэ машинын дуугарха дуулдаад, обоо тахихые хорихоёо ноёд ерэбэ гэжэ ханаһан хүнүүд ой руу бултаараа тэрьелшэбэ гэхэ. Холоһоо ойн соорхойһоо тэдэнэй хараашалхадань, обёорхоор машинадшые үгы, харин обоо тахижа байһан Цыбденов Содном Доржиевичал гансаарханаа обоогой хажууда гараа дэлгэнхэй, дохижо байгаа ха.

- Үгы, шимнай юунэйшые үгы газарта гараа дэлгээд, хэндэ дохижо, яаж байгаа юумши? – гээд, хүнүүдэй гайхан һурахадань:

- Шэмээгүй байгты, Бүрин-Хаан ерээд байна. Баян-Улаан ерэлэй, Ринчин –Хангайн эзэн ерэлэй, мэндэ-ээ, мэндэ-ээ.. – гэжэж байгаад, дохижол байба гэхэ. Удангуй саашань обоогоо тахья юум ааб даа.

Содном Доржиевичһаа ондоо хэнэйшые нюдэндэ ондоо юймэ харагдаагүй. «Нюусааршые һаа, обоогоо тахижа байхадамнай, бүхы улаануудай эзэд ерэжэ, хабаасалдаг юум байна гэжэ,- хүнүүд ехэл гайхаһаншые, зулэглэхэншые, айһаншые байгаа гэдэг.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemnay**, 2 с., Ulan-Ude, Nonparel, 2005, s.57.

Даянша лама

Однажды, во время засухи, люди обратились за помощью к Даянше ламе.

Тот поднялся с ними на гору и совершил положенный обряд. А после попросил его участников поскорее вернуться домой. Едва они вошли в свои жилища, как полил сильный дождь.

I.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchhi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.72.

Женщина и Зеленая Тара

Желая навестить своих родственников, живших в соседней долине, одна бурятская женщина поднималась на перевал Тойон.

Вечерело, и длинные тени от кустов ложились женщине под ноги. Перевал Тойон пользовался дурной славой у местного населения. То лошадь на нем падет, то овца куда-то исчезнет, то путник, поскользнувшись на камушке, сломает себе руку или ногу.

Женщина благополучно поднялась на гору, но на самой вершине одолел ее страх. Мурашки так и побегали по ее коже, и волосы под платком стали шевелиться. Желая избавиться от этой напасти, стала женщина читать мантру, посвященную Зеленой Таре. А так как слышала эту мантру давно, еще от своего дедушки, читала ее с одной ошибкой.

Когда эта женщина благополучно спустилась в долину, Хозяин соседней горы, слывший существом любопытным, спросил у Хозяина горы Тойон:

- Какой вред ты причинил женщине, которая только что прошла?

- Какая женщина? – удивился Хозяин горы Тойон. – Прошла Зеленая Тара, которая почему-то хромала на одну ногу.

Í.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchí**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.74.

Хозяйка горы

В 1964 г. Пропала одна женщина, чабанившая вместе со своим мужем неподалеку от села Кижинга. Ее искали повсюду, но нигде не могли найти. И тогда решили обратиться за помощью к ламе Пирангалаю, бывшему к тому времени уже седым стариком.

Пирангалаю привезли к дому, в котором жила эта женщина вместе со своим мужем и детьми, и Пирангалай совершил обряд, полагавшийся по такому случаю. А после подошел к кустарнику, росшему в десяти шагах от дома и объявил:

- Сейчас она выбежит из кустов. Ловите ее, иначе никогда больше не увидите!

Вскоре пропавшая женщина и вправду выбежала из кустов, посмотрела каким-то странным взглядом на ожидавших ее людей и метнулась в сторону...

Женщину догнали и силой привели в дом.

В таком странном, если не сказать больше, состоянии она находилась еще несколько дней, а потом пришла в себя и рассказала такую историю:

-Встретила я незнакомую женщину, которая представилась мне Хозяйкой одной горы, расположенной в нашей местности. Эта женщина, уверенно сидевшая на своем коне, пригласила меня прогуляться вместе сней, и мы поехали.

У женщины были длинные распущенные волосы, и она пела песни в пути. И на сердце у меня становилось от ее песен легко и весело.

Питались мы какой-то незнакомой сне ягодой, которую находили в пути. Ягода эта имела красно-оранжевый цвет, и я вполне ею наедалась.

Когда мы отдыхали в поле, возле высокой копны, приехали за этой копной люди на телеге. Хозяйка взяла меня за руку и люди нас не заметили.

Ездили мы с ней на Байкал и присутствовали на каком то большом собрании, курили по очереди длинную трубку, из которой шел очень приятный дым.

Проезжали мы одно заброшенное кладбище, и я увидела стоявшие повсюду дома и людей, ходивших между ними. Люди о чем-то разговаривали между собой, а вдалеке лаяла собака.

Когда мы находились возле одного санатория, нас заметила девочка лет пяти, гулявшая по дорожке вместе со своими родителями. Девочка решила ко мне подойти, но Хозяйка спешно увела меня в лес.

После этого Хозяйке понадобились спички и табак, и мы поехали к горе Челсана. Хозяин этой горы, Седой Отец, встретил нас у самого подножия и сердито спросил Хозяйку:

-Где ты была? Эту женщину повсюду ищут..Немедленно отвези ее домой!

Хозяйка отвела меня домой, и, явно недовольная указом Седого Отца, столкнула с лошади. Я упала и потеряла сознание, а потом обнаружила себя среди людей...

Вот такая история.

Í.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchí**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.119.

Предание

Когда в поселке Амитхаша гору для проведения Обо – праздника Хозяина местности выбирали, появился, откуда ни возьмись, человек и три раза обошел старейшин всех родов. Затем человек пошел на север, и чем дальше он уходил, тем выше и выше становился. Приблизившись к одной горе, человек сравнялся с ней ростом, а затем слился с ней у всех на глазах. Именно эту гору, носившую красивое имя Улиртэ, и выбрали старейшины всех родов для проведения праздника Обо.

Í.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.146.

Подношение к хозяину местности

Поднимаясь на вершину горы, один водитель долгое время совершал подношение ее Хозяину, просыпая на дорогу горстку зерна. Но после в этом обычае усомнился и попросил ламу Соднома, которого ему посчастливилось как-то раз подвезти, высказать свое мнение. Тот ему ответил:

-если хотя бы однажды ты совершил подношение Хозяину местности, то должен будешь совершать это подношение еще и еще, иначе Хозяин обидится и станет вредить. А сели ты этому хозяину подношения не совершал, он тебя и не знает. И не сможет навредить.

Í.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchi**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.214.

Две вершины

Шаман про которого люди говорили, что он самый сильный в Тибете, предложил Миларепе помериться силой. Уж больно шаману хотелось знать,

кто же из них сильнее?

Шаман и миларепа выбрали гору, носившую имя Кайлас, и стали готовиться к подъему на ее вершину.

Шаман трое суток общался с духами, прося у них помощи. А после оседлав свой бубен, стал подниматься по склону горы.

К Миларепе же в это время привели юношу, в которого вселился злой дух. И ему пришлось, отложив все дела, изгонять этого духа...

Не успел шаман добраться до середины, как чудодейственные силы его бубна иссякли. И он, спрятав свой бубен в камнях, стал пешком взбираться на гору.

Вылечив юношу, Миларепа стал также готовиться к подъему. Но тут ему принесли девочку, утонувшую в реке, и Миларепе пришлось спешно возвращать ее к жизни...

Когда шаман обливаясь потом, поднялся на вершину горы, он с удивлением обнаружил на ней Миларепу. Великий йогин сидел в позе лотоса, с улыбкой на устах. Его тело было окружено радужным сиянием!

- Ты одержал победу, - сообщил Миларепе шаман, - и самая высокая вершина по праву принадлежит тебе. Но отведи вершину и мне, знаменитому на весь Тибет шаману. Пусть так и быть, моя вершина будет немного ниже...

Миларепа зачерпнул рукою снег, слепил из него шарик и бросил его. И где-то в глубоком ущелье, куда скатился шарик, образовался снежный холм...

- это и есть твоя вершина, - сказал Миларепа шаману.

Í.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchí**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.243-244.

Победивший злого духа

Человек, учившийся в Гоман-дацане, делал упор на понимание пустотности. Он оставался по нескольку раз на одном курсе, желая глубже все изучить.

Но вот срок его обучения закончился, и человек, получив право называться ламой, отправился на родину.

Уже вечерело, когда лама добрался до горы и вышел к небольшому селению. Местные жители его спросили, куда он идет?

- на север, - ответил лама.

И тогда они стали уговаривать его остаться на ночлег, а утром отправиться дальше. Жители объяснили, что если он выйдет сейчас, то ночью окажется на вершине перевала.

- А там на вершине, обитает злой дух, который умертвил многих. Опасно ходить на перевал ночью, все стараются миновать его днем, - сообщили местные жители.

Но ламу, закончившего учебу и уверенного в своих силах, это только подзадорило. Бояться какого то духа? Ну, нет! И он отправился дальше.

Добравшись до вершины и увидев заброшенный дом, лама вошел и разжег огонь. И тут поднялся ветер, закружил пылью и обернулся духом, одетым в военное обмундирование того времени.

- ты захотел со мной встретиться, думая, что я пустой? – злобно спросил дух. – я буду поедать тебя живьем, и тогда ты увидишь, какой я пустой. Ты надеешься на свои знания, но они ничего не стоят.

- я докажу что тебя нет, - ответил лама.

Он поднял с земли камушки и спросил:

-Сколько их в руке?

Дух ответил:

-семь.

Услышав правильный ответ, лама выбросил камушки и поднял другие. На этот раз он не стал их считать.

-а теперь сколько? – спросил лама.

И дух не смог ответить. Он издал страшный крик и растаял, подобно дыму, в воздухе.

Комментарий. Дух ответил правильно, читая мысли ламы. Когда же лама не знал, сколько у него камушков, дух ответить не смог.

Дух, явившийся ламе, являлся отражением человеческих страхов и суеверий. Если бы лама испугался его, то погиб.

Í.L. Muhanov, **Dojd iz Tsvetov: Buryatskie Buddiyskie Pritchí**, Ulan-Ude, NovaPrint, 2011, s.375-376.

Баян Улаан гээшэ манай тахидаг уула юм

Урда сагта манай хамаатна нэгэ айл: « Баян Улаанда төөлэй абажа гарахабди», - гэжэ урда жэлдэнь ама гарахан байгаад, хойто жэлэнь обоогоо тахиха болохондоо: «Һубай нэгэшье хонин үгы, хонидной бултадаа хурьгалжархёо». – гэжэ хэлээд, төөлэй табяагүй. Тиигэжэ обоо тахилганшье үнгэрөө.

Удаань үнишье болонгүй хонидтонь шоно орожо, бултыень дууһан һагаага ха. Тиихэдэнь үзэл үзүүлхэдэнь:

-Мүрэ дээгүүрээ һахалаа гэдэргэнь хаяһан уулын эзэн өөрынгөө абаха ёһотой юумые нэхэжэ, абашаа юм байна, - гэжэ айладхаа юм гэдэг.

Баян Улаан ууламнай ара таладаа модотой, урда таладаа нэгэшье модогүй нюсэгэн юм. Хүнэй харахада ара талын ой модон түхэреэлээд, нээрээшье мурэ дээгүүрээ хаяһан һахал шэнгээр үзэгдэдэгэнь гайхалтай байдаг.

Sandje-Süren, **Hatan Eji Zedemni**, 3 с., Ulan-Ude, Ízd-vo BGSHA, 2007, s.260.